

TANÍTÓI KÉZIKÖNYV

FI-501010301/1, FI-501010302/1 – ANYANYELV ÉS KOMMUNIKÁCIÓ

FI-501010401/1, FI-501010402/1 – ANYANYELV ÉS KOMMUNIKÁCIÓ

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM – OKTATÁSKUTATÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZET

A kézikönyv a Széchenyi 2020 Fejlesztési program Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Programjának EFOP-3.2.2-VEKOP-15-2016-00004 számú, A köznevelés tartalmi szabályozóinak megfelelő tankönyvek, taneszközök fejlesztése és digitális tartalomfejlesztés című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Szerző

Nagyházi Bernadette és Kóródi Bence

Szerkesztő

Kóródi Bence

Olvasószerkesztő

Gönye László

Sorozatterv, tipográfia

Takács Brigitta

Tördelés

Cseh Krisztina

© 1. kiadás, 2018

© Eszterházy Károly Egyetem – Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2018

Raktári szám: FI-501010301/1K

Eszterházy Károly Egyetem – Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

1074 Budapest, Rákóczi út 70-72.

www.ofi.hu

Felelős kiadó

dr. Liptai Kálmán rektor

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ.....	4
I. AZ ÚJGENERÁCIÓS TANKÖNYVEK FEJLESZTÉSI CÉLJAINAK MEGVALÓSULÁSA.....	6
<i>I.1. A funkcionális nyelvtanítás elméleti háttere</i>	<i>6</i>
<i>I.2. Koncepció és újszerűségek</i>	<i>10</i>
I.2.1. A tantárgy-pedagógiai felfogás	10
I.2.2. A leckék felépítése	11
I.2.3. A nyelvtani fogalmak megértését segítő eszközök	12
I.2.4. Az ige csoportokra osztásának problematikája	13
I.2.5. A módszertani megközelítés	15
I.2.6. Készségfejlesztés	15
I.2.7. A kooperatív tanulás	16
<i>I.3. Az iskolai kipróbálás legfontosabb tapasztalatai</i>	<i>16</i>
I.3.1. A 3. évfolyam átdolgozott taneszközei	16
I.3.2. A 4. évfolyam átdolgozott taneszközei	19
II. A TANKÖNYVEK FELÉPÍTÉSE, TÉMAKÖRÖK BEMUTATÁSA	29
<i>II.1. A tanítás és tanulás eredményességét elősegítő eszközök és megoldások</i>	<i>29</i>
II.1.1. A tankönyvek nagy témakörei	29
II.1.2. A tankönyvi fejezetek és leckék szerkezete és alkotóelemei – 3. és 4. osztály	32
II.1.3. A tankönyv feladattípusai és grafikai eszközei	35
<i>II.2. A tankönyvek nagy témakörei</i>	<i>41</i>
II.2.1. Anyanyelv és kommunikáció tankönyv és munkafüzet 3. osztály	41
II.2.2. Anyanyelv és kommunikáció 4. osztályosoknak tankönyv és munkafüzet	127
III. A TANKÖNYVEK EREDMÉNYES HASZNÁLATÁNAK FELTÉTELEI ÉS LEHETŐSÉGEI ...	192
<i>III.1. A tanulási folyamat megtervezése és értékelése</i>	<i>192</i>
<i>III.2. Hatékony tanítási módszerek és tanulási technikák</i>	<i>193</i>
<i>III.3. A tankönyv tanórai és otthoni használatának lehetőségei</i>	<i>195</i>
IV. A MUNKAFÜZETEK	196
IV.1. A 3. osztályos Anyanyelv és kommunikáció munkafüzet	196
IV.2. A 4. osztályos Anyanyelv és kommunikáció munkafüzet	198
V. FÜGGELÉK: PÉLDATÁR	201

BEVEZETŐ

Az anyanyelvi kompetencia minősége, fejlettsége alapjaiban határozza meg a tanulók iskolai sikerességét. Az egyik elsődleges kulcskompetencia, az anyanyelvi kommunikáció fejlesztése valamennyi tantárgy (és tanóra) feladata¹, ám kiemelten megvalósítható az anyanyelvi és kommunikációs órákon.

Tanítói kézikönyvünk célja, hogy segítse kollégáinkat a nyelvtan tantárgy tanítási folyamatának, tanóráinak megtervezésében, eligazítson a tankönyv és a munkafüzet változatos feladatai között, és emellett javaslatokat tegyen a tanítandó ismeretek átadásának és gyakorlásának módjára.

A kézikönyv I. fejezete bemutatja az újgenerációs tankönyvek koncepcióját és fejlesztési céljainak fókuszait, a korábbi kipróbálások tapasztalatait, valamint az új tankönyvekben megvalósított változtatásokat.

A II.1. fejezetben áttekintjük a tankönyvek fejezeteit, témaköreit, a közvetítendő ismeretanyagot. Megismerjük az egyes fejezetek és leckék általános szerkezetét, ismétlődő elemeit, nemcsak a tankönyvek, hanem a munkafüzetek esetében is. Az általános leírás mellett részletes bemutatást találunk a tankönyvek és a munkafüzetek grafikus eszközeiről és feladattípusairól is; ez utóbbiak esetében is olvashatunk hasznos alkalmazási javaslatokat, feldolgozási eljárásokat.

A II.2. fejezet a kézikönyv magvát, legfontosabb elemét hordozza. Ebben részletesen megismerkedhetünk a tankönyvek nagy fejezeteivel. Leckéről leckére haladva mutatjuk be a tankönyv és a munkafüzet feladatait oly módon, hogy a bemutatás sorrendje egyben a tanórai haladás javasolt menetét is tükrözi. Mivel a tankönyvek és munkafüzetek feladatai többértékűek, az ismertetés is példákat mutat be a differenciált, változatos megoldásokra, feldolgozásra. A fejezet leckékre bontott egységei folyamatos segítséget, támogatást, ötleteket nyújtanak a mindennapi munkához, ezért ezt a fejezetet a tanév során folyamatosan érdemes nyomon követni, felhasználni.

A III. fejezetben áttekintjük, milyen módszerekkel lehet hatékonyan, eredményesen megszervezni a tanítási-tanulási folyamatot.

A IV. fejezet a 3. és 4. osztályos munkafüzetek felépítését, általános tulajdonságait és felhasználhatóságukat mutatja be. Részletes elemzésüket a II.2. fejezetben, a tankönyvekkel párhuzamosan találjuk.

A *Függelék* kettős célt szolgál: egyrészt tartalmazza néhány bonyolultabb, nehezebb feladat megoldókulcsát, másrészt példákat mutat be arra, hogyan lehet a tankönyvi és munkafüzeti feladatokat differenciáltan, többértékűen, egy adott csoporton belül is feladatmegosztással, vagy a tankönyvben/munkafüzetben leírtakon túl egyéb módon

¹ Nemzeti Alaptanterv 2012. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf [2018. 03. 23.]

eredményesen és a kitűzött céloknak megfelelően feldolgozni. Ezek nem teljes óratervezetek (az egyes leckék leírásának menete egyúttal a tanórák javasolt felépítését is jelzi a II.2. fejezetben), hanem egyes órarészletek levezetésére, illetve változatos megoldására mutat példát, amelyekből a tanító a tanulócsoporthoz felkészültségének, képességeinek, a fejlesztendő területeknek megfelelően válogathat.

I. AZ ÚJGENERÁCIÓS TANKÖNYVEK FEJLESZTÉSI CÉLJAINAK MEGVALÓSULÁSA

1.1. A funkcionális nyelvtanítás elméleti háttere

Az alábbiakban az anyanyelvi tankönyveink koncepcióját megalapozó funkcionális nyelvtanítás elméleti hátterét vázoljuk fel röviden.

A minket körülvevő világ csak nyelvileg érthető meg, gondolkodásunk, észlelésünk nyelvileg kódolva van. Minden egyes tantárgy tananyagát egy bizonyos nyelven írták, azt tehát a nyelv által tanuljuk meg, az idegen nyelveket pedig az anyanyelvünkhöz képest ismerjük meg. Az anyanyelvi jártasság minél magasabb szintű elsajátítása ezért kulcsfontosságú feladat az alsó tagozatos gyerekek számára.

A nyelvtanoktatás legfontosabb célja, hogy az ösztönösen elsajátított anyanyelvet tudatosítsa, azt a legtöbb oldalról megvizsgálja, róla a legpontosabb képet adja. Ez nem áll távol az ún. vernakuláris nyelvtől, vagyis attól a beszélt nyelvtől, melyet a gyermek addigi élete során a közvetlen környezetéből megismert. Meg kell ismertetni a diákokkal a köznyelvet, és fel kell hívni rá a figyelmüket, hogy az élet bizonyos színterein ennek segítségével jobban boldogulnak. Mindezt anélkül kell elérnünk, hogy negatív attitűdöt alakítanánk ki bennük a saját vagy társuk nyelvjárásával kapcsolatban. Egyáltalán nem mindegy, hogy az iskola lehetőséget teremt a sztenderd változat megtanulására, vagy megköveteli, hogy a gyerekek az iskolában (beleértve a szüneteket és a tanításon kívüli iskolai eseményeket) a sztenderd nyelvváltozatot használják.

A beszélt és az írott nyelv nagymértékben különbözik egymástól. Írásban megfontoltabbak vagyunk, igyekszünk a szerint fogalmazni, ahogyan azt az iskolában megtanultuk, vagyis kerek, egész mondatokat írunk, kerüljük a felesleges ismétléseket, az események rögzítése során próbáljuk az időbeli sorrendet megtartani stb. A szóbeli szövegalkotás azonban jóval gyorsabb tempót követel meg, mint a megfontolt írás, így az ismétlések, szünetek, töltelékelemek a szóbeliség természetes elemei. Hibásnak tekinthetők az így született megnyilatkozások? Miért lennének azok? Hiszen a legfontosabb dolgot, az egymással való kapcsolattartást, egymás megértését segítik elő.

A nyelvelsajátítás is a beszélt nyelvi formák megtanulásával megy végbe, a nyelvvel kapcsolatos tapasztalatainkat elsődlegesen a beszéd útján szerezzük meg. Amikor tehát a nyelvről szeretnénk valamit mondani, tanulni, nem zárhatjuk ki azt az elsődleges közeget, melyben ezt a nyelvet elsajátítottuk. Mégsem jelennek meg ilyen, a valódi beszélt nyelvből származó példák a tankönyvekben. A tankönyvek példamondatai olyan ideális beszélőket tükröznek, akiknek beszéde az írott szépirodalom, a nyelvileg kötött közmondások, szólások, illetve a kerek, egész mondatok használatát tükrözi. De létezik-e ilyen beszélő a hétköznapi

valóságban? A tankönyvek ilyen példahasználata nyelvfilozófiai háttérből fakad. Szemléletünkben a nyelv és a beszéd elkülönül egymástól, a könyvek többsége a strukturális iskola szemléletét követi.

A mai nyelvtudományban a nyelv használatközpontú leírását a funkcionális kognitív nyelvészet keretében lehet elvégezni. A funkcionális nyelvszemlélet egyik legfontosabb alapelve, hogy a nyelv nem értelmezhető a beszélőtől függetlenül létező jelenségként.

A funkcionális nyelvészet egyik legfőbb tétele a mindenkori beszélő és hallgató nézőpontjának a figyelembevétel a nyelv leírásakor. Ez a szempont még inkább megkerülhetetlen az anyanyelv-pedagógia kérdéseiben. A korábbi nyelvelméletek és módszertanok, így a nyelvészeti strukturalizmus különböző változatai és a generatív grammatika a nyelvet tárgyasították, mintegy dologként mutatták be, amely a metaforarendszerben gyakran önálló cselekvőként fogalmazódott meg, és amelytől a mindenkori beszélő elválasztódott. A szűkebb értelemben vett nyelvtan a nyelv legabsztraktabb, szimbolikus kódolási rendszere. Minden nyelvi elem a teljes nyelvi rendszerben betöltött funkciójához viszonyítva értelmezhető. *Noam Chomsky* híres nyelvikompetencia-meghatározása szerint a beszélő véges számú elemből véges számú szabály felhasználásával végtelen számú mondatot képes létrehozni. *Hymes* (1978) kiterjesztette a nyelvi kompetencia fogalmát a kommunikáció tényezőit szem előtt tartó nyelvi-nyelvhasználati tudás fogalmára.

A beszélő ember azonban rendelkezik saját nyelvi tudásával, a közösségi kultúra és konvenció keretén belül is. Ezt a dinamikát tárja föl a funkcionális nyelvészet, a kognitív grammatika, amikor a rendszert és a használatot az egyazon nyelv két, együtt működő tényezőjének tekinti. A nyelv két legáltalánosabb funkciója a kommunikációs és a kognitív funkció. A nyelvben a jelentés és a funkció nincs eleve adva, deduktív módon az elemekből, a szabályokból nem vezethető le, hanem meghatározott szituációban a nyelvi működés során jön létre. Megnyilatkozásaink valamilyen tudást valamilyen nézőpontból tesznek hozzáférhetővé valamilyen módon, valamilyen formában. (Tolcsvai (2005): Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr*. 348–362.). Ezért a grammatika inkább a választás és a lehetőségek grammatikája, mint a szabályoké. A funkcionális nyelvészet tehát a mindenkori beszélő és hallgató nézőpontjából írja le a nyelvet, az egyes nyelvi szerkezeteket mindenkori jellegzetes nyelvi környezetükben írja le, a jelentésnek pedig alapvető szerepe van a nyelvi szerkezetek kialakulásában és használatában.

A nyelvreírás ezért használati alapú rendszerleírás, mert a nyelvhasználat jellemzői (a kontextushoz igazodás, a megértett beszédhelyzet tényezői) kódolva vannak a rendszerelemekben. Az ember nyelvi és nem nyelvi tevékenysége nem különül el egymástól alapvetően. Minden emberi tevékenység szorosan összefügg a megismerés műveleteivel. A megismerés részeként a nyelvelsajátítást és a beszédet, a megértést több kognitív képesség

teszi lehetővé, így az alkalmazkodóképesség (például a perspektiválásban, a mindenkori beszélő nézőpontjának megértésében) és az absztrakció, a sematizáció, a kategorizáció képessége (a jelentésszerkezetek létrehozásában).

A szemantika és a grammatika közötti viszony realizációs természetű: a kifejezés ('szavakba öntés') kódolja a jelentést. A grammatika és a szemantika között tehát nincsen éles határ, minden részrendszer (morfológia, lexika, szintaxis) szimbolikus szerkezetek összefüggő tartományát, kontinuumát alkotja. A jelentés nyelv- és kultúraspecifikus: minden nyelvnek saját szemantikai kódja van. A helyzet kontextusa a szöveg közege, a kultúra kontextusa a teljes nyelvi rendszer környezete. Az egyes nyelvek szemantikai kódját csak azok teljességében és a kultúra kontextusában lehet értelmezni. Tehát a funkcionális kognitív nyelvtan alapelvei szerint a szemantikai kód, illetve a szemantikai szerkezet nem univerzális, hanem nagymértékben nyelvspecifikus.

Ez a megközelítés a nyelvi működéssel kapcsolatban lévő kognitív képességek (az észlelés, feldolgozás, előhívás stb.) jellemzőit tartja univerzálisnak, nem magát a nyelvtant. A FENT, FELFELÉ és a LENT, LEFELÉ fogalma egyetemes tapasztalaton alapul (a földi tömegvonzás mindenütt, minden emberre hat), de annak nyelvi kifejezése részben kultúrafüggő. A magyar nyelvben a mozgás folyamatában az irányultságot az igéhez kapcsolódó igekötővel jelöljük prototipikusan (felmegy, lejut, fennakad, fenntart), más nyelvekben ezt más módon jelölik (például előljárószóval, go up, get down).

A jelentések, azaz fogalmak az emberi megismerésen, a tapasztalaton alapulnak, és egy közösség viszonylagos állandósággal használja őket. A világ megismerésében a prototípuselvként megfogalmazott elméleti képességek kiemelkedő szerepet játszanak. A kategóriába felismert tulajdonságok alapján sorolódnak be példányok; a besorolás fő elve a családi hasonlóság, a kategóriába sorolás lehet fokozat kérdése, vannak középponti, „jó” példányok, és vannak kevésbé jók, amelyek kevesebb tulajdonságnak felelnek meg; a kategóriák körvonalai nem határozottak, egymást átfedhetik.

A prototípuselv érvényesül a nyelvi kategóriákban is. Az egyik látszólag legbiztosabban meghatározott nyelvi kategória például a FŐNÉV. A dolgot mint fogalmi archetípust, jellegzetesen a főnév kategóriája jelöli. A megismerő és beszélő embert dolgok sokasága veszi körül. A nagy változatosságot a dolgok megnevezése tartja egy kategóriában: a különféle dolgokat egyaránt főnév jelöli. Főnév például a *kő*, az *asztal*, az *arany*, a *kettő*, a *víz*, a *szerelem*, a *futás*, a *reccsenés* és az *öröm*, a *fájdalom*. Mindegyik imént felsorolt főnév dolgot nevez meg, jóllehet ezek a dolgok nagyon különbözőek. A különböző dolgok a megismerésben, a kategorizációban kerülnek egy kategóriába, fogalmi és funkcionális konstruálás révén, azaz inkább a jelentés tan felől közelítve, amely az alsós gyermekek számára jóval megfoghatóbb és értelmezhetőbb, mint – nyelvtani fogalmak és tudatos konstruálás, szóalkotás, toldalékolás, szó szerkezet- és mondatfelépítés híján – a leíró nyelvtani megközelítés.

A prototipikus dolog a fizikai tárgy. Az embert körülvevő fizikai tárgyak időben viszonylagos állandóságot mutatnak, a megismerésükben nem vagy alig játszik szerepet az időbeliség. A tárgyak emellett anyagból vannak, térben körülhatároltak, kiterjedésük fölismerhető, ezáltal elkülönülnek más tárgyaktól. A fizikai tárgyak a legközvetlenebbül tapasztalható dolgok, amelyek megismeréséből jön létre a DOLOG fogalma, sematikus fogalmi szerkezete. A dolgot kifejező szó a főnév, tehát ha dolgokat nevezünk meg szóval, akkor az a szó általában főnév. Más dolgokat általában a fizikai tárgyak sémájának analógiájára, mintájára dolgoz fel az emberi megismerés.

A beszélő és a hallgató a nyelvi kifejezésekkel, grammatikai szerkezetekkel, szövegekkel konceptuális tartalmakat konstruál. A nyelv nem tükrözi a valóságot, hanem a beszélő mentálisan megkonstruálja a valóság egy részletét leképezési viszonyokban. A konstruálás minden nyelvi kifejezés jellemzője.

A nyelvtan közreműködik abban a megértési folyamatban, amely akkor zajlik, amikor a verbális interakció révén az emberek kommunikálnak egymással. Nemcsak arra kell magyarázatot adni, hogyan lesz a nyelvi egységekből koherens szöveg, hanem olyan diskurzusfaktorokat is be kell vonni a nyelvtanba, amelyek hatással vannak a mondatok belső szerkezetére (a beszélő nézőpontja, szándéka a partner figyelmének irányítására stb.).

A megnyilatkozás során mindig egy megértett, megkonstruált szituáció nyelvi formába öntése történik, és ez a folyamat nem függetleníthető a beszélőtől, a beszélő nézőpontjától, illetve attól, hogyan akarja a beszélő a partner figyelmét irányítani. Az ún. szituatív igék (*jön – megy, hoz – visz* stb.) megválasztása a deiktikus centrumtól (referenciális központtól), a beszélő helyzetétől függ: a *jön* ige azt képviseli, hogy a mozgás feléje tart, a *megy* a másik irányt reprezentálja. Mindig valamilyen nézőpontból ragadunk meg egy szituációt, és azért öntjük egy bizonyos formába, mert épp úgy akarjuk tudásunkat mások számára hozzáférhetővé tenni. A szókészlet fogalmi hálózatokat tartalmaz a perspektíváltság szempontjából. Ezek a hálózatok olyan szavakat tartalmaznak, amelyek ugyanazt a fogalmat különböző nézőpontból mutatják be jelentésükben. A beszélő motiváltsága döntő abban, hogy a változatokból mit választ.

A funkcionális szemlélet a funkció és a forma szimbolikus viszonyát önmagában egyfajta motiváltságnak tartja. Nemcsak a hangzásbeli hasonlóságot (hangutánzó, hangulatfestő szavak) tekinti az ikonicitás megnyilvánulásának, hanem azt is, ha például egy esemény észlelésének, megértésének a szerkezete és a nyelvi forma között mutatkozik meg valamiféle hasonlóság, azaz ha egy történetet az események időrendjében mesélünk el, vagyis a mondatok elrendezése, egymásutánja megfelel az esemény időbeli szerkezetének, az egymásra következésnek.

A szórend, a közelség és a távolság is jelentéseket hordoz. Nem önkényes például a jelzős szerkezet szórendje sem, ebben több jelző esetén a főnévhez legközelebb a szemantikailag leginkább releváns jelző áll. A morfémaszerkezetben a tőhöz legközelebb a képző található, mivel a fogalmi jelentés szempontjából az a leginkább releváns, hiszen a fogalmi (vagy deskriptív) jelentést – a toldalékok közül – a képző tudja megváltoztatni. Ikonikus megoldás a fenti értelemben az is, hogy az alapeset jelöletlen, és az ettől való eltérés a nyelvileg jelölt, tehát ami szemantikailag összetettebb, az szerkezetileg is komplexebb.

A konstruálás egy másik fontos tényezője a figyelem irányítása. Minden mentális tevékenység, így a nyelvi tevékenység, a beszéd is a figyelem irányításával jár. A figyelmi kereten belül az összpontosítás tárgya a figyelem fókusza. A figyelem fókuszában álló entitás előtérben áll, a figyelmi keret többi része háttérben van.

A nyelvi rendszer ezért nem valami magában álló logikai vagy grammatikai struktúra, hanem egy közösség és tagjai nyelvi képességeinek és cselekedeteinek a kulturális felhalmozásban kialakított megismerő és kommunikációs közege. Így a nyelv elsajátítása és a nyelvi szocializáció is az adott kultúrába való beilleszkedés, beletanulás hosszú folyamata, s nem csupán egyfajta föltételezett szabályrendszer megtanulása, amely általában különböző szakaszokkal a 18–20. életévig eltart, miközben lezajlik a világ kulturálisan specifikált megismerése. A nyelvi tudás tanulás eredménye. A tanulás a nyelvhasználati események során szerzett tapasztalatokból összegződik. A nyelvhasználati esemény mindig közös cselekvés, figyelemirányítás, szándékirányulás, tehát valós személyközi helyzetekben történik.

1.2. Konceptió és újszerűségek

1.2.1. A tantárgy-pedagógiai felfogás

Az anyanyelv és kommunikáció 3. tankönyv a 2. évfolyam nyelvtan taneszközeinek újszerűségét folytatja a 3. (és majd a 4.) évfolyamon. A taneszköz azonos a 2. évfolyam tananyagával abban, hogy a funkcionális vagy más szóval kommunikációs nyelvtan elemeire épülő, vagyis a beszédből kiinduló és a felismert, majd rögzített nyelvi-nyelvtani jelenségeket, szabályszerűségeket funkciójukba visszahelyező kommunikációs tankönyv.

A funkcionális felfogás eredményeképpen a gyerekek az anyanyelvüket mint sajátos jel- és szabályrendszert a számukra – életkori sajátosságaiktól fogva – még talán kevésbé üzenő, kevésbé érthető leíró szemlélettel szemben nem egyfajta deduktív szabályleírás alapján, hanem annak használata és működése, **az induktív beszéd folyamat, beszéd közben** fedezi fel, ismerik meg.

Minden fejezet egy „beszéd- vagy eseményképpel”, szakszóval: indukciós képpel indul, ahogy tesszük ezt számtalan esetben az olvasás és fogalmazás taneszközeiben is, az előző évfolyamokban már megszokott módon. Erről a gyerekeket változatos formában beszélgetjük: Játsszátok el az eseményeket! Mondj történetet róla! Mi történt előtte/mi fog történni utána? Keress a képen... stb.

1.2.2. A leckék felépítése

A gyerekeket minden lecke alkalmával a vizuálisan megjelenő beszédhelyzetre épített feladat alapján is beszélgetjük a fejléc rovaton belül. Ez egyúttal a már meglevő ismereteket is aktivizálja, az előzetes tudást mozgósítja, amelyre a tanulandók épülnek. A leckék fejléce mindig az adott órához tartozó, nagy képről kiemelt részletet is tartalmazza.

Így, a nyelvi kommunikáció folyamatára figyelve (és annak ebben az életkorban és ezzel a tudásháttérrel már felfedezhető és befogadható evolúciós és funkcionális vetületével is megismerkedve), játékosan és értelmezve, **aktívan elsajátított ismeret** sokkal jobban rögzül, és alkalmazásképesebb tudást, illetve stabilabb és jóval **tudatosabb helyesírási készségeket** eredményez a gyerekek számára a tanulási folyamat során.

Azonosság továbbá, hogy a leckékben **a nyelvi, grammatikai vagy helyesírási szabályszerűség megfigyeltetését, felfedezését követően** elhelyezett rövid összefoglaló szövegek – a fentiekkel látszólag szemben – **a leíró nyelvtan** felől közelítik meg és tudatosítják ugyanazokat a nyelvi jelenségeket, információkat, tudnivalókat. Ezeknek a hasznos összefoglalásoknak itt van helyük és szerepük: nemcsak a gyerekeknek, hanem a tanítóknak és a szülőknek is segítenek abban, hogy mit érdemes az óra anyagából a gyerekeknek

minimálisan maguktól is összefoglalniuk, illetve elsajátítaniuk, megjegyezniük és gyakorolniuk. A szaknyelvi, **szabatos írásbeli fogalmazást** is taníthatjuk ezzel.

A funkcionális szemlélet módot ad ugyanis arra, hogy a kötelező minimális bevésés mellett a több, átfogóbb és létező tényszerű szempont felől megközelített jelenség alapjait és lényegét is könnyedebben elsajátíthassák a gyerekek. Ezután helyezzük vissza az ismereteket természetes közegébe, megvizsgálva **a funkcióját, a nyelvi kommunikációban** betöltött szerepét.

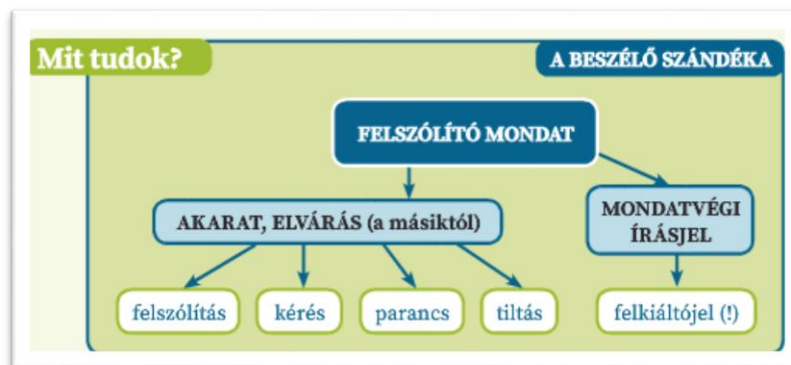
I.2.3. A nyelvtani fogalmak megértését segítő eszközök

Számos tapasztalati példa mutatja, hogy a felnőttek által egyszerűnek és szabatosnak, rövidnek gondolt, ám túl absztrakt és ráadásul elégtelen, **pontatlan definíciókat a gyerekek nem értik**, így nem rögzül a használható ismeret, és ebből következően az ismeretek alkalmazásakor is nehézségeik támadhatnak. A tankönyv célja pedig természetesen ennek éppen az ellenkezője: nem elriasztani, hanem megszerettetni kívánja a gyerekekkel mind a nyelvtan tantárgyat, mind pedig az anyanyelvet. Ez pedig csak a nyelv működése közben felfedezett kellő számú ismeret által lehetséges.

A magyar nyelvtani kategóriák, fogalmak zöme igen beszédes („*fő*”név, „*köz[ös]*” név, „*saját, tulajdon*” név, „*mellék*”név, *ige* „*kötő*”, „*jel-en, jövő*” idő stb.). Ezt a gyerekekkel már a velük való megismerkedés idején szándékunkban áll felfedeztetni, mivel ez is közelebb hozza, érthetőbbé és értelmesebbé teszi számukra a kategóriákat. Ezt a címekben és az összefoglaló szövegekben is igyekszünk érzékeltetni, illetve egyszerűen megmagyarázni.

A másik fontos törekvésünk, hogy az adott szófajt mondatszinten mutassuk meg a gyerekeknek, nemcsak a fogalmának bevezetésekor, hanem akkor is, amikor természetes közegébe visszahelyezzük. Mivel a nyelvet evolúciós alapon, azonosítások sorozataként fogjuk fel, ezért célszerű az alapszófajokat állítmányi szerepben megismerniük a gyerekeknek a mondaton belül. (A főnevek és melléknevek megismerésekor ez kevésbé természetes, mint az igék esetében: [Ő] Katona. [Ez egy] Fegyver. [Ő] Ügyes. [Az] Fehér. Veszélyes.) Így az eddig egyeduralkodó szemantikai jellegű megközelítés mellett („Mit fejez ki?”) a grammatikai szerepet is meg tudjuk mutatni olyan egyszerű formában és mértékben, amely a kategóriába sorolást megkönnyíti a gyerekek számára (Hogyan [hová] illik a mondatba? Melyik szófajhoz kapcsolódik [és hogyan]?) – mondattani ismeret nélkül is.

Ezt a célt támogatják az ún. grafikus szervezők, gondolati térképek is. A grafikus szervezők a lineárisan kibomló, nehezebben tagolható, hömpölygő szöveggel egyenértékű információt tartalmaznak, megmutatva az üzenet lényeges fogalmi jegyeit és szerkezeti felépítését is.

A túl szűkszavú, nyelvi félrevezérlésre okot adó definíció veszélye különösen igaz az **elvont nyelvtani kategóriák**, a szófajok esetében. Ha az ígérő csak annyi ismerete van a gyermeknek, hogy „cselekvést, történést és létezést kifejező szófaj”, azt vagy egyáltalán nem érti, és a definíciót félretolva maga próbálja meg felismerni az igéket, vagy csak félig-meddig érti. Joggal kérdezi, hogy a „*kopogtatás*” miért nem ige, hisz cselekvést fejez ki, a „*reccsenés*” miért nem ige, hisz történést fejez ki. A „fél, örül, fázik” stb. pedig miért ige, hisz sem cselekvést, sem történést, sem létezést nem fejez ki stb. Arról nem is szólva, hogy fordítva: az absztrakt (tulajdonságokat vagy egyéb körülményeket kifejező) főnevekkel való ismerkedést, azok felismerését is gátolhatja mindez (ásás, szabadság, tanár, mérnök stb.).

Ezzel a túl szűkszavú és túl absztrakt megközelítéssel járó elsajátítási probléma majd a melléknév tanításakor is ugyanúgy elő fog bukkanni a tanítási folyamat során, hisz vannak a melléknévre jellemző tulajdonságot, állapotot [*orvos, katona, tanár, rom stb.*] kifejező főnevek és ige is [*zöldell, örül, fáj stb.*].

1.2.4. Az ige csoportokra osztásának problematikája

A fenti problémámasorba illik az ún. **állapotigék** (érzelmi, értelmi állapotot kifejező igék) esete is. Annak ellenére, hogy nem kerettantervi követelmény az ezekkel való megismerkedés, a taneszközrendszer egy **differenciáló** (szabadon választható) szakaszt mégis szán az igék ezen csoportjának megismerésére, mivel az anyanyelvi és az idegen nyelvi jártasság megalapozásához, a használat közben tetten ért, élő nyelv megértéséhez és elsajátításához, az alkalmazásképes tudás megszerzéséhez **ez a kategória elengedhetetlen** a gyerekek kommunikációs kompetenciáinak fejlesztése során. Azért van módjuk a gyerekeknek a 4. nagy igei csoport megismerésére is, hogy az anyanyelv iránt érdeklődők majdnem az összes igét, amellyel olvasmányaikban és előszóban találkoznak, jól és a többi csoporttal nem összekeverve **be tudják sorolni** az igék valamelyik csoportjába jelentéskör szerint.

Amikor az olvasáskönyvben keresnek példákat az igefajtákra a gyerekek, egy-egy mesében sok mondat egymásutánja is lehet olyan, amelyben nincs cselekvő vagy történést/létezést kifejező ige: *Sírt, rítt az öreg király, fájt neki nagyon a dolog, de végül*

megörült a jó híreknek, és azt **gondolta**, hogy nem kell többet **nyugtalankodnia**. Holott az olvasókönyv 3.-ban lévő olvasmányok, mesék számtalan állapotigét tartalmaznak (Az egyik szeme **sírt**, a másik **nevetett**.; Így **szomorkodott** az öreg király.; Stb.) – a nyelv természete szerint.

Ez az igefajta azt fejezi ki, hogy az élőlényeket/tárgyakat (a mondat alanyát) milyen érzelmi, értelmi vagy egyéb állapot jellemzi (*örül, nevet, izgul, fél, elkeseredik; ért, tud, felfog, gondol; fázik, fáj, hasonlít*). Az állapot tartozhat élettelen dolgokhoz is (*foszlik, bűzlik, illatozik*). Az élőlények és az élettelen dolgok ilyenkor nem cselekednek ugyan, mégis átélnek az állapotot, és kisebb-nagyobb mértékben részt is vesznek benne (*féltékenykedik, szeret, bízik, nyugtalankodik, megijed*). A történéshez hasonlóan az élőlények és az élettelen dolgok állapota is mindig független a szándéktól, az akarattól. Ezek az igék sem a *Mit csinál?*, sem a *Mi történik?* kérdésre nem felelnek igazán. És egy kicsit mégis.

A *fáj* (*nekem, neked stb.*) passzív ige például első hallásra és grammatikai felépítését tekintve is történést fejez ki. A fájdalom azonban mindig valamilyen cselekvés, történés eredménye, következménye. Velünk történik, mi szenvedjük el, mégis valamennyire részt veszünk benne. A *nevet*, a *mosolyog*, a *nyaral*, a *sír* és a *csalódik* (*én, te stb.*) inkább tűnnek elsőre aktív, cselekvő igéknek. Holott nem azok. A nevetés, a mosoly, a nyaralás, a sírás és a csalódás éppen annyira történik is velünk valaminek a következményeképpen, mint amennyire azt mi cselekvő módon irányítani szeretnénk. Miért titkolnánk el mindezt az érdeklődő és a tehetséggondozást igénylő (struktúrában gondolkodó) gyerekek elől?

Az állapotigékkel való megismerkedés további haszna, hogy még jobban elmélyíti és tudatosítja a harmadikos gyerekek számára az alapvető célt: **a cselekvést és a történést kifejező igék megkülönböztetését**, valamint fejleszti a gondolkodásukat és a figyelmüket.

A mintaoldalak egyik feladata, amely a figyelem fejlesztése mellett az alaktani azonosságok, különbségek felfedezésére és a helyesírás gyakorlására szolgál elsősorban, maga is tartalmaz 3 állapotigét, nem véletlenül: *szeret, álmodik, nyaral*.

5. Vezesd végig az ujjad a vonalakon! Olvasd fel az igéket és jövő ideojú párujukat! Utána hasonlítsd össze az igealakokat! Mit tapasztalsz?

álmodik	nyaralni fog
nyaral	menni fog
keres	zenél majd
megy	szeretni fog
zenél	álmodni fog
szeret	keres majd

I.2.5. A módszertani megközelítés

Újdonság (és egyúttal azonosság is a 2. évfolyammal), hogy az anyanyelvi neveléssel párhuzamosan a tankönyv játékosan fejleszti a gyerekek **idegen nyelvi kompetenciáit** is. Nem véletlen, hogy a könyv az egynyelvű idegen nyelvi tankönyvekhez hasonlít – nemcsak megjelenésében (mindig képpel illusztrált beszédhelyzet a kiindulás), de szemléletében és az órák felépítésében is.

Ez azért is lényeges, mert ugyan a könyv mindig **meglevő ismeretre** alapoz, abból indul ki, de nem tekinti adottnak vagy tudhatónak az elsajátítandó ismeretanyagot (pusztán csak azért, mert ez a gyerekek „anyanyelve”). Ezáltal az anyanyelvi jártasságot nagyban fejleszti és erősíti, az anyanyelv használatát teszi egyre tudatosabbá – párhuzamosan az idegen nyelvi kompetenciák kialakításával (pl. egybeírás-különírás, a szófajok felfedeztetése, a mondatok szórendje, a toldaléknak és a helyesírásnak a kommunikációban betöltött szerepe stb.).

A könyv és a munkafüzet feladatai azonnal a felfedezésre, a használatra és a helyes alkalmazásra sarkallják a gyerekeket, de módot adnak az elsajátított ismeretek megfelelő gyakorlására és ismétlésére is.

I.2.6. Készségfejlesztés

A tankönyvek és a munkafüzetek kérdései és feladatai megfelelő feltételeket biztosítanak a tanulási célokban meghatározott problémamegoldó, ismeretszerző és ismeretalkalmazási képességek fejlesztésére. A problémamegoldást elősegítő feladatok együttes aránya eléri az összes kérdés és feladat felét.

2. Hányféleképpen fejeztük ki a jövő időt a fenti mondatokban? Beszéljétek meg!

A kérdések, feladatok mennyisége és változatossága lehetővé teszi a differenciált oktatást-nevelést. A tankönyvben a rögzítést elősegítő kérdéseken kívül az elmélyítést elősegítő feladatok is kellő számban megtalálhatók.

1. Mely igealakok hiányoznak a táblázatból?

Múlt idő	Jelen idő	Jövő idő
futottam	futok	
	reméljük	remélni fogjuk
írta		
	rombol	

Ugyanakkor a tankönyv olyan feladatokat is tartalmaz, amelyek az ismeretek alkalmazását szolgálják.

A tankönyv belső tartalmi tagolása, a benne található információk feldolgozásának módja hatékony tanulási stratégiákat és módszereket is közvetít a tanárok és tanulók számára.

A kritikai gondolkodás fejlesztése segítséget ad ahhoz, hogy a tanulók össze tudják vetni aktuális tudásukat a tanulást megelőző vagy a tanulás korábbi szakaszára jellemző ismereteikkel, elképzeléseikkel és teljesítményükkel, s ezáltal érzékeltetni tudják tudásuk gyarapodását, képességeik fejlődését, teljesítményük változását.

I.2.7. A kooperatív tanulás

A kommunikáció, legyen ez akár szóbeli, akár írásbeli, a feladó mellett mindig feltételezi a címzettet is, ezért elengedhetetlen a kooperatív technikák alkalmazása, melyek lehetővé teszik a különböző kommunikációs képességekkel rendelkező tanulók együttműködését, sőt a szókincsbővítésnek is remek színteret biztosítanak. A véleménycseré, a vélemények, nézőpontok ütköztetése a gyerekek személyiségfejlődését is segíti.

I.3. Az iskolai kipróbálás legfontosabb tapasztalatai

Az átdolgozás során az önreflexiók és az e-mailen beérkezett kritikák, javaslatok, valamint a tantárgyi bizottság észrevételei mellett elsősorban a kipróbáló kollégák munkanaplóira, a tantermi gyakorlatra, annak tapasztalataira támaszkodtunk.

I.3.1. A 3. évfolyam átdolgozott taneszközei

A tartalmi változtatások mellett tipográfiai is megújultak a nyelvtan taneszközei. A tankönyvben a fejezetnyitó oldal fejezetcímének sávja mindig más és más színt kapott fejezetenként, és ez a szín végigvonul a fejezet pagináján, a fejezetet vizuálisan is összefogva:

A leckék alsó körívében eddig a fejezetcím futott, most a valódi tananyagtartalom jelenik meg. Ezek a címek ugyanazok, mint a munkafüzet lekcécímei:

kísérleti

átdolgozott

A tanító és a gyerekek munkáját, a füzetbe írást és a kooperatív tanulást piktogramokkal is segítjük. A könyvben eddig ilyen jel nem volt (a jelek feloldása a belső borítón lesz), például:

Írd le a füzetedbe:

Párban dolgozz:

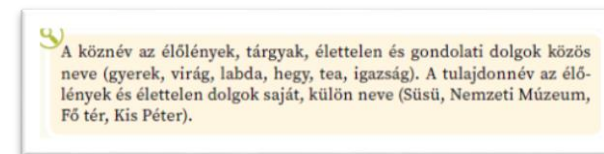
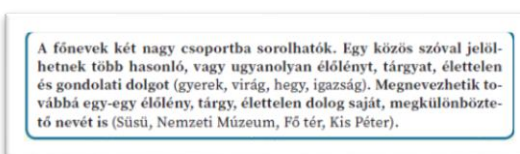
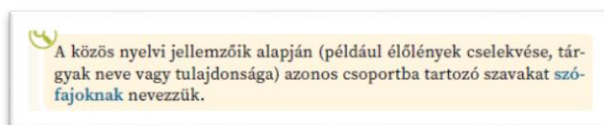
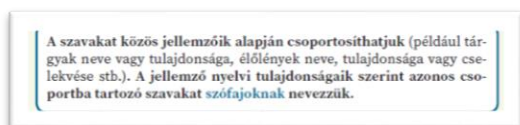

Csoportmunka:

Megújult az összegzés rovat is, látványra visszafogottabb, és legtöbbször az oldalak aljára szerkesztettük (ahol van ilyen, a gondolattérkép alá), nem akarván definíciók bemagoltatására készíteni a tanítókat. A másik fontos változás a definíciók nehézségi foka és terjedelme, ezeket egyszerűsítettük, illetve rövidítettük, például:

kísérleti

átdolgozott

A hangsúly az elmélet, a felesleges absztrakció szintjéről még inkább a funkció, a használhatóság és a helyesírás irányába tolódott, nemcsak a meghatározásoknál, hanem a feladatok szintjén is:

kísérleti

átdolgozott

Több hasonló vagy ugyanolyan élőlényt, tárgyat, élettelen és gondolati dolgot egy közös szóval is megnevezhetünk. Ez a szó a közös nevük. A főnévnek ezt a csoportját **köznévnek** nevezzük.
A közneveket mindig **kis kezdőbetűvel** írjuk.

A köznév sok hasonló élőlény vagy dolog közös neve.
A közneveket mindig **kis kezdőbetűvel** írjuk a mondaton belül.

A tanító kollégák még a kísérleti fázis könyvénel is több helyen kértek összefoglalást, illetve gondolattérképet, ezeket pótoltuk, például 29., 37. o. stb. Ez a 7. oldal:

kísérleti

átdolgozott

nevezetes **esszöny** **elője** száll emberek **hull**

Egy szótagból álló, hosszú mássalhangzót jelölő betűt tartalmazó szavak:
A szó négy egyforma magánhangzót tartalmaz:
A helyesen leírt alakjuk eltér a kiejtésüktől:
Kétjegyű, hosszú mássalhangzót jelölő betűt tartalmazó szavak:

7

Mit tudok?

BESZÉDHANGOK BETŰK

MAGÁN Hangzó M Á S S A L Hangzó

hosszú rövid hosszú rövid

EGYJEGYŰ KÉTJEGYŰ HÁROMJEGYŰ

A szavakat beszédhangokra bonthatjuk. A beszédhangok lehetnek magánhangzók és mássalhangzók. A beszédhangokat írásban betűkkel jelöljük. A betűk állhatnak egy, két vagy három jegyből.

7

Indokolt esetben egyszerűsítettük és javítottuk a meglevő összefoglaló térképeket is a korosztálynak megfelelően, példát és helyesírást is mutatva, pl. 41. o.:

kísérleti

átdolgozott

Mit tudok?

Köznév FŐNÉV Tulajdonnév

Kis kezdőbetű Nagy kezdőbetű

személynév csoportjai állatnév

földrajzi név intézménynév alkotások címe

égitestek neve márkanev

Mit tudok?

FŐNÉV SZÓFÉAJOK

KÖZNEV TULAJDONNÉV

Élőlény vagy dolog közös neve. Élőlény vagy dolog saját, megkülönböztető neve.

Kis kezdőbetű (anyu, ceruza, út) Nagy kezdőbetű (Pisti, Bodri, Tisza, Föld)

Feladatszínt is számos helyen változtattunk. Egyszerűbb és rövidebben, világosabban megfogalmazott feladatokra törekedtünk:

kísérleti

átdolgozott

3. a) Gyűjts magánhangzóval kezdődő szavakat a fejezetnyitó képről! Mondjátok el egymásnak párban!
b) Sorolj fel mássalhangzóval kezdődő szavakat is! Ötöt diktálj le a társadnak! Ellenőrizték, hogy helyesen írták-e a szavakat!

4. Figyeld meg a fejezetnyitó képet! Találd ki a szavakat a megadott betűl alapján! Nevezd meg őket!

s r k a ny, k a ny, ó a, s z t l, s p r a, b l k

3. a) Gyűjtsetek magánhangzóval kezdődő szavakat a fejezetnyitó képről! Mondjátok el egymásnak párban!
b) Soroljátok fel mássalhangzóval kezdődő szavakat is!

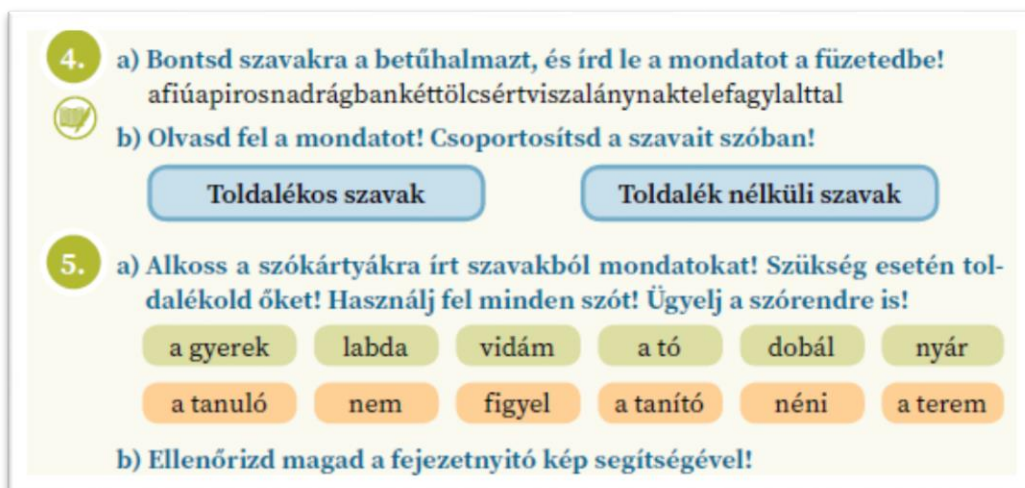
4. Figyeld meg a fejezetnyitó képet! Találd ki a szavakat a megadott betűl alapján! Nevezd meg őket!

s r k a ny, k a ny, s z t l, n g y m m a, b l k

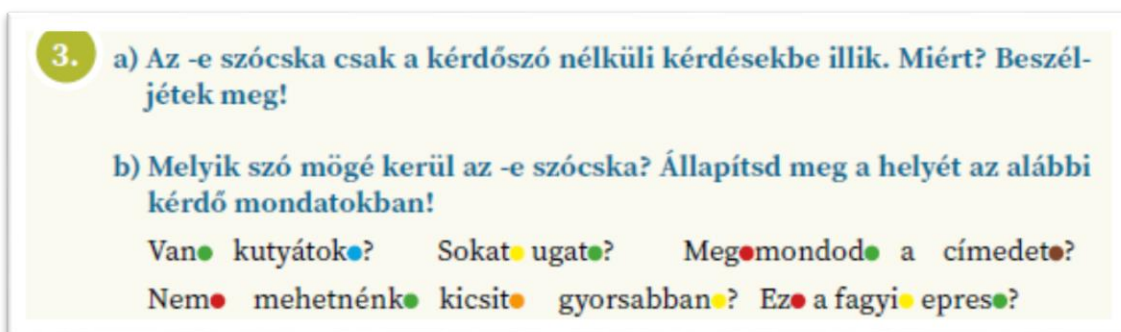
Sok helyen a feladatok sorrendje is megváltozott, illetve töröltünk feladatokat:

Új feladat a tanítók kérésének megfelelően (szavakra bontás, toldalékolás):

az -e szócska ismétlése, gyakorlása, pótlása:

I.3.2. A 4. évfolyam átdolgozott taneszközei

A tankönyv és a munkafüzet is teljesen megújult. Csökkentettünk a tananyagon és az oldalszámon, az alsósok számára felesleges részek, bonyolult fogalomalkotások kikerültek, természetesen a kerettanterv adta lehetőségeken belül. Az unalmas, mechanikus, kitöltögetős, hagyományos feladatok zömét kreatív, játékos és humoros, a gyerekek érdeklődését felkeltő kommunikációs és helyesírási-nyelvhelyességi feladatok váltották fel.

A tartalmi javítások mellett grafikailag is megújultak a nyelvtan taneszközei. Alább a fejezetnyitó képeket látni, de a belívben is a korosztálynak inkább megfelelő rajzokra és fotókra cseréltük a kísérleti fázis vizuális elemeit.

kísérleti

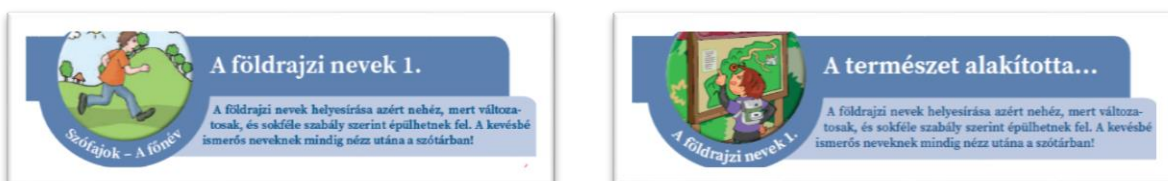
átdolgozott

A leckék alsó körívében eddig a fejezetcím futott, most a valódi tananyagtartalom jelenik meg. Ezek ugyanazok a címek, mint a munkafüzet lecke címei:

kísérleti

átdolgozott

A tanító és a gyerekek munkáját, a füzetbe írást és a kooperatív tanulást piktogramokkal is segítjük, a könyvben eddig ilyen jel nem volt, például:

Írd le a füzetedbe:

Párban dolgozz:

Csoportmunka:

A 3. évfolyamhoz hasonlóan megújult az összegzés rovat is, legtöbbször az oldalak aljára szerkesztettük (ahol van ilyen, a gondolattérkép alá). A definíciók nehézségi fokán és terjedelmén egyszerűsítettünk, illetve rövidítettünk és strukturáltuk őket, például:

kísérleti

átdolgozott

Ha egy köznév természet alkotta földrajzi fogalmat jelöl (hegy, óceán, tó, sziget, tenger stb.), földrajzi névként is kisbetűvel írjuk, és elé a tulajdonnevet kötőjellel kapcsoljuk (János-hegy, Atlanti-óceán, Csepel-sziget, Fekete-tenger stb.). Ha egy köznév ember alkotta földrajzi fogalmat takar (utca, tér, híd, járás, megye stb.), földrajzi névként is kisbetűs marad, és az előtte álló tulajdonnévtől különírjuk (Kossuth utca, Fő tér, Erzsébet híd, Vas megye stb.).

A földrajzi nevek a tulajdonnevek közé tartoznak, ezért nagy kezdőbetűvel írjuk őket. A hozzájuk tartozó közneveket kisbetűvel írjuk (óceán, tó, hegy, sziget, tenger stb.), és kötőjellel kapcsoljuk, ha azokat a természet alakította ki (János-hegy, Atlanti-óceán, Csepel-sziget, Fekete-tenger stb.).

A hangsúly az elmélet, a felesleges absztrakció szintjéről még inkább a funkció, a használhatóság és a helyesírás irányába tolódott, nemcsak a meghatározásoknál, hanem feladatszínten is, a szövegtengert fotókkal kiváltva és a megértést több módszertani lépésre bontva:

4. Mondjátok el az előző, hazánkról szóló ismertetőt úgy, mintha idegenvezetők lennétek! A képek segítenek.

Zalai-dombság Budai-hegység Tisza-tó
Velencei-tó János-hegy Zemplén-hegység

a) Miért írunk kisbetűvel a kénalásírásokban a szavakat a kötőjel után?

5. A fotókon Budapest néhány részletét látjátok. A földrajzi nevek vége azonban lemaradt. Egészítsétek ki! Írjátok le a teljes neveket a füzetbe!

A Szabadság A Váci
A Rákóczi A Hősök tere

a) Készítsétek kedvcsinálót annak, aki jobban meg szeretné ismerni a fővárosunkat!

3. Miért nem egyértelműek az alábbi mondatok elsőre? Egészítsd ki őket a tulajdonnevet értelmező köznévvvel!

A Dunáról néztem egy filmet a Dunán.

A Duna folyó A Duna televízió

A kirándulás legszebb élménye ez volt: Balaton.

Balaton község (Heves megye) Balaton tó

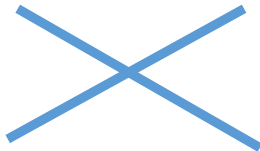
Ez a fa a Bükkből van.

A bükkfa A Bükk hegység

A tanító kollégák még a kísérleti fázis könyvénel is több helyen kértek összefoglalást, illetve gondolattérképet, például:

kísérleti

átdolgozott

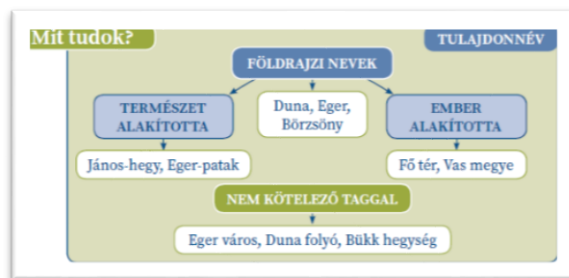

Indokolt esetben egyszerűsítettük és javítottuk a meglevő összefoglaló térképeket is a korosztálynak megfelelően, példát és helyesírást is mutatva, pl.:

kísérleti

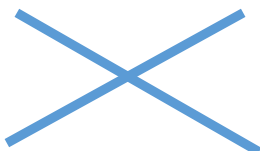

átdolgozott

Feladatszínten is számos helyen javítottunk. Egyszerűbb és rövidebben, világosabban megfogalmazott, játékos feladatokra törekedtünk:

kísérleti

átdolgozott

4. a) Melyik szám bújik meg az alábbi élőlények nevében?

b) Tudj meg minél több, számnévvel jelölt adatot a kedvenc állatodról a könyvtárban vagy az interneten! Számolj be róla a társaidnak!

Sok helyen a feladatok sorrendje is megváltozott, illetve töröltünk feladatokat, sőt, egész oldalakat és leckéket is, a tananyagot nagymértékben lecsökkentve és játékosá, élvezhetőbbé téve:

2. Mi a furcsa az alábbi kérdésekben?
Hány víz ömlött ki a tálból?
Hány lisztből csináltak palacsintát?
Hány pénz van nálad?
Mennyi óra van?
Hány az idő?
a) Olvasd fel helvesen a kérdéseket! Válaszd is meg őket!

A dátumot és a keltezt nem definíció alapján, hanem e-mailen (keresztkapcsolódással a fogalmazásórák anyagához) figyelhetik meg a gyerekek, növelve a tanulási motivációt:

1. Olvasd el, hova vitte Vali néni az előző osztályát kirándulni!

ÚJ ÜZENET
Címzett: szülői munkaközösség
Tárgy: osztálykirándulás

Kedves Szülők!
A tavalyi évben, 2013-ban két napot töltöttünk Egerben és környékén. Az idén az osztállyal három napra megyünk osztálykirándulásra június 9. és 11. között. Írom az időpontokat és a helyszíneket.
Az indulás dátuma 2014. június 9. lesz. Programok: Vonattal utazunk 9-én Balatonfüredre, jó idő esetén strandolunk is, játszóház, múzeum, séta a városban. Másnap, 2014. jún. 10-én hajókirándulás Tihanyba. Utolsó nap, 2014. 06. 11-én 9-kor buszozunk át Veszprémbe. Délelőtt a Kabóca Bábszínházba megyünk, ebéd után a Veszprémi Állatkertbe. Érkezés 18.30-kor a Kelenföldi pályaudvarra. Kedvcsinálóként küldök néhány fotót a helyszínekről. Június elsején szülői! Üdvözlettel: Vali néni
Budapest, 2014. III. 4.

2. Válaszolj a kérdésekre a levél alapján!
a) Hol és mikor kelt a levél? Keresd meg!
b) Hányféleképpen írta Vali néni a hónapokat? Sorold fel!
c) Hasonlítsd össze a levélben a toldalékolatlan és a toldalékos dátumokat! Mít tapasztalsz?

A névmások kerettantervi követelmény. A kategóriát leegyszerűsítettük az alapvető funkciókra, a nyelvben betöltött szerepre szó-, mondat- és szövegszinten, és nagy hangsúlyt kapott a helyesírásuk is:

1. a) Mit mondhatnak a gyerekek? Válaszd ki!

b) Beszéljétek meg, miért nem világos így a mondatok értelme!
c) Találjatok ki rövid történetet, amelyből kiderül a fenti szavak jelentése a mondatban! Játsszátok el a jelenetet!

2. a) Keresd meg az összetartozó egyszavas mondatokat! Indokold meg a választásod!

Ezt. ANNYIT. Mennyit? MIT? EBBŐL.
Én. Milyen? Miből? Ugyanolyan. Ki?

b) Helyettesítsd a válaszokat egy már tanult szófajú szóval!

4. a) Olvassátok fel többféle sorrendben az alábbi párbeszédet! Figyeljete az írásjelekre! Beszéljétek meg, hol hangozhatott el a szöveg!

– Te voltál.

– Nem én voltam!

– Ti voltatok.

– Ő volt?

– Nem mi voltunk!

– Ők voltak!

b) Mit jelentenének a mondatok a névmások nélkül?

A mutató névmást funkcionalitásában fedezik fel a gyerekek:

5. a) Párosítsd az összeillő mondatokat!

Te voltál a legügyesebb az osztályban ma.

Bendi a mesekönyveket választja a könyvek közül.

Anyu sonkás pizzát süt vacsorára.

b) Szóra, szó szerkezetre vagy egész mondatra mutatnak a névmások a bekarikázott mondatokban? Indokold meg!

Az igezők helyesírása mellett a magyar szórend és a kommunikáció kapcsolatát is megismerik a gyerekek a sematikus szabálytanulás helyett:

1. a) Figyeld meg a színessel kiemelt szavak helyesírását!

Ma este **megnézem** a mesét.
Ma este **meg** fogom **nézni** a mesét.
Ma este **nézem meg** a mesét.

b) Mikor hogyan írjuk? Mondd el a gondolatterkép alapján! Egészítsd ki a fenti példákkal szóban!

2. Magyarázd el a különbséget az alábbi mondatok között!

Ma este **nézem meg** a mesét. Én **nézem meg** a mesét ma este.
A mesét **nézem meg** ma este. Anyuval **nézem meg** a mesét ma este.

3. a) Figyeld meg az igezőt a mondatpárokbán! Melyik másik szóhoz tartozik értelmileg? Miért? Beszélj meg a társaddal!

Megfogja a kezem. ● **Meg** fogja **nyerni** a versenyt.
Megtudta, hogy ki volt. ● **Meg** tudta **csinálni** a leckét.
Megvan, megtaláltam! ● **Meg** van **illetődve** kicsit.
Elvan magában. ● **El** van nagyon **fáradva**.

b) Figyeld meg az igező helyesírását! Melyik fenti példával egyezik meg?

Az Ige és toldalékai fejezetben az igealak üzenete kap hangsúlyt, a helyesírási tudnivalóit és kommunikációs szerepét tárgyalva az ige ilyen, módot impikáló toldalékainak:

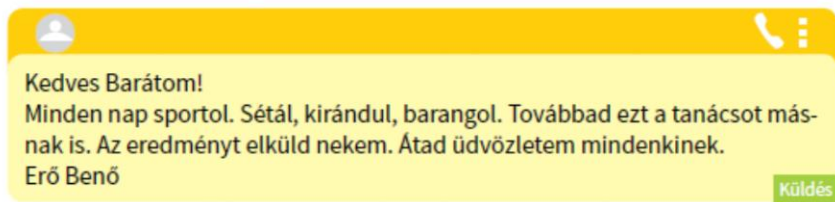
5. a) Hasonlítsd össze a fenti párbeszéd kérdő mondatait a jobb oldalon lévő párjukkal!

Mit **hozzak**? ● Mit **hozok**?
Vegyek mást is? ● Veszek mást is?
Mindig én **vigye**m ki? ● Mindig én **visze**m ki?

b) Próbáld ki a kérdéseket a szövegben kijelentő alakú igével!

c) Miért kapnak más értelmet az igék kijelentő alakban? Mi a szerepük a felszólító igealakoknak ezekben a mondatokban?

3. a) Mi a furcsa az alábbi sms-ben? Mi hányzik? Beszéljétek meg!

- b) Fogalmazd át a mondatokat felszólítónak! Írd le a füzetedbe!

A -t végű igéket egyszerűsítve tanítjuk, játékos üzenetváltással és vizuális segítséggel:

1. a) Olvasd el az üzenetváltást! Figyeld meg bennük az igéket!

Kittikém!
Teríts meg! Melegítsd meg a mikróban az ebédet! Utána mosogass el! Segíts az öcsédnek leckét írni! Ne bántsátok egymást! Osszátok el a maradék sütit! Nyissatok ablakot is!
Puszi: Anya

Szia, Anyu!
OK, megterítek, megmelegítem az ebédet, elmosogatok, segítek öcsinek, nem bántjuk egymást, elosztjuk a sütit, nyitunk ablakot.
😊
Puszi: Kitti

- b) Keresd meg az igepárokat a felszólító és a kijelentő mondatokban! Miben változott meg az ige felszólításakor?

2. a) Párosítsd az igéket a képekkel! Szólítsd fel a társad a cselekvésre!

- b) Írd le felszólító alakban az igéket a füzetedbe! Gyűjts még példákat a csoportokhoz!

3. a) Melyik igealak illik az alábbi mondatokba? Vitassátok meg!

futjuk ↔ fussuk halasztjuk ↔ halasszuk

Holnap ☀ körbe az iskolát. ↔ Azt szeretnénk, hogy holnap ☀ körbe az iskolát!

Keddre ☀ a matekdogát. ↔ Kérjük, hogy keddre ☀ a matekdogát!

- b) Beszéljétek meg, miért nem lehet felcserélni az igealakokat!

A kijelentő, feltételes és felszólító igealakoknak a mondatfajtákkal való kapcsolatát is rögzítettük:

3. a) Figyeld meg az igealakok és a mondatfajták kapcsolatát!

Kiszámítjuk az iskolaudvar kerületét matekórán.

Kiszámítjuk az iskolaudvar kerületét matekórán?

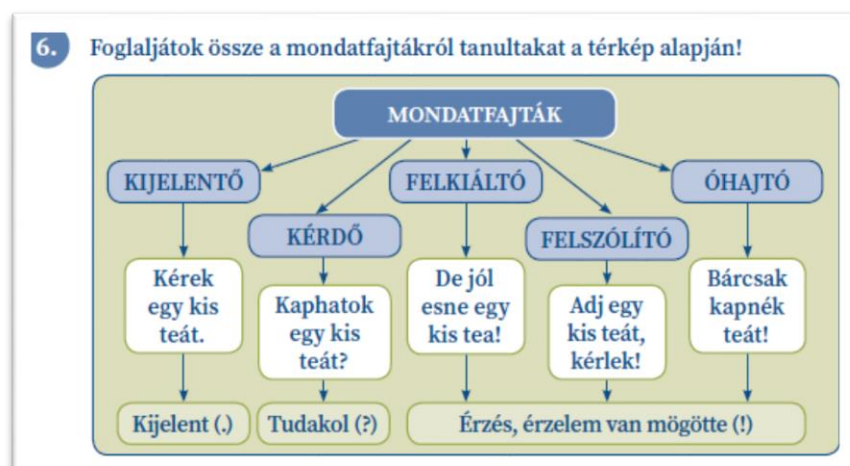
Kiszámítjuk az iskolaudvar kerületét matekórán!

Számítsuk ki az udvar kerületét matekórán!

Bárcsak kiszámítanánk az udvar kerületét matekórán!

b) Írd ki az igéket a füzetbe! Állapítsd meg, hogy kijelentő, feltételes vagy felszólító alakban állnak-e!

Megmutatjuk a tanulóknak, hogy egyszerű transzformációval, átfogalmazással ugyanazt az üzenetet más és más mondatfajtaival is kiválthatják:

Az ismereteket rögzítjük, szintetizáljuk, és a nyelvhelyességre is kitérünk:

2. a) Párosítsd a névmásokkal az igéket! Mondj velük mondatot!

csinálnák	adnék
adnák	innék
innák	csinálnék
szednék	mentenék

én
ők

b) Melvik két ige illik mindkét névmáshoz? Miért?

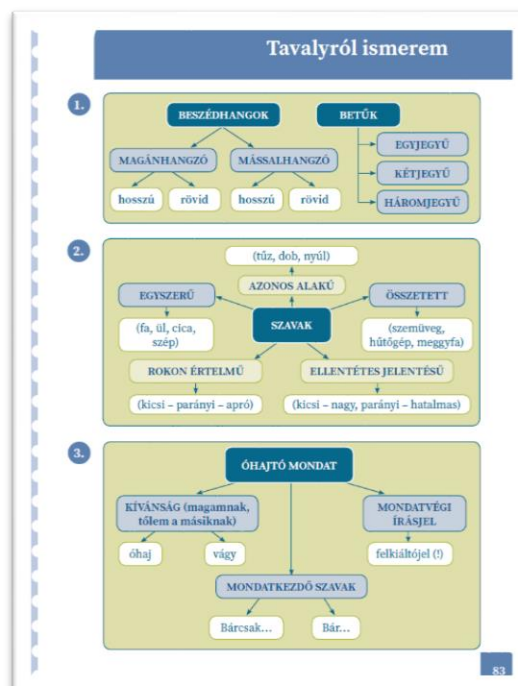
A nyelvvel való egyre magasabb szintű játékokra is ösztönözzük a gyerekeket a számukra érdekes témákkal, pl.:

4. Fogalmazd át a szöveget úgy, hogy a feltételes igealakok helyett jövő idejű kijelentő alakot használj!

Ha lenne pénzem, vennék egy gördeszkát vagy egy rollert. Imádnék délutánonként rápattanni. Vigyáznék magamra, nem esnék el vele! Persze a többieknek is tetszene. Suliba is ezzel járnék, és bezárnám a szekrényembe. Ja, és hamarabb hazaélnék a boltból is vele. Anyu ezért megdicsérne. Ha a barátom is kapna egy ilyen járgányt, kimehetnénk együtt a pályára. A szüleink biztos elengednének.

A könyv végén az összes gondolattérképet közöljük, amelyet előző évben már megismertek a diákok. Ez az ismétlés, felidézés és a ráépítés fontos eszköze lehet és lesz a tanító számára.

Az Anyanyelv és kommunikáció 4. munkafüzet a tankönyv átírása miatt több kisebb-nagyobb változtatást igényelt. A füzet a tankönyv megváltozott leckéit követi. Tartalmaz plusz gyakorlóórákat is, hogy az arra rászoruló gyerekeket fel lehessen zárkóztatni.

A tanítók kérésére a könyv végi Helyesírási szógyűjtemény és a Szövegek tollbamondáshoz rész a tankönyvből kikerült, és a munkafüzetben helyeztük el a többcélú felhasználás érdekében (ki lehet jelölni bennük részeket, alá lehet húzni, másoltatni, gyakoroltatni stb.).

II. A TANKÖNYVEK FELÉPÍTÉSE, TÉMAKÖRÖK BEMUTATÁSA

II.1. A tanítás és tanulás eredményességét elősegítő eszközök és megoldások

II.1.1. A tankönyvek nagy témakörei

A 3. osztályos *Anyanyelv és kommunikáció* tankönyv és munkafüzet az év eleji ismétlő egységgel együtt 8 fejezetet tartalmaz:

1. Ismét együtt! Ismételjünk!
2. A mondatfajták
3. A szófajok – a főnév
4. A főnév és a hozzá tartozók
5. A melléknév
6. Az ige
7. Az ige és az igeidők
8. Az ige és az igekötő

A tankönyv témakörei között – a kerettanterv előírásainak megfelelően – a mondatfajták, illetve a szófajok közül a főnév, a melléknév, a névelő és a névutó, valamint az ige szerepel. A felsorolt hét fejezet három nagyobb, egymásra épülő, egymást kiegészítő egységbe sorolható: a mondatfajták, a főnév és a melléknév, valamint az ige alkotják a bemutatandó tartalom gerincét. A nyelvhasználatban betöltött szerepük, gyakoriságuk alapján súlyozottan kap több figyelmet az ige (16 lecke) és a főnév (13 lecke). A melléknevekkel foglalkozó fejezet látszólag kilóg a sorból, azonban a téma feldolgozása során a melléknevek gyakran úgy jelennek meg, ahogyan az élőbeszéd, a használat során a legtermészetesebb: főnevek mellett, így a melléknevek fejezete is szervesen kapcsolódik a főnevekhez.

A fejezetek egymásra épülésében tükröződik a tankönyvcsalád koncepciója is, amelynek alapköve, hogy a nyelvtan tanítását az elmélet, a nyelvléírás oldaláról a használat, a funkció irányába kell elmozdítani. Így a 3. osztályos tananyag a mondatfajták megismerésével kezdődik – folytatva a 2. osztályban megszerzett ismeretek sorát. A továbbiakban a sorrendet elsősorban az érthetőség, az egyszerűség elve determinálja: a főnevek, mint a körülöttünk (és bennünk) lévő világ elemeinek szóbeli megjelenítői kézzelfogható, jól érthető, szakmai-nyelvészeti szempontból sem megterhelő, maguktól értetődő témaként vezetik be a szófajokat. Az élőnyelv, a nyelvhasználat iránti elkötelezettség jelenik meg abban is, hogy a főnevek témakörben egymást követő egységek a főnevek mondatba helyezhetőségéből indulnak ki, és egyre nehezedő sorban, az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladás elvét követve mutatják be a főnevek toldalékolhatóságát oly módon, hogy ezzel a megismert szófajt felhasználva a tanulók egyre hosszabb, tartalmasabb mondatokat tudnak alkotni. A

főnevekkel foglalkozó fejezetet egészítik ki a névelők és a névutók, s így ezek a nyelvi elemek is – annak ellenére, hogy a jelentésük nem szótári, hanem ún. viszonyító jelentés (vö. *Főnév előtt és Főnév után* lecke) – megfelelő értelemmel telnek meg a használat során.

A melléknevekkel foglalkozó fejezet tovább építi a főnevekkel kezdett sort: a tanórákon lehetőség nyílik a szavakkal történő „játszadozásra”; a szójelentések kibontására, a melléknevek használatának gyakorlására főnevekkel alkotott szerkezetekben, mondatokban, mindezt ismételten és hangsúlyozottan az alkalmazás oldaláról megközelítve.

A tankönyv utolsó három fejezete az igékkel foglalkozik. A témakört bevezető fejezet az igékkel kifejezett jelentéstartalmak alapján csoportosítva közelít az igék köréhez. A fejezet újdonsága az állapotigék elkülönítése; e fogalom bevezetése érthetőbbé, pontosabbá teszi az igék jelentésében mutatkozó különbségeket (vö. *Az ige* c. fejezet).

Az *Ige és az igeidők* c. fejezet egyrészt eleget tesz annak a kerettantervi elvárásnak, hogy az igék grammatikai tulajdonságait, paradigmáit közvetítse, de ezt is elsősorban beszédközpontúan, a használatból kiindulva, az igeidők grammatikai megjelenésében az idő fogalmát is kibontva, az egymáshoz viszonyított időpillanatok, időegységek érzékeltetésével közvetíti. Így a hangsúly – az unalmas – paradigmáról a nyelvi jelekkel kifejezett jelentésekre tevődik át. Mindez összhangban áll – a tantárgyköziség jegyében – azzal a törekvéssel, hogy az olvasásórákon megismert történetek, elsősorban a történelmi olvasmányok szintén törekednek az idő fogalmának megértetésére, az idő, a történelmi idő kitágítására.

Az ige témaköréhez tartozó harmadik fejezet az igekötőkkel foglalkozik. A téma rendkívül összetett (vö. *Az ige és az igekötők* c. fejezet); az igekötő jelentése, szerepe, illetve helyesírása egyaránt része a közvetítendő ismereteknek. A három fejezet zárásaként összefoglaló gondolattérkép segít felidézni azokat az ismeretköröket, amelyeket a tanulók az igeikről felidéztek, illetve elsajátítottak.

Az egyes témakörökhöz és fejezetekhez tartozó munkafüzeti feladatok további lehetőséget kínálnak a többszintű és többcsatornás – szóbeli és írásbeli – felhasználásra (vö. munkafüzetekkel foglalkozó fejezet).

A 4. osztályos *Anyanyelv és kommunikáció* tankönyv az ismétlő fejezettel együtt 6 fejezetet tartalmaz:

1. Ismét együtt! Ismételjünk!
2. A főnév és a melléknév
3. A számnév
4. A névmás
5. Az ige
6. Az ige és toldalékai

Az alsó tagozatos anyanyelvi nyelvtanítás alapelve, hogy a grammatikai ismeretek tudatosítása ciklikusan történik a 2–4. évfolyam során. Egyes, korábban már megismert

jelenségek újra és újra előkerülnek, de ez nem egyszerű ismétlést, hanem gondosan tervezett előrehaladást is jelent a nyelvtan, a nyelvtan megismerésében. A harmadik osztályban megismert valamennyi nyelvi elem – szófajok, mondatfajták – ismét sorra kerülnek a 4. osztályban is, ám a helyesírás-központú megközelítést, szabályalkotást egyre többször egészíti ki a grammatikai fogalomalkotás. Így a szófajokkal kapcsolatos fejezetek – amelyek a 4. osztályos tananyag fő részét képezik – az előző évben megismert szófajok rendszerezését, az ismeretek bővítését, illetve a szófajok egymás közötti kapcsolatát is bemutatják. Példa erre a főnevek és a melléknevek közös fejezetbe kapcsolása: ebben a fejezetben gyakoroljuk a melléknevek és a főnevek összekapcsolását pl. a mondanivaló színesítése érdekében.

A 4. osztály ismétlő fejezete a 3. osztályozhoz hasonlóan nyelvi szintenként halad az ismétlésben: hangok és betűk, szavak, szó szerkezetek, illetve szöveggé szerveződő mondatok szintjén.

A tankönyv első nagy fejezete a főnevekkel és melléknevekkel foglalkozik. A ciklikus ismétlődés és spirális bővítés itt is megmutatkozik: az azonos alakú és a rokon értelmű szavak a korábbi évekből ismerősek a tanulóknak. Ezt az ismeretet bővítjük a többjelentésű szavak fogalmával oly módon, hogy a korábban tanultakkal egybevetve, azoktól megkülönböztetve mutatjuk be őket. A fejezet nagyobb része a főnevek csoportjaival foglalkozik mind leíró nyelvtani, mind pedig helyesírási szempontból, így a tanulóknak mind a fogalmakat, mind a hozzájuk tartozó helyesírási szabályokat meg kell tanulniuk. A főnévhez tartozó toldalékok közül a többes szám jele, a tárgyrag és a *-val/-vel* toldalékolás jelenik meg nemcsak a gyakoriság elve, hanem a megtanulandó helyesírási ismeretek okán is: a többes szám és a tárgyeset helyesírása a változó tövű főnevek (pl. *tíz, víz, tűz, kő* stb.) esetében, a *-val/-vel* toldalékolás pedig a szótőben végbemenő hasonulás miatt jelenthet helyesírási nehézséget.

A névelő és a névutó ismétlődő elem a 3. osztályos anyagból; ebben a tanévben főként szövegszinten foglalkozunk velük.

A melléknevek egy fejezetbe kerültek a főnevekkel, amit indokol, hogy a közlésben a mellékneveket kiegészítő elemként (jelzőként), főnevekhez kapcsolódva alkalmazzuk. Új elem a melléknevek fokozása, amelynek egyik eleme a jelentés (összehasonlítás), a másik pedig a helyesírás elsajátítása.

A tankönyv 3. nagy fejezete a számneveket tartalmazza. Ez a fejezet kapcsolódik a legtermészetesebb módon és a legszorosabban a matematika tantárgyhoz, amit a tankönyvi és munkafüzeti feladatok ki is aknáznak. A számnevek csoportosítása is a számfogalom értésén alapul (határozott és határozatlan); a csoportok nevének megtanulása mellett a helyesírásra kell a legnagyobb figyelmet fordítani, ami kiterjed a nehezebb helyesírású számnevekre (pl. *tíz, húsz*), a toldalékos számnevekre (pl. *4.-be jár, 4-e van*) és a dátumokra is.

A *névmás* c. (4.) fejezet szintén a ciklikus ismétlődést és spirális bővítést példázza. Harmadik osztályban az igékkel való ismerkedés során a cselekvő (alany) megállapítása együtt járt az egyes és többes számú, 1., 2., 3. személy megnevezésével. Ebből kiindulva válik

érthetővé a személyes névmás. Emellett a mutató és a kérdő névmás az a két névmásfajta a nyelvi rendszerünkben, amelyek azonosítása, helyettesítő funkciójuk felismerése a legkönnyebb, így ezek jelennek meg a névmások közül 4. osztályban.

A tankönyv másik nagy egységét az ige jelenti, amellyel két – egy rövidebb és egy hosszabb – fejezet foglalkozik. Az *ige* c. 5 fejezet az ígéről 3. osztályban tanult ismeretek felidézését, rendszerezését és készségszintű alkalmazásukat szolgálja; így összegezően, rendszerszerűen ismételjük az ige jelentését, az igeidőket és az igekötőket.

Az *ige és toldalékai* fejezet tartalmazza az ismeretek bővítését. Ebben a fejezetben az *igemódok* kifejezését tanítjuk. Fontos azonban, hogy az „*igemód*” kifejezést kerüljük, helyette az *igealak* kifejezést használjuk, ami a szótövet és az adott mondatban, közlésben szükséges toldalékokkal ellátott alakot (=igealak) jelenti. Ennek magyarázata, hogy az igemód mint szakterminus kevésbé érthető a gyerekek számára, ám az *igealak* (toldalékolt ige) a funkció, alkalmazás felől megközelítve kézzelfoghatóvá, egyszerűbbé, magyarázhatóvá válik.

A fő rendező elv tehát a grammatika, ugyanakkor a kijelentő, a feltételes és a felszólító igealak mögé felsorakoztatjuk azokat a nyelvi jelenségeket – elsősorban helyesírási tudnivalókat –, amelyek az egyes igemódok sajátosságai. Ezek közül a legtöbb nehézséget egyértelműen a felszólító módú igealak jelenti, különösen a -t végű igék hangváltozásai miatt. Fontos megjegyezni, hogy ezeket minden esetben a helyesírásból kiindulva, alakelemzéssel, megfigyelésre épülő analógiákkal és az ezekből levont következtetésekkel, szabályalkotással tesszük.

Az ígéről szóló, a tankönyv közel egyharmadát kitevő nagy egység végén találjuk az év végi összegzést is, amelyben azonban nem a tanév során tanultak rendszerező összefoglalása, hanem elsősorban a tanult ismeretek gyakorlati alkalmazása áll. Mivel azonban a tanév során minden fejezetben, minden kisebb-nagyobb egység végén találunk összefoglaló gondolatterképet, amelyekhez gyakran kiegészítő feladatok is tartoznak (pl. példák keresése), a tanító választhatja az ismétlésnek azt a módját is, amely összefoglaló gondolatterképek közös – csoportos – készítésére épül. Ez azonban nem lehet kizárólagos módja az ismétlésnek, mivel az alsó tagozatos nyelvtanítás fő elve a kommunikáció-központúság: mellett, hogy tudatosítjuk azokat a nyelvtani elemeket, amelyek a használat szintjén az anyanyelvi beszélő kompetenciájába tartoznak, fejlesztjük az anyanyelvi kifejezőkészséget, tudatos anyanyelvi beszélőket képezünk.

II.1.2. A tankönyvi fejezetek és leckék szerkezete és alkotóelemei – 3. és 4. osztály

A tankönyv és a munkafüzet felépítése, a leckék szerkezete mindkét évfolyam esetében azonos. A tankönyvek fejezeteit a 3. osztályos tankönyvben kétoldalas, a 4.-esben féloldalas fejezetnyitó képek vezetik be. A képek célja, hogy kellő inspirációt adjanak a témakörökhöz illeszkedő beszélgetésekhez, aktivizálják a tanulók szókincsét, segítséget nyújtsanak a

szókincsfejlesztésben, megteremtsék a megfelelő motivációt a kommunikációs és nyelvtani feladatokhoz. A 4. osztályos tankönyv fejezetnyitó oldalán a féloldalas kép mellett (alatt) verseket is találunk, amelyek verbális indukciós anyagként egészítik ki a fejezetnyitó képek funkcióját.

A fejezetnyitó képek apróbb részletei megjelennek a leckék címében is. A kör alakú képrészlet alatt a fejezetek, mellettük a leckék címe található. A cím alatt változatos, többségében a fejezetnyitó képekhez kapcsolódó kérdéseket, feladatokat kapunk. Ezek a feladatok segítenek a ráhangolódásban az adott tananyagra, fejlesztik a tanulók kommunikációs készségét, szinte észrevétlenül buzdítanak kommunikációra.

A tankönyvek egyes leckéi 4–9 feladatot tartalmaznak. A tankönyvek tartós könyvek, ezért elsősorban az ismeretszerzést szolgálják; a tankönyvbe írni, rajzolni, aláhúzni vagy más jelölést alkalmazni nem célszerű, mivel ezzel akadályoznánk a további tankönyvhasználók önálló munkáját, a tankönyv továbbadását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tankönyv „csak olvasni való olvasnivaló”: a feladatok nagy részét szóban végezhetik el a tanulók (pl. szóalkotás, mondatalkotás, átalakítás, behelyettesítés, válogatás, rendezés, kiegészítés, gyűjtés, önálló mondat- vagy szövegalkotás); más esetekben éppen a szóbeliség lehetőségeire épít a feladat (pl. intonáció, hanglejtés), illetve párban vagy csoportban történő megbeszélésre szólít fel. A feladatok egy csoportja kiegészül írásbeli résszel is, amikor a tanulók a feladatot a füzetükben végezhetik el. A feladatvégzés módjáról minden esetben a tankönyv szélén található piktogram tájékoztat.

A leckékben megismert tudnivalók szakmai nyelvi megformálása minden lecke szerves része. Ez kétféleképpen történik: az egyes leckék végén nagyítóval jelölt, színes háttérrel kiemelt rövid szöveg foglalja össze a leckében található legfontosabb tudnivalókat. Másrészt a leckék többségében találunk gondolattérképet, amelynek segítségével a tanulók önállóan is megfogalmazhatják az ismereteket; ezek felidézése vázlatként szolgál az információk rendszerezéséhez. A gondolattérképek a tanulók tanulási stratégiáinak kialakításában különös jelentőséggel bírnak: hozzászoktatják a tanulókat a lényeges és a lényegtelen elemek elkülönítéséhez, a lényeges információk kiemeléséhez, a mondanivaló felépítésének átgondolásához, a szóbeli ismeretfelidézés technikájának elsajátításához – a későbbi szóbeli feleletekhez.

A 4. osztályos tankönyv végén 15 gondolattérkép foglalja össze a 3. osztályban szerzett ismereteket. Ezek a gondolattérképek így a tanév során mind az ismétlésnél, mind az ismeretek ciklikus alkalmazásánál segítséget jelenthetnek.

A 3. és 4. osztályos munkafüzet felépítése szintén hasonló. A munkafüzetek első oldalán egybegyűjtve találjuk a tankönyv fejezetnyitó képeit – természetesen jóval kisebb méretben, mintegy emlékeztetőként. A leckék fejlécében megtalálhatók a tankönyv megfelelő fejezeteiben már látott kis képek. Ez vizuálisan is segíti a téma azonosítását, illetve a

visszatérést a fejezetnyitó képekhez. A kis képek mellett a lecke címét, a fejléc felső sarkában a fejezet címét olvashatjuk.

A tankönyv leckéihez a munkafüzetek általában egy-két oldalnyi gyakorlatot kapcsolnak, leckénként 3–8 feladattal. A gyakorlattípusok kiegészítik a tankönyvet: míg a tankönyvekben a hangsúly a szóbeliségre, a változatos kommunikációs feladatokra, a szóbeli megoldásokra esett, a munkafüzet írható, kiegészíthető, „firkálható”. A munkafüzetek feladatai nem helyettesítik a tanítót; nem cél a gyakorlatok egymás utáni írásbeli megoldása a nyelvtanórán, hiszen így elveszne az óra elsődleges célja: az anyanyelvi képesség fejlesztése, kompetens és tudatos nyelvhasználók kiművelése az elsajátított ismeretek változatos – szóbeli és írásbeli – alkalmazásával. Ugyanakkor a munkafüzet feladatai a tankönyvnél rétegzettebbek: a feladatok többsége a) és b), esetenként még további részre tagolódik. A feladat legfőképp akkor éri el a célját, ha mindegyik részfeladatot elvégzik a tanulók; arra is van azonban lehetőség, hogy a diákok egyéni képességüknek megfelelően haladjanak a munkafüzet feladataival. Azok a gyakorlatok különösen alkalmasak a differenciálásra, amelyek b) részében szó- vagy mondatalkotás, füzetbe leírás a feladat. PI:

2. a) Állapítsd meg a mondatokról a jobb oldalon, milyen mondatfajta!

Bár kapnék most egy sütit!	Jólesne most egy süti.
Bárcsak itt lennél!	De kár, hogy nem vagy itt!
Bárcsak boldog lennél vele!	Légy boldog vele!
Bár lenne egy kutyám!	Kaphatok egy kutyát, apu?

b) Hasonlítsátok össze páronként a mondatokat a jobb és a bal oldalon! Miben egyeznek meg? Miben különböznek?

A fenti, 3. osztályosoknak szánt feladat válogató-mondatkiegészítő gyakorlat: lassabban haladó, nehezebben olvasó tanulók számára a feladat értelmezése, a tankönyvben való síkbeli tájékozódás, a kiegészítő információk befogadása és feldolgozása (a vonalak alatti segítő információk) tovább tarthat. Gyorsabban haladó tanulók a feladat b) részét önállóan is megoldhatják, a megoldásukat rögzíthetik a füzetbe. Így a tanító segítheti a lassabban dolgozók feladatmegoldását, de közben a gyorsabb tanulók sem unatkoznak. Fontos azonban, hogy az önállóan elvégzett munka ne maradjon értékelés nélkül: ha a tanórán nem marad idő a csoportos megbeszélésre, ezt a tanító a füzetek délutáni ellenőrzésével mindenképpen tegye meg. Teljesen önállóan végzett munka esetén különösen fontos a (lehetőleg) pozitív, segítő visszacsatolás!

A 4. osztályos munkafüzet feladatai is gyakran használhatók differenciálásra: egyes esetekben a munkafüzet feladatai előkészíthetik az új ismeretet, így egy-egy lecke kezdetén a lassabban haladó, több ismétlést, gyakorlást, magyarázatot igénylő tanulókkal az induktív fogalom- vagy szabályalkotás részletesebb előkészítéséhez is felhasználhatók. Ilyen pl. *A főnév és a melléknév* c. fejezet 6. leckéje. Ebben a leckében a tankönyv 1. (Tk. 20/1.) feladatához a munkafüzet 19/1. feladatának térképére van szükség. Olyan tanulókkal, akik számára a térképolvasás, az irányfelismerés, a síkban való haladás nem okoz nehézséget, előkészítés nélkül megoldható a feladat, amely e rövid gyakorlati (kincskeresés a térképen) rész után a nyelvi megformálást helyezi a fókuszba, mivel az utasítás szövegében keresteti meg a földrajzi neveket. Ha azonban a tanulók számára a térképolvasás is fejlesztendő terület, mindenképpen érdemes a tankönyv előtt a munkafüzetet kinyitni, és csak a munkafüzet feladatai után kezdeni meg a tankönyv feladatait.

A munkafüzet feladatai részben kiegészítik a tankönyv gyakorlatait, különösen az ismétlő-gyakorló leckékben. Ebben az esetben ügyelni kell arra, hogy minden témához, ismerethez válasszunk feladatot. Többségében azonban a munkafüzet feladatai az ismeretek – elsősorban a helyesírás – elmélyítését célozzák, így a tanulók tudásszintje, fejlesztendő készségei alapján válogathatunk az írásbeli gyakorló, a szóbeliséget is erősítő, illetve a játékos gyakorlatok között.

A munkafüzetekben több lehetőség van olyan játékos feladatok beiktatására is, amelyek írásbeliséget igényelnek: ilyenek a betűrejtvények, betűrácsok vagy -hálók, összekötő típusú feladatok, táblázatos megoldások.

A 4. osztályos munkafüzetben van olyan lecke, amelynek nincs tankönyvi párja. Ilyen a számnevekkel foglalkozó fejezetben a munkafüzet 43. oldala, amely a számnevek helyesírásának további gyakorlására szolgál, tankönyvi párja nincs; továbbá az a gyakorlólecke, amellyel a fejezet végén a számnevekkel kapcsolatos helyesírási ismereteket tovább mélyíthetjük.

II.1.3. A tankönyv feladattípusai és grafikai eszközei

A tankönyvek feladattípusai

Fejezetnyitó képek

A 3. osztályos tankönyvben a kétoldalas fejezetnyitó képek jól áttekinthető látványt eredményeznek. A képek színesek, eseménydúsak, egyszerre több helyszínt és többféle cselekvést, eseményt mutatnak be. A 4. osztályos tankönyv fejezetnyitó képei féloldalsnyi nagyságúak, a fejezetnyitó oldal többségében egy-egy verssel egészül ki. A fejezetnyitó képekhez a leckék többségében számos gyakorlat kapcsolódik. Gyakran kapcsolódhatunk a képekhez a tanóra ráhangoló részében, bevezető feladatként, de az egyes leckékben találunk olyan feladatokat is, ahol a tanulók önálló vagy páros, csoportos munkában ismét visszatérnek

a fejezetnyitó képekhez. A vizuális megközelítés, a kép segíti a tanulóknak a szókincs aktivizálását – szükség esetén bővítését, fejlesztését –, a mondat-, párbeszéd- vagy történetalkotást. Ily módon a fejezetnyitó képek a hagyományos tankönyvek – gyakran erőltetett – indukció szövegének feleltethetők meg, de annál jóval hatékonyabbak, mivel a képekről való beszélgetés során a tanulók maguk hozzák létre a megcélzott nyelvi elemeket tartalmazó indukciós anyagot.

Nem szükséges azonban, hogy a tanító ragaszkodjék a képekhez kötődő, tankönyvben javasolt feladatokhoz: az adott tanítási helyzetben, a tanulók adott mentális és fizikai állapotához igazodóan használhatja fel a tanító az eseményképekről való beszélgetést a tanulók emlékezetének és anyanyelvi képességeinek aktivizálásában (pl. egy fárasztó testnevelésóra után) vagy éppen az izgó-mozgó gyerekek koncentrációjának segítésében (pl. ha a nyelvtanóra egy nehéz tanítási nap végére esik).

Ráhangoló feladatok

A tankönyvekben a leckék címe alatt minden esetben egy szóbeli feladat található, amely a tanóra előkészítését, a ráhangolást segíti. A szóbeli megnyilatkozásokra készítő instrukciók egyúttal megfelelnek a tankönyvek azon koncepciójának, hogy az anyanyelvi órán a tanulói tevékenységek fókusza az írásbeliség túlsúlyától a szóbeli és írásbeli feladattípusok arányos megjelenése felé forduljon. Ugyanakkor a cím alatti feladat nem egysíkú. A leckék többségében a ráhangoló feladat a fejezetnyitó képhez kapcsolódik; minden esetben így van ez egy-egy fejezet első leckéjében, majd minden olyan leckében, ahol a tanóra témáját bevezető indukciós anyag megteremtése a képek alapján alkotott mondatok, szövegek segítségével a legcélravezetőbb. A 3. osztályos tankönyvben a 8., 14., 18., 30., 46., 50., 60., 70., 86., 92., 98. és a 106. oldalon; a 4. osztályban a 8., 16., 47., 49., 52., 54., 60., 64., 66., 74. oldalon találunk ilyen, a fejezetnyitó képekhez visszatérő instrukciót. Egyes leckékben a cél a már megtanult ismeretek szóbeli felidézése, a már elsajátított ismeret további – szóbeli – gyakorlása (pl. 3. osztály: 14., 26., 102.; 4. osztály: 12., 16., 27., 29., 31., 48., 54., 64., o.) a cél. Más leckékben a tanulók egyéni kreativitásának kibontását szolgálja a ráhangoló feladat, így lehet saját élmény szóbeli megjelenítése (pl. 3. osztály: 20., 24., 38., 50., 51., 74., 90.; 4. osztály: 56. o.); történetmondás, megbeszélés, érvelés, vita a tanóra témájával kapcsolatban (3. osztály: 34., 36., 54., 76., 80., 102.; 4. osztály: 7., 22., 25., 39., 45. o.); nyelvi játék, szó- vagy szótaglánc, játék a mondatokkal (pl. 3. osztály: 42., 62., 78., 82., 92., 106.; 4. osztály: 41., 42., 62., 67., 68., 71., 72. o.); induktív feladat, amely a tanóra témájára vezeti rá a tanulókat (52., 53., 61.; 4. osztály: 17., 18., 28., 33., 34., 36., 38., 70., o.). A tanóra kezdetén jól alkalmazható feladatok egy része a nyelvi emlékezet megőrzését célozza pl. szólások, népi mondókák, játékok bemutatásával, felidézéssel (pl. 3. osztály: 56., 64., 100.). A fenti felsorolásból is kitűnik, hogy ezek a feladatok minden esetben a tanóra játékos indítását, a tanulók szókincsének minél szélesebb spektrumú felidézését, a motiváltság megteremtését teszik lehetővé, minden esetben szóbeli kommunikációs tevékenységre sarkallva a tanulókat;

ugyanakkor változatos órakezdet eredményeznek, így elkerülhető, hogy a tanulók számára unalmassá, azonosan ismétlődővé, megszokottá válják a megkerülhetetlen motivációs bevezető.

Fogalmak és szabályok

A tankönyvben kiemelten, jól láthatóan szerepelnek az elsajátítandó ismeretek színes háttérben, folyamatos szövegben összefoglalva, illetve gondolattérképen vázlatosan ábrázolva (jellemzően mindkettő megtalálható a leckékben). Ezek a részletek többnyire elkülönülnek a folyamatos, egymásra épülő feladatoktól; előfordul azonban, hogy a gondolattérképhez tartozik feladat is (megbeszélés, kiegészítés példákkal, befejezés).

Kommunikációs feladatok

A tankönyvekben minden új elem bevezetése szóbeli kommunikációs helyzetből kiindulva történik. Ennek oka, hogy a legfőbb cél a kommunikációs képesség fejlesztése, jól kommunikáló, anyanyelvüket megfelelő formában is szinten használni képes, tudatos anyanyelvi beszélők képzése. Emiatt egy-egy tankönyvi lecke kört ír le: beszédhelyzetből indul – ami lehet beszélgetés a fejezetnyitó képről, saját élményekről, történetalkotás vagy éppen vita –, majd a szóban gyűjtött/megfigyelt példák elemzésével (szinte kizárólag induktív) fogalom- vagy szabályalkotás következik, ezt követően pedig az új ismeret alkalmazása szóbeli és írásbeli feladatokban, azaz az új ismeret visszahelyezése mondat- és szövegszintű alkalmazásba.

A tankönyvi feladatok szóbeli megoldása a gyakorlatok instrukciói szerint közös beszélgetésre, páros vagy csoportos megoldásra szólítanak fel. A tanító a tanulócsoporthoz képeinek és a fejlesztendő területnek megfelelően választhat más munkaformát is, a cél azonban ugyanaz: a nyelvi jelenségeket minden esetben az élőbeszéd felől közelítjük meg, valós közlésekben figyeljük meg és gyűjtjük össze, majd elemzéssel, vitával, érveléssel jutunk el a tanítandó fogalom vagy szabály megfogalmazásához. Ebben a cél az, hogy a tanulók önállóan induktív úton jussanak el az adott nyelvi elem felismeréséig és megfogalmazásáig; ezt a tanító és a tankönyv ismeretösszegző részletei segítenek szakszerű, a tudományterületnek megfelelő stílusú formába önteni.

A tankönyvi feladattípusok – a jelenségek indukciós anyagból történő kiemelése mellett – válogató, csoportosító, kiegészítő, átalakító, alkotó feladatokat is tartalmaznak, amelyeket többségében szóban kell megoldani. Ez a megoldás fejleszti a tanulók verbális emlékezőképességét, a rövid és a középtávú memóriát, a figyelemkoncentrációt, hiszen a megoldást „fejben kell tartani”. Gyakran kiegészülnek azonban a feladatok írásbeli résszel is, amelyekkel rögzíthetjük pl. egy szóbeli válogatás, csoportosítás vagy átalakítás eredményét. Az írásbeli megerősítés különösen fontos egy-egy új elem bevezetésénél, illetve olyan tanulócsoporthoz, ahol írásbeli fejlesztésre is szükség van, vagy az írásban rögzített ismeret segíti az elsajátítást, a megjegyzést. Jellemző, hogy a tankönyvi feladatok többrétűek: az óra

témájaként megfigyelt, gyakorolt jelenség mellett kiegészülnek további részelemekkel, például mondat- vagy szövegalkotással, további vitával, ismétlő jellegű kérdésekkel (pl. a helyesírási szabályok felidézésével), gyűjtőmunkával, könyvtári feladattal, ami egyrészt lehetővé teszi a differenciálást a lassabban és a gyorsabban haladó tanulókkal, másrészt házi vagy szorgalmi feladatként is kijelölhetők.

Dramatizálás, jelenetek

A gyakorlatok között szinte minden leckében előfordul egy-egy dramatizálás, jelenet, szövegalkotás, ami lehetőséget ad arra, hogy a tanulók életszerű, valós kommunikációs helyzetekben alkalmazzák az új ismereteket. Az ilyen feladatok élményszerűsége segíti az ismeretek rögzítését, illetve lehetővé teszi kommunikációs szabályok, stratégiák tanítását és gyakorlását is (pl. 4. osztály 17/1.). Különösen alkalmasak a dramatizálásra a szólások és a közmondások; a tankönyvi vagy munkafüzeti feladat instrukciója erre gyakran fel is hívja a figyelmet, mint pl. a 4. osztályos Tk. 10/5. és 53/4. feladata.

Szólások és közmondások a tankönyvben

A szólásokkal, közmondásokkal kapcsolatos feladatok minden esetben kéri azok értelmezését, ezzel fejlődik a gyerekek absztraháló képessége, az átvitt jelentések megértése, kikövetkeztetése, megfogalmazásukkal pedig a szóbeli kifejezőkészség. Az értelmezés mellett ezek a feladatok más jellegű, az ismeretek alkalmazását kívánó instrukcióval is kibővülnek, pl. a 3. osztályban a Tk. 63/8. és 67/5.; a 4. osztályban a Tk. 36/1. 53/4. 54/5. és 73/2. feladat. A szólások és közmondások értelmezését párosító feladattal segíti a 4. osztályos Tk. 60/3. feladata, amely így a következtetőképességet is megmozgatja.

A szólások, közmondások értelmezése több esetben alkotással társul: a 3. osztályban a Tk. 73/8. gyakorlatában az ígéket ellentétes jelentésűre cserélve jutunk szólásokhoz és közmondásokhoz; a 108/2. feladatban a szólásokat, közmondásokat képekről kell felismerni. A 4. osztályos tankönyvben a 35/5. feladatban a kiegészítő típusú feladat szóláshasonlatai mintájára kell további szóláshasonlatokat kitalálni; a 79/2. feladatban pedig a szavak toldalékolása segít ilyen eredményre jutni.

Bár ezt az instrukció csak ritkán kéri, minden esetben érdemes további szóbeli feladatokkal kiegészíteni a nyelvi hagyomány e remekeit, mivel a szólások és közmondások hétköznapi használata folyamatosan kopik ki az élőbeszédből, pedig megfogalmazásuk nyelvi leleményre, kreatív, képi nyelvhasználatra mutat példát. Ilyen lehet – a jelentések megbeszélése mellett – olyan beszédhelyzetek, történetek kitalálása és eljátszása, amelyekben a szólások és a közmondások jól alkalmazhatók. Ha a szóbeli alkalmazást némajátékkal helyettesítjük, akkor a cél éppen a megjelenített szólás, közmondás felismerése lehet. Példa lehet a 4. osztályos tankönyv 73/2. feladata a többszintű, differenciált felhasználásra:

2. a) Írd le az igék E/2., rövid és hosszú felszólító alakját a füzetbe!

ad dicsér fut nyújtózkodik megy hisz

b) Egészítsd ki szóban az alábbi szólásokat, közmondásokat a fenti igék megfelelő alakjával!

Ne olyan szekér után, amelyik nem vesz fel!

Addig , ameddig a takaród ér!

Ezt össze!

Sose a hízelgőnek!

Nyugtával a napot!

Ne fejjel a falnak!

c) Értelmezd társaddal a mondatok jelentését!

A feladat a) részében az adott igék E/2. rövid és hosszú felszólító alakját kell megalkotni, majd a füzetbe leírni. Ezzel a tanulók az óra témáját adó nyelvi jelenséget gyakorolják. A b) feladatrész megoldásával a gyakorolt ismeretet azonnal valós mondatokba (szólásokba vagy közmondásokba) helyezik. Ha a tanulók ismerik ezeket, akkor tudják, hogy a szólások és közmondások a felszólító módú igék rövid alakját tartalmazzák. Érdekes megbeszélni a mondatok modalitását, illetve a nyelv jelenségeire érzékenyebb tanulókkal kitérni arra, hogy mi a különbség a rövid és a hosszú alakok jelentésében, illetve miért éppen a rövid alakokkal kell kiegészíteni a feladat mondatait. A beszélgetés a nyelvi jelenségek értelmezéséről fejleszti a tanulók szakszókincs-használatát is.

A feladat c) része szólít fel az értelmezésre, ami a következtetési képességet, az ok-okozat és az összefüggések felismerését fejleszti a tanulóknak a szóbeli kifejezőkészség mellett. A megbeszélés során több tanulót is hallgassunk meg, adjunk lehetőséget a nehezebben fogalmazó tanulóknak is a megnyilatkozásra. Megfelelő differenciálás lehet, ha a gyorsabban haladó, könnyebben fogalmazó, az összefüggések felismerésében (vagy a szólások, közmondások ismeretében) előrébb tartó tanulók számára írásbeli feladatot adunk (egy-egy szólás, közmondás értelmezését), közben pedig a több segítséget igénylő tanulókat kérdésekkel, előbb a szó szerinti, majd az átvitt jelentés kibontásával rávezetjük a szólások és közmondások megértésére. Végül összegezzük az egyénileg dolgozó és a lassabban, közösen haladó csoport munkáját, és kiemeljük (mindkét csoportból) a tanulók által legjobbnak ítélt értelmezéseket (lehet többet is egy-egy szólásra, közmondásra).

Haladóbb szintű csoporttal az értelmezés – a szóbeli megbeszélés helyett – történhet páros vagy csoportmunkában: minden csoport kiválaszt egy-két mondatot, amelyhez jelenetet rögtönözhetnek, vagy felkészülhetnek a némajátékra a fentiekben leírt módon. Különleges

megoldás lehet egy-egy rajz elkészítése, amelyekről a többi csoportnak a szólást vagy a közmondást fel kell ismerniük, majd ezt követően megbeszélhetjük a szó szerinti (ábrázolt) és az átvitt jelentés közötti különbséget.

A munkafüzetek feladattípusai

A munkafüzet gyakorlatai ismétlik és kiegészítik a tankönyvi feladatokat: általában – nem csupán az ismétlő fejezetre – jellemző, hogy a tankönyvek többnyire szóbeli feladattípusai megjelennek a munkafüzetben írásbeli feladatként is. A munkafüzetben azonban több a játékos feladat; munkaformáiban is változatos megoldásokat tesz lehetővé.

A 3. és 4. osztályos munkafüzetek feladattípusai fejlődési ívet írnak le: a 3. osztályos könyvben gyakoriak a párosító, összekötő, szó-, mondat- vagy szövegkiegészítő feladatok, amelyek már a 3. osztályban is többszintűek, több részfeladatot tartalmaznak, így lehetőséget adnak a lassabban és a gyorsabban haladók differenciált feladatmegoldására vagy egyes részek otthoni befejezésére (pl. 3. osztály 24/1.; 4. osztály 36/2.). Ugyanakkor már a 3. osztályos munkafüzetben is megjelennek az összefüggő szövegek (pl. 70/3.). A 4. osztályos munkafüzetben a szószintű feladatok továbbra is megmaradnak, de a gyakorlatok egyre többször hosszabb mondatokat vagy összefüggő szövegeket kínálnak indukciós anyagként, feladatalapként.

A munkafüzet kihasználja az írásbeliséget a feladatokban: lehet vonalakkal összekötni, beleírni a kiegészítéseket, táblázatos gyűjtésekkel gyakorolni vagy ismételni a tanultakat. Különösen hasznosak a játékos típusú feladatok, mivel ezek egyrészt másféle készségeket mozgatnak meg: pl. egy szó- vagy mondatkígyó a látószögnövelésre is alkalmas, segíti a figyelem koncentrációját, emellett motiváló kihívás is lehet a megfejtése.

Gyakoriak a betűrácsok, betűhálók: ezek a játékos feladatok alkalmasak a logikus gondolkodás, az ábraolvasási képesség fejlesztésére is (pl. 3. osztály 49/1., 90/1.; 4. osztály 18/1.). Szintén többször megjelennek a munkafüzetben különböző kép- és betűrejtvények (pl. 3. osztály 37/6., 55/2. 95/7.; 4. osztály 12/1., 17/5., 21/3.). Ezek a feladatok segítik a kép-olvasási képesség és az absztrakt gondolkodás fejlődését.

Szólások, közmondások a munkafüzetben

A szólások és a közmondások a munkafüzetben is megjelennek a feladatok szövegeként. Ezek szóbeli magyarázata, megbeszélése minden esetben része a feladatnak, de emellett más, a tanult ismeretek felhasználását célzó instrukció is párosul hozzájuk. Ez lehet pl. kiegészítés (pl. 3. osztály: 53/5. 58/1.; 4. osztály: 38/4; 50/2). Kiegészülhet a feladat rajzolással is, pl. 3. osztály: 65/4.; 4. osztály: 34/3. További gyűjtésre buzdít a 3. osztályban a 25/4. feladat. A munkafüzetben is leggyakrabban a tanult ismeretek alkalmazását, gyakorlását szolgálják a szólást, közmondást tartalmazó feladatok is, pl. a 3. osztályban az 58/2., a 4.-ben a 30/1. 56/2., illetve a 13/6. – ez utóbbi feladat O. Nagy Gábor könyvének használatát is kéri. A 4. osztályos munkafüzet 57/3. feladatában a szólásokat, közmondásokat a tanulók „rakják össze” azonos

színű és betűtípusú szavakból, majd ezeket a magyarázat mellett a helyesírás gyakorlására is felhasználják.

II.2. A tankönyvek nagy témakörei

II.2.1. Anyanyelv és kommunikáció tankönyv és munkafüzet 3. osztály

Tudnivalók a könyvedről (Tk. 5. o., Mf. utolsó, számozatlan oldal)

Ahhoz, hogy a tankönyv a tanulók megfelelő eszközévé és társává váljon az ismeretszerzésben, időt kell fordítani arra, hogy megismerkedhessenek a tankönyv és a munkafüzet felépítésével, szerkezetével, a bennük található szimbólumokkal és piktogramokkal, közvetetten pedig azzal a koncepcióval, amelyet a tankönyv szerkezetében is követ.

A tankönyv elején *Tudnivalók a tankönyvedről* címmel egyoldalmi ismertetőt találunk a könyv felépítéséről. A tanév elején, az első nyelvtanórán olvassuk/olvastassuk el bekezdésként ezeket az ismertető adatokat, majd adjunk időt arra is, hogy a tanulók minden egyes tankönyvi tulajdonságra példát keressenek a tankönyv későbbi, még nem ismert részeiből. Pl.

Feladat: Kérjük meg a tanulókat, hogy keressenek egy kétoldalas képet a tankönyvben. Ne csak a következő oldalig jussanak, hanem lapozzanak előre. Ne hagyjunk sok időt a keresgélésre, hogy ne vesszünk el a részletekben. Jó megoldás lehet, ha háromig számolunk, majd azt kérjük, nyissák fel véletlenszerűen valahol a könyvüket, és keressék meg az ahhoz legközelebb eső fejezetnyitó képet. Mondják el, hányadik oldalon találtak rájuk. Jószóltassunk: vajon miről szólnak ezek a képek? Milyen részletet vettek észre rajtuk először? Végeztethetjük a feladatot csoportmunkában, így többen szóhoz juthatnak, mindenki magáénak érezheti a feladatot.

Az ismertetőben a fejezetnyitó képeken kívül megismerhetjük a fejezetek címének megjelenését és részleteit is (két bekezdés), a feladatokat, a színes háttéren található

összefüggő, új ismeretet közlő vagy összefoglaló szöveget, illetve a tanulást, felidézést segítő gondolattérképet is, mint a fejezetek és leckék állandó elemeit. A fejezetnyitó képhez hasonlóan érdemes ezekhez is példákat kerestetni a tankönyvből. Ennek segítségével a tanító ellenőrizheti, érthető-e a tankönyv felépítése a diákok számára. Házi/szorgalmi feladatként *Mit tudok a könyvemről?* címmel gondolattérképet készíttethetünk a tanulókkal.

Pl.:

Példa a gondolattérképre (Tk. 5. o.)

A tankönyvhöz hasonlóan a munkafüzettel is érdemes megismerkedni.

Ahhoz, hogy a tanulók eredményesen tudják használni a taneszközöket, egyértelműen kell tudniuk azonosítani a tankönyv és a munkafüzet instrukcióihoz tartozó piktogramokat. Ezzel kétféle képességet is fejlesztünk: gyengébben vagy lassabban olvasó tanulóink nem maradnak le a feladatok megoldásáról, ha a szimbólumok segítik és gyorsítják a feladat azonosítását. Emellett a képolvasás, a képi absztrakciók értelmezése elengedhetetlen része a digitális nevelésnek.

Ha a tanulók még nem ismerik a tankönyv és a munkafüzet jelöléseit, játékos módon is bevezethetjük ezeket: másoljuk ki a piktogramokat egy-egy nagyobb méretű lapra, majd ezeket osszuk ki (csoportmunkában) vagy mutassuk fel egyesével (kisebb osztálylétszám, lassabban haladó tanulók esetén). A tanulók próbálják meg értelmezni a képek jelentését. Több megfogalmazást is hallgassunk meg és

fogadjunk el! Végül olvassuk el a tankönyvi jelentéseket is.

Ha a tanulók korábbi tanulmányaik során már találkoztak a tankönyv és a munkafüzet jelöléseivel, ugyanezt a játékot játszhatjuk, de ebben az esetben a cél itt az ismeretek felidézése, az emlékezet aktiválása.

A tanév elején órai bemelegítésként tovább használhatjuk a piktogramokat, amíg a hozzájuk tartozó instrukciók bevésoódnak.

I. fejezet: Ismét együtt! Ismételjünk!

Tk. 6–15. oldal, Mf. 4–13. oldal

Ajánlott óraszám: 6 óra

Ismeretanyag, fogalmak:

- Hangok és betűk
- Magánhangzó, mássalhangzó
- Egy-, két- és háromjegyű betűk
- Egyszerű, összetett szavak
- Azonos alakú, rokon értelmű és ellentétes jelentésű szavak
- A mondat
- Mondatvégi írásjelek
- A mondatfajták: a kijelentő és a kérdő mondat

A 3. osztályos anyanyelvi tankönyv első fejezetnyitó képe a 6–7. oldalt foglalja el. Az eseménykép egyrészt a nyári élmények felidézésére alkalmas, nyaralást megörökítő részletet tartalmaz, valamint egy tanterem egy részét ábrázolja. A fejezet négy leckét és egy összefoglalást tartalmaz; témájában a hangoktól és betűktől a mondatokig idézi fel a 2. osztályban megtanultakat.

A 2. osztályos ismeretanyag felidézése jól tükrözi a tankönyv koncepcióját: mindig a beszédből, a nyelvhasználatból indulunk ki, majd a beszédből, valós mondatokból, a gyerekek által alkotott megnyilatkozásokból, szövegekből emelünk ki részleteket a tanóra témájának megfelelően. Ezután következik a nyelvi jelenség vizsgálata, elemzése változatos, lehetőleg játékos módszerekkel, majd a nyelvi elemet ismét visszahelyezzük természetes környezetébe, a mondatba, szövegbe. Ennek megfelelően – az eseményképekről történő beszélgetések mellett – a tankönyvben az ismétlő fejezet leckéinek több feladattípusa kapcsolódik a fejezetnyitó képhez, a képről alkotott mondatokhoz: ez lehet szógyűjtés a képről (pl. 8/1.), szókitalálás (pl. 8/4.), válaszadás kérdésre (10/1.), mondatalkotás adott szavak segítségével pl. (10/2., 13/5.). A tankönyvi gyakorlatok között emellett találunk kiegészítést szószinten (8/5., 9/6., 9/8.), mondat szinten (10/9.), összetett mondat szintjén is (13/3.); mondatalkotást megadott szempont alapján (13/5.); párosító feladatot (11/8.); válogatást betűk, szavak, mondatok szintjén (8/2., 11/7.b, 13/4.b, 13/6.); átalakítást (12/2.). Több játékos feladatot is tartalmaz a fejezet (pl. 10/3., 11/7.), amelyek a tanulóktól egyszerre több kognitív képesség aktivizálását várják el: pl. a kakukktójas típusú feladatokban (11/7.) a jelentésbeli azonosság-

különbség, alá-fölé rendelt fogalom megkeresése a feladat; a több megoldást is lehetővé tevő szóalkotó feladatokban pedig többféle feladatmegoldási stratégiát is alkalmazhatnak a tanulók, mivel ezek a feladatok próbálgatással és szisztematikus, rendszeres kereséssel is elvégezhetők (8/5., 9/6., 10/3.). A szabályfelismerő feladatok szintén bonyolultabb tevékenységet kívánnak meg (11/8.): egyrészt az egy-egy keretben olvasható szavak egymással, másrészt egy másik keretben álló szavakkal való kapcsolatát is fel kell ismerni:

8. a) Két-két keret szavai értelmileg összetartoznak. Miért? Beszéljétek meg!
b) Alkossatok a szópárokkal mondatokat!

kiabál, fáradt, kalap, nevet	nappal, szép, éhes, nagy	kacag, fejfedő, ordibál, kimerült	kicsi, jóllakott, éjszaka, csúnya
---------------------------------	-----------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------

Ebben a feladatban az egyik keretben található szavak egy másik keretben egy azonos szófajú szó jelentésbeli ellentétei, így fel kell ismerni a szófaji azonosságot (ráismerés szintjén!), illetve a jelentés ellentétességét is. Így az 1. és a 3., valamint a 2. és a 4. keret alkot jelentésbeli ellentétpárt. Ez a feladat jól példázza, hogy az ismétlés nem csupán a korábban elsajátított ismeretek felidézését szolgálja, hanem tudatosan készíti elő a 3. osztályos tananyagot is (pl. szófajok, mondatfajták).

A munkafüzet gyakorlatai ismétlik és kiegészítik a tankönyvi feladatokat: általában – nem csupán az ismétlő fejezetre – jellemző, hogy a tankönyvek többnyire szóbeli feladatai megjelennek a munkafüzetben írásbeli feladatként is. A munkafüzetben azonban több a játékos feladat: keresztrejtvény (7/5.), szóalkotás betűkiegészítéssel (5/4.), szótagcserével (6/2.), szókereső szóban vagy betűsorban (7/6., 6/3.), játék a szórenddel (9/5.), találós kérdés (9/3.). Ebben a fejezetben is van példa a drámajátékra: pl. a 13. oldal 5.b feladata mondatok szituációba helyezését várja el, majd ezeket a helyzeteket kell csoportban eljátszaniuk a tanulóknak. A csoportjáték formáját nem korlátozza a munkafüzet, így lehet pantomimmel bemutatni a beszédhelyzeteket, amivel a nemverbális és a verbális közlés és értés képességét fejleszthetjük, de lehet jeleneteket rögtönözni, amellyel a szóbeli megnyilatkozásokban, a párbeszédekben való részvétel képességét lehet fejleszteni.

5. a) Párosítsd a mondatok elejét és végét! Kösd össze az összetartozó kártyákat!
Írd le a mondatokat a füzetedbe!

NEM EGYSZERŰ,	HANEM KIPIHENT.
NEM FÁRADT,	HANEM BONYOLULT.
NEM SZOMORÚ,	HANEM VÉKONY.
NEM KÖVÉR,	HANEM JÓKEDVŰ.

b) Találjatok ki csoportban olyan helyzeteket, ahol elhangozhatnak a fenti mondatok! Játsszatok el csoportonként egyet!

Munkaformáiban is változatos megoldásokat tesz lehetővé a munkafüzet. Annak ellenére, hogy a lapok szélén látjuk a javasolt munkaformát (egyéni, páros, csoportos) és -módot (szóbeli, írásbeli), nem kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy csak a munkafüzetben javasoltnak megfelelően végeztessük el a feladatot. Ugyanígy nem cél valamennyi feladat elvégzése: mivel ismétlésről van szó, a tanulók ismeretszintjétől, emlékezetétől, aktivitásától, az ismeretek rögzítettségétől függően egyes feladatok kimaradhatnak, mint pl. a ráismerésszintű gyakorlatok (6/1.), míg másokat továbbiakkal lehet kiegészíteni.

Ilyen lehet a hagyományos írásmódú szavak (j és ly) írása, ami sok gondot okozhat a tanulóknak. Amennyiben a csoportnak több ismétlésre, gyakorlásra van szüksége, érdemes az ezt célzó feladatokat kibővíteni. A munkafüzet 13. oldaláról már ismertetett 5. feladat b) részében a *j-s* és *ly-es* szavakat válogatva kell lejegyezni képekről. Ezt a feladatot kiegészíthetjük további gyűjtéssel az adott szempont alapján a tanórán szóban vagy otthoni feladatként írásban. Lehet ebből versenyt is csinálni, illetve jó ötlet lehet pl. *szószekevény* nyitása a tanulókkal. Ez készülhet rajz- vagy technikaórán, délutáni foglalkozáson is. A *szószekevény*hez nagyméretű csomagolópapírra, egyéni munka esetén kisebb füzetre van szükség. Ebben külön polcokat rajzolunk/oldalt nyitunk a *j-s*, egy másikat az *ly-es* szavaknak, amelyeket kétféle színessel is írathatunk, így a vizualitás tovább segíti az íráskép megjegyzését. A csoportmunkában készült posztert elhelyezhetjük a tanteremben, a későbbiekben pedig újabb szavakkal egészíthetjük ki. Ellenőrző órán, amikor a hagyományos írásmódú szavak írásának képességét mérjük, a *szószekevényt* egyszerűen becsukhatjuk, majd a gyakorlást szolgáló és minden más tanórán a *szekevény* nyitva lehet. *Szószekevényt* más témák esetében is készíthetünk, ha egy-egy helyesírási ismeret megjegyeztetése a cél.

Példa a *szószekevény*re:

j	ly
hajó	bagoly
papagáj	korcsolya
szíj	folyó

A differenciálásra vagy a nyelvi versenyre több feladat is alkalmas, amelyek 2. vagy további részei a feladatok első, a) részének, és az ismeret további, önálló alkalmazását célozzák (pl. 11/5., 12/1., 12/3.). Ne váljon azonban gyakorlattá, hogy a lassabban haladók csak a többrétű feladatok egyszerűbb elemeit oldják meg, mivel a feladatok további részei azt szolgálják, hogy a felidézett ismeretet a tanulók ismét azonnal alkalmazni kezdjék, újabb helyzetekben, önállóan is kipróbálják.

Az ismétlő témakör végére mérésként tervezhetünk csapatversenyt. A munkafüzeti összefoglaló lecke 1., 2., 4. és 5.a) feladata lehet egy sorverseny alapja, amelyet hasonló feladatokkal egészíthetünk ki. Ilyen lehet pl. mondatok kiegészítése mondatvégi írásjelekkel, amelyekhez több megoldást is elfogadhatunk; találos kérdésekre nehéz helyesírású szavak kitalálása; minél hosszabb mondatok alkotása szókérdőívekből. Amennyiben játékkal zárjuk le az ismétlést, erősítjük az ismeretek felidézését, javítjuk a csoportmunka minőségét, fejlesztjük az együttműködési képességet, és – nem utolsósorban – felszabadítjuk a tanulókat a felmérők, dolgozatok okozta stressz alól. Ezek a játékos órák a valódi méréseket is megelőzhetik.

II. fejezet: A mondatfajták

Tk. 16–27. oldal, Mf. 14–23. oldal

Ajánlott óraszám: 6 óra

A kerettanterv kapcsolódó egysége:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 6 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A felkiáltó, a felszólító és az óhajtó mondatokban a beszélő szándékának felismerése és megnevezése szövegben.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – felismeri, megnevezi és megfelelően jelöli a mondatfajtákat.	<i>Vizuális kultúra:</i> Jelek a mindennapi életben. Az időbeliség ábrázolása a képzőművészetben. <i>Környezetismeret:</i> tulajdonnevek a térképeken.
Kulcsfogalmak/fogalmak	mondatfajta, óhajtó, felkiáltó, felszólító, írásjelek, párbeszéd	

Egy kis mondattan

A mondat a szöveg legkisebb egysége. E meghatározás magában rejtje a mondat lényegét: mondatokban beszélünk, mondatainkkal kifejezünk, tájékoztatunk vagy éppen érdeklődünk, felszólítunk. Így a mondatok nem választhatók el a mondat használóitól, a beszélőktől. Ez a megfontolás (is) az oka annak, hogy a nyelvtudományban a mondat szakszót a megnyilatkozás váltja fel (Károly Sándor: Mondat és megnyilatkozás. In: *Néprajz és Nyelvtudomány*. 24/25.

1980/81. 49-63.). Megnyilatkozás alatt a kiejtett, a beszédhelyzetben elhangzó mondatot értjük. Mivel az anyanyelvi nevelés elsődleges elve az élőbeszéd-központúság, a beszélt nyelvből való kiindulás, továbbá a legfőbb cél a tanulók anyanyelvi kompetenciájának – ezen belül a beszédképességnek – a fejlesztése, ezért tanítóként érdemes szem előtt tartani, hogy mondatról beszélve az anyanyelvi nevelésben mindig figyelembe kell vennünk a mondat természetes közegét: a szövegkörnyezetet.

Különösen fontos ezt kiemelni, amikor a mondatok modalitásáról, a mondatfajtaokról van szó. A modalitás (mondatfajta) azonosításában több tényező is szerepet játszik: írásban a mondat végi írásjel, szóban az intonáció, nyelvtani szempontból az igemód, illetve egyes indulat- és kötőszavak segítenek tájékozódni. A kijelentő és a kérdő mondatfajta esetében a beszélő szándéka jól azonosítható. A többi mondatfajta esetében azonban már nehezebb a helyzet: a felszólító mondatban a felszólító módú ige ugyan útba igazít, a felkiáltó és az óhajtó mondatok között azonban alig felfedezhető, hajszálvékony határvonal húzódik.

Nézzük, mi okozhat problémát a mondatfajta meghatározásában!

A felszólító modalitást egyértelműen jelzi a felszólító módú ige az ilyen mondatokban: *Vedd fel a pulóvered!, Nézz körül, mielőtt az útestre lépsz!, Ne egyél mohón!* Ha azonban megfordítjuk a nézőpontot, és a kifejezni kívánt beszédsszándék szempontjából vizsgáljuk meg a kérdést, máris látjuk, hol van a hiba: *kérést, utasítást, parancsot, tiltást* nem csupán felszólító mondatokkal tudunk kifejezni. Gondoljunk csak az ilyen mondatokra: *Becsuknád az ablakot?* (kérdő modalitás, felszólító jelentés); *Most azonnal kimész.* (kijelentő modalitás, felszólító jelentés). Az is valószínű, hogy a tanulók, kérdésre válaszolva nem felszólító modalitású mondatokat hoznak példaként, ha azt kérjük, hogy fogalmazzanak meg kéréseket a padtársuk felé: pl. *Ide tudnád adni a rádiódat?*

Az is előfordulhat, hogy felszólító módú igét tartalmazó mondattal nem felszólítást, hanem valami egészen mást akarunk kifejezni. Amikor azt mondjuk: *Gyógyulj meg!* – nem szólítjuk fel erre a társunkat, hanem jókívánságunkat, óhajunkat fejezzük ki. Ebben a mondatban tehát a felszólító forma és az óhajtó funkció keveredett össze. Hasonló mondatokat garmadával alkothatnak a tanulóink: *Legyen szerencséd!; Legyen úgy, ahogy mondd!; Hadd menjünk ki az udvarra!* Ha nem akarunk csapdába esni a tanulóink előtt, fel kell készülnünk az ilyen helyzetekre, és ismernünk kell a lehetséges magyarázatot.

A fenti esetekben a forma (a nyelvtanilag kifejezett modalitás) és a funkció (a beszélő szándéka) került egymással szembe. Ez nem csupán a felszólító mondatoknál lehetséges; nehezebben érthető, és még nehezebben tanítható az óhajtó és a felkiáltó mondatok összeütközése. Sok évtizedes hagyomány alapján ugyanis az óhajtó mondatok között tanuljuk és tanítjuk a *De jó lenne...* kezdetű mondatokat a kisdíákoknak. Az óhajtó mondatokkal vágyainkat, kívánságainkat fejezzük ki, elsősorban E/1. személyben. Az ilyen mondatokhoz minden esetben hozzá tartozik az ún. óhajtó partikula (módosítószó): bár, bárcsak, csak (régebben vajh, vajha) (Keszler Borbála (2000): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó,

Budapest). Hozzáteesszük, hogy a „csak” a szokatlannak hangzó használat ellenére hétköznapi, például: „*Csak tudnám, miért nem telefonál*”. A felkiáltó mondatok köre ennél jóval tágabb: minden olyan mondat felkiáltó modalitású, amely érzelmet, azaz örömet, bánatot, meglepődést, csodálkozást, fájdalmat stb. fejez ki. Tartozhatnak hozzá módosító- vagy indulatszók: pl. *Hű de szép! Jaj de jó! Nini, egy cica!* Ezek közé a felkiáltó mondatok közé tartoznak a *De...* kezdetű mondatok is: *De szeretnék gazdag lenni!; De jó lenne sokáig aludni!* Ezekben a mondatokban tehát felkiáltó a forma, de óhajt fejeznek ki, csak nem óhajtó modalitásúak. Első pillantásra nehéznek tűnhet a magyarázat a tanulók számára; ha azonban arra gondolunk, hogy az óhaj, kívánság is érzelem, kicsit egyszerűbbé válik a helyzet: az *óhaj, vágy, kívánság* olyan érzelmek, amelyekről felkiáltani, és amelyeket kívánni is tudunk. A tankönyv e kétféle mondat órai megkülönböztetésére is ad lehetőséget (Tk. 24/2.).

A tankönyv első új anyagot bemutató fejezete a mondatfajtákkal foglalkozik. A fejezetnyitó kép eseményekkel teli utcarészletet ábrázol; szereplői gyerekek, felnőttek és állatok, ami mulatságossá teszi és egyúttal közel hozza a gyerekekhez az ábrázolt helyzeteket. A fejezetnyitó képhez közvetlenül kapcsolódik az első lecke ráhangoló feladata, de a négy lecke során többször is visszatérünk ehhez a képhez (Tk. 20/3., 22/1., 24/1., Mf. 14/1., 20/3., 23/4.), illetve a tanító belátása szerint bármely önálló mondatalkotási feladat, gyors ismétlő játék, ráhangolás, óra végi összefoglalás inspirációjaként is felhasználhatja a kezdőképet.

A mondatfajták témakörét a tankönyv a használat, vagyis a beszédszándék oldaláról közelíti meg. Az első lecke célja a mondatokkal kifejezett beszédszándék felismerésének gyakorlása. Ráhangolásként kérdéseket és állításokat – azaz kérdő és kijelentő mondatokat – kell megfogalmazni a fejezetnyitó képről. Ezzel az óra közvetlen témáját a már megtanult ismeretekhez kapcsoljuk, egyúttal aktivizáljuk a tanulók korábban szerzett (2. osztályban megtanult) ismereteit. A lecke a továbbiakban többségében elemző feladatokat tartalmaz, de az elemzést a gyakorlatok változatos módon teszik lehetővé: az 1. feladat (Tk. 18/1.) a beszédszándéknak megfelelő mondatalkotást kér, és ezt a fejezetnyitó kép részleteivel is támogatja. Így a kezdő feladat a tanulók számára még sok segítséget nyújt. A 2. feladat (18/2.) ráismerés szintű: párbeszédes szövegben kell felismerni a beszédszándékot.

Mindkét feladat megoldásában segít, ha mind a kép, mind a párbeszéd esetében rávezetjük a tanulókat a beszédhelyzetre, elképzeltetjük, megbeszéljük a situációt, amelyben a mondatok elhangzanak, ezzel tudunk alkalmazkodni a tanulók feladatmegoldó képességéhez, haladási szintjéhez. Differenciálhatunk a másik irányba is: amennyiben a tanulók gyorsabban haladnak, kevesebb segítséget igényelnek, kérhetünk további önálló mondatalkotást a fejezetnyitó képről (1. feladat), illetve mindenképpen jó megoldás, ha a 2. feladat párbeszédét el is játszátjuk a gyerekekkel. Ez utóbbi feladat lehetőség ad arra is, hogy a megjelölt beszédhelyzetben szükséges udvariassági szabályokat megbeszéljük a tanulókkal (hogyan tudunk idegeneket megszólítani, hogyan köszönünk, megköszönjük a segítséget),

illetve át is alakíthatjuk a párbeszédet úgy, hogy a szereplők korát változtatjuk: kortárs gyerek – gyerek; gyerek – felnőtt, felnőtt – gyerek).

A tankönyv 3. feladata a ráismerést és az elemzést szintén párosító feladathoz köti, így nagyobb hangsúly esik az elemzésre. Ez a feladat is alkalmas a differenciált megoldásra: segítséget igénylő csoportban osztályszinten (egyéni gondolkodással párosítva), más csoportban önálló vagy páros munkában is megoldható. A feladat b) része (füzetbe írás) nem kötelező eleme a feladatnak: amennyiben a tanulóknak szükségük van a többszörös megerősítésre, érdemes az eredményt a füzetben is rögzíteni; ebben az esetben azonban írjuk a mondatok alá a kifejezett modalitást is. Ha a tanulók számára a feladat megoldása nem okoz nehézséget, akkor írásbeli rögzítés nélkül is továbbléphetünk.

A tankönyv 4. és 5. feladata szintén differenciáltnak alkalmazható: amennyiben a tanulóknak nehézséget jelent a mondatokban kifejezett beszédszándék azonosítása, érdemes az 5. feladattal folytatni. Nem ismétlése ez a feladat a megelőzőknek, mivel itt összefüggő szöveget olvasnak a tanulók, amelyben elsődlegesen a beszélő azonosításáról van szó. Így a megoldást érdemes azzal kezdeni, hogy azonosítjuk a beszédhelyzetet, a szereplőket és a beszélőt, mivel így könnyebb megérteni a mondatokban kifejezett szándékot is. Érdemes ezt is eljátszani a tanulókkal úgy, hogy a jelenet többi szereplőjének is adunk megszólalási lehetőséget. Így a rövid részletből rögtönözhetnek a gyerekek egy kirakat előtti jelenetet, és egyet az üzletben is. Ismét fel tudjuk hívni a tanulók figyelmét a társas érintkezés udvariassági formáira, arra, milyen nyelvi viselkedésre van szükség vásárlás közben. Így ez a pusztán elemzésen kívül valós beszédhelyzetet imitáló, kommunikációra készítő feladat is lehet, oldja a tanórai gyakorlás egyhangúságát, változatosabbá teszi a munkaformát, a feladatok egymásutánját, megmozgatja a tanulókat.

A 19/4. feladat arra ad módot, hogy a gyakorolt ismereteket tényleges, valós helyzetben alkalmazzák a tanulók. A vitahelyzet eljátszása több szempontból is hasznos: a vitás helyzet megválasztása jól jelezheti a csoportban működő dinamikát, lehetőség arra, hogy a tanulók irányítottan, kulturáltan beszéljenek meg egy olyan kérdést, amely az osztályt foglalkoztatja; de emellett gyakorolják az érvelést, véleménynyilvánítást, toleranciát, türelmet; szükség van a társak véleményének meghallgatására, miközben a diákoknak tudatosan kell alkalmazniuk a megjelölt beszédszándékot. Amennyiben a feladat megvalósítása mellett döntünk, fontos, hogy ennek végrehajtására elegendő időt adjunk!

A leckét záró gondolattérkép elsősorban az önálló tanulást, rögzítést szolgálja, nem lehet a tanóra központi feladata. Ebben a leckében mindenképpen szükség van arra (a tanév elején), hogy megtanítsuk a tanulóknak a gondolattérkép használatát: a térkép a már elsajátított ismereteket foglalja össze, rendszerezett, tanulható, megjegyezhető formában. Erre is szolgál: vázlatul a tanulóknak az ismeretek összegzéséhez, felelethez. Érdemes közösen értelmezni a gondolattérképet ilyen mondatok segítségével: *Miről szól a gondolattérkép? Miről szól?/Mi a központi fogalma?* (mondatfajták); *Mit fejezhetünk ki a mondatainkkal? Mi*

az, amit már eddig is tudtunk, korábban tanultunk? Milyen mondatfajtákat ismerünk már? Ezek mit fejeznek ki?

Ez a gondolattérkép (19. oldal) üres buborékokat tartalmaz. Ez megzavarhatja a tanulókat, felkeltheti a kíváncsiságukat. Említsük meg, hogy a hiányzó részekkel a következő órákon foglalkozunk. A kiegészített gondolattérkép a Tk. 27. oldalán található, de az összefoglaló órán akár vissza is térhetünk ehhez a gondolattérképhez, és kiegészíthetjük szóban a tanulókkal, amivel a megértést, rögzülést is tudjuk ellenőrizni.

A munkafüzet feladatai nem szimpla tükörképei a tankönyvieknek: típusaiban hasonló gyakorlatokat tartalmaz a munkafüzet, de – az írhatóság miatt – még változatosabb tevékenységekre ösztönöz: a ráismerés szintjétől (Mf. 14/1.a) a teljesen önálló mondatalkotásig (Mf. 15/7.) vezeti a tanulókat.

Differenciálásra is van lehetőség a munkafüzet feladataiban: több tanítói magyarázatot, segítséget igénylő csoportban vagy tanulókkal a következő sorrend megfelelő, egymásra épülő, egyre nehezedő sort alkot: 1. – 2. – 5. – 6. feladat, így van kiegészítés (mondat végi írásjel), párosítás, mondatalkotás megadott szavakból, mondatok befejezése.

Önálló munkára alkalmas, gyorsabban haladó csoportban az 1. feladat csak egy kis bemelegítés, majd 3. – 5. – 6. – 7. feladat lehet egy megvalósítható sorrend. A kimaradó feladatok lehetnek otthoni vagy délutáni munkára kijelölve.

Kiemelendő az 1.b) feladat: ebben a mondatfajtákhoz tartozó helyes intonáció gyakorlása a cél. Ezt mindenképpen illesszük be az óra menetébe, illetve az önálló mondatalkotás esetén is alkalmazzunk ilyen kiegészítést, hogy a tanulók gyakorolják a mondatok szóbeli megjelenését, helyes kimondását is.

A 15/4. feladat két-két, hasonló írásképpű mondat megfigyelő egybevetését célozza. Ezzel a feladattal a tanulók pontos olvasását, figyelemkoncentrációját tudjuk fejleszteni. Különösen fontos a gyakorlat olyan tanulókkal, akik bizonytalanul olvasnak.

Továbbfejlesztésre, kiegészítésre alkalmas feladat lehet a 14/2. gyakorlat: megkérhetjük a tanulókat, hogy válasszanak ki egy mondatot, alkossanak hozzá beszédhelyzetet, egészítsék ki még egy-két mondattal (lehet páros feladat), majd játsszák el a szituációt. A 15/5. feladat megoldásai rövid mondatok: itt kérhetjük azok bővítését egy-két-három szóval, pl. *Bárcsak meglátogatnátok!; Bárcsak meglátogatnátok holnap!; Bárcsak meglátogatnátok engem holnap!; Bárcsak meglátogatnátok engem holnap a kórházban!* Differenciálás esetén ezt önálló feladatként adhatjuk azoknak a tanulóknak, akik a többiekénél gyorsabban oldják meg a munkafüzeti feladatot.

A fejezet következő három leckéjében a felkiáltó (*Úgy érzed? Kiálts!*), a felszólító (*Kérés vagy parancs?*) és az óhajtó mondatokkal (*Bárcsak úgy lenne...*) ismerkednek meg a tanulók.

A felkiáltó mondat bemutatásában (Tk. 20–21. oldal) a hangsúly a mondatokban kifejezett beszédszándékra esik, így elsődlegesen a használatból, alkalmazásból indulunk ki. Szükség lehet maguknak az érzelmeknek az azonosítására – erre ad lehetőséget a 20/1.

feladat. Ennek folytatása a 20/2. feladat, amelyben az érzelmeket egy-egy mondattal kell párosítani. A 3. feladatban tovább nehezedik a tennivaló, hiszen a szűkszavú mondatokhoz a fejezetnyitó képek részleteit kell hozzákapcsolni, majd a képről a beszédhelyzetet is fel kell ismerni. Mindegyik feladat elsődlegesen a mondattal kifejezett tartalom felismerését, ennek gyakorlását segíti. A lecke további feladatai magasabb szintre emelik az ismeret alkalmazását: a 4. feladatban az azonos formához köthető eltérő jelentések kibontása a cél, míg az 5. feladat – amely kijelentő mondatok alkotása, majd átalakítása felkiáltókká – párhuzamba állítja és megfigyelteti a különbségeket a kijelentő és a felkiáltó mondatok jelentésében. Általánosan jellemző, hogy a feladatokhoz hozzátartozik a szóbeliség: meg kell figyelni és alkalmazni kell a felkiáltó mondat sajátos intonációját és az abban közvetíthető többletjelentést (20/2., 21/4–5.). A leckét záró gondolattérkép ismét lehetőséget ad a szóbeli kiegészítésre, hiszen a buborékokban leírt érzelmek sora a tanulók tudása, szókinccse, érzelmi kifejezőképessége szerint tovább bővíthető.

A munkafüzetben az érzelmek azonosítására szolgál a 16/2. feladat; ez párosítható a Tk. 20/2. feladatával. Mivel ezek könnyebben megoldhatók, több segítséget igénylő tanulókkal érdemes ezekkel a feladatokkal kezdeni, frontális vagy csoportos munkában. A 16/1. feladat alkalmas csoportmunkában történő megoldásra: minden csoport egy-egy mondatsorral dolgozhat, így kevesebb idő alatt többféle feladatot is megoldanak a tanulók. Ez a munkaforma lehetővé teszi azt is, hogy a munkafüzetbe rajzolással (ami lehet házi feladat is), szoborjátékkal mutassák be a beszédhelyzetet a tanulócsoporthoz, vagy jelenetet rögtönözzenek, így a beszédhelyzet azonosítása feladvány lehet a többi csoport számára. Egy ilyen megoldással még előbbre tehető a gyakorlat. A munkafüzetben a 17/3. feladat a fenti gyakorlathoz hasonló, de önálló mondatalkotással párosul megadott szavakból. Míg az előző feladatot gyorsabban haladó, önálló feladatmegoldásban és csoportmunkában jártas tanulóknak is rábízhatjuk, a 3. feladatot azokkal a tanulókkal is sikeresen elvégezhetjük, akik több segítséget igényelnek a mondatalkotásban és a jelentések felismerésében. Ugyanakkor ebben a feladatban is megtörténhet a visszahelyezés a valós beszédkörnyezetbe (c feladat), amihez társulhat az adott mondatok helyes kiejtése, a felkiáltó mondatokra jellemző, az érzelmet megfelelően kifejező mondatdallam gyakorlása. A 17/5. feladat sikeres órai megvalósításának előfeltétele a jó olvasási és szövegértési képesség. Jól olvasó gyerekekkel érdemes többféle olvasási stratégiát alkalmazva megoldani a feladatot: gyorsolvasással azonosíthatják a felkiáltó mondatokat (önálló munka), majd felolvastatjuk a szöveget párbeszédként, ezt követően azonosíthatjuk a szövegben a felkiáltó mondatra utaló jellemzőket (pl. mondat végi írásjel, érzelmet kifejező szavak, intonáció). A tanulók értékeljék az elhangzott megoldásokat: mennyire élethűen, felismerhetően fejezték ki a szereplők az érzéseket, jól használták-e a mondathangsúlyt. A feladat b) rész további érdekes megfigyeléseket tesz lehetővé: ha a tanulók a felkiáltó mondatokat kijelentőkké alakítják, megfigyelhetik a mondanivaló

változását, a beszélői szándék átalakulását (közlés, ténymegállapítás az érzelmek kifejezése nélkül).

Mivel ez a lecke a különböző érzelmek nyelvi megformálására, nyelvi/élőszóbeli helyes önkifejezésre szolgál, amely szorosan összefügg a helyes intonációval, természetes a szóbeli gyakorlatok túlsúlya a tankönyvben, és ennek megfelelően a munkafüzet feladatait is érdemes elsődlegesen szóban megoldani (függetlenül attól, hogy a piktogramok füzetbe írást is javasolnak). Az írásbeli rögzítés azoknál a feladatoknál fontos, ahol pl. önálló mondatalkotás történik (pl. Mf. 15/5–6.), vagy olyan csoportban, ahol mind a rögzítés, mind az írás gyakorlása kiemelt cél. Ez lehet (szóbeliség vs. írásbeli megoldás) a differenciálás egyik módja. A másik lehetőség a különböző szinten álló, eltérő képességfejlesztést kívánó tanulók tevékenykedtetésére az egyes feladatok továbbfejlesztése, pl. többféle megoldás kidolgozása (Mf. 16/2.).

A fejezet 3. leckéje (*Kérés vagy parancs?*) a felszólító mondatokkal foglalkozik. A lecke tankönyvi ráhangoló feladata (a cím alatt) olyan beszélgetés kezdeményezése, amelyben a tanító ráirányíthatja a figyelmet a beszédszándék udvarias megfogalmazásának lehetőségére (kérés udvarias kifejezése), a nyelvi megfogalmazásban rejlő egyéb jelentésrétegekre (pl. kérés vagy parancs). A társadalmi szokások, az illendőség is felmerülhet a feladat megoldása során.

A tankönyv 1–2. feladata tantárgyi koncentrációt alkot a környezet-/természetismerettel, mivel a közlekedési táblák jelentésének feloldása szükséges hozzá. Az 1.a) feladat ismét a pontos olvasásra készítet; különösen fontos ez az olvasási nehézségekkel küzdő tanulók esetében, így velük ezt mindenképpen oldjuk meg.

A közlekedési táblák jelentésének megfejtése mellett a feladat a felszólító mondatok formai jeleit is megfigyelteti: a mondat végi írásjeleket. A lecke 3. és 4. feladata szintén a felszólító mondatokban kifejezett beszédszándék megfigyelését célozza. Közülük a 4. feladat a) része a könnyebb: ebben az esetben a beszédhelyzetet készen kapják a tanulók (a gyerekek nem adják át a helyet a buszon egy idős néninek); a beszédhelyzet udvariassági szabályokra is felhívja a figyelmet, így megjelenik benne az erkölcsi nevelés is. Adekvát mondatok alkotása (22/4.a) feladat) az önállóan nehezebben mondatokat alkotó tanulók számára is könnyebben megoldható. Ezzel szemben a 22/3. feladat páros munkában végzendő – javasolható a kiscsoportos megoldás is –, amelyben csupán a beszédszándék adott, a szituációt a tanulóknak kell kitalálniuk. Ezt rábízhatjuk – akár az osztály bontásával – a gyorsabban haladó, önálló feladatvégzésre inkább képes tanulókra. Mindkét feladat ellenőrzése történhet a szituációk eljátszásával, így mind a lassabban haladók, mind az önállóan dolgozók – annak ellenére, hogy eltérő úton jutottak ide – azonos módon zárhatják a feladatok megoldását, kaphatnak visszajelzést a társaiktól és a tanítótól is.

A lecke további tankönyvi feladatai többszintűek, többféle tevékenységet kívánnak. Fontos, a több segítséget igénylő tanulókkal is feltétlenül elvégzendő a 23/7.a) feladat, amely ráismerésszintű elemző, válogató feladat, de jó alap lehet a differenciált megoldáshoz is:

7. a) Válaszd ki a felszólítást kifejező szavakat a szópárok közül! Foglald őket mondatba!

ad • add húz • húzzátok fogyna • fogyj futott • fuss
hagyta • hagyj figyelünk • figyelj tanítja • taníts

Elsődleges megoldásként a cél a nem felszólító és a felszólító igék megkülönböztetése, szétválasztása. Ebben a helyesírás segít. A mondatba foglalással a jelentés pontos azonosítása is ellenőrizhető: mindig hallgassunk meg több diákot, fogadjunk el többféle megoldást, a mondatalkotásban még nehézséggel küzdő, nehezen fogalmazó tanulóktól is!

Mivel az alsó tagozaton kiemelten fontos, hogy a nyelvtani ismeretet helyesírási ismereten keresztül, azzal együtt mutassuk be, ezért fontos kiegészítés lehet ehhez a gyakorlathoz, hogy figyeltessük meg a nem felszólító és a felszólító igealakok írásának különbségét, az eltérések jellegét. Ha a csoport különösen jó képességű, meg is fogalmaztathatjuk velük a változások lényegét: pl. ha d-re végződik az ige, a felszólításban hosszú lesz a d (*ad – add*); a t-re végződő ige esetében megváltozott a szótő (*futott – fuss*), ahol j-re végződik a felszólító igealak, mást hallhatunk az ejtésben (*hagyta – hagyja*) stb. Ez utóbbit erőltetni nem kell, mivel az igékről szóló fejezetekben ez mint tanulnivaló visszatér, de jó előkészítés is lehet azoknál a tanulóknál, akik az összefüggéseket könnyebben észreveszik. További kiegészítés lehet a feladathoz, ha a tanulókkal nemcsak a felszólító igéket foglaltatjuk mondatba, hanem oda-vissza transzponáltatunk kijelentő (vagy más) modalitású és felszólító mondatokat az adott szavakkal.

A 23. oldal 6. feladata a felszólító mondatok jelentésének pontos megértése mellett a térképolvasást, a síkban való tájékozódást is segíti.

6. a) Olvasd el a mondatokat! Vezesd végig az ujjad a térképen az utasításoknak megfelelően! Az iskolától indulj! Hová jutottál?

Tedd a ceruzád az iskola előtti sárga pöttyre! **Indulj el** a járdán egyenesen előre, az első kereszteződésig! Ott **fordulj jobbra!** **Sétálj el** a boltig! A boltnál **kanyarodj** balra! **Haladj tovább** a park mellett! Hurrá, megérkeztél!

Az első pillantásra egyszerűnek tűnő feladat valójában különös nehézséget okozhat azoknak a tanulóknak, akiknél nem kialakult vagy nem egyértelmű a síklátás, illetve a bal és a jobb érzékelése. Hogy elkerüljük a félreértéseket, tisztáznunk kell, hogy honnan indulunk: a feladat instrukciója alapján az ujjunkat kell végigvezetni a térképen; fontos lehet azonban, hogy tisztázzuk, merre nézünk, amikor az iskola előtti sárga pöttyön állunk (nézzünk a múzeum irányába), így indulunk előre egyenesen. A további lépéseknél is mindig képzeltesük el a tanulókkal, hogy valóban végigsétálnak az útvonalon, és egy-egy fordulás esetén a fejük, az arcuk is fordul, és mit látnak, mielőtt továbblépnek. Megkönnyíthetjük a feladat elvégzését azzal is, ha apró játékbábukat osztunk ki, ezeket vezetik végig a könyvben a tanulók, így jobban látják, merre nézünk egy-egy újabb lépésnél. Nehézséget jelenthet a feladatban az is, hogy az utcákon található helyek (bolt, park stb.) mellett mindkét oldalon el tudunk haladni. A bolt előtt balra kanyarodva, két utcányira balról a cukrászda, jobbról a játszótér található, így a feladat megoldása kétesélyes. ha az instrukciókat a megfelelő szavakkal kiegészítjük (*ne menj át a zebrán a boltig – cukrászdához érünk; a bolt előtt fordulj balra, az első zebrán haladj át – a játszótérre érünk; a cél a jobb oldalon lesz – játszótér*) egyértelművé tehetjük az elérendő célt.

Ha a tanulók a jobb-bal irány gyakorlásában további gyakorlásra szorulnak, érdemes ezt a feladatot is továbbfejleszteni: elkészíthetjük a feladatbeli térképet – akár kiterjesztve, kiegészítve is – a tanteremben, padokkal, székekkel kialakítva az utcákat. A gyerekek végigjárhatják az útvonalat, így a térbeli tájékozódást gyakoroljuk; közben valaki a táblán követheti a síkba kivetített térképen a haladást, így a síkban való tájékozódást is gyakoroljuk, amit a térbeli játék erősít és segít. Ha a feladat beválik, a későbbiekben is alkalmazhatjuk, átalakíthatjuk, kiegészíthetjük a térképet, így olyan feladathoz jutunk, ami játékos módon segíti a tanulókat a bal-jobb irány rögzítésében, így hasznukra lehet az olvasásban, a matematikában, a térképolvasásban is.

A tankönyv 25. oldalának 5. feladata példázza azt, amiről a mondattani bevezetőben szó esett: az itt felsorakoztatott mondatpárok felszólításokat fejeznek ki, de eltérő mondatfajtákkal. A mondatok értelmezése során felhívhatjuk a tanulók figyelmét arra, hogy egy-egy beszédszándékot akár többféle mondatfajtaival is megfogalmazhatunk, illetve arra is, hogy a kérdő mondat használata felszólító helyett milyen jelentésbeli változást eredményez: mely esetben lehet udvariasabb kérdés (*Ki tudnád nyitni helyettem az ablakot?*), mikor lehet akár udvariatlan, számonkérő is, az intonáció függvényében (*Ma kihagynátok engem a játékból?*). Fontos, hogy a nem tipikus mondatokat, ahol a mondatfajta típusa és a mondanivaló, a beszédszándék nem azonos, csak abban az esetben mutassuk be, ha a tanulók számára a mondatfajta (formai oldal) és a beszédszándék (jelentés, funkció) megkülönböztetése nem okoz nehézséget.

A felszólító mondatokkal foglalkozó munkafüzeti feladatok fő témája is a közlekedés (Mf. 18–19). A 4. feladat mondatkiegészítés megadott szavakkal, de ezen túl a mondatokat

megfelelő sorrendbe is kell állítani, azaz szöveggé kell formálni. Az 5. feladat hibás mondatok javítása, amelyek többségében a hiányzó módjelet kell pótolni, de javítani kell mondatkezdő betűt, mondatvégi írásjelet is. Ez a feladat a koncentrációs képességet, a pontos olvasást is fejleszti, mivel hajlamosak vagyunk nem az írásképnak, hanem a jelentésnek megfelelően olvasni, agyunk mintegy korrigálja a jelentésnek nem megfelelő írásképet, így lehetséges, hogy átsiklunk a hibásan írt szavak fölött. Ez a hibajavító feladat készíti a tanulókat, hogy pontosan olvassanak annak érdekében, hogy megtalálják a hibát. A 6. feladat mondatátalakítás kijelentőből felszólító mondatra; egyúttal azt is megfigyeltethetjük, hogy ezekben az esetekben a felszólító mondatfajta választása pontosabban és hatásosabban közvetíti a mondanivalót. Mindegyik feladathoz írásbeli megoldást javasol a munkafüzet, és ez ezekben az esetekben valóban szükséges is, hogy a helyes íráskép rögzülhessen, és elfedje a helytelenül írt (5. feladat) vagy nem felszólító módú igék helyesírását.

A 18. oldalon az 1. feladatban a beszédszándék azonosítása a cél, így a tankönyv 22/3. feladatához kapcsolódik szorosan, de azt kiegészíti, mivel négy különböző beszédszándék meghatározásával árnyaltabb jelentés megértésére ad lehetőséget. A 2. feladat tagolatlan szósor tagolása, ezekből szavak leírása. Ezt a feladatot is kiegészíthetjük oly módon, ahogy azt a tankönyv 23/7. feladatában láttuk (szótőkereséssel, a változások megfigyelésével), illetve kapcsolhatunk hozzá szóbeli vagy írásbeli mondatalkotást is. A 3. feladat mondatalkotás mondathalmazokból történő válogatással. A tanulók négy négyzetből válogatják ki az azonos színű szavakat (ez segítség), majd ezekből változatos sorrendben válogatva alkotnak mondatot (ez nehezíti a feladatot). Gyorsabban haladó, önállóan jól dolgozó tanulókkal akár versenyfeladatként is megoldhatjuk ezt a gyakorlatot; segítséget igénylő csoportban a táblára helyezett szókartyákkal próbálgathatják a tanulók, milyen szórend fejezi ki legmegfelelőbben a szándékolt jelentést. Fontos, hogy mindkét csoportban több szórendi megoldást is elfogadhatunk! Pl.: *Végre induljunk már el!* = *Induljunk már el végre!* Stb.

A tankönyv és a munkafüzet együttes használatával sorrendi javaslatok:

Lassabban haladó, tanítói segítséggel dolgozó csoport: Tk. 1., 2. – Mf. 4. – Tk. 4 – Mf. 2. – Tk. 7.a) első része – Mf. 5., 6. Ezt egészíthetik ki a több önálló munkát igénylő, a gyakorlati alkalmazást segítő feladatok: Mf. 1., 3. – Tk. 3., 6. (szükség esetén a fent leírt kiegészítéssel). Gyorsabban haladó csoportban mindenképpen oldjuk meg tankönyv további, fent már részletezett feladatait is!

Amennyiben a több tanítói segítséget igénylő tanulókkal nem tudjuk valamennyi feladatot megoldani, akkor is fordítsunk időt annak megbeszélésére, hogy a felszólító modalitású mondatokkal kifejezett kérés, biztatás, parancs vagy tiltás milyen élet- és beszédhelyzetekben milyen nyelvi udvariassági formákat kíván.

A fejezet 4. leckéje az óhajtó mondatokat tanítja. Ebben a leckében szükség van arra, hogy a tanulók megértsék és használni tudják azokat a nyelvi eszközöket és formákat, ahogyan az óhajt, vágyat, kívánságot kifejezzük a magyarban. Az elméleti részben felvázoltuk azt a problémát, milyen keskeny a határvonal egyes esetekben a felkiáltó és az óhajtó mondatfajta

között. Ennek bemutatására szolgál több feladat is a tankönyvben és a munkafüzetben. A tanítás során érdemes először azokkal a formákkal foglalkozni, amelyek megítélése egyértelmű. A cím alatti beszélgetős feladat (némajáték) megteremti a megfelelő hangulatot, rávezeti a tanulókat az óra témájára. A tankönyv 1. feladata (24/1.) – mondatok befejezése a fejezetnyitó kép alapján –, majd a munkafüzet 3. feladata (20/3.) szóban megoldva aktivizálja a tanulók ismereteit, anyanyelvi kompetenciáját; a szóbeli mondatalkotás során az óhajtó mondat jellemző intonációját is gyakorolják a tanulók. A tankönyv 1.b) feladatában meg kell nevezni az óhajtó mondatokat bevezető szavakat (*bár, bárcsak, csak*), így már minden ismeret a tanulók rendelkezésére áll az alkalmazáshoz. Ráismerés szintű feladat a munkafüzet 1. feladata – ezzel ellenőrizni is tudjuk, megfelelően képesek-e azonosítani a tanulók a felkiáltójellel végződő mondatok közül az óhajtókat. A munkafüzet 2. feladata (önálló mondatalkotás) alternatíva lehet azok számára, akik valamelyik feladatban a többiekénél gyorsabban haladnak. A munkafüzet 4. feladata átalakítás: kijelentő mondatokat kell óhajtóvá alakítani. Ugyanakkor ez a feladat jól előkészítheti a tankönyv 25/3. feladatát, amely beszédhelyzeteket fogalmaz meg. Ezekben kell a szereplők vágyait elképzelni, egyelőre kijelentő formában, pl. *Ági szeretne jól szerepelni a futóversenyen., Brumi enni szeretne.* Érzéseket is ki kell fejezni, pl. *Ági izgatott, Brumi éhes.* A feladat c) részében óhajtó mondatokat kell fogalmazni – ebben ragaszkodjunk a tipikus formákhoz, alkalmazzuk a megadott mondatkezdő szavakat, amelyek így tisztán óhajtó modalitású mondatok lesznek formai és jelentésbeli szempontból is. A tankönyv és a munkafüzet ilyen sorrendű, párhuzamos alkalmazása megfelelő szóbeli és írásbeli gyakorlást biztosít az óhajtó mondatok témakörében.

A tankönyv és a munkafüzet további feladatai átvezetnek a mondatfajta formájának és a beszédshándéknak az ütközésére. Óvatosan haladjunk tovább, csak abban az esetben, ha a tanulók számára a mondatfajta formai azonosítása, illetve a beszédshándék felismerése nem okoz gondot. A munkafüzet 21/5. feladata lehetőséget ad ennek az ellenőrzésére, ezzel folytassuk a tanórát.

5.

**Pótold a hiányzó mondatvégi írásjeleket! Mi lehet a beszélő szándéka?
Kösd össze a mondatokat a megfelelő mondatfajtaival!**

Az osztállyal sétálni indulunk	kijelentő mondat
Bár indulnánk már sétálni az osztállyal	óhajtó mondat
Mikor indulunk sétálni az osztállyal	kérdő mondat
Úgy szeretném, ha sétálni indulnánk az osztállyal	felkiáltó mondat
Induljunk már sétálni az osztállyal	felszólító mondat
Hurrá, sétálni indulunk az osztállyal	
Bárcsak sétáltunk volna az osztállyal	

A gyakorlat 4. mondata okozhat nehézséget: *Úgy szeretném, ha sétálni indulnánk az osztállyal!* Ez a mondat az E/1. személyű alany vágyát, kívánságát fejezi ki, vagyis jelentésében, funkciójában köthető az óhajtó mondatokhoz, de formája szerint felkiáltó, mivel nem tartalmazza az óhajtó mondatokban elengedhetetlen *bár, bárcsak, csak* partikulát (mondatkezdő szót). Ez az a mondat, amellyel a tanulóknak be tudjuk mutatni azt az esetet, amikor a mondat jelentése (modalitása) és formája (mondatfajtája) nem áll összhangban, nem ugyanaz. Ezt azzal is tudjuk igazolni, ha a mondatot egyértelműen óhajtóvá alakíttatjuk a tanulókkal: *Bárcsak sétálni indulnánk az osztállyal!* Ehhez hasonló mondat van a feladatban, ezért érdemes a kapott óhajtó mondatokhoz beszédhelyzetet rendelni, hogy megvilágítsuk a teljes jelentést:

A mondat	formája	beszéd- szándék	beszédhelyzet
2. Bár indulnánk már sétálni az osztállyal!	óhajtó	kívánság, óhaj	Az osztály nagyon lassan készülődik, a beszélő türelmetlen, szeretne már úton lenni
7. Bárcsak sétáltunk volna az osztállyal!	óhajtó	kívánság, óhaj	A beszélő szomorú, sétálni szeretett volna, de ez nem valósult meg
4. * <i>Bár sétálni indulnánk az osztállyal!</i>	felkiáltó	kívánság, óhaj	A beszélő szívesebben menne sétálni, nem máshová (pl. fogorvoshoz)

Ilyen bevezető után a tankönyv 24/2. feladatában több példán gyakorolhatják a tanulók a forma és a beszédszándék ellentmondásának feloldását, vagyis azt a helyzetet, amikor a mondat formája és a kifejezett beszédszándék más-más mondatfajtaéhoz tartozik. Ez a feladat alkalmas arra, hogy az észrevételt megfogalmaztassuk a tanulókkal: óhajainkat, vágyainkat, kívánságainkat *bár, bárcsak, csak* kezdetű óhajtó mondattal, illetve más mondatfajtákkal is ki tudjuk fejezni, pl. kijelentő mondattal (*Jólesne most egy süti.*), felkiáltó (*De kár, hogy nem vagy itt!*), felszólító (*Légy boldog vele!*) vagy kérdő mondattal is (*Kaphatnék egy kutyát, apu?*). Ezt a jelenséget gyakoroltatja a munkafüzet 21/6. feladata. Ebben először állapítsuk meg a mondatokkal kifejezett beszédszándékot, majd alakíttassuk át a mondatokat tisztán óhajtókká. A feladat b) és c) részében a mondatok „eredeti” mondatfajtaját kell megállapítani, vagyis azt, hogy a forma alapján melyik kategóriába tartoznak. Ez a két részfeladat megerősítheti a tanulóknak, hogy az elemzést a forma alapján végezzük, de nem feledkezünk meg arról, hogy az egyes beszédszándékokat különböző mondatfajtákkal is ki lehet fejezni. Hasonló jellegű a tankönyv 25/4.a feladata, de ebben csak a beszédhelyzetek adottak, amelyekhez önállóan kell különböző mondatfajtákkal kifejezni a vágyat, kívánságot. Ezt a két utóbbi feladatot csak akkor érdemes elvégeztetni, ha a tanulók teljes biztonsággal felismerik a mondatfajtaikat a formai jegyeik (igemód, írásjel, egyes szavak, hangsúly) alapján,

és nem zavarodnak bele abba, ha megfordítjuk a nézőpontot, és a beszédszándék különböző mondatfajtákkal történő kifejezését kérjük tőlük. (Az óhajtó mondat nehezebb tankönyvi és munkafüzeti feladatainak megoldása, valamint differenciált feladatmegoldás a *Függelék*ben található!)

A fejezet utolsó leckéje megfelelő segítséget nyújt a mondatfajták alkalmazásának gyakorlásához. Nem véletlen, hogy ezek többsége szóbeli feladat: szöveggörnyezet, beszédhelyzet nélkül a mondatalkotás vagy -elemzés értelmetlen drillezéssé válna. Ez az oka annak is, hogy nincs feltétlenül szükség írásbeli ellenőrzésre, mivel ezekben nem a használatot, hanem csupán a mondatfajtákra vonatkozó formai ismeretek elsajátítását mérhetnénk. Ehelyett a tankönyv vagy a munkafüzet gyakorlatait „játsszuk” el, és törekedjünk arra, hogy minél több, változatos megoldású szóbeli feladatot iktassunk a témakör összefoglaló-ellenőrző órájába. A tankönyvben összeköthetjük a mondatfajták felismerését a szövegértés fejlesztésével (Tk. 26/1.), önálló mondatalkotással képről (Tk. 26/2., Mf. 23/4.), párbeszéd alkotásával (Tk. 27/5., Mf. 23/3.), önálló mondatalkotással a beszédszándék alapján (Tk. 27/6.). Ezeket a feladatokat elegendő lehet csak szóban is megoldani, de kiegészíthetők írásbeli feladattal is. Jó lehetőség a beszédszándéknak/mondatfajtáknak megfelelő beszédhelyzet kitalálása mellett annak eljátszása is, amit gyakran kérnek a feladatok instrukciói. Ez a tanulók szóbeli és nemverbális kifejezőkészségét, együttműködését, esetleg vitakészségét is fejleszti. A munkafüzet 22/1.a, 2.a, 3.a és 4.a feladata önálló írásbeli megoldásra is alkalmas, majd ennek ellenőrzése történhet önértékeléssel is, ahogyan azt a 23/5. feladatban látjuk. A korábban javasolt csapatverseny szintén jó lehetőség lehet az ismeretek elsajátításának, a valós helyzetben történő alkalmazás képességének mérésére.

III. fejezet: A szófajok – a főnév

Tk. 28–41. oldal; Mf. 24–39. oldal

Ajánlott óraszám: 8 óra

A kerettanterv kapcsolódó egysége:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	

Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A rokon értelmű szavak, a többjelentésű, azonos alakú szavak helyes használata. A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – képes a szavak csoportjainak jelentésalapú elkülönítésére; – szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	<i>Környezetismeret:</i> tulajdonnevek a térképeken.
Kulcsfogalmak/ fogalmak	Szófaj; főnév, köznév, tulajdonnév, személynév, állatnév, intézménynév, földrajzi név, márkanév, cím.	

A tankönyv 3. fejezete a szófajok közül elsősorban a főneveket taglalja. A fejezet 7 leckét tartalmaz; ezekben a főnevek hagyományos, jelentésalapú csoportosításán túl a főnevek összehasonlításával is foglalkozunk; ez teszi lehetővé a rokon értelmű és ellentétes jelentésű, valamint az összetett szavak tárgyalását is. A főneveket a fejezet azonban egybeveti és megkülönbözteti más szófajú szavaktól – igéktől, melléknevektől –, ezzel segíti a szófajok biztos azonosítását, és előkészíti a tankönyv további fejezeteit is.

A fejezetnyitó oldalakon négy eseményképet látunk, amelyekhez háttértörténetet fogalmazhatunk meg a tanulókkal közösen. Ezt ráhangolásként a fejezet 1. leckéje el is várja a tanulóktól. A fejezetnyitó oldalakon mintegy négy ablakon kukkanthatunk be, és figyelhetjük meg a szereplők egy-egy élethelyzetét. Az első két kép összefügg: látjuk, hogy egy kínai származású kislány a magyar nyelv megtanulásával próbálkozik, és elsőként a környezete szavait próbálja meg megtanulni úgy, hogy megnevezi a környezete tárgyait (*fal, asztal, kép stb.*). Ez a két kép természetes, életszerű közeget teremt egy szócsoporthoz, a főnevek kiemeléséhez a szöveggörnyezetből. A második ablakon egy konyhába kukucskálhatunk be: a feledékeny nagymama segítségére siet az unokája, és felsorol néhány élelmiszert, hogy a nagymamának eszébe jusson a keresett fűszer neve – ez ismét valós helyzet, amelyben a főnevek toldalékok nélkül szerepelhetnek. A negyedik képen egy fiú bemutatja a barátját az édesapjának. Ez a szituáció a tulajdonnevek megjelenésének természetes szituációja.

A fejezet 1. leckéje a szófaj fogalmát közvetíti, de nem a rendszer (fogalom), hanem a használat szintjén. A cím alatti, valamint az 1-2. feladat a tanulók számára szabad szövegalkotást (beszélgetést) tesz lehetővé, amelyben a kérdések kiemelten a főnevekre, melléknevekre, cselekvésekre irányítja a figyelmet. A 3. feladatban már irányítottan folytatódik a különböző szófajú szavak gyűjtése, szintén a nyitóképet felhasználva. A 4. feladat

a) és b) része vezeti rá a tanulókat a fogalomalkotásra: az első négyzetben szereplő szavak tulajdonságokat, a másodikban szereplők cselekvéseket fejeznek ki, a harmadikban tárgyak neve áll. Több kognitív műveletet is gyakorolnak a tanulók ebben a feladatban: elemeznek, keresik a szavak közös jegyeit, megkeresik a fölérendelt fogalmat, és szinte észrevétlenül jutnak el a még meg nem nevezett szófaji kategóriáig. A 30/4.c) feladat az azonos alakú szavak sajátosságát mutatja be, de játékosan, mintegy rejtvénytyszerűen. Ha a megfejtés esetleg nehézséget okoz, akkor készíthetünk kis képeket is az azonos alakú szavak főnévi jelentéséhez, majd ezután rávezethetjük a tanulókat a másik – többnyire igei – jelentésre is. A lecke további feladatai ismét a három szófaji csoport biztos felismerését célozza, játékos formában: a 31/5. feladat kakukktójtás játék, az 5. és a 6. feladat pedig képekkel, illetve meghatározásokkal irányított szógyűjtés. A 7. feladat a lecke legnehezebb feladata, mivel szigorú szempontokat ad meg; ezek közül a szóvégi képző azonosságán alapuló gyűjtés a legnehezebb. A feladatot versenyben is meg lehet oldani; javasolható a csoportmunka, különösen akkor, ha a tanulók több tanítói irányítást, segítséget igényelnek. Ügyeljünk azonban arra, hogy vegyes képességű csoportokat hozzunk létre.

A leckét záró gondolattérkép – ahogyan az előző fejezetben már láttuk – üres helyet tartalmaz a továbbiakban elsajátítandó új anyag számára; ebben az esetben azonban a későbbiekben a hiány nincs feloldva, így érdemes a melléknévről, majd az ígéről szóló fejezet után visszatérni ehhez a gondolattérképhez, és szóban kiegészíteni.

A munkafüzet feladatainak többsége szintén a három szófaji csoport megkülönböztetését gyakoroltatja. A 24/1.a) feladatban szótagpárosítás-szóalkotás variálódik a válogatással, amit azonos alakzatok könnyítenek meg; a 2.a) feladatban ez mondatkiegészítéssel párosul, amit a mondatból hiányzó szavak helyén a jelentésre utaló szó segít, így ez a két feladat a lassabban haladó tanulókkal is sikeresen megoldható. A 25/3. feladat ezek fordítottja: a szavak jelentésének elemzése, a jelentés megfogalmazása – valójában tehát a szófaji tulajdonság megnevezése – a feladat.

Különös figyelmet érdemel a munkafüzetben a 25/4. feladat:

4.
a) Nevezd meg a rajzon látható állatfajtaikat!
b) Egészítsd ki a szóláshasonlatokat a megfelelő állatfajta megnevezésével!
Fürge, mint a
Ravasz, mint a
Bátor, mint az
Éhes, mint a
Lassú, mint a
c) Beszéljétek meg, mi a közös a mondatokban! Gyűjtsetek ti is párban szóláshasonlatokat!

A feladatban szóhashasonlatokat kell kiegészíteni az odaillő főnevekkel. Segíti a megoldást egy képhalmaz; az egymásra rajzolt állatképek a képolvásás képességét is fejlesztik. Tapasztalatok szerint a szóhashasonlatok ismerete egyre gyérül, így az a) feladat szerint kezdjük a megoldást képelemzéssel: a tanulók sorolják fel, gyűjtsék össze, milyen állatok képét rejti a halmaz. Ezeket a szavakat lejegyezhetik, vagy a táblára is felír(at)hatjuk. Gyűjtsünk tulajdonságokat is az állatokhoz, pl. a nyúl *félénk, gyáva, gyors*; az oroszlán *nagy, félelmetes, bátor* – így aktivizálhatjuk a tanulók megoldáshoz szükséges szókincsét, támogathatjuk a megoldást. A feladat c) része formai elemzést kíván: a szóhashasonlatok felépítése azonos, ezt kell a tanulóknak felismerniük, majd ezt is érdemes rögzíteni a táblán:

(Olyan) tulajdonság, jellemző, mint a/az állatnév.

A képlet alapján már könnyebb lesz a gyűjtés, amit további szavak megadásával segíthetünk, pl. *ritka, irigy, okos*. A gyűjtést szorgalmi/otthoni feladatnak is adhatjuk, önkéntes alapon.

A munkafüzet 25/5. feladata tovább hasznosítja az előzőt, és erősíti a melléknevek felismerését. A 6. feladat – a jelentés, szócsoporthoz tartozás elemzésén túl – további játszódásra ad lehetőséget, amellyel a helyesírási készséget is erősíthetjük: a *hal* élőlény neve, de a meghatározások között szerepel a *cselekvés* is: ebben az esetben a *hall* szót hosszú sz-szel kell írni. Különösen fontos erre felhívni a figyelmet, ha a tanulók az azonosítás során tévedtek. A *tol* szó hasonló ehhez: cselekvést fejez ki, de a *toll* főnévvel összevetve ismét erősíthetjük a két, egymásra hasonlító szó helyesírását. A feladat ilyen kiegészítésére feltétlenül szükség van akkor, ha a tanulók helyesírása bizonytalan, vagy a megoldásokban hibát találtunk.

A fejezet második leckéje (*A legfőbb nevek*) a főnév fogalmának kialakítását, illetve főnevek jelentésalapú csoportosítását szolgálja. A cím alatti bevezető feladat az idegennyelv-tanuláshoz kapcsolja az anyanyelvi órát: lehetőség nyílik a nyelvtanulásban alkalmazható tanulási stratégiák megbeszélésére, megvitatására is.

A tankönyv első három feladata válogatás, szógyűjtés és párosítás a fejezetnyitó kép alapján. A 3. feladat (32/3.) szintén a fejezetnyitó képhez kapcsolódik, de jó szövegértési képességet igényel, illetve fejleszt is azt. A kérdésekre akkor tudnak válaszolni a tanulók, ha egyrészt megértik a képen látható jelenetet, azonosítani tudják a szereplőket és egymáshoz való viszonyukat, másrészt megértik a kérdéseket is. Ez a gondolkodásmód a matematikai szöveges feladatok megoldásához is elengedhetetlen, ennek fejlesztésében is segít ez a – látszólag – egyszerű feladat.

A főnevek esetében a jelentés azonosítása, a csoportba sorolás megértése a gondolati dolgok, elvont fogalmak esetében a legnehezebb. Ez az oka annak, hogy a lecke több feladata is gyakorlást kínál ehhez. A 32/5. feladat az absztrakt jelentések kibontását, magyarázatát gyakoroltatja, még több segítséget nyújtva ehhez. A 33/6–7. feladat segít elhelyezni a

gondolati dolgok nevét a főnevek többi csoportja között. A 8. feladat a szövegértést is fejleszti, különösen a kulcsszó-stratégia és a lényegkiemelés gyakorlásával.

A leckét záró gondolattérkép és fogalommagyarázat összefoglalja a főnévről eddig tanultakat. A gondolattérkép szóbeli feldolgozását egészítsük ki példákkal, amelyek származhatnak az elvégzett feladatokból, de kérhetjük a tanulók saját javaslatait is, pl. a főnevek lehetnek élőlények: Marci, kutya; élettelen dolgok: tolltartó, esernyő; gondolati dolgok: tanulás, álom. Fontos a fogalmak példákkal összekapcsolt rögzítése, mivel ez biztosítja, hogy a tanulók valóban értik is, amit megtanultak.

A leckéhez tartozó munkafüzeti feladatok változatos gyakorlásra adnak lehetőséget. Fő motívum a gyűjtés és válogatás (Mf. 26/1.b, 2., 27/4.a, 27/6.a); emellett itt is van képolvás (26/1.a), helyesírást erősítő gyakorlat (27/4.b, 27/6.b). Az elvont gondolkodást fejleszti a 26/3. feladat, amelyben az elvont főnevekhez érzelmeket kell társítani, ezzel az elvont fogalmak közelebb kerülhetnek, érthetőbbé válhatnak a tanulóknak. Hasonló fejlesztést eredményez a 27/5. feladat, amelyben szócsoporthoz közös fölérendelt fogalmát vagy közös pontját kell megkeresni. A 27/7. feladat játékra hív: szőláncot kell alkotni. Ezt a tanórán szóban, gyors, lazító feladatként vagy versenyben is elvégezhetjük, de lehet otthoni feladat is, és kiegészíthetjük egyéb gyűjtési szempontokkal, pl. csak élettelen dolgok neve lehet vagy csak élőlények neve. A lecke 8. feladata (27/8.) analógiás toldalékolás, amellyel aktivizálhatjuk a tanulók szóalkotási képességét, és a gyűjtés kiterjesztésével a szókincsüket is.

A fejezet 3. leckéje a rokon értelmű és az ellentétes jelentésű szavakkal foglalkozik. Ebben a leckében különösen fontos, hogy sok figyelmet fordítsunk a szavak pontos jelentésének, stílusértékének és használati szabályainak értelmezésére, az alkalmazás gyakorlására. Ehhez a tankönyvi és a munkafüzeti feladatok megfelelő alapot adnak, de emellett sok beszélgetésre, beszédhelyzetben való alkalmazásra van szükség. Erre már a cím alatti, órakezdő feladat is lehetőséget kínál, illetve több tankönyvi feladat egészíthető ki további beszélgetésekkel.

A tankönyv 1–3. feladata a rokon értelmű szavak felismerését, aktivizálását célozza kakukktójs-feladattal (34/1.a.), szógyűjtéssel (34/2.), illetve a megfelelő rokon értelmű szó beillesztésével a mondatokba (34/3.a). Az 1. és a 3. feladatban is érdemes megbeszélni, hogy az egyes szavak miben különböznek, mikor, milyen szövegkörnyezetben helyesek. A 3. feladat esetében jó megoldás lehet a választásból kimaradt szavakat is mondatba helyezni, hogy világos legyen a szavak pragmatikai értéke.

A tankönyv 4. feladata (34/4.) közmondásokat idéz meg, helytelenül. A javítás után mindenképpen térjünk ki a közmondások jelentésére, mivel előfordulhat, hogy a tanulók ezeket nem ismerik. Kérjük magyarázatot vagy olyan beszédhelyzetet a tanulóktól, amelyben a közmondások elhangozhatnak. Hallgassunk meg több megoldást, szavazzassuk meg a

gyerekeket, melyik tetszik nekik a legjobban, melyiket érzik a leginkább helyesnek. Ha van rá mód, keressünk irodalmi példát a gyerekek olvasmányjaiból (pl. Bosnyák Viktória könyveiben).

A munkafüzetben a leckéhez tartozó első három feladat (Mf. 28/1–3.) rokon értelmű szavak párosítása, mindegyik egy kis csavarral: az 1. feladatban szótagok párosításával jutnak a szavakhoz a gyerekek, a 2. feladatban az alakzaton belül és kívül elhelyezett szavak a látószöveget növelik, a síkban tájékozódást gyakoroltatják, és a szószinten túlmutatva egy szót (lámpa) megfelelő jelentésben mondatba is kell helyezni. A 3. feladat jó példa arra, hogyan épülnek fel a munkafüzet többszintű feladatai: az a) részben csak a szókép alapján kell a rokon értelmű párokat megkeresni, a b) részben ezeket képekkel kell összekapcsolni, majd a feladat c) részében páros tollbamondás következik. A páros tollbamondás lehetővé teszi, hogy a tanulók önállóan gyakoroljanak, saját és társuk munkáját is ellenőrizzék; fejlődik az emlékezetük, a felelősségtudatuk, az együttműködési készségük, önellenőrzési képességük. Amennyiben a páros diktálást bevezetjük az osztály munkaformái közé, győződjünk meg arról, hogy a tanulók már képesek a feladatot önállóan elvégezni. Állítsuk fel a szabályokat (pl. felváltva kell a szópárokat felolvasni, csak a végén kell ellenőrizni, közösen megbeszélhetik a helyesen és a helytelenül írt szavakat is, egymás munkáját nem szabad lebecsülni, csak a hibát jelezzük, a társunkat nem szégyenítjük meg). Kezdetben kérdezzünk rá arra, hogyan tudták a tanulók a páros munkát elvégezni: adott idő alatt hány szót/szópárt tudtak leírni, hogyan sikerült a helyesírás, mely szavak okoztak esetleg nehézséget. A későbbiekben ezt a munkaformát egyre önállóbban alkalmazhatják a tanulók.

A munkafüzet 4. feladata (29/4.) a tankönyv 34/3. feladatával állítható párba: ebben a feladatban is a megfelelő regiszter kiválasztása a cél, azaz a szövegkörnyezetbe illő szóalakot kell kiválasztaniuk a gyerekeknek a rokon értelmű szavak közül. Érdekes ezt a két feladatot egymás után elvégezni, akár kiegészíteni is további beszédhelyzetek teremtésével, akár drámajátékkal is.

A lecke második része a rokon értelmű szavak mellett az ellentétes jelentésekkel is foglalkozik. Az erre szolgáló feladatok ismét többféle kognitív tevékenységet igényelnek: a jelentés ellentétességének felismerése (Tk. 35/7.) egyszerűbb, könnyebben megoldható feladat, ahogyan a párosítás (Tk. 35/5.), a válogatás és párosítás (Tk. 35/6.) is. Többszintű, jó szókincsfejlesztő és a mondatalkotást is gyakoroltató feladat a tankönyv 8. gyakorlata, amelyben az egyszerű párkeresés kiegészül szómagyarázatok megértésével, azaz szavak és mondatok párosításával. A munkafüzet 6. feladata szóbeli mondatalkotást kér; a feladat megoldását gyorsíthatjuk, ha csoportokban oldjuk meg: minden csoport csak egy-két szót kap, de több megoldást is hallgassunk meg. A feladat a) és b) része fel is cserélhető: először kiválogathatják a gyerekek a rokon értelmű vagy ellentétes jelentésű szópárokat, majd ezekből válogatva alkothatnak mondatokat. A rokon értelmű szavak esetén arra kell figyelni, hogy a megfelelő regiszterben alkossanak mondatokat a tanulók, pl. *A számár ma már ritka háziállat. A csacsik mókásan ugrálnak.* Az ellentétes jelentésű szavak esetében pedig éppen az a fontos,

hogy a mondatok azonos regiszterben legyenek, pl. *A világosság zavarja a szemem. Félek a sötétségtől.* Ez a két feladat differenciáltan is elvégezhető: a több segítséget igénylő tanulókkal közösen megoldhatjuk a munkafüzet 6. feladatát, amíg a gyorsabban haladók a tankönyvi feladatot oldják meg a füzetükben, vagy a gyakorlatok kiegészítő részeit (tollbamondás párban, sorozat folytatása) is elvégezhetik.

A munkafüzet 5. feladata érdemel még külön figyelmet:

5. a) Figyeld meg a kapcsolatot a szósorok első szava és a többi szó között! Mit veszel észre? Beszélj meg a társaddal!

b) Húzd alá soronként a színes betűvel írt szó ellentétes jelentésű párját!

egészség	barátság	betegség	boldogság	kívánság
rajt	start	vonat	cél	helyszín
győztes	nyeremény	érem	vesztes	helyezett
bánat	magány	öröm	csalódás	szenvedés
szeretet	kötődés	gyűlölet	akarat	szerelem

Ebben a feladatban is többreutí tevékenységet kell elvégezni: az egy sorban szereplő szavak közös pontját kell elsőként felismerni: a szójelentések elemzésével ismerhető fel az a jelentésmező, amelybe az adott szavak tartoznak. Ez a feladat kiválóan alkalmas a tanulók absztrahálási, elvonatkoztatási képességének fejlesztésére, különösen azért, mert három szócsopót is az érzelmekkel van kapcsolatban. A feladat b) részében a sorkezdő szavak ellentétes jelentésű párját kell aláhúzni. Ez a részfeladat is bővíthető: a sorokban tovább csoportosíthatjuk a szavakat pozitív és negatív jelentésű halmazokra (*bánat, magány, csalódás, szenvedés* negatív érzelmek, az *öröm* pozitív). Megíthetik a tanulók, mely érzelmek vannak az adott sorban túlsúlyban (*szeretet, szerelem, kötődés* pozitív, *gyűlölet* negatív, az *akarat* szó érzelmi töltését érdemes megbeszélni); illetve a *rajt* – *start* rokon értelmű párt alkot, de a sor minden szava a *helyszín* szó alárendelt fogalma, azaz a *helyszín* szó jelentéséhez a többi szó (*rajt, start, vonat, cél*) szorosan hozzátartozik. A feladat zárásaként érdemes egy-egy ellentétes szó párral mondatot is alkotni, hogy meggyőződjünk arról, hogy a gyerekek megértették a szójelentéseket.

A fejezet 4. leckéjének témája az összetett szavak. Ez elsősorban a helyesírás szempontjából igen fontos, de egyben kényes terület is. Ha a tanulók megértik az összetett szavak keletkezését, jelentését, az összetétel természetét, könnyebb lesz hozzákapcsolni a szükséges helyesírási ismereteket. Az elsődleges cél tehát ebben a leckében annak a tudatosítása, mely esetekben kell két szót egybeírni (mivel összetett szó), honnan ismerhetik fel ezeket. A tanító számára azonban az a feladat, hogy az ismerkedés az összetett szavakkal játékosan, a nyelven rejlő lehetőségek kihasználásával, nyelvi játékokkal történjen.

A tankönyv 1. feladata (37/1.) szemléletesen vezeti rá a tanulókat az összetett szavak születésére: szószervezetekből hozhatnak létre összetett szavakat. A feladat b) részében szabályt kell alkotni; törekedjünk arra, hogy a „szabályt”, azaz az analógiát a tanulók önállóan fedezhessék fel és fogalmazzák meg: a szószervezetek egyik tagjáról eltűnt a toldalék, de a két szó közötti szoros kapcsolatot egybeírással tudjuk jelölni.

A lecke feladatainak többsége összetett szavak önálló alkotására irányul változatos, többnyire játékos formában. A tankönyv 2. feladatában szólánc alkotása a cél: az előző szó utótagjából lesz a következő szó előtagja. Ezzel a játékkal a tanulók aktivizálják ismereteiket az összetett szavak terén, és észrevétlenül, kifejezett elemzés nélkül, játékba ötvözve gyakorolják a szóösszetétel elő- és utótagjának felismerését. Ehhez jól kapcsolódik a 37/4. feladat, amelyben ezt a váltást (utótagból előtag) irányítottan, párosító feladattal kell végrehajtani. A 36/3.a feladat hasonló: itt azonban a tanulók nem kapnak segítséget abban, hogy a kiemelt szavak elő- vagy utótagként szerepeljenek a létrehozott összetett szavakban. Így ez a feladat még több gondolkodásra készítet. Ha kevés szót találnak a tanulók, nehezebben megy a szóalkotás, érdemes rendszerszerűen próbálkozni: legyen előbb előtag a kiemelt szó (ezt könnyebb a tanulóknak előkeresni a mentális lexikonból): pl. *könyvtár*, *könyvborító*, *könyvjelző*; majd a maradék elemekkel lehet próbálkozni újabb összetett szavak alkotásával. Ha ezt a módszert bemutatjuk a tanulóknak, következetesen gyakoroljuk velük, akkor jó stratégiát tanítunk a párosító feladatok sikeres megoldásához is. A 3. feladat b) részével mindenképpen érdemes foglalkozni: a feladat rávezeti a tanulókat arra, hogy az összetett szavak mást jelentenek, mint a tagok külön-külön, vagyis új szójelentés jön létre, éppen ezért alkotunk összetett szavakat. Fontos, hogy a tanulók értsék a szóösszetételek létrehozásának, születésének célját (új jelentés); ez indokolja a helyesírásukat. Csak ezt követően térjünk át az összetett szavak formai elemzésére (előtag és utótag) és szófajára (37/6.).

Összetett szavak alkotása során igen hosszú új szavak jöhetnek létre, amelyek pontos olvasása nehézséget okozhat a bizonytalanabbul olvasó tanulóknak. Ennek gyakorlását célozza a tankönyv 37/5. feladata (ráismerés szintű feladat), de a 6. és 7. feladatban is több hosszú szó szerepel, ezeket is alkalmazhatjuk az olvasástechnika fejlesztésére (is).

A lecke megjegyezni való részletei a fogalmat, az összetett szavak formai elemzését és a szófaj meghatározását tartalmazzák. Ezt foglalja össze a lecke végén a gondolattérkép. Nagyon fontos azonban, hogy a tanulóknak ne csupán a fogalmak rögzüljenek a lecke végén, hanem értsék meg a magyarra jellemző sajátosságot, hogy az új szavak születésének egyik módja az összetett szavak alkotása, és hogy ebben a nyelv játékossága, zsenialitása mutatkozik meg.

A munkafüzet feladatai is többségében a szóalkotás változatos gyakorlására irányulnak. Ebben a tanulók a legtöbb segítséget az 1. feladatban kapják – két szóhalmaz tagjait kell párosítaniuk. A 2. feladat kapcsolódik az 1.-höz: a fejezetnyitó képen kell kikeresni a létrehozott szavak képét, majd további összetett szavakat gyűjteni a képről. Ez utóbbi

megoldható a nyitókép szövegei alapján, így azonban csak néhány új szóhoz jutunk: *tejföl, kristálycukor*; versenyeztethetjük a tanulókat, akár csoportban is, hogy ki tud több összetett szót „leolvasni” a képről. (Ilyenek lehetnek pl. *virágváza, fénykép, málnaszörp, télikabát, fakanál, konyharuha* stb.) Ha a feladat nehéz a tanulónak, megadhatjuk néhány szó utótagját (pl. *sörp, kép, kabát*), amelyeket a tanulók összetett szavakká egészíthetnek ki. Ebben az esetben is megbeszélhetjük, mennyiben változtatja meg az előtag a szó jelentését. A 31/5. feladat első része is játékos szóalkotás: azzal azonban, hogy útvonalkereső feladattal párosul, alkalmas a koncentráció fejlesztésére, a látószög növelésére, a nagyobb ábrán való tájékozódás gyakorlására.

A 30/3.a feladatban adott szavak hiányzó betűit kell pótolni. Ezekhez nem kapcsolódik szövegkörnyezet, így néhány szó megfejtése nehezebb lehet (pl. vércsepp, lebbencsleves, nyírfavessző). A feladat önellenőrzése buzdít a *Helyesírási szótár* segítségével, így a szótárhasználatot is gyakorolhatják a gyerekek. A b) részben található páros tollbamondás pedig megerősíti a helyes írásképet.

A munkafüzet 4. feladata szógyűjtés két adott szóhoz. Ez a feladat a tankönyv 36/3. feladatának folytatása, de több tanulói önállóságot igényel, illetve több teret ad az egyéni fantáziának és kreativitásnak is.

Az összetett szavak esetében további fontos helyesírási tudnivaló a szótagolás. Ehhez kapcsolódik a tankönyv 37/7., illetve a munkafüzet 31/5.b) és 6. feladata is.

A fejezet utolsó három leckéje a főnevek csoportjait mutatja be. *Közös és saját nevek* címmel a köznevek és a tulajdonnevek megkülönböztetését ismerik meg a tanulók; a *Közös nevek* c. leckében a köznevek csoportjaival, a *Saját nevek* c. leckében pedig a tulajdonnevek fajtáival. Egyik leckében sem nevezik meg azonban a csoportokat; a cél, hogy jártasságot szerezzenek a két nagy csoport megkülönböztetésében, felismerésében, illetve értsék meg, milyen jelentésbeli és formai jellemzők alapján történik a megkülönböztetés.

Ennek érdekében az 5. lecke (*Közös és saját nevek*) elsősorban a köznevek és a tulajdonnevek párhuzamos bemutatására, ütköztetésére, párosítására és szétválogatására épít mind a tankönyvben, mind a munkafüzetben.

A tankönyv 1. feladata több szempontból is különleges. A feladat kérdések megválaszolása a fejezetnyitó kép alapján, de az eddigiektől eltérően emlékezetből. Ez a feladat kiválóan alkalmas csoportos játékra, versenyeztetésre. Ebben az esetben a feladatot ne a tankönyvet olvasva, hanem tanító utasításokkal oldjuk meg. Ismertessük a tanulókkal a játékot: nézzék meg alaposan a fejezetnyitó kis képeket, olvassák el a szövegeket, párbeszédet, próbáljanak minél több írásos és képi részletet megjegyezni. Emlékeztessük őket, hogy ezekkel kapcsolatos feladatokat fognak kapni. Ezután csukják be a könyveket, majd a tanító tegye fel – tetszőleges sorrendben, fejből, nem a könyvből olvasva – a 38/1.b) feladat kérdéseit. Ezeket saját kérdésekkel is ki lehet egészíteni. A tanulók csoportban versenyeznek: a csoportban a válaszokat meg lehet beszélni. A válaszokat a tanulók (kooperatív munkaforma

esetén az írnok) rögzítsék egy külön lapon! Minden kérdés esetén limitáljuk azt az időt, ami alatt a választ le kell írni (ebben alkalmazkodjunk a tanulók feladatmegoldási képességeihez). Amikor már minden kérdésre válaszoltak a csoportok, cseréljék el egymással a leírt válaszokat, majd közösen, a tankönyv képe alapján a gyerekek adják meg a helyes válaszokat a kérdésekre. Így az önellenőrzést is gyakorolhatják. Minden csoportnak adjunk lehetőséget egy-egy kérdés megválaszolására. Természetesen az a csoport nyer, amelyik a legtöbb helyes választ adta. Ez a feladat erőteljesen próbára teszi az emlékezetet, mivel nem tudják előre a gyerekek, mely részleteket érdemes megjegyezni. Fejleszti az együttműködést; megállapodhatnak a képek felosztásában, kijelölhetnek részfeladatokat a csoport tagjai számára, így a közös munkában alkalmazható stratégiákat is gyakorolják. Sor kerülhet vitára is, egyeztetni kell az eltérő véleményeket, közös megoldást kell kialakítaniuk, így a csoportban való részvételt, közös munkavégzést is fejleszthetjük. Ha a feladat beválik, a későbbiekben érdemes hasonló, rövidebb versenysorokat kitalálni a képekhez kapcsolódóan, amelyeket óra eleji ráhangolásként vagy jutalomként is alkalmazhatunk.

A főnevek két nagy csoportjának, a köznévnak és a tulajdonnévnak a megkülönböztetéséhez a tankönyvi és a munkafüzeti feladatok e két csoport ütköztetését használják fel. A 38/2. feladat képeihez egy-egy köznév és egy-egy tulajdonnév is kapcsolódik, így érthetővé válik, hogy a főneveket kétféleképpen is megnevezhetjük: köthetjük őket több azonos vagy hasonló dologhoz egy köznévvvel, és megadhatjuk saját, megkülönböztető nevüket is. Ezt a párosítást gyakorolja a tankönyvben a 38/3. és a 39/4. feladat is. A 3. feladatban a köznevek kulcsszóként szolgálnak a tulajdonnévi párjuk kiválasztásához, de ez a párba állítás segíti a két fogalom (köznév, tulajdonnév) megértését. A 4. feladatban már közeledünk a fogalomalkotáshoz a „*közös neve*” és a „*saját, megkülönböztető neve*” kifejezések használatával. Hasonló párosítást találunk a munkafüzet 32/1. feladatában, amelyet érdemes tehát a két előbbi tankönyvi feladat után elvégezni a megerősítés érdekében. Az új ismeret alkalmazását erősíti a munkafüzet 2. feladata, amelyben az 1. feladat szavait kell csoportosítani a tanult szempont alapján. Ennek folytatása a munkafüzet 32/4. feladata, amelyben önállóan kell közneveket és tulajdonneveket kitalálniuk a tanulóknak. Ez ismét az ismeret hasznosítására, alkalmazására szolgál, kiegészítve a két főnévi csoport helyesírásban megmutatkozó különbségének megfigyelésével. A munkafüzet 32/3. feladata a tulajdonnevek, a 33/5. feladat a tulajdonnevek, illetve a köznevek két csoportjának (tárgyak neve, gondolati dolgok neve) megkülönböztetését gyakoroltatja.

Kiemelendő a munkafüzet 6. feladata: a betűrács olyan játékos feladat, amely szintén több „agymozgató” tevékenységre hív: az ábrában függőlegesen és vízszintesen találunk főneveket a tanulók. Első látásra a betűrács olyan halmaznak tűnhet, amelyben véletlenszerűen találhatjuk meg a keresett elemeket. Fontos, hogy a tanulókat itt is rendszerességre neveljük. Ismertessük a megoldás lehetséges módjait: haladhatunk előbb vízszintesen, majd függőlegesen, végül keressük meg az „elbújt” szavakat – ezek többnyire

nem a szélső négyzetekben kezdődnek, és részleteiben más szavak alkotóelemei is. Ilyen a betűrácsban a *tánc*, a *kép* vagy az *óriás* szó. Ha a feladatot versenyben oldatjuk meg (javasolt itt is a csoportos munkaforma, hogy minden tanuló sikerélményhez jusson, azok is, akiknek az ilyen típusú feladatok megoldása több időt igényel), az ellenőrzés során minden csoportnak adjunk lehetőséget szavak felsorolására. Jó megoldás lehet, ha megkérdezzük, ki talált pl. öt szót; ebből mondjon egyet. Majd a hatszavas megoldók következnek, és így haladhatunk tovább. A cél nem az, hogy meghallgassuk azt a csoportot, aki az összes szót megtalálta, hanem az, hogy a lehető legtöbb kisgyerek bemutathassa a saját megoldásának egy részletét.

A tankönyvi lecke gondolattérképpel és fogalommeghatározással zárul. Ne felejtjük el, hogy az ismereteket összegző elméleti részeket nem szó szerint megtanulni kell, hanem az a fontos, hogy a tanulók ismerjék és biztonsággal használják a szakszavakat (*főnév, köznév, tulajdonnév*), és minden esetben tudjanak hozzájuk példákat kapcsolni, mivel ez igazolja az ismeret tényleges elsajátítását, megértését.

A fejezet 6. leckéje a köznevek típusaival foglalkozik. Sem a köznevek, sem a tulajdonnevek csoportjainak nevét nem kell megtanulniuk a gyerekeknek 3. osztályban, de fontos, hogy a jelentés alapján ezeket a csoportokat fel tudják ismerni. Ezeknek a csoportoknak a felismerését gyakorolhatjuk a lecke feladataival.

A lecke (cím alatti) ráhangoló feladata ismét jó példa arra, hogy játékkal vezessük be a tanórát. A barkochba játék nemcsak ezen az órán, hanem az itt leírthoz hasonlóan más órákon is jól alkalmazható motivációerősítő gyakorlat.

A tankönyv első két feladata szorosan összetartozik (Tk. 40/1–2.). Az elsőben kép és szó párosítása, a másodikban e párok elemzése, jelentésük meghatározása (azaz köznévi csoportba sorolás) a feladat. Ehhez nagyon hasonló a 40/3. feladat, így ezt kiegészítésként adhatjuk a gyorsabban haladó tanulóknak, amíg a több segítséget igénylőkkel közösen dolgozunk. A gondolati dolgok nevével foglalkozik a tankönyv 41/4. feladata.

A munkafüzet első feladata (34/1.) a köznevek felismerését tagolatlan szósor tagolásával kapcsolja össze, így nemcsak a kijelölt szavak kiválasztását, hanem az olvasási technika erősítését is szolgálja a feladat. A munkafüzet 2. feladatában anagramma megfejtése a cél; érdemes a megoldás után arról is beszélgetni a tanulókkal, hogy milyen jelentést hordoztak a kiinduló szavak, illetve mit fejeztek ki a megfejtett szavak, pl. *görbe* – *bögre*: a *görbe* tulajdonságot fejez ki, a *bögre* egy tárgy neve. Ezzel a lecke anyagát a fejezetet bevezető leckéhez, illetve a következő témákhoz (melléknév, majd ige) tudjuk kapcsolni.

Mind a tankönyv, mind a munkafüzet feladatai a továbbiakban mélyebbre visznek a témában: javasolt a köznevek csoportjainak elemzését a munkafüzet 35/7. feladatával folytatni, mivel ebben – a szavak kiegészítése után – több segítséget kapnak a tanulók a köznévi csoportok szétválogatásában. A tankönyv 41/5. feladata annyiban nehezebb, hogy a szavakat a tanulóknak önállóan, kis képi segítséggel kell gyűjteniük. A munkafüzet 8–9. feladata az anyagneveket mutatja be és alkalmaztatja. A legnehezebb, legmagasabb szintű

elemzést igénylő feladatok a tankönyvben a 41/6., illetve a munkafüzetben a 35/6. feladat; itt szövegekben kell felismerni a közneveket; ezzel gyakorolhatják a tanulók a toldalékos köznevek felismerését.

A fejezet utolsó leckéje (*Saját nevek*) a tulajdonnevek fajtáit taglalja. A fejezetnyitó kép jó alapot ad a válogatásra, szókeresésre; ehhez kapcsolódik a tankönyv 1. és részben a 2. feladata. Fontos, hogy már a szóbeli feladatok esetében is beszéljünk a tulajdonnevek helyesírásáról, a nagybetűs kezdésről. A tankönyv 42/3. feladata felsorakoztatja a tulajdonnevek szinte valamennyi csoportját: a személynevekre, állatnevekre, földrajzi nevekre, égitestek nevére, intézményekre és címekre is hoz egy-egy csokor példát. A közös fogalmak felfedezését pedig a tanulókra bízta. A 43/4. feladata a márkanevekre vezeti rá a gyerekeket. A tankönyvi feladatok után hasonló válogató feladatokkal gyakorolhatjuk a munkafüzetben a csoportosítást a 37/4. és 5. feladattal. Mindkét gyakorlat esetében megjelenik a helyesírás erősítése, a szavak másolása is, az 5. feladatban hibajavítással együtt.

A munkafüzet 36/1. és 2. feladatának témája a személynevek különböző fajtái. Ez játékos köntösbe bújtatott ábraolvasási feladat is, amely segíti az ábrán való eligazodás és az ábra készítésének képességét is. Összefoglaló, a lecke témájának megértését ellenőrző feladat lehet a tankönyv 43/6. feladata, a munkafüzetben a 37/6. feladat – képrejtvények megoldása és alkotása – pedig jó alkalom a levezetésre, a tanóra játékos zárására.

A fejezet zárásaként a munkafüzet további kétoldali gyakorlófeladatot tartalmaz, amelyre egy egész tanórát építhetünk (a tananyag részre 8 óra ajánlott). Ezek a feladatok elsősorban a tulajdonnevek felismerését, csoportosítását, helyesírásukat gyakoroltatják, mivel ebben a témakörben az írásbeli készségek közül a tulajdonnevek helyesírása igényli a legtöbb gyakorlást. A feladatok a másolástól (Mf. 38/3.a) a kérdésekre adott válaszokon át (38/1., 39/6.) az önálló gyűjtésig (38/3.c) módot adnak arra, hogy a tanulók igényeihez, nehézségeihez alkalmazkodjunk a gyakorlóórán. Lehetőség van egyes feladatok továbbfejlesztésére is, így szóbeli feladatokkal egészíthetjük ki a munkafüzet elsősorban írásbeli készségeket fejlesztő gyakorlatait. Így pl. a 38/1. feladatban a tanulók saját magukról adnak meg információkat. Ezt kiegészíthetjük kérdés-felelet játékkal (a tanulók egymásnak tehetnek fel kérdéseket az adatok alapján), de játszhatunk *Ki vagyok én?* játékot is: a tanító összegyűjti a külön lapra írt információkat, majd egy lapot kiválaszt. A tanulók barkochbaszerűen kérdeznek rá az információkra, pl. *A kedvenc színe a kék? A legjobb barátja Marci?* A játék lényeges eleme, hogy a tanulóknak türelmesen meg kell várniuk, amíg kérdezhetnek; ne engedjük a bekiabálást, hagyjunk elég időt mindenkinek a kérdezésre és a gondolkodásra. Így a tanulók együttműködését, egymás iránti türelmét és figyelmét, illetve egymás jobb megismerését is javíthatjuk.

IV. fejezet: A főnév és a hozzá tartozók

Tk. 44–57., Mf. 40–51.

Ajánlott óraszám: 10 óra

A kerettanterv kapcsolódó egysége:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése; a főnév, szótő, toldalék fogalma	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A tanult szófajok felismerése és használata toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. Többes számú főnevek alkotása. A <i>-ba, -be, -ban, -ben</i> ragos főnevek helyes használata mondatalkotással, szövegértelmezéssel. A névelők és a névutók szerepének ismerete. A névelők helyes használata.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	Idegen nyelv: a többes szám és a határozói viszonyok kifejezésének egybevetése az anyanyelvvel
Kulcsfogalmak/ fogalmak	Szófaj; főnév, köznév, toldalék, határozott névelő, határozatlan névelő; névutó.	

A tankönyv 4. fejezete *A főnév és a hozzá tartozók* címet kapta. Ez a fejezet a főnevekhez kapcsolódó ragok egy részét, a többes szám jelét, a névelőt és a névutót mutatja be. Annyival nehezebb dolgunk van, hogy ebben a fejezetben nem tartalmaz szavakat tanítunk, mégsem kell lemondanunk a jelentésoldalú megközelítésről és a használatban való bemutatásról és gyakorlásról. A lényeg a megközelítésben rejlik: annak ellenére, hogy elsősorban formai elemekről van szó, minden esetben a mondatból, szöveggörnyezetből induljunk ki, hiszen ezek az elemek csak a használat során nyernek értelmet: mondanivalónkat ragokkal, jelekkel, pusztán névelőkkel és névutókkal nem tudjuk kifejezni, viszont éppen ezekre az elemekre van szükség ahhoz, hogy a mondanivalónkat **pontosan** ki tudjuk fejezni. Ez az a gondolat, amelyet a tanulókhöz el kell juttatnunk, így kap értelmet és válik könnyen bemutathatóvá ennek a fejezetnek – elsősorban deskriptív, formai – anyaga.

A kétoldalas fejezetnyitó kép igen mozgalmas: egy park részletét látjuk, amely egyszerre helyszíne egy mai számháborúnak és egy sárkányos-királylányos mesének. Több

ráhangelő (cím alatti) feladat (1. és 2. lecke), illetve több gyakorlat is (Tk. 46/1., 49/4., 51/2., Mf. 47/7.) kapcsolódik közvetlenül a fejezetnyitó képhez.

A fejezet első leckéje (*Főnevekhez ragadva*) kérdésekkel és az arra adott válaszokkal (labirintusban, levest, kolbászt, házból, kertbe, szalaggal, sajttal, poharat) szemlélteti a toldalékok szerepét: a kérdésekre felelve a tanulók megértik, hogy éppen a toldalék az – ebben az esetben ragok –, ami segíti a szavak végleges jelentésének kialakulását (azaz lezárják a szóalakot), így foglalhatjuk mondatba a toldalékos főneveket. Ha a toldalékok szerepének felismerése nehezen megy, játsszunk úgy a szavakkal, hogy szókárttyákon feltesszük a táblára a kérdezett szavakat toldalék nélkül, majd ezek után tesszük fel a kérdéseket. Kérjük meg a tanulókat, hogy először változatlan formában használják a szavakat, ami helytelen mondatokat fog eredményezni, pl.: *Csizmás Kandúr pohár tart a kezében*. Így rávezethetjük a tanulókat, hogy a mondataink csak akkor lesznek helyesek, ha a szavakat (főneveket) toldalékoljuk.

A tankönyv és a munkafüzet feladatai három szinten nyújtanak gyakorlási lehetőséget:

- Szószinten ráismerő és kiegészítő feladatot is találunk: a tankönyv 46/2. feladata egyszerű ráismerés, ahol a párosítást kérdések segítik. A munkafüzet 40/1. feladata játékosabb: először az anagrammát kell megfejteni (szóalkotás), majd kérdésekhez párosítani. E két feladat egymás után eredményesen végezhető. A munkafüzet 40/2. feladata az elemzés szintjére emeli a vizsgálódást: a szótő és a toldalék megállapítása, szétválasztása a cél.
- Szó szerkezetekkel foglalkozik a tankönyv 47/4. és a munkafüzet 41/4. feladata. A tankönyvben cél az összetartozó elemek párosítása, így ez a jelentés alapján ráismerést igényel, míg a munkafüzetben a toldalékokat is önállóan kell kiegészíteni, így ez a két feladat is jól kiegészíti egymást.
- Mondat- és szövegszintű a tankönyv és a munkafüzet többi feladata. Ezek közül a legegyszerűbb a munkafüzet 40/3. feladata, mivel ebben adott szavakból kell a megfelelőt a mondatba illeszteni. Még több tanuló önállóságot igényel a tankönyv 6. feladata, amelyben a *könyv* szó toldalékos alakjait kell a mondatokba illeszteni. Ennek folytatása lehet a tankönyv 7. feladata, ahol adott szavakkal kell toldalékos alakban a mondatokat kiegészíteni, de mondatonként két szót kell beilleszteni. Jó (mondatszintű) gyakorlás a tankönyv 5. feladatában a hibásan vagy nem toldalékoltszavak javítása. A tankönyv 3. feladata mondatbővítés, így átmenet a mondat- és a szövegszintű feladat között. A munkafüzet 41/5. feladatában a mondat értelmének megfelelően kell toldalékolni a hiányos szavakat, ami nem okoz nehézséget, de a feladat összefüggő szöveget tartalmaz.

A feladatok közül több is alkalmat ad a differenciálásra. A tankönyv 46/3. feladatában mondatpiramist elemeznek a tanulók. Érdekes a feladatban megkezdett sort tovább bővíteni

a diákok képességeinek megfelelően. A mondatalkotással nehezebben megbirkózó tanulóknak jó gyakorlás az irányított mondatbővítés (pl. bővíthetjük tovább a mondatot időhatározóval, jelzőkkel, segíthetjük a tanulókat kérdésekkel), de jobb mondatalkotási készséggel rendelkező tanulókkal eljuthatunk az összetett mondatokig, illetve a szövegalkotásig is (történetet építhetünk a mondat köré).

A munkafüzet 6. feladatát a szavak szintjén egyszerű toldalékolásként is elvégezhetjük, ha a toldalékok ismerete terén fejlesztésre szorulnak a tanulók. Páros munkában szóban folytathatják a gyerekek: egyikük megad egy toldalékos főnevet a társának, aki azt mondatba foglalja, majd cserélnek. A tanító a csoport/osztály monitorozásával győződjön meg arról, hogy mindenki megfelelően érti és végzi a feladatot, majd néhány megoldást közösen is beszéljenek meg. Minél több tanulót hallgassunk meg! Nehezíthetjük a feladatot úgy, hogy megadjuk, hány szó legyen a mondatban, vagy a gyerekek építsenek mondatpiramist bővülő mondatokból (a tankönyv 46/3. feladatához hasonlóan), de nemcsak párban, hanem – rövid páros gyakorlás után – osztályszinten is adhatnak fel feladványokat a társaiknak szóbeli mondatalkotásra – pl. Legyen a szó a tyúkot! –, majd a tanuló felszólítja egy társát, hogy ezt a szót foglalja mondatba. Az azonnali, előkészület, gondolkodási idő nélküli mondatalkotást csak akkor alkalmazzuk, ha tudjuk, hogy a tanulóink képesek sikeresen megoldani a feladatot. A cél ugyanis a mondatalkotás gyakorlása, a beszédbátorság felkeltése, nem pedig a frusztráció elmélyítése.

A munkafüzet 41/5. feladata összefüggő szöveget tartalmaz, amellyel ismét érdemes tovább dolgozni: pl. kiemeltethetjük a tanulókkal a sütemény hozzávalóit, illetve kiegészíthetjük a szöveget további mondatokkal, amelyek részletezhetik a sütemény készítésének lépéseit. A fenti feladatok mind a több segítséget igénylő, mind a gyorsabban haladó tanulókkal sikeresen, változatosan megoldhatók.

Szóbeli és nemverbális készségek fejlesztésére is van lehetőség: a tankönyv 47/4. feladata szószerkezetek alkotása párosítással, ami a feladat alapszintű megoldása.

4. a) Alkoss szókapcsolatokat az 1. és a 2., illetve a 3. és a 4. oszlop szavaiból!
Több helyes megoldás is lehetséges.

az ajtóban	sütünk	almát	találkozom
cserépbe	lapoz	Emmával	főz
tortát	ácsorog	várat	eszik
csomagokat	ülteti	levest	építünk
könyvet	szállít	szállodában	alszom

b) Alkoss mindegyik szókapcsolattal mondatot!

A feladat b) része mondatalkotás; ezt a szakaszt fejleszthetjük tovább. Ebben az esetben a tanulók – önállóan vagy párban – megoldják a feladat a) részét, majd párban alkotnak mondatokat. Az ellenőrzést megoldhatjuk úgy, hogy egy-egy páros kiválaszt egy szószerkezetet, majd a tanulók ezt némajátékkal eljátsszák a társaiknak, akiknek ki kell találniuk a kiválasztott szószerkezetet, és mondatot is kell alkotni vele. Az előadó páros is ismertetheti saját megoldását. Egy-egy szószerkezet bemutatását akár több párostól is megnézhetjük, hiszen mindannyian más-más mondatot alkottak. Ezzel a megoldással elérhetjük, hogy a párosítás ne legyen unalmas feladat, értelmet nyerjen a gyakorlás, és a szószerkezeteket is visszahelyezzük a valódi helyükre, a mondatba.

A fejezet 2. leckéje (*Egynél többen vannak*) a főnevek többes számával foglalkozik. A többesség kifejezése minden magyar anyanyelvű gyermek anyanyelvi kompetenciájának része, melynek felismerése és pontos kifejezése nem okoz nehézséget. Ugyanakkor a témához – az elméleti, formai, nyelvtani ismereten túl – több helyesírási tudnivaló is tartozik. Ez a lecke kétfókuszú: egyrészt figyelmet fordít a többes számot kifejező toldalék felismerésének, azaz a szótövek és a toldalékok szétválasztásának gyakorlására, másrészt több feladattal is gyakoroltatja azokat a főneveket, amelyek töve a többes számban megváltozik.

A cím alatti feladat (ráhangolás) visszairányít a fejezetnyitó képhez. A szógyűjtésen és a szókincs, illetve a nyelvtani-pragmatikai ismeret aktivizálásán túl a képről való beszélgetés az ábraolvasási képességet is fejleszti, erősíti a figyelemkoncentrációt. A tankönyv első három, valamint a munkafüzet első két feladata az egyes és többes számú főnevek elkülönítését, a szótő felismerésének gyakorlását, az alaktani elemzést célozza kakukktojás játékkal (Tk. 48/1.), megfigyeléssel, elemzéssel (Tk. 48/2–3., Mf. 42/1–2.), válogatással és csoportosítással (Tk. 48/2., Mf. 42/1.). Ráismerésszintű feladat a tankönyv 48/1. feladata, valamint a munkafüzet 42/1.a gyakorlata, így ezekkel érdemes kezdeni a munkát. Ez utóbbi feladat b) részében két csoportba válogatjuk az egyes és a többes számú főneveket. A tankönyv 48/2. feladatában a jelentésalapú válogatás az előzőhöz hasonló feladat, majd az alakelemzés, a szótő és a toldalék megállapítása, valamint a toldalékok megfigyelése kis lépésekben vezet a többes szám alaki jelölőjének a megértéséhez. Ezt a gondolatmenetet folytatja a tankönyv 48/3. feladata, amelynek a végén eljuthatunk a szabályalkotáshoz: a szabálynak tartalmaznia kell az általános megállapítást (a többes számot a főneveken a -k toldalék fejezi ki), illetve a kivételt is: megfigyelhetjük, hogy a szótő megváltozott az *alma*, a *fa*, a *labda*, a *sapka* és a *gereblye* szavak esetében. Erre is terjedjen ki a szabály: a szó végén az -a és az -e helyett á-t és é-t ejtünk és írunk többes számban.

Mielőtt a nehezebb eseteket is megfigyelnénk, érdemes megoldani a tankönyv 49/4. feladatát, amelyben hibás mondatokat kell az egyeztetés szempontjából javítani. A feladat azonban emellett – mivel igaz-hamis kérdéseket tartalmaz a fejezetnyitó képhez kapcsolódóan – jól fejleszti a szövegértést, a pontos olvasást is. Ehhez hasonló a munkafüzet 43/6. feladata, így ezek választhatók, illetve gyorsabban haladó tanulókkal mindkettőt is megoldhatjuk.

A munkafüzet 42/3. és 43/4. feladatában olyan főnevek jelennek meg, amelyekben többes számban megváltozik a szótő. A 3. feladatban megrövidül a tő belseji magánhangzó időtartama (pl. *víz* – *vizek*, *légy* – *legyek*). Érdekes további példákat is gyűjteni ezekhez a szavakhoz, mint pl. *kéz* – *kezek*, *kút* – *kutak*, *madár* – *madarak*. A 4. feladat eltérő tőtípusokat mutat be; ezekhez is érdemes további példákat gyűjteni. A szó v-s változatú tőtípus, amely a névszóknál többféle alakváltozással is jár: a munkafüzetben szereplő szó szótöve többes számban hangszínt vált (ó-a), és v-vel bővül. Ilyen szavak még a *hó* – *havak*, *tó* – *tavak*. Hasonló változás történik a *ló* – *lovak* szóban is, amelyben a magánhangzó nem változik meg, csak megrövidül; ilyen példa még a *kő* – *kövek*. A fecske szóban történő változást a tankönyv 48/3. feladatában már megtapasztalták a tanulók, így több példát is tudnak mondani. A *varjú* szó többes számban véghangzóhiányos: *varjak*, amint a *borjú* szavunk is (sajátos eset az *ifjú* szó, amely főnevesült szófaji értékben ugyanilyen: *ifjak*). A vödör és a terem szó azonos tőtípusba tartozik: hangzókivető tövek; ezekhez könnyen találunk példákat a tanulók (*köröm* – *körmök*, *méreg* – *mérgek*, *verem* – *vermek*, *kéreg* – *kérges* stb.).

A többesség másféle kifejezési lehetőségeire hívják fel a figyelmet a tankönyv további feladatai. A 49/5. feladatban megfigyelhetik a tanulók, hogy a birtoktöbbsétesítő jel (-i és alakváltozatai) és az -ék családnevképző is többes számot fejez ki. A feladat b) részében ezt a megfigyelést kell elmagyarázniuk a tanulóknak; a megértést mondatalkotással ellenőrizhetjük. Itt is érdemes további példákat kérni a tanulóktól, különösen a birtoktöbbsétesítő jelre, mivel ennek több allofónja is van, pl. *gyerekei*, *barátai*, *padjai*, *kertjei*.

A többességet egyes számú szavakkal is tudjuk érzékeltetni; erre példa a tankönyv 49/6. feladata, amelyben a számnevek jelzik a többes jelentést: négy vár, rengeteg ház. Meg kell beszélnünk a tanulókkal, hogy a számnév után a magyarban nem kell többes számba tenni a főneveket (nincs egyeztetés); amennyiben a tanulók már tanulnak idegen nyelvet, érdemes egybevetni a magyart a tanult idegen nyelvvel (várhatóan az angol és a német jelenik meg leggyakrabban alsó tagozaton, ahol a főneveket a mennyiségjelzővel egyeztetni kell).

A munkafüzet 7. feladata a gyűjtőnevekkel ismerteti meg a tanulókat, de nem a fogalom, csupán a jelentés szintjén: az *osztály*, *csapat*, *csoporthoz*, *nyáj*, *falka* stb. szavak egyes számban is több azonos élőlényre utalnak, így többes számot jelentenek. A gyűjtőnév fogalmát azonban a 3. osztályban még nem kell megtanulniuk a gyerekeknek. Ezt a feladatot csak akkor érdemes elvégezni, ha a tanulók a főnevek különböző csoportjait magabiztosan felismerik, nem zavarjuk meg őket ezzel a nehéz jelentésbeli-nyelvtani kategóriával.

A tankönyv leckét záró feladata, a már megszokott gondolattérkép kiegészül egy új tennivalóval: a tanulók lemásolhatják (vagy emlékezetből is leírhatják) a füzetükbe a gondolattérképet úgy, hogy minden toldalékhoz példákat is írnak. Minden ismeret rögzítésének elengedhetetlen része, hogy a tanulók a megtanult nyelvi jelenséghez azonnal tudjanak példákat társítani, mivel csak ez biztosítja a megértést és a rögzítést.

A fejezet 3. leckéje a tárgyraggal foglalkozik. A cím alatti feladatot használhatjuk ráhangolásként: a tanulók saját élményeiket fogalmazzák meg (kit, mit láttak iskolába jövet), így felidézethetünk -t ragos főneveket úgy, hogy ezt nem feladatnak, hanem szórakozásnak, kötetlen beszélgetésnek ítéltetik.

Az 1. feladat a fejezetnyitó képhez kapcsolódik: a felsorolt szavakat és a képet kell egybevetni. A kiválasztott szavak képezik az indukciós anyagot: ezeket elemezve figyelhetik meg a tanulók a -t ragot. A gondolatmenet folytatódik a tankönyv 50/2. feladatában is: a -t végű főnevekhez kérdéseket is kapcsolunk, majd a szavak alakjának elemzése után eljutunk a megfigyelésen alapuló szabályalkotásig. A *mit?*, *miket?* kérdésre felelő szavak végén mindig rövid a -t. A feladat c) része a szótő (vagy a szó) hangváltozásaira hívja fel a figyelmet: gyűjtsük össze a megváltozott szavakat, majd nevezzük meg a szótövet, és figyeljük meg a változást. Emlékeztethetjük a tanulókat arra, hogy a többes szám esetében hasonlóan változtak meg a szavak (Mf. 42/3., 43/4.). A tankönyv 50/3. feladata válogatásra épül: meg kell keresni a tárgyragos főneveket a szavak között. Ugyanezt kell tenni a munkafüzet 44/1. feladatában is, de tagolatlan szósorban; mindkét esetben mondatalkotással egészülhet ki a gyakorlat. A munkafüzet 44/2. és 3. feladatában pedig az egyes és többes számú főneveket kell elkülöníteni. A 2. feladatban alkalom nyílik a tövváltozások megfigyelésére, a 3. feladatban pedig a tulajdonneveket is fel kell ismerni, így ez a gyakorlat felidéz egy korábbi tudnivalót, ismeretet is. A szóban vagy a szótőben bekövetkező változások helyes írásának rögzítése kiemelkedő célja ennek a leckének: a 45/4. feladat analógias sor bemutatásával segíti ennek rögzítését, hibajavítással egybekapcsolva. A 45/5. feladat célja ugyanez, de játékosan, rajzolással együtt.

A munkafüzet 45/6. feladatában összekapcsolódnak a többes számról tanult ismeretek és a tárgyragos főnevek mondatbeli alkalmazásával a hibajavítás során. A munkafüzet záró feladata (45/7.) többféleképpen is megoldható: gyors gyakorlás lehet szóbeli megbeszéléssel, házi vagy szorgalmi feladat egyéni munkában, de egyéni mondatalkotás után a megbeszélést csoportokban is lefolytathatják a tanulók, így az együttműködést, önellenőrzést is gyakorolják.

Az ötödik leckében (*Miből? Miben? Miben?*) a belső helyviszonyt kifejező helyhatározóragok helyes használatát gyakoroljuk. A ráhangoló feladat saját élményekre kérdez; a szabad fogalmazásban megfigyelhetjük a helyhatározóragok használatát a tanulóknál. Figyelni kell arra, hogy helyesen alkalmazzák a *Hol?* és a *Hová?* kérdésre a rövid válaszban toldalékként szereplő -ba/-be és -ban/-ben ragokat. Természetesen tanítóként tudjuk, ejtenek-e a tanulóink nyelvhelyességi hibát, de a szabad előadásban, mondatalkotásban nem érvényesül a megfigyelői paradoxon (vagyis az, hogy ha felhívjuk a figyelmet egy hibára, és a tanulók tudják, hogy most éppen erre kell figyelni, akkor másként fogják használni a toldalékokat, mint a mindennapokban, kötetlen beszédben), így a valós használatot tudjuk ellenőrizni.

A tankönyv 51/1. feladata elemző gyakorlat; a szótő és a toldalék szétválasztása után vizsgálhatjuk meg a toldalékokat. A 2. feladat a toldalékok alkalmazását kéri mondatokban a

fejezetnyitó kép alapján. Fontos, hogy mielőbb mondatokban vizsgáljuk meg ezeknek a toldalékoknak a működését, mivel megterhelt ragokról van szó, amelyek több határozó kifejezésére alkalmasak, így a jelentést csak a mondatban/szövegben tudjuk azonosítani. A tankönyv 3. feladata a -ba/-be és a -ban/-ben toldalék ütköztetésével, párhuzamos alkalmazásával teszi világossá a két toldalék eltérő jelentését. A jelentést csak mondatokban tudjuk megfigyelni; a mondatok értelmezésével válik világossá a -ba/-be hely felé irányuló mozgás jelentése, illetve a -ban/-ben helyben levés jelentése. A mondatok alkotása során megtapasztalhatjuk, mennyire biztosan különböztetik meg a tanulók a kétféle toldalékot. Ha tévesztenek, érdemes rajzokkal, ábrákkal támogatni a megértést: ilyen feladat a Mf. 46/2. gyakorlata. Ehhez hasonlókat készíttethetünk a tankönyv 51/3. feladatához is a tanulókkal. Készíthetünk közösen tartós rajzokat is, amelyeket a későbbiekben is használhatunk, gyakorlóórán ismétlésként, az ismeretek felelevenítésére, megerősítésre.

A tankönyv 4. feladata rejtvény: rövid válaszokat kell párosítani kérdésekkel.

4. a) Mely válaszok illenek a két kérdéssorhoz? Olvasd fel őket együtt, soronként!

1. **Honnan hoztad ki?**

2. **Honnan vetted elő?**

Hol helyezted el?

Hol van most?

Hová viszed ki?

Hová teszed be?

A táskából. A szobában. A konyhából. A fiókba. A kertbe. A zsebemben.

b) Válasszátok ki az egyik párbeszédet! Játsszátok el a jelenetet!

Látszólag több megoldás is lehetséges, ha a toldalékok alapján döntünk. Van azonban optimális megoldás, ha figyelembe vesszük a kérdések igéit (milyen jellegű tárgyra utalnak, milyen helyhez kapcsolhatók), illetve a válaszként megadott főnevek jelentését is (milyen helyet jelölnek).

Az optimális megoldás:

1.	<i>Honnan hoztad ki?</i>	<i>Hol helyezted el?</i>	<i>Hová viszed ki?</i>
	<i>A konyhából.</i>	<i>A szobában.</i>	<i>A kertbe.</i>
2.	<i>Honnan vetted elő?</i>	<i>Hol van most?</i>	<i>Hová teszed be?</i>
	<i>A táskából.</i>	<i>A zsebemben.</i>	<i>A fiókba.</i>

A feladat b) részének utasítása szerint el is lehet játszani egy-egy párbeszédet. Kiegészíthetjük ezt pantomimmal: próbálják meg kitalálni a tanulók, mi lehet az, amit a konyhából a szobába és a kertbe *viszünk*, illetve a táskából a zsebbe és a fiókba *teszünk*. (Az igék jelentése segít a kérdések és a válaszok párosításában.)

A munkafüzet 46/1. feladata analógiás soralkotással gyakoroltatja a toldalékolást. A szótó és a toldalék jelölése az elemzési készséget fejleszti. A 2. feladatról már esett szó:

érdeemes az illativusi *-ba/-be* és a inessivusi *-ban/-ben* ragok pontos használatát képekkel támogatni. A munkafüzet 46/3. feladatát is ki lehet egészíteni rajzolással.

A munkafüzet 4. feladatában azt gyakorolhatjuk, hogy a szótőhöz egynél több toldalék járul; a tanulók anyanyelvi kompetenciájának része a toldalékok helyes sorrendje (többes szám jele+rag), ebben a feladatban ezt a kompetenciát „hangosítjuk ki”, azaz tudatosítjuk. Az 5. feladatban ragos főnevekből és igékből szószerkezeteket hozunk létre: ebben meg tudjuk figyelni, hogy az ige jelentése határozza meg, milyen toldalékos főnév illik mellé. A mondatalkotással ennek megértését erősítjük. Ide kapcsolható a munkafüzet 47/7. feladata: ebben mondatokba helyezett szavak toldalékát kell kiegészíteni, ami ismét a gyakorlatban való alkalmazást fejleszti.

A munkafüzet 47/6. feladata ismét a nyelvi értékekre irányítja a figyelmet: a hasonlatokat az újabb generációk egyre kevésbé ismerik. Ezzel a gyakorlattal – a helyes toldalékhasználat mellett – ellenőrizhetjük a szólások ismeretét, a jelentésük megértését. Ezt a feladatot is érdemes rajzolással kiegészíteni: vicces rajz készülhet a nagy fáról és a fejszéről vagy a zsákból kibújó szögről. Ezekkel a képekkel szemléltethetjük a valódi és az átvitt jelentés különbségét és hasonlóságát is; ezek után már könnyebb lesz a szólások előadása jelenetként. Önálló (szorgalmi) feladatnak adhatunk gyűjtőmunkát: gyűjtsenek a tanulók további, a tanult ragokat tartalmazó szólásokat, készítsenek hozzá képet. Ezt a következő órán órakezdő feladatként bemutathatják, a társaik pedig próbálkozhatnak a szólások kitalálásával, a jelentésük megfejtésével (pl. *hajba kap, ráncba szed, kemény fából faragták*).

A tanórán a következő sorrend javasolható (nem kötelező!):

- Tk. 1. – Mf. 1.: felismerés, szótő és toldalék elkülönítése, rögzítés;
- Tk. 2.: toldalékolás, mondatba helyezés;
- Mf. 2. – Tk. 3.: a hol? és a hová? kérdésre felelő ragok helyes használata, mondatalkotás
- Mf. 4. és 5.: alkalmazás szószerkezetekben
- Mf. 7.: megerősítés (lehet kiegészítő gyakorlás a több segítséget igénylő tanulóknak);
- Tk. 4.: jelentés pontosítása, alkalmazás a gyakorlatban;
- Mf. 7.: szólások ismerete, ismeretbővítés, nyelvi hagyomány őrzése, nyelvi játék.

A fejezet 5. leckéjében a külső helyviszonyt kifejező toldalékok közül a *-ról/-ről*, *-n/-on/-en/-ön* és a *-ra/-re* ragok használatát gyakoroljuk. Játékkal vezethetjük be az órát (cím alatti feladat), amelyet párban játszhatnak a tanulók; egyszerű eszközökkel (radírral) tapasztalhatják meg és nevesíthetik a külső helyviszonyokat. A *miről? min? mire?* kérdést is játékos feladat vezeti be (népi mondóka, Tk. 52/1.); ez a feladat többcélú: a szöveg indukciós anyagként több példát is tartalmaz, de nem szabad elfelejteni, hogy a szöveg tartalmas, a jelentését is ki kell bontani (ebben a kép is segít). A népi mondóka megismerése a nyelvi hagyomány őrzésére is szolgál.

A feladat alkalmas a differenciált megvalósításra is. Ha a tanulók könnyebben eligazodnak a toldalékok használatában, a verbális emlékezetünk megfelelő (vagy éppen ezt szeretnénk fejleszteni), akkor ne a könyvből dolgozzunk, hanem olvassuk fel/mondjuk el szóban a mondókát; a tanulók emlékezetből idézzék fel a kérdésekre válaszoló toldalékos főneveket (*fárról, ágon, ágról, ághegyre, madárfészekre*), és a hallott szöveg alapján fejtsék meg az eseményt is. Ezt követően a könyvben ellenőrizhetjük a munkánkat. Mivel ez egy tanóra eleji feladat, ezért ez a megoldás jó a figyelem összpontosítására, az emlékezet aktivizálására is.

A külső helyviszonyok ebben a leckében tanult ragjainak alkalmazása általában nem okoz nehézséget a magyar anyanyelvű tanulóknak. A lecke célja a ragok viszonyjelentésének tudatosítása, illetve a *-ról/-ről* rag helyesírásának rögzítése. A tankönyv és a munkafüzet feladatai egymást támogatva segítenek ezt megvalósítani.

Javasolt haladási menet:

- a tankönyv cím alatti feladatával játékosá tehetjük az órakezdet;
- Tk. 52/1.: a tanulók képességeinek, illetve a fejlesztendő területeknek a figyelembevételével a könyvben vagy szóban oldjuk meg a feladatot;
- Mf. 48/1. és 2.: ezekben a feladatokban a toldalék felismerését és a toldalék szószintű alkalmazását gyakoroljuk;
- Tk. 52/2. és 3.: a 2. feladat ráismerésszintű, de egyúttal az alkalmazásra is jó példa, mivel a toldalékos szavakat a mondatban kell felismerni. Ez a feladat vezet rá a helyesírási tudnivalóra is (a *-ról/-ről* ragokban hosszú a magánhangzó), amit a 3. feladatban is megerősítünk. A 3. feladat b) részében jutunk el a szabályalkotásig: fontos, hogy a szabályt a tanulók fogalmazzák meg az analógia felismerésével. A 2. feladatban páros tollbamondásra van lehetőség, melynek során az önálló munka és az önellenőrzés képessége is fejlődik;
- Mf. 48/3.: a hibás toldalékok javításával és a helyes mondatok leírásával, majd a megoldás magyarázatával a toldalék felismerésének és helyes alkalmazásának erősítése mellett a szóbeli kifejezőképességet és az érvelés képességét is fejlesztjük.
- Mf. 48/4.: ez a játékos feladat megmozgatja a tanulók anyanyelvi kompetenciáját: az adott szavakból többféle mondat is alkotható. Adjunk lehetőséget a mondatalkotásban jártasabb és a gyengébb tanulóknak is a megnyilatkozásra! Figyeljük meg a tanulókkal, hogy a szórend változtatásával hogyan változik a mondat jelentése (mintafeladat a *Függelékben*).

A fejezet 6. leckéjében a külső helyviszonyt kifejező ragok közül a *-tól/-től, -nál/-nél* és a *-hoz/-hez/-höz* következik. A leckében hangsúlyos a ragok alkalmazása, több játékos feladat segítségével (Tk 53/2., Mf. 49/1.), illetve a helyesírás megfigyelése és gyakorlása, valamint a

szabályalkotás (Tk. 53/1.a, Tk. 53/2.b, Mf. 49/3.). Ennek alapján javasolható a következő sorrend:

- A tankönyv cím alatti feladata játékkal vezeti be a tanóra anyagát, aktivizálja a tanulók anyanyelvi tudását;
- Tk. 53/1. – Mf. 49/1. és 2.: ezek a feladatok a ragok alkalmazását és felismerését gyakoroltatják a szavak szintjén kép segítségével, párosító feladatban (Tk. 53/1.), illetve betűrácsban (mf. 49/1.). Ez utóbbi feladat megoldásakor szükség esetén ismét emlékeztessük a tanulókat azokra a stratégiákra, amelyekkel sikeresen megtalálhatják az összes elrejtett szót (rendszeres, módszeres haladás a betűrácsban); a feladat a koncentrációt és az ábraolvasás képességét is fejleszti, játékos módon. A munkafüzet 49/2. feladata a mondat szintjére emeli a toldalékok alkalmazását.
- Tk. 53/2. feladata játékra hív: az ismert gyermekjáték ebben az esetben a ragok természetes életszerű alkalmazását, majd a feladat b) része a helyesírást szolgálja.
- Mf. 49/3.: a feladat hibajavítás, amelynek során megerősítjük a toldalékok helyesírását. Ez a feladat nyújt lehetőséget a szabályalkotásra is: javítás és megfigyelés után a tanulók fogalmazzák meg a szabályt!
- Tk. 53/4.: ez a feladat ismét a szólásokhoz irányít. A színes szavak segítenek összerakni a szólásokat; a helyes szórend kialakításában a nagybetű és a mondat végi írásjel is segít. Ismét ki kell emelnünk a szólások magyarázatának fontosságát, illetve a nyelv játékoságának a megfigyelését – ez utóbbit rajzolással, a szólások eljátszásával tehetjük játékosá és szemléletessé.

A fejezet 7. leckéje (*Főnév előtt*) a határozott és a határozatlan névelőt vezeti be. Ebben a leckében a tanulóknak az eddigieknél bonyolultabb viszonyító jelentést kell megérteniük: a névelő használata csak a mondatban, a teljes szövegkörnyezet azonosításával lehetséges: a határozatlan névelőt használjuk a mondatban, ha eddig még nem ismert dolgot nevezünk meg, vagy a megjelölt elem egy a több lehetséges közül, nem pontosan meghatározott. A határozott névelőt akkor használjuk, ha a mondatba csak egy adott, pontosan kijelölt elem illik. A szövegben először határozatlan, majd határozott névelővel jelennek meg a jelölt szavak. Ezt az ismeretet leginkább párhuzamba állítással és mindenképpen szövegekben tudjuk sikeresen bemutatni a tanulóknak. Így mind a tankönyvben, mind a munkafüzetben csak mondat- és szövegszintű feladatokat találunk.

A cím alatti feladat jól készíti elő a határozott és a határozatlan névelő használatának különbségét: egyszerű és érthető lesz a tanulók számára, hogy az *egy kutya* esetében a kutya nem ismert, nem tudjuk, melyik, míg az *a kutya* szerkezetben egy konkrét, általunk ismert kutyáról van szó. Ezt kell megfigyelniük a tanulóknak a tankönyv 54/1. feladatában is; a megértést segíti, hogy a mondatpárokban mindig először a határozatlan, majd a határozott

névelős szerkezeteket találjuk. A mondatpárok értelmezés továbbfejlesztése, szövegkörnyezettel való kiegészítése után (pl. *Nagyon éhes voltam, gyorsan megettem egy szendvicset. – Megettem a szendvicset, amelyet édesanyám készített tízóraira.*) jutunk el a fogalomalkotáshoz. Ebben segít a feladat c) része, amit még a fogalomalkotás előtt elvégezhetünk, így még inkább megerősíthetjük a két névelő viszonyító jelentésének megértését.

A tankönyv 2. feladatában összefüggő szövegben (meserészletben) figyelhetjük meg a névelők működését. Az előző feladathoz hasonlóan magyarázhatjuk a névelőhasználatot, de érdemes eljutni a fogalomalkotásban a szöveg szintjére, és észrevétni, hogy összefüggő szövegben először határozatlan, majd határozott névelővel jelennek meg a szereplők.

A tankönyv 3. feladata a határozott névelő használatával kapcsolatos szabályra vezet rá: magánhangzó előtt *az*, mássalhangzó előtt *a* a névelő. Ennek gyakorlására, rögzítésére szolgál a munkafüzet 50/1. feladata, így ezeket érdemes egymás után elvégezni.

A tankönyv 55/5. és a munkafüzet 50/3. feladata: összefüggő szövegben kell a névelőket alkalmazni. A munkafüzet 50/2. feladata ehhez hasonló, de további részlettel egészül ki: a helyes névelőhasználat mellett arra vezeti rá a tanulókat, hogy a névelő állhat távolabb is a főnévtől (köztük más szavak jelennek meg), de ennek ellenére a főnév határozottságát vagy határozatlanságát jelöli. Ennek a feladatnak a helyes megoldását a tanulók anyanyelvi kompetenciája biztosítja; a célunk a nyelvi tudatosság fejlesztése. Ide kapcsolódik a tankönyv 55/4. gyakorlata: a munkafüzet és a tankönyv e két feladata más sorrendben, illetve alternatívaként is megoldható. Az itt javasolt sorrend induktív fogalomalkotást tesz lehetővé: lépésről lépésre vezet a helyes névelőhasználatról a teljes névelős szerkezet kiemelésén és megfigyelésén át a névelő és vele meghatározott főnév kapcsolatának felismeréséig.

A munkafüzet 50/4. feladata további gyakorlást tesz lehetővé a helyes névelőhasználatra (hibajavítással). Különösen fontos ez a feladat, ha a tanulók számára a megértés és az alkalmazás nehéznek bizonyul.

A tankönyv 55/6. feladatában azt kell megfigyelniük a tanulóknak, hogy mind a határozatlan névelő, mind a határozott névelő *az* formájának van „testvére”: meg kell különböztetni a határozatlan névelőt a határozott tőszámnévtől (*egy*), illetve a határozott névelőt a mély hangrendű főnévi mutató névmástól (*az*). Ezt a megkülönböztetést azonban nem fogalmi szinten, csak a jelentés értelmezésével tegyük meg.

A leckét gondolattérkép és a tudnivalók összegzése zárja. Fontos, hogy az elsajátítás tényleges legyen; a gondolattérképet és a tudnivalókat ne célnak tekintsük, hanem eszköznek a rögzítésben. Ehhez fontos, hogy a tanulók valóban tudják alkalmazni a gondolattérképet a

tanultak összefoglalásához; ne csak vizuálisan rögzítsék, hanem fel tudják oldani szövegesen is, illetve a tudnivalókat mindig saját példával is alá tudják támasztani.

A fejezet utolsó, 8. leckéje (*Főnév után*) a névutókat ismerteti. Ahogyan a névelők, a névutók is viszonyító elemek; csak mondatban, szövegkörnyezetben, egy tartalmas szóhoz kapcsolódva érik el teljes jelentésüket.

A tankönyv cím alatti feladata szólásokat idéz: *ég a keze alatt a munka, eső után köpönyeg*. Beszélgetéssel győződhetünk meg arról, hogy a tanulók ismerik és/vagy értik a szólások jelentését. Ha feltételezzük, hogy a tanulók ismerik ezt a két szólást, feloszthatjuk a megbeszélést csoportokra is: kérjük meg a csoportokat, hogy fogalmazzanak meg olyan helyzeteket, amelyekben a szólások alkalmazhatók. Rövid csoportos megbeszélés után mondják vagy játsszák el a jelenetet.

A tankönyv 56/1. feladatában összefüggő szövegből kell kiemelni, majd a megfelelő kérdésekhez csoportosítani a névutós szerkezeteket. Az összefüggő szöveg segíti a névutók jelentésének pontos megértését, és emellett a szövegértést is fejleszti. A feladat a) részének teljesítése, vagyis a kiemelt szavak és a főnevek alkotta szerkezetek jelentésének értelmezése után érdemes nevesíteni az új fogalmat – névutós szerkezet –, illetve megbeszélni ezeknek a névutóknak a szerepét a hely megjelölésében, kitérve az irányhármasságra is. Élményszerűbbé teszi a feladatot az, hogy a szöveget és a rajzot egybe kell vetni, és megkeresni a kettő közötti eltéréseket, hibákat. Ezzel a szöveg megértését is tudjuk ellenőrizni.

Szintén szöveghez (vershez) kötődik a tankönyv 56/2. feladata: két névutós szerkezetet kell emlékezetből felidézni a rövid versrészletből. Fontos, hogy az olvasást igénylő és a könyv nélkül megoldható gyakorlatokat változatosan alkalmazzuk, mivel ezzel alkalmazásra készítjük a tanulókat, előbbé tehetjük a tanulandó ismeretet.

A tankönyv 56/3. feladatában is a szöveg megértését ellenőrizhetjük a gyerekek rajzain; ide kapcsolható a munkafüzet 51/7. feladata, ami ugyanezt kéri (egy mondathoz rajzot), de a mondatokban hibásak a névutók, így ez a feladat hibajavítással is társul.

A névutókkal kapcsolatban kézenfekvő az irányhármasság gyakorlása is. Erre alkalmas a tankönyv 57/5. feladata, amely hiányos táblázat kitöltésével vezet rá az analógiára. A munkafüzet 51/5. feladata hasonló, de eggyel magasabb szinten, szerkezetben kell használni a névutókat (ez a megértést egyszerűbbé is teszi!). A tankönyvi feladat megoldásához hozzátartozik a helyesírás megfigyelése: a *Honnan?* kérdéssel egyeztethető névutóknál meg kell figyelni a 2. magánhangzó hosszúságát. Ehhez további példákat is kerestessünk még a gyerekekkel, pl. *közül, fölül, mellől*. A *Hol?* kérdéssel egyeztethető névutók esetében a szóvégi hosszú t-re kell ügyelni (*előtt, mögött*). A munkafüzetben meghaladjuk a szerkezetek szintjét, mivel mondatokat is kell alkotni.

A munkafüzet 51/6. feladata játékos gyakorlást kínál; ezzel változatosabbá tehetjük a névutók alkalmazását. A tankönyv 57/6. feladata az irányhármasság felismerését ismétli válogatással, mondatkiegészítéssel. Ez a feladat új ismeretet is bevezet: eddig csak a névutók helyjelölő szerepével találkoztak a tanulók, ebben a feladatban azonban két mondatban is időjelölő funkciót hordoznak a névutók (*Úgy fél nyolc felé érkezem., Én már tanítás előtt egy órával az iskolában vagyok.*). A közös megbeszélésre a feladat b) része ad lehetőséget; érdemes több példát is gyűjteni a tanulókkal ugyanannak a névutónak a használatára helyet és időt megjelölő szerkezetekben, mondatokban, pl. *Óra alatt fegyelmezetten viselkedünk. A füzetem a könyvem alatt van.*

A munkafüzet 51/8. feladatát le tudjuk vezetni differenciáltan, akár egy tanulócsoporthoz, vagy a tanulók igényeihez, fejlesztendő készségeihez igazodva. Amennyiben a szerkezet- és mondatalkotás nehezebben megy, soronként haladjunk; először alkossák meg a tanulók a névutós szerkezeteket, majd a többi szó felhasználásával a mondatot. Egy szinttel nehezebb a feladat, ha minden lehetséges névutós szerkezetet kikeresnek a tanulók. Ez mulatságos megoldásokhoz is vezethet, pl. *A róka begurult az ágy alá.; Az ember az épület mögött a nyulat figyeli.;* stb. Beszéljük meg, melyek a legvalószínűbb, leginkább életszerű mondatok. Ezzel a feladattal a tanulók látószögét is növeljük, mivel három sorból kell kiválasztani a szavakat, így az olvasástechnika is fejleszthető. A gyorsabban haladó, kevesebb segítséget igénylő tanulók dolgozhatnak önállóan, egy további szempont figyelembevételével: próbáljanak olyan szerkezeteket alkotni, hogy abból összefüggő szöveget tudjanak létrehozni a lehető legtöbb szó felhasználásával. Itt is születhetnek tréfás megoldások, ezeket is beszéljük meg.

A tankönyvben további önálló szövegalkotásra adódik lehetőség az 57/7. feladatban. Ha az osztályban több gyakorlásra van szükség, csoportmunkában is megoldhatjuk a feladatot, majd egybevethetjük a csoportok szövegeit, megfigyelhetjük, hogy melyik csoport hogyan használta fel a megadott szerkezeteket.

A tankönyv 57/8. feladata egyrészt olyan névutók ismeretét igényli, amelyekről eddig nem esett szó: *belül, között;* emellett földrajzi ismeretre is szükség van: Tokaj elhelyezkedését kell megfelelően leírni: *A Bodrog mellett fekszik Tokaj.*

A fejezet zárásaként témazáró dolgozatot javasol a tanmenet a főnevekkel kapcsolatos ismeretekről, ami elé egy gyakorlóórát is illeszthetünk.

V. fejezet: A melléknév

Tk. 58–67., Mf. 52–59.

Ajánlott óraszám: 6 óra

A kerettanterv kapcsolódó egysége:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok Helyesírási szabályok ismerete és alkalmazása	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A rokon értelmű és ellentétes jelentésű melléknevek helyes használata. A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoporthoz tartozóan, mondatban és szövegben. A melléknév szerepének ismerete a nyelvhasználatban. A fokozott melléknévi alakok használata szövegalkotáskor. Hosszú hangok jelölése a melléknevek végén. A <i>j</i> hang biztonságos jelölése a tanult szófajok körében.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek. – a begyakorolt szóképlet körében biztonságosan alkalmazza a tanult helyesírási szabályokat; – írásbeli munkái rendezettek, olvashatóak; – helyesírását önellenőrzéssel felülvizsgálja, szükség esetén javítja.	<i>Vizuális kultúra:</i> Jelek a mindennapi életben. Az időbeliség ábrázolása a képzőművészetben. <i>Környezetismeret:</i> érzékszervek és feladatuk felismerése.
Kulcsfogalmak/fogalmak	Szófaj; melléknév, melléknévfokozás.	

A tankönyv 5. fejezete a mellékneveket tanítja. A kétoldalas fejezetnyitó kép egy mozgalmas, mesebeli vásár képét mutatja, sok színnel és eseménnyel, így nagyon jó alapot ad a kötetlen beszélgetésekben a melléknevek alkalmazására.

A fejezet 1. leckéjében (*A tulajdonságok szófaja*) a melléknév fogalmával, tulajdonságjelölő funkciójával ismerkedünk meg. A nyelvtani fogalom megismerése mellett fontos szerepet kaphat ebben a fejezetben a szókincsfejlesztés: ha a tanulók nyelvi hátránnyal küzdenek, ez nagyon gyakran éppen a melléknevek területén mutatkozik meg leginkább. Fontos, hogy sok szóbeli feladatot, szó- és kifejezésgyűjtést végezzünk a tanulókkal, és mindig győződjünk meg arról, hogy az esetleges újonnan tanult szavak rögzülnek a szókincsükben. Erre különösen alkalmasak a tanulók saját szóválasztásra építő mondatkiegészítő és mondatalkotó feladatok (pl. Tk 60/3., Mf. 52/1., 3., 4.).

A tankönyv és a munkafüzet együttes alkalmazására javasolható a következő sorrend:

- A tanórát kezdjük a cím alatti feladattal, amely szabad beszélgetés lehet a fejezetnyitó képről: ennek folyamán meggyőződhetünk a tanulók szókincsének fejlettségéről, kialakíthatjuk a fejlesztésre szoruló témaköröket a mellékneveken belül és azon túl is.
- Tk. 60/1.: ez a feladat szintén a fejezetnyitó képhez kapcsolódik; annak alapján kell igaz-hamis állításokról dönteniük a gyerekeknek. Az ilyen típusú feladatok különösen fejlesztik a szövegértést, a jelentés pontos azonosítását, ok-okozati és egyéb logikai viszonyok feltárását. A mondatok több mellékneves szerkezetet is tartalmaznak, ami egyrészt az olvasás technikájának gyakorlását is szolgálja, másrészt segít a kép pontos részletének megtalálásában. A feladat b) része megfordítja a tennivalót: a melléknév alapján kell azonosítani a szereplőket és tárgyakat; ez a feladat esetleg nehezebb lehet a tanulók számára, még inkább igényli a fejlett ábraolvasási képességet, különösen az érzelmek azonosításában (*mérges, vidám*).
- Tk. 60/2.: ebben a feladatban vers szolgál indukciós szöveggént. Ahogyan már korábban is volt erre lehetőség, páros munkában is meg lehet oldani a feladatot hallás után, amennyiben a tanulók önállósága, tudásszintje ezt lehetővé teszi.
- Mf. 52/2.: a feladat ráismerés szintjén azonosítani a mellékneveket, kiemelve azokat más szófajú szavak közül. Kiegészíthetjük a feladatot ismétléssel: a megmaradt szavak közül válogassanak a tanulók már ismert szófajokat (*fiók, móka, szempilla, dallam stb.*). Azt is megbeszélhetjük, hogy mire vonatkoznak a főnevek (tárgy, gondolati dolog). Kiemelhető a *költő* szó, amely egy főnevesült melléknévi igenév; mivel igeneveket nem tanítunk 3. osztályban, elegendő a szó főnévi értékét figyelembe venni.
- Mf. 52/1. és 3.: ez a két feladat egymásra épül, a második kiegészíti, nehezíti az elsőt: az 1. feladatban a mondatkiegészítést kérdések segítik, a 3. feladatban azonban már nincs ilyen segítség. A két feladat megegyezik abban, hogy több megoldási lehetőséget is kínál, ezért mindenképpen hallgassunk meg több választ is.

- Mf. 53/6. – Tk. 60/3.: a munkafüzet mondatbővítő feladata aktivizálja a tanulók szókincsét, a melléknevek alkalmazását, a melléknevek szerepének felismerését segíti. Jól előkészíti a tankönyv feladatát, amelyben a mellékneves szerkezetek alkotása mellett ezek önálló mondatbeli felhasználása a cél.
- Mf. 53/5.: a melléknevek esetében kézenfekvő a szóláshasonlatok felhasználása. Fontos ezek megismertetése a tanulókkal, a jelentésük közös feltárása, megbeszélése. A megértést ellenőrizhetjük úgy, hogy beszédhelyzetet kerestetünk a tanulókkal az egyes szóláshasonlatokra.
- Mf. 52/4.: a feladat irányított gyűjtés: érzékszervekhez kapcsolódó mellékneveket kell gyűjteni, illetve párosítani a jellemző érzékszervvel (így a feladat kapcsolatot teremt a környezetismeret tantárggyal). A feladat önálló vagy páros/csoportos megoldása után ellenőrizhetjük úgy a feladatot, hogy az emberábrát elhelyezzük/kivetítjük a táblán, és a tanulók ehhez kapcsolhatják a saját javaslataikat.
- Mf. 53/7.: ez a legmagasabb szintű feladat: az a) részben mellékneves szókapcsolatokat kell alkotni, a b) rész azonban már összefüggő szöveg (mese) alkotását kéri. A gyűjtött szerkezeteken kívül más hasonló kifejezésekre is szükség lesz, így ez a feladat jóval több önállóságot kíván a tanulóktól. Több segítséget igénylő tanulókkal frontálisan, közösen vagy csoportban is megoldhatjuk a feladatot. Ebben az esetben kezdjük azzal, hogy további szereplőket, helyszíneket és még több mellékneves szókapcsolatot gyűjtünk, kitaláljuk és megnevezzük a főbb eseményeket, amit rögzíthetünk a táblán, füzetben vagy munkalapon, és csak ezután látunk neki az összefüggő mese megalkotásának. Önálló munkára képes, jobb szövegalkotási képességgel rendelkező tanulók önállóan is írhatnak mesét. A feladat c) része lehet házi feladat is; ennek eredményét rögzíthetik a tanulók a munkafüzet végén az értékelési naplóban. Az ellenőrzés igénye, az önellenőrzés képessége kiemelkedően fontos a szövegalkotási képesség fejlesztésében, illetve a tanulók minden írásos munkájában.

A fejezet 2. leckéje (*Melléknevek fokról fokra*) a melléknév fokozását tanítja. Ebben a leckében a grammatika szempontjából a középfok és a felsőfok jelének tudatosítása a cél (*-bb; leg-, -bb*), amelyet ki kell egészíteni a hozzá fűződő helyesírási tudnivaló felismerésével, szabályalkotással. A jelentés szempontjából fontos kognitív tevékenység gyakorlására ad lehetőséget a téma: a fokozással természetsszerűleg együtt jár az összehasonlítás, ami megkívánhatja bonyolultabb összefüggések megértését is (pl. Tk. 61/2.b). Alaktani szempontból ki kell emelni azokat a mellékneveket, amelyeknek a töve a fokozás során megváltozik: ezt megfigyeléssel, elemzéssel érjük el, és többszöri ismétléssel, másolással rögzítjük (pl. Tk. 61/3.a és b). Helyesírási szempontból fontos ismeret a jelek megfelelő írása, illetve a felsőfokú melléknevek helyes elválasztása (pl. Mf. 54/4. a és b).

A hasonlítás életünk része, így ezt a tanórát is érdemes a tanulók élményeire, tapasztalataira építeni. Erre szolgál a tankönyvben a cím alatti feladat: a hasonlítás megfogalmazása saját élmény alapján a legkönnyebb. Hallgassunk meg lehetőleg több gyermeket, köztük olyanokat is, akiknek a véleménynyilvánítás megfogalmazása, illetve a feladat bővítéseként más tulajdonságok önálló összehasonlítása a fejlesztendő képességek között van.

A tankönyv és a munkafüzet együttes alkalmazásával lépésenként építhetjük fel az ismeretek átadását és alkalmazását:

- Tk. 61/1. és 2.: A személyes élmények, véleménynyilvánítás után (ami aktivizálja a tanulók ide vonatkozó szókincsét és anyanyelvi kompetenciáját) a tankönyv 1. feladata képpel segíti a hasonlítás mint mondat megértését. A melléknevek alakjának és jelentésének elemzésével, valamint a helyesírás megfigyelésével eljutunk a fogalomalkotásig: a megfigyelt toldalékok segítségével mérhetjük össze a tulajdonságokat. A tankönyv 61/2.a feladatában ismertethetjük a melléknevek megfigyelt változatainak nevét, valamint megfogalmaztathatjuk a tanulókkal a helyesírási szabályt.
- Mf. 54/1.: ez a feladat aktivizálja a gyerekek szókincséből a mellékneveket, a mondatkiegészítés megkönnyíti az értelmezést és a használatot, az írásbeliség a helyesírási szabály megjegyzését is szolgálja. Emellett a jelentés szintjén tovább is lép a feladat az eddigiekhez képest: az a), b) és c) részek azt példázzák, milyen tulajdonságok lehetnek összehasonlíthatók (*gyorsaság, nagyság, édesség*). Lehetőség van a feladat differenciált megoldására is. Gyorsabban haladó, önállóbban dolgozó tanulókkal érdemes ezt a sort továbbvinni más külső és belső tulajdonságokkal, pl. *életkor, terjedelem, ügyesség, szorgalom* stb. Érdemes további mondatokkal gyakorolni abban az esetben is, ha a feladat megoldása a tanulóknak nehezebben megy. Ebben az esetben azonban induktív módon haladjuk: kezdjük az összehasonlítást a környezetből származó, jól látható tárgyak, dolgok, élőlények összehasonlításával, majd ezután nevezzünk meg főneveket, és további segítség nélkül hasonlíttassuk össze a tanulókkal valamilyen tulajdonságukat, és csak ezután kérjünk önálló mondatalkotást.
- Mf. 54/2.: a feladat az ismeretek további gyakorlására és rögzítésére szolgál: a fokozást mint alkotó tevékenységet és a helyesírást is gyakorolják a tanulók. A feladat részösszefoglalásra is felszólít.
- Mf. 54/3.: a feladatban a mellékneveket összefüggő szövegben kell megkeresni, majd alaktani szempontból elemezni (milyen fokban áll). Az összefüggő szöveg olvastatásával a szövegértést is fejlesztjük.
- Tk. 61/2.b: A korábban már elkezdett feladat b) része a táblázat szavainak alkalmazását várja, de a cél bonyolultabb, összetett mondatok megfogalmazása a fejezetnyitó kép

alapján. Ezeknek a mondatoknak a megalkotása jobb mondatalkotási képességet, az összefüggések pontosabb megértését és kifejezését kívánja. Ha a tanulóknak ez nehézséget okoz, akkor irányítottan folytathatjuk, ki is egészíthetjük a feladatot: emeljünk ki a képről olyan szereplőket, akiknek a tulajdonságait össze tudjuk hasonlítani, pl. *óriás, Süsü, fagylaltárus – magas, magasabb, legmagasabb*.

- Mf. 54/4.: ez a feladat a felsőfokú melléknév elválasztásának szabályaira vezeti rá a tanulókat; párhuzamba állíthatjuk a szabályt az összetett szavak írásával, így a korábbi ismeretet is feleleveníthetjük. A melléknevek mellett az összetett szavakra is kérjünk példát a tanulóktól; folytathatjuk a feladatot a szótagolt szavak leírásával a füzetbe (akár hozzátéve a felidézett összetett szavakat is), ezzel segítjük a helyesírási szabály rögzülését, illetve kérhetjük egy-egy választott melléknév és főnév mondatba foglalását is.
- Tk. 61/3.: Alaktani jelenség, de a 3. osztályosok számára a helyesírásban segít a változó tövű melléknevek alaki viselkedésének megfigyelése a fokozás során. Ezzel a szótő és a toldalék szétválasztásának képességét is fejlesztjük.

A lecke gondolattérképen foglalja össze a melléknév fokozásával kapcsolatos tudnivalókat. Mindenképpen beszéljünk a térképről a tanulókkal, segítsük őket annak gyakorlásában, hogyan támaszkodhatnak az ismeretek összefüggő elmondásában a gondolattérképre. Fontos, hogy az alaktani ismeretekhez (jelek) szóban társítsuk a helyesírási tudnivalókat is, és kérjünk további példákat is a tanulóktól.

A fejezet 3. leckéje (*Rokonság vagy ellentét?*) a rokon értelmű és az ellentétes jelentésű melléknevekkel foglalkozik. Ebben a leckében a fő cél a szókincsfejlesztés: több feladat kíván önálló szógyűjtést mindkét szócsoportban (pl. Tk. 62/2., 63/4. és 6., a munkafüzet valamennyi feladata). Amennyiben a tanulók szókincs gazdag, egyes feladatokban versenyeztethetjük is őket; ezt csoportmunkában végezve a szerényebb szókincsű tanulók a társaiktól is tanulhatnak. Ha a tanulókat ezen a téren fejleszteni kell, alkalmazzunk változatos módszereket a szókincsfejlesztésre: ez lehet szóalkotás anagrammák segítségével. Pl. a tankönyv 62/2.a feladatában a *dundi* szóra ismert lehet a *kövér*, de bővíthetjük a *gömbölyded*, *telt* szavakkal is a sort (anagramma lehet: *tlet*, *bmölydöged*); a munkafüzet 55/1. feladatában 3–3 rokon értelmű szó kell a megadottakhoz; itt nehéz lehet a *jámbor* szó, ezért győződjünk meg arról, hogy a tanulók ismerik. Ehhez kapcsolhatók a *szelíd*, *jóindulatú*, *kedves*, *békés*, *szolid*, *csendes*, *rendes*, *aranyos*, de még a *vallásos*, *képmutató*, *együgyű* melléknevek is. A gyerekek számára releváns jelentés és rokon értelmű szavak kiválasztásához segítségül hívhatjuk a meséket, különösen a népmeséket: idézzünk fel olyan meseszereplőket, akikre igaz lehet ez a tulajdonság.

Az önálló gyűjtés mellett játékos feladatok segítik a motiváció fenntartását, pl. betűháló (Tk. 62/3.), kakukktojás (Tk. 63/5.) vagy képrejtvény (Mf. 55/2.). Alkotó

feladattípusokból szövszerkezet- és mondatalkotó feladatot is találunk (Tk. 62/2., 61/6–7., Mf. 55/4.), így a tanulók képességeinek és fejlesztendő területeinek megfelelően jelölhetjük ki a fő tevékenységtípust az órán, és válogathatunk a feladatokból.

Módszertani szempontból érdemes kiemelni a tankönyv több feladatát.

A 62/3. feladat szókereső betűhálóban. Betűrácsos feladat már előfordult a korábbiakban; fontos itt is ellenőrizni, hogy a tanulók ismernek-e jó stratégiát az ilyen feladatok megfejtésére: fontos, hogy módszeresen haladjanak a betűhálóban (soronként, vízszintesen, majd oszloponként függőlegesen). Ezzel a stratégiával a matematikai (algoritmikus) gondolkodást is fejlesztjük.

A tankönyv 63/7. feladatának megoldásában is szükség lehet a tanulóknak segítő stratégia megismerésére. Amennyiben a tanulók képességeik alapján fel tudják ismerni az összefüggéseket, önálló munkában; a tankönyvi utasítás szerint párban érdemes megoldani a feladatot. Az önálló megoldás az egyéni képességfejlesztést szolgálja, a páros emellett az együttműködést, a belátást, a különböző vélemények mérlegelését és elfogadását. Azonban ha a tanulók számára az olvasás és a szövegértés képessége is fejlesztésre szorul, érdemes más megoldáshoz folyamodni:

7. a) Bori és Lili tulajdonságai hasonlóak, Adri mindenben az ellentétük. Pótolj szövegben a lányokra jellemző tulajdonságokat!

Bori magas, Adri	Lili tisztelettudó, Bori udvarias, Adri
Bori karcsú, Lili	Adri erős, Bori
Lili barátságos, Bori	Adri félénk, Lili

b) Találjatok ki párban hasonló mondatokat!

Ez a feladat két szempontból is okozhat nehézséget: elsősorban a szöveg pontos értésére, a szereplők nyomon követésére, tulajdonságaik megjegyzésére van szükség, de emellett változatosan kell rokon értelmű vagy ellentétes jelentésű melléknevekkel kiegészíteni a mondatokat.

Ha a tanulóknak tanítói segítségre van szükségük, akkor először keressük meg a szöveg szereplőit: Bori, Lili és Adri. A három kislány képét elhelyezhetjük a táblán, odaírva a nevüket is. Mindháromhoz írhatunk segítő tulajdonságot, pl. *Bori hasonlít Lilire. Lili hasonlít Borira. Adri Bori ellentéte. Adri Lili ellentéte.* Ha ezt a tanulók már értik és megjegyezték, nehezíthetünk a feladaton: ábrával jelölhetjük a három szereplő egymáshoz viszonyított tulajdonságait, pl.:

Ennek az ábrának a segítségével meg tudják jegyezni a tanulók, hogy mely lányoknál kell rokon értelmű, kikenél ellentétes tulajdonságot keresniük. Ennek a stratégiának az alkalmazása már fél siker: a mondatokat azonban változatos melléknevekkel lehet kiegészíteni, így a több megoldás megbeszélésével a tanulók szókincsét is aktivizálhatjuk, fejleszthetjük. (A feladat egy lehetséges megoldása a *Függelék*ben található.)

Fontos még megemlíteni a tankönyv 63/8. feladatát, amelyben szólásokat, közmondásokat találunk. Minden esetben meg kell győződnünk ezek ismeretéről; a feldolgozást pedig a megbeszélésen túl rajzolással, jelenetekkel, pantomimmal is kiegészíthetjük (ld. korábbi feldolgozások a kézikönyvben).

A fejezet 4. leckéjében a melléknevek helyesírásának gyakorlása a legfőbb cél. Többféle helyesírási ismeretet kell közvetíteni ebben a leckében:

- A szóvégi magánhangzó hosszúsága a melléknevekben (Tk. 64/1., Mf. 56/2., 57/5.): a tankönyvi feladatban megfigyeléssel és elemzéssel juthatunk el a szabályalkotásig, majd az alkalmazást gyakorolhatjuk (alakelemzéssel és válogatással) a munkafüzet megfelelő feladatában. A munkafüzet 57/5. feladata hosszú magánhangzóra végződő melléknevek felidézését és alkalmazását célozza mondatokban.
- A képzett melléknevek, különösen az *-i* képzős melléknevek helyesírása (Tk. 64/2–3.): a tulajdonnevekből *-i* képzővel alkotott melléknevek helyesírását is megfigyelés segítségével tudatosítjuk, amit elmélyít a mondatba foglalás.
- A fokozás jeleinek írását gyakorolhatjuk a munkafüzet 56/1. feladatában, majd a felsőfokú melléknevek elválasztását ismételhetjük a tankönyv 64/4. gyakorlatával.
- A hosszú mássalhangzót tartalmazó melléknevekben is ügyelni kell a helyesírássra: a tankönyv 65/6. feladatában ezt figyelhetik meg a tanulók, majd páros tollbamondással gyakorolhatják a helyesírását. A tankönyv nem tartalmaz erre instrukciót, de érdemes ebben az esetben is önellenőrzést kérni a tanulóktól.
- A hagyományos írásmód elvének, a *j* hang kétféle jelölésének gyakorlására szolgál a tankönyv 65/7., illetve a munkafüzet 56/3. gyakorlata. Áttételesen (a megoldás miatt) a munkafüzet keresztretjtvénye is alkalmas erre (57/6.).
- Az egybeírás-különírás a melléknevek esetében különösen fontos helyesírási ismeret. Szóalkotó feladattal gyakoroltatja ezt a tankönyv 65/5. feladata, majd a 8. feladatban választani kell a helyes és a helytelen írásmód között.
- További játékos gyakorlás lehet a munkafüzet 57/6. és 7. feladata. A 6. feladatban melléknevek alapján mellékneveket kell a keresztretjtvénybe írni (megoldás a *Függelék*ben); a megoldás egy újabb melléknév. A meghatározások egy része nehézséget okozhat a tanulóknak (pl. 2. és 5. szó); ebben az esetben rokon értelmű szavakat gyűjtünk a gyerekekkel, és vezessük rá őket a megoldásra (*nevetős, terebélyes*). A 7. feladat szólánc alkotása, amelyben fel kell ismerni a „szabályt”, majd folytatni a sort. Érdemes ezt a feladatot csoportmunkában végezni, és akár

versenyeztetni a csoportokat; a nagyobb szókincsű tanulók így a csoporton belül támogatják a kevesebb melléknevet ismerő tanulókat.

A fejezet 5. leckéje (*Melléknevek összegezve*) a melléknevekről eddig tanult és gyakorolt ismeretek összegzésére szolgál. Ebben a fejezetben a melléknevekkel kapcsolatban jelentésbeli (rokon értelmű és ellentétes jelentésű), alaktani-grammatikai (fokozás jelei, képzett melléknevek, összetett melléknevek) és helyesírási tudnivalókat is közvetítettünk. Az összefoglaló lecke – ahogyan a megelőző gyakorlás is – mindegyik területen kínál módot a gyakorlásra. Bizonyos, hogy egyetlen összefoglaló óra alatt a tankönyv és a munkafüzet valamennyi feladatát nem tudjuk megoldani; érdemes válogatni azokból a gyakorlatokból, amelyek kapcsán a tanulónak leginkább szükségük van a további elmélyítésre. Semmiképpen ne hiányozzon azonban a szóbeliség: több feladat is alkalmas arra, hogy elsősorban szóban oldjuk meg (gyakorlásként, rögzítésként leírathatjuk a füzetbe is). Ilyen a cím alatti feladat, amelyben szószerkezetek alkotása a cél, majd ezt nyelvtani feladat egészíti ki (fokozás). A tankönyv 66/1. feladatában versben kereshetünk mellékneveket – ezt is végezhetjük szóban, emlékezetből gyűjtéssel (a tanító olvassa fel a verset) vagy közös olvasás után emlékezetből (a könyv nyitva van a feladat elején), illetve a nehezebben haladó csoportban a tankönyv segítségével. Így választhatunk a megoldásban a tanulók képességeihez igazodva. A tankönyv 67/5. és 6. feladata is elsősorban szóbeli megoldást kíván.

Játékos gyakorlás a tankönyv 66/2. feladata (anagramma) és a 3. feladat, ahol egy találós kérdést kell megfejteni, majd mellékneveket gyűjteni a szövegből. Ez utóbbihoz nyelvtani ismeret gyakorlása is kapcsolódik (fokozás).

A 67/5. feladatban szólásokból kell mellékneveket gyűjteni, majd ezek felsőfokú alakját leírni. A szólások ismeretét ebben az esetben úgy ellenőrizzük, hogy a jelentést egyetlen melléknévvvel kell kifejezni. Itt is van lehetőség további játékokra (ld. korábbi feldolgozás): rajzolásra, jelenet eljátszására, majd ezek alapján a szólás kitalálására. Ezzel a feldolgozással elérhetjük, hogy a tanulók könnyebben megjegyezzék a szólások jelentését, illetve a nyelv játékosságára, az absztrakt jelentésekre hívhatjuk fel a figyelmet.

A munkafüzet feladatai szintén egy-egy részegység elmélyítését segítik. Jellemző, hogy egy-egy feladat többféle ismeret (nyelvtani, jelentésbeli, helyesírási) gyakorlását is célozza. A munkafüzet 58/1. feladata összetett melléknevek alkotását kéri, de egy korábbi feladat felidézésével (szóláshasonlatok). A 2. feladatban közmondásokból kell mellékneveket gyűjteni – ismét ne feledkezzünk el a közmondások ismeretének ellenőrzéséről! –, majd válogatás és csoportosítás a feladat, többféle szempont alapján. Ilyen lehet a különböző fokú melléknevek szétválogatása, vagy a képzett és nem képzett melléknevek elkülönítése. A munkafüzet 58/4. feladatában is a melléknevek felismerése az elsődleges cél, de a jelentés alapján: a rokon értelműeket kell kiválasztani, majd a megmaradt szavakhoz is további rokon értelmű mellékneveket gyűjteni. Jelentésalapú feladat az 59/6. gyakorlat is, de nem szó-, hanem szószerkezeti szinten.

Az 58/3. feladat a felsőfokú melléknevek elválasztását ismétli, az 59/5. feladat pedig a hosszú mássalhangzót tartalmazó melléknevek helyesírását. Az 58/8. feladat is helyesírás: az *-i* képzős melléknevek írását gyakoroltatja. Ebben a feladatban a szabályt is fel kell idézni. Az 59/7. feladatban ellentétes jelentésű mellékneveket kell gyűjteni, de olyanokat, amelyek *j* vagy *ly* betűt tartalmaznak, így ez egyrészt szógyűjtés, másrészt a helyesírás gyakorlása.

A tankönyv 67/6. feladata a legösszetettebb, a legmagasabb szintű műveletet kívánja. A feladat mondatbővítés (melléknevekkel) összefüggő szövegben. A szöveg egy mese kezdete; a mese folytatásával javíthatjuk a tanulók szövegalkotási képességét, miközben az ismert (vagy most megtanult) melléknevek körét szélesíthetjük, a tanultakat alkalmazhatjuk természetes szövegben. Alkothatnak a tanulók csoportban is mesét; így alkalom nyílik a megoldások egybevetésére, vélemények megfogalmazására, érvelésre, ellenőrzésre, értékelésre és önértékelésre, így különösen sok képességet fejleszthetünk ezzel a feladattal.

A lecke végén található gondolattérkép az ismeretek rendszerezését szolgálja: mindenképpen ki kell (szóban) egészíteni azokkal az elemekkel, amelyeket nem látunk, pl. a fokozásnál emeljük ki a fokozás jeleit, ahol nincs, ott mondjanak a tanulók további példákat. A gondolattérkép ne legyen a felelés vagy a dolgozat tárgya; szóban beszéljük meg, ennek alapján idézzük fel a tanultakat, és adjunk lehetőséget a szóbeli fogalmazásban jártasabb tanulóknak a gondolattérkép teljes „elolvasására”, elmondására, mivel ezzel a későbbi évfolyamok szóbeli feleleteit tudjuk jól előkészíteni.

A témakör végén témazáró dolgozattal tudjuk mérni az elsajátítás szintjét.

VI. fejezet: Az ige

Tk. 68–83., Mf. 60–73.

Ajánlott óraszám: 7 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is,	A tanuló	

szócsoporthoz tartozó mondatban és szövegben. Az igék felismerése jelentésük alapján Helyesírási szabályok alkalmazása különböző írástevékenységekben: ragos és kiejtéstől eltérő írásmódú igék; felszólítást kifejező igealakok helyes leírása. A j hang biztonságos jelölése a tanult szófajok körében.	– felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek; – a begyakorolt szókészlet körében biztonsággal alkalmazza a tanult helyesírási szabályokat; – írásbeli munkái rendezettek, olvashatóak; – helyesírását önellenőrzéssel felülvizsgálja, szükség esetén javítja.	
Kulcsfogalmak/ fogalmak	Szófaj; ige; igeragozás	

A tankönyv VI. fejezete (*Az ige*) témája a közlés szempontjából legfontosabb szófaj, az ige. Ebben a fejezetben a tanítandó nyelvtani ismeret az ige fogalma, az igék csoportosítása a jelentés alapján, az ige toldalékolása és az ehhez kötődő helyesírási ismeretek. Új, korábban 3. osztályban nem tanított ismeretet jelentenek az ún. állapotigék (*fél, megijed, örül*), amelyek nem történéseket, hanem az alany (az esemény szereplője) érzéseit, állapotát írják le.

Közléseinkben, megnyilatkozásainkban a legfontosabb szerepet az igékkel kifejezett jelentések töltik be – „*a mondat tartó és forduló sarka az ige*” (Brassai 1860: 368) –, ezért különösen fontos, hogy fejlesszük a tanulók szókincsét ebben a szófajban, és tudatosítsuk anyanyelvi kompetenciájukat a szófaj jellemzőinek ismeretével. Ebben a folyamatban elegendő időt kell fordítani a változatos szóbeli feladatokra, mielőtt az ige grammatikai jellemzőit megfigyelnénk, hogy elegendő és változatos anyagot aktivizáljunk – szükség esetén fejlesszünk – a sikeres munkához.

A fejezetnyitó képek segítenek a szóbeli gyakorlásban. A képek szereplői ismerősek lesznek a tanulónak; egyes képrészletek is ismétlődnek a korábbi képekről: ilyen az óriás, az egyszemű szörny vagy a tükörbe néző tündér. A kép többféle cselekvést és eseményt is

tartalmaz, így bármelyik óra elején visszatérhetünk hozzá egy rövid, kötetlen beszélgetés formájában, az óra témájának megfelelően irányítottan.

A fejezet 1. leckéjében (*Igéről igére*) az igék jelentését vizsgáljuk, illetve bemutatjuk az igék jelentésalapú csoportjait.

A tankönyv cím alatti feladata szabad mondatalkotást, beszélgetést tesz lehetővé a fejezetnyitó képről. A 70/1. feladat ezt a kötetlen beszélgetést szűkíti, hogy a figyelmet az igékre irányítsa. A feladat egy-egy jelenet eljátszását is kéri: ezt a feladatot érdemes úgy elvégezni, hogy párok választanak ki egy-egy jelenetet a képről, ezt eljátsszák az osztálynak, a tanulók pedig azonosítják a szereplőket a képek alapján. Ezzel több képességet is fejleszthetünk: a páros munka, a tervezés igényli a pár tagjai közötti együttműködést, a véleménynyilvánítás, érvelés képességét; a jelenet eljátszása nemverbális készségeket igényel; a jelenetek azonosítása és megnevezése pedig az elvonatkoztatás és a mondatalkotás képességét fejleszti. A 2. feladat mondatkiegészítés a kép alapján; a keresést segítő kérdésekkel az előzőhöz képest ismét szűkül a keresett igék köre: csak cselekvést és történést jelentő igéket kell megnevezni. A kérdések ugyanakkor rávezetők is, segítik az esemény helyes megnevezését, és előkészítik a fogalomalkotást (az ige cselekvést és történést is jelenthet). A feladat b) részében az igéket a ráismerés szintjén kell azonosítani, majd alanyukat megnevezni. Ez a részfeladat – mivel adott részletet kell megtalálni a képen – a síkban való tájékozódást, a képolvást is gyakoroltatja.

A 70/3. feladatban az indukciós anyagot egy vers tartalmazza. A vers ritmikus felolvasásával beszédtechnikát is gyakorolunk, illetve felismertetjük a tanulókkal a rövid és hosszú magánhangzó és a mássalhangzók okozta lüktetést a magyar nyelvben. Érdemes ezzel mélyebben foglalkozni, mivel a ritmus felismerése – többnyire – az anyanyelvi kompetencia része; ez az ismeret a későbbiekben az időmértékes verselés tanulásában nyújt segítséget. Kiegészíthetjük a ritmussal való játékot tapsolással, kopogással vagy bonyolultabb mozgásos feladatokkal is, pl. a jobb kézzel ütjük a padot a hosszú, a ballal a rövid szótagok ejtésekor, vagy toppantunk a hosszú, tapsolunk a rövid szótagoknál. Az ilyen megoldás magas fokú, összetett koncentrációt igényel, ezt jól fejleszti, és akkor is érdemes próbálkozni vele, ha a tanulók elsőre sokat tévesztenek. Ugyanez a feladat további ismereteket is előkészít: azzal, hogy a sor végén nem befejeződő mondatrészleteket keressük, előkészítjük a vers helyes előadását, de a későbbi verselemzést is; a kiemelt szavak leírása emlékezetből a verbális memóriát teszi próbára; a gyűjtőmunka Szilágyi Domokosról a könyvtárhasználatot, információkeresést fejleszti. A gyűjtőmunka esetében érdemes kitérni a könyvtár mellett az elektronikus forráskeresés tudnivalóira is (csak ellenőrzött, megbízható forrásokban keressünk, mindig jelöljük meg a forrást).

A 71/5. feladat is elsősorban a szóbeliségre épít, de a feladat már magasabb szintű: önálló mondatalkotás képek alapján. Ezzel a feladattal juthatunk el az igék jelentésalapú csoportjainak felismeréséig, illetve a fogalomalkotásig. A feladatot kezdetjük egyéni

munkában: a tanulók leírják néhány saját mondatot. Ezután szóban folytatjuk, több diákot, több mondatot is meghallgathatunk. Fontos, hogy az elhangzó mondatokban cselekvést, történést, létezést jelentő és állapotigék is legyenek. Ha valamelyik ige típus hiányzik, kérdezzünk rá. A feladat b) részeként a tanulók aláhúzták mondataikban az igéket. Következő lépésként csak igéket kérjünk a tanulóktól. Ha közösen dolgozunk, táblánál, akkor érdemes az igéket – a fogalmak megadása nélkül – négy oszlopba rendezve a táblára írni (cselekvést, történést, létezést jelentő és állapotigék). Amikor már minden csoportra van több példa a táblán, figyeltessük meg a tanulókkal, mi a közös az oszlopok igéiben, és az oszlopok miben térnek el egymástól. Így induktív módon jutnak el a tanulók a fogalomalkotásig, önállóan is meg tudják nevezni a csoportokat, amit mi is megerősíthetünk, az ige fajta nevét felírhatjuk az oszlopok fölé (példa a *Függelékben*).

A tankönyv 71/6. feladata az új ismeret gyakorlását, rögzítését célozza. Ezt a gyorsabban haladó tanulók, akiknek a nyelvtani fogalmak megértése nem okoz gondot, önállóan, egyéni munkában is megoldhatják. Ha a tanulóknak a fogalmak alkalmazásában segítségre van szükségük, közösen is elvégezhetjük az igék kiemelését és csoportosítását. Mivel az igéket összefüggő szövegben keressük, érdemes ellenőrizni, hogy mindenki megértette-e a szöveget (az elemzés, válogatás szövegszinten már magasabb szintű tevékenység; ez a szövegértés fejlesztését is szolgálja).

A munkafüzet feladatai elsősorban a szókincs aktivizálásában, szókincsfejlesztésben segítenek. A 60/1., 2. és 4. feladat igék gyűjtése anagramma megfejtésével, irányítottan a kezdőbetű, illetve az első szótag megadásával. A 2. és 4. feladatban cél a minél több ige gyűjtése, ezért ezeket a feladatokat versenyben is megoldhatjuk, csoportmunkában. Mivel elvileg nagy számban ismerhetnek a tanulók megfelelő igéket, ezért minden esetben jelöljük ki a gyűjtésre adott időt.

A munkafüzet 60/3. és 61/5. feladatában az igék felismerése közmondásban, illetve találós kérdésben történik, így a mondatok jelentésének megértése, illetve megfejtése is része a feladatnak. Győződjünk meg a közmondások ismeretéről és a találós kérdések megértéséről is! Mindkét feladat alkalmas a továbbfejlesztésre: a közmondásokhoz – csoportmunkában – kérjünk olyan beszédhelyzeteket, amelyekben használhatjuk őket. A találós kérdésekhez a rajzolás a vizuális kultúra fejlesztését is szolgálja, játékosá teszi a feladatot. Azt is megkérdezhetjük a tanulóktól, hogy ismernek-e hasonló találós kérdéseket. Jobb szövegalkotási képességgel rendelkező csoportban lehet a feladat egy találós kérdés önálló megalkotása is.

A munkafüzet 61/6. feladata játékkal ellenőrzi az igék csoportjainak megértését. Ez a feladat zárhatja a tanórát, de előtte – szintetizálásként – értelmezzük a tanulókkal a tankönyv 70. oldalán található gondolattérképet. Ezt mindenképpen egészítsük ki szóban példákkal is!

A fejezet 2. leckéjében (*Rokonság vagy ellentét?*) – a főneveknél és a melléneveknél már látott módon – a rokon értelmű és az ellentétes jelentésű igékkel való foglalkozás

bővítheti a szókincset, elmélyíti a jelentés megértését, így segíti a fogalmazási képességet és a logikus gondolkodást, az összefüggések felismerését is.

Ráhangelésként – a cím alatti feladatban – igék jelentését kell eljátszani, majd rokon értelmű és ellentétes jelentésű igéket gyűjteni hozzájuk, és azokkal mondatokat alkotni. Így a tanórához szükséges tevékenységeket aktivizálhatjuk.

A tankönyv 1. feladata a fejezetnyitó képhez kapcsolódik, de részben anélkül is megoldható (az a) és b) része). Az igék megkeresése a mondatban azért fontos feladat, mert a mondatok változatos szófajú szavakat, több mellékneves szerkezetet is tartalmaznak, így pontos olvasásra és értelmezésre van szükség. A b) rész átalakító feladat, amelyben rokon értelmű igéket kell alkalmazni, így ismét a tanulók szókincset tesszük próbára. A c) részben a szövegértés fejlesztése kerül előtérbe: a képek alapján *igaz–hamis* döntéseket kell hoznunk, amivel az összefüggések megértését fejlesztjük, gyakoroljuk.

A tankönyv 3. feladatában a rokonértelműség felismerése (válogató, párosító tevékenységgel) mellett a helyesírás megfigyelése és fejlesztése is megjelenik. Ha ebben a tanulóknak több gyakorlásra van szükségük, szóban is beszéljük meg, hogy mely igénél mely betűk írására kell ügyelni (magánhangzó-hosszúság). Ehhez hasonló feladat a tankönyv 73/5. feladata, de lehetséges, hogy az itt megjelenő igék kevésbé ismertek a tanulók számára, így a szókincset is fejleszteni tudjuk. Ide illeszthető a munkafüzet 63/5. feladata, amely kissé más módon, de ugyanezt gyakoroltatja: ebben a feladatban azonban nem segíti a megoldást a soronkénti haladás, így ez a gyakorlat fejleszti az ábraolvasási képességet, a halmazban való eligazodást és válogatást.

A tankönyv 73/6. feladatában mondatátalakítással gyakorolhatjuk a történet jelentő és az állapotigék rokon értelmű formáit.

Új megközelítést hoz, és a korábbi ismeret felidézését is szolgálja a tankönyv 72/3. feladata: a tanulók már találkoztak az azonos alakú szavakkal; ebben a feladatban ezeknek a szavaknak az igei jelentésével foglalkozunk. Idézzük fel, vagy fogalmaztassuk meg, mit tudunk az azonos alakú szavakról (főnévként és igeiként is értelmezhetők), majd az igei jelentéssel dolgozzunk tovább.

Az ellentétes jelentésű igék gyakorlását kezdjük a munkafüzet feladataival. A Mf. 60/1. és 2. gyakorlata szószintű: a párosító (1.) feladat az egyszerűbb; a keresztrejtvény (2.) megoldása bonyolultabb tevékenység, de játékossága miatt élvezetes, motivációt erősítő feladat.

A munkafüzet 63/7. feladat ellentétes jelentésű igék párosítása, ez további gyakorlást kínál, különösen, ha ennek felismerése nehézséget jelent a tanulóknak. További ilyen gyakorlásra alkalmas a munkafüzet 63/8. feladata. Ezek órai elvégzése akkor szükséges, ha a tanulók több gyakorlást igényelnek; más esetben lehet házi vagy szorgalmi feladat is.

Az ellentétes jelentésű igék használatát gyakorolhatjuk a tankönyv 72/4. és a munkafüzet 62/3. feladatával. Érdekes felolvasatni a tanulókkal az eredeti mondatokat,

amelyek furcsák, viccesek, de alkalmasak az érdeklődés fenntartására, majd ezután olvassuk fel a helyes mondatokat. Az összefüggések megértésében segítséget igénylő tanulókkal aláhúzással vagy szóban előbb emeljük ki a „furcsa” igét, majd ezekhez keressünk (táblán, füzetben) rokon értelmű szavakat, és válasszuk ki a mondatokba illőket, ezt követően pedig megerősítésként újra olvassuk fel a mondatokat. Az összefüggéseket jobban felismerő csoportban egyéni vagy páros munkában is végezhetjük a feladatokat. A munkafüzet 3. feladatában érdemes egyes mondatok jelentését is megbeszélni, a megértést ellenőrizni (*Vannak még csodák!, Megáll az ész!, Ez a terv kútba esett.*).

A munkafüzet 62/4. feladatában a *támad* ige különböző jelentéseihez kell ellentétes jelentésű párokat találni, amiben a mondatok megértése segít.

Bonyolultabb összefüggések megértésére van szükség a munkafüzet 63/6. feladatában. Ennek első részében minimálpárokat kell felismerniük a tanulóknak (a minimálpárok olyan, általában hárombetűs szavak, amelyek csak egyetlen betűben térnek el egymástól). Több megoldás is lehetséges a feladatban vártnál (pl. *szól, szel, szül; fej, fáj, fúj*). Ezeket is fogadjuk el, de ügyeljünk arra, hogy a megoldások között szerepeljenek azok az igék, amelyek a feladat b) részének megoldásához szükségesek (*szól, bánt, bög, nyer, fáj*). A b) rész a logikus gondolkodást és az összefüggések felismerését fejleszti azzal, hogy egyes esetekben rokon értelmű, más szavaknál ellentétes jelentésű párokat kell találni. Ehhez a feladathoz kapcsolódik a tankönyvben a 73/7. gyakorlat, amelyben algoritmust, 3 szó közötti összefüggést, szabályt kell felismerni: az első két szó rokon értelmű, a harmadik ezek ellentéte. Törekedjünk itt is arra, hogy többféle megoldás szülessen; nemcsak párban, hanem csoportban is meg lehet oldani a feladatot. Az összefüggések felismerésében kevésbé jártas tanulókkal először beszéljük meg a szabályt, ezt követően akár versenyt is rendezhetünk: ki tud többféle megoldást alkotni adott idő alatt.

A tankönyv 73/8., valamint a munkafüzet 63/9. feladata hasonló elven alapul: a tankönyvben a hibás igét ellentétes jelentésűre cserélve közmondásokat kapunk, a munkafüzetben szólások rosszul megválasztott igéit kell rokon értelmű megfelelőjükre cserélni. Mindkét esetben fontos, hogy megbizonyosodjunk a közmondások és a szólások ismeretéről. Ehhez rögtönözhetünk jeleneteket, pantomimmal eljátszva kitalálós játékot (melyik szólásra gondoltam), illetve készíthetnek a tanulók rajzokat is, amelyeket rejtvényként mutathatnak be a társaiknak. Ez utóbbit adhatjuk házi feladatnak, majd a képrejtvényekkel kezdetjük a következő órát, ráhangolásként.

A 2. lecke (*Izgó-mozgó szavak*) az igék első, legkönnyebben érthető csoportjával, a cselekvést jelentő igékkel foglalkozik.

A tanulók egyéni anyanyelvi kompetenciaszintjük alapján várhatóan elegendő szókinccsel bírnak ebben a témában, így az elsődleges feladat az igecsoport jelentésének a tudatosítása, a szókincs bővítése, illetve a használat, a mondat- és szövegalkotás képességének fejlesztése.

A cím alatti feladat saját élmény alapú igegyűjtés. A megjelölt téma alkalmas a tanulók társas-szociális kapcsolatainak, érzelmi intelligenciájának, társadalmi kérdések iránti érzékenységének fejlesztésére. A hagyományos családmódelben a „rendes háziasszony”, az édesanya feladata a gondoskodás a családról; a feladat a családi munkamegosztásra, a gyerekek otthoni teendőire, a feladatok megosztásának családon belüli szokásaira is rákérdez. A beszélgetés során kitérhetünk arra, hogyan tudják a gyerekek kivenni a részüket a családi munkamegosztásból, hogyan lesz együttműködő a család, mennyiben vannak érvényben a hagyományos családi szerepek az otthoni munkában.

A tankönyv 74/1. feladatát páros munkában oldják meg a tanulók: a pár egyik tagja a mondat értelmezésével és elemzésével megkeresi az igét, másikuk emlékezetből megnevezi a cselekvés végzőjét. Így különböző tevékenységet végeznek, ezért érdemes felváltva folytatni a feladatot. Mind a cím alatti feladat, mind az 1. feladat b) részének célja, hogy a lehető legtöbb cselekvést jelentő igét előhozza a tanulók verbális memóriájából.

A tankönyv 74/2. feladata indukciós anyagként tartalmaz többféle igét egy versben. A vers – az elemzésre szánt igéken túl – az előbbiekhöz képest más szövegtípust emel be a tanórába: a megértéshez meg kell fejteni az indirekt jelentést is (kemény lett a gombóc), amit a vers csak körülír. Így a következtetés képességét is fejleszti.

Jól kapcsolható ehhez a feladathoz a munkafüzet 64/3. gyakorlata. Ebben is vers adja a gyűjtéshez az igéket; a tankönyvi feladatban a cselekvést kifejező igékre rá kellett kérdezni; ez a feladat egy lépéssel tovább megy; meg kell határozni, mit fejeznek ki a kiemelt igék. Így jutunk egyre közelebb a cselekvést jelentő igék fogalmának felfedezéséhez. Alternatív megoldás lehet a munkafüzet 64/2. feladata, amelyet a lassabban haladó, több támogatást igénylő tanulókkal is sikeresen elvégezhetünk.

A 74/3. feladat további igegyűjtés, irányítottan, foglalkozásokhoz kötődően. A feladat munkaformája érdemel figyelmet: a *négyes forgó*ban a tanulók négyfős csoportban dolgoznak (igazodhatunk az osztály létszámához), majd az óramutató járásának megfelelően egy-egy szót mondhatnak sorban egymás után. A módszer célja, hogy minden tanuló szóhoz jusson, ne alakuljon ki dominancia, a gyorsabban haladó tanulók ne vegyék el a megszólalás lehetőségét a lassabban haladó csoporttársaiktól. Emellett türelmet, egymás iránti toleranciát, együttműködést tanulnak és gyakorolnak a diákok.

A tankönyv 74/3. feladata alatt találjuk a cselekvést kifejező igék csoportjára vonatkozó ismereteket, ezt azonban még ne olvassuk el a tanórának ezen a pontján, mivel a további feladatok induktív módon vezetik el a tanulókat az önálló fogalomalkotásig.

A tankönyv 75/4. és 5. feladata a legalkalmasabb arra, hogy eljussunk a fogalomig. A 4. feladat bőségesen hoz példát cselekvést jelentő igékre; a fejezetnyitó kép alapján ezeket kell mondatba foglalni, így az eddig tudatosított ismereteket kell magasabb szinten tovább alkalmazni. A feladat b) része vezet el a fogalom körülírásához (*tesz, csinál*). Az 5. feladat igaz-hamis állításainak eldöntésével pedig már össze is gyűjtöttük a cselekvést jelentő igék

tulajdonságait (olyan cselekvést fejeznek ki, amelyek a cselekvő akaratától függenek). Fontos, hogy az 5. feladat megoldása után ezt a fogalmat a tanulók önállóan magyarázzák el, azaz önállóan fejtsék meg és értelmezzék a cselekvést jelentő igék fogalmát. Ezek után már a feladatok meghatározásában is alkalmazzuk a „*cselekvést jelentő ige*” kifejezést.

Az ismeret játékos rögzítését, elmélyítését célozza a munkafüzet 64/1. feladata: az igéket betűrácsban kell megtalálni. Érdekes ismét feleleveníteni, milyen stratégiával lehet sikeresen és gyorsan megoldani a feladatot (módszeres haladás a sorokban és az oszlopokban). Annyiban nehezebb a feladat az eddigi betűrácsoknál, hogy a megfejtések többsége nem sorokban, hanem oszlopokban olvasható, azaz nem a magyar nyelvben szokásos olvasási irányt kell követni. Ez a megoldás az ábraolvasási képességet fejleszti. A tanóra anyagához kapcsolódóan csak a cselekvést jelentő igéket kell kiemelniük a tanulóknak a megfejtések közül. A munkafüzet 65/5. feladata is a játékos gyakorlást szolgálja: a szóláncot szóban és írásban is el lehet végezni közösen, de lehet csoportmunkában is; ebben az esetben verseny is szervezhető, melyik csoport tud adott idő alatt hosszabb szóláncot alkotni. A szóláncok bemutatása után a többi csoport értékeli az eredményt, vizsgálják meg, hogy valóban jó szavakkal (cselekvést jelentő igékkel) bővítették-e a láncot a csoportok, így az ellenőrzés, értékelés képességét is fejlesztjük.

Hasonló szóalkotó feladat a munkafüzet 65/6. gyakorlata, de ebben megadott szótagok segítik a megoldást. Ebben a feladatban is gyakorolhatjuk a rendszeres, módszeres előrehaladás technikáját a megoldáshoz. Ezzel a nehezebben eligazodó tanulókat is segíthetjük a sikeres megoldásban. A tanulók módszeresen, sorban haladjanak végig a lehetséges szótagokon, amíg megtalálják az egymáshoz illőt, majd ezeket húzzák át; így gyorsíthatják, pontosabbá is tehetik a megoldást. A b) rész a betűrendbe sorolás korábbi nyelvtani ismeret felidézését szolgálja.

A tankönyv 75/6. feladata megkívánja a pontos olvasást, mivel a szópárok csak egy-egy hang (betű) hosszúságában különböznek, de mást és mást jelentenek. Ha a tanulók gyorsan megoldják a feladatot, kérhetünk párhuzamos mondatalkotást a szópárokkal, ha viszont segítséget igényelnek, akkor a hangoztatással és a szavak jelentésének megbeszélésével erősíthetjük őket.

A tankönyv 75/7. feladatában visszatérünk az előző leckében tanultakhoz: a kakukktójtás-feladatot a rokon értelmű igék felismerésével lehet megoldani. A választás megindokolásával a szóbeli kifejezőkészség, az érvelés képessége fejlődik. Fontos, hogy hagyjunk időt arra, hogy a válaszoló tanulók teljes mondatban fogalmazhassák meg az érveiket.

A munkafüzet 65/7. gyakorlata – az idő és a tanulók képességei függvényében – játékos feldolgozást tesz lehetővé. A tanórán dolgozhatunk csoportban, így gyorsabban juthatunk megoldásokhoz, de a módszer veszélye, hogy a gyorsabb tanulók mellett a lassabban dolgozók nem jutnak szóhoz. Érdekes a feladat b) részét házi feladatnak kijelölni (nem kötelezően,

hiszen a versírás képességével nem egyformán rendelkeznek a tanulók); az elkészült verseket a következő órán bemutatathatják a diákjaink.

A fejezet 4. leckéje (*Történt valami?*) a történést jelentő igékkel foglalkozik. A lecke célja a fogalom megalkotása és alkalmazása változatos módon: elemzéssel és válogatással (Tk. 76/2., 3., 4.), szabad szógyűjtéssel (Mf. 66/2.), képekkel irányított szógyűjtéssel (Mf. 66/4.), mondatkiegészítéssel (Tk. 77/7., Mf. 67/7.), illetve játékos feladatokkal, pl. anagrammával (Tk. 77/8), szókitalálással kép és adott szótag segítségével (Mf. 67/6), illetve egy nehezített keresztrejtvénnyel (Mf. 67/7.). Ezek mellett többféle mondat- és szövegalkotási feladat, valamint a helyesírás gyakorlása segíti az ismeretek elmélyítését.

A téma feldolgozásához javasolható a következő sorrend:

- A cím alatti feladat felidéz több történést jelentő igét, amelyhez szabad mondatalkotás kapcsolódik. Ezzel tudjuk mozgósítani a tanulók szókincsét, fejleszteni a mondatalkotás, szóbeli megnyilatkozás képességét. Mindig hallgassunk meg többféle képességszintű tanulót, és mindenkit értékeljünk a képességei szerint (nem pedig egymáshoz hasonlítva), hogy ne vegyük el a motivációt és a beszédbátorságot.
- A tankönyv 76/1. feladata ezt a gondolatmenetet folytatja, de jobban körülhatárolja a szituációt, közben pedig tárgyja a használható igék körét. Ezek között rokon értelműek is vannak (pl. leesik, lezuhan, lepottyan; esik, zuhog); beszéljük meg a tanulókkal a hasonló jelentésű igék különbségét mind a jelentésben, mind a használatban. A feladatot megkönnyíthetjük – szükség esetén – úgy, hogy a megadott szavakhoz főneveket keresünk, és csak ezután kérjük mondatok megfogalmazását.
- A munkafüzet 66/1. feladatában versben kell felismerni az igéket, majd a fogalomalkotás előkészítéseként azt kell megfogalmazni, mit fejeznek ki a kiemelt szavak (az, hogy mi **történt** a kukoricaszemekkel).
- A tankönyv 76/2. feladata a legalkalmasabb arra, hogy eljussunk a fogalomig, mégpedig a cselekvést és a történést jelentő igék párhuzamos megfigyelésével, mondatokban. A mondatokban leírt események és a különbség megértése után a tanulók készen állnak arra, hogy megfogalmazzák a történést jelentő igék legfontosabb tulajdonságát: akaratunktól függetlenül végbemenő eseményt írnak le. Ezek után már alkalmazhatjuk a „*történést jelentő igék*” kifejezést. A feladat c) részében a válogató másolás a cselekvést és a történést jelentő igék fogalmának megértését mélyítik el. A munkafüzet 66/2. feladatában pedig történést jelentő igék gyűjtésével aktivizálhatjuk a tanulók szókincsét, illetve szükség esetén bővíthetjük is ritkábban használt szavak említésével, pl. *a szemüveg bepárá sodik, a kesztyű kibolyhosodik* stb.
- A munkafüzet 66/4. feladata képpel támogatja a szógyűjtést, a 67/5. feladat pedig mondatkiegészítéssel célozza további igék alkalmazását.

- A munkafüzet 66/3. feladata a helyesírás gyakorlását emeli be az óra céljai közé: a hosszú mássalhangzót tartalmazó igék pontos írását a helyes ejtés is támogatja, az íráskép megjegyzését pedig mondatok alkotása után azok leírása a füzetbe.
- A tankönyv 77/7. feladatában is többféle tevékenységet gyakorolhatunk: a mondatkiegészítés történetét jelentő igékkel egyszerű gyakorlás; ehhez kapcsolódik helyesejtési feladat, ami után a páros tollbamondás ismét a helyes íráskép megjegyzését szolgálja. A páros tollbamondás mindig társuljon páros vagy önellenőrzéssel, mivel ezt a készséget, illetve a munka ellenőrzésének igényét is fejlesztenünk kell.

A továbbiakban differenciáltan válogathatunk a tankönyv és a munkafüzet feladataiból.

Amennyiben a tanulók több segítséget igényelnek, illetve a szövegértés, a verbális memória, az íráskészség szorul fejlesztésre, érdemes a tankönyv 77/5. feladatával folytatni az órát. A feladat összefüggő szöveget tartalmaz; mindenekelőtt a szöveg megértése a fontos, amit segíthet, ha a gyermekek fantáziáját jobban megmozgatjuk, és felidéztetjük az események során hallható hangokat, elképzeltetjük a helyszín színeit. A megértést ellenőrizhetjük azzal, ha kiemeljük helyszínt és az események szereplőjét, majd igaz állításokat fogalmazunk meg róla, pl. *Erdőben vagyunk., Esik az eső., Az őzike nehezen lépked., Fájhat a lába., Talán eltört.* A feladat b) részét csak akkor kezdjük el, ha már megbizonyosodtunk arról, hogy a tanulók értik a szöveget. A b) feladatrészt a tankönyv négyes forgóban javasolja megoldani, amelynek előnye, hogy mindenki sorra kerül, szóhoz jut. A 6. feladat olvasási és írásgyakorlat is, egyúttal fejleszti a memóriát, mivel az igéket emlékezetből, lehetőleg sorban kell lejegyezni.

Gyorsabban haladó, kevesebb és változatosabb gyakorlást igénylő csoportban (akár az osztály bontásával is) választhatjuk a tankönyv 76/3. feladatát, amelyet kiegészítve további képességeket is fejleszthetünk.

3. Miről szólhatnak azok a hírek, amelyek az alábbi címeket kapták? Mondd el röviden!

Egy fiatal fiú ölébe pottyant a szerencse

Már épül a városi könyvtár

A magyarok szeme előtt már a győzelem lebeg

Minden pittyeg, bűg és villog a pláza új üzletében!

Minden, ami fő és sül

Mikor kezdődik idén a tavaszi szünet?

 A valakivel vagy valamivel megtörténő eseményt **történetét jelentő igékkel** fejezzük ki (törik, esik, reccsen).
Ez legtöbbször annak szándékától, akaratától függetlenül zajlik.

A feladat az eddigiektől eltérően nem teljes mondatokkal, hanem címekkel dolgozik. Ha több tanulóval, nagyobb tanulói csoporttal vágunk neki, feloszthatjuk diákjaink között a címeket. Ezekben történést jelentő igék szerepelnek, de – címhez illő módon – kissé homályosan. A cím mögött rejlő esemény megfejtése lehet az első feladat. A feladat instrukciója szerint ezt kell röviden elmondaniuk a tanulóknak. Összekapcsolhatjuk azonban a feladatot a fogalmazás tantárggyal, és célul tűzhetjük ki magának a rövid hírnek a megalkotását, megírását is; ezzel új szövegfajta megfogalmazását is gyakorolják a tanulók. (Mivel a fogalmazás tantárgyból ezt még nem tanulták, ezt a feladatot csak akkor jelöljük ki, ha tudjuk, hogy a tanulók képesek a megoldására.) Ha a csoportok nem ismerik, melyik hír kinek jutott, a megbeszélésnél nem kell felolvasni a címet, hanem a többi csoport megpróbálhatja azt kitalálni, a könyvbeliek közül azonosítani. Ha ezt a megoldást választjuk, mindenképpen adjunk időt minden csoportnak a megoldásuk bemutatására, illetve azok csoportos értékelésére.

A nyelvtani ismeret gyakorlását és rögzítését szolgálja az ehhez a feladathoz szorosan kapcsolódó 4. (77. oldal) feladat, amelyben már csak a történést jelentő igékkel foglalkozunk. A feladat kiegészítésével erősen megmozgatjuk a tanulók fantáziáját, aktivizáljuk szókincsüket, erősítjük és fenntarthatjuk a motivációt, illetve értelmet nyernek a nyelvtani ismeretek is, amint azokat valós, életszerű feladatokban alkalmazzuk. Természetesen ez a differenciálás nem zárja ki, hogy a tanító – a csoport ismerete és saját elképzelése alapján – mindegyik tankönyvi és munkafüzeti gyakorlatot felhasználja a tanórán olyan szinten, ahogyan azt a tanulók tudásszintje és fejlesztendő képességei igénylik.

A fejezet 5. leckéje a létezést jelentő, valamint az állapotigékkel foglalkozik. Ez utóbbi igecsoport hagyományosan nem volt része a 3. osztályos tananyagnak; az állapotigék megtanításával azonban feloldhatók azok az ellentmondások, amelyekkel szembesülnek a tanulók, ha a cselekvést jelentő igéket úgy értelmezik, mint akaratunktól függő cselekvéseket, a történést jelentőket pedig akaratunktól függetlenként. Az állapotigék más megközelítést igényelnek: az érzelmeket kifejezők cselekvések ugyan, de időnként akaratlanok (pl. aggódik), máskor pedig valóban „történnek”, pl. elfonnyad, meghízik). Ezeket az igéket a ráismerés szintjén tanítjuk meg a gyerekeknek, megkülönböztetésükhöz a jelentés pontos megállapítását hívjuk segítségül.

Mindezek alapján két markánsan elkülöníthető részre oszlik a lecke, amelyek a tankönyv 79/4. és 5. feladatában kapcsolódnak ismét össze.

A leckét a létigékkel kezdjük. A cím alatti feladat játékot javasol, amelyben a feltett – teljesen szabadon választott – kérdésekre *van* vagy *nincs* a válasz. Előfordulhat, hogy a tanulóknak nem lesz azonnal érthető a feladat, vagy lassabban aktivizálódnak, hangolódnak rá; ekkor érdemes egy tanítói példával indítani a sort, néhány kérdés és válasz erejéig frontálisan gyakorolni, majd párban folytatni a beszélgetést, pl. *Van nálad esernyő? – Nincs.* Stb.

A tankönyv 78/1. feladatában anagrammákból kell megfejteni a létige különböző formáit. Ezek jelentésének megfejtése várhatóan nem lesz nehéz, így már az első feladatban meg tudják fogalmazni a tanulók a létige fogalmát. Ezt egészíti ki a 2. feladat, ami arra mutat példát, hogy ezekkel az igékkel állíthatjuk és tagadhatjuk is valaminek vagy valakinek a létezését. E két feladat megoldása után már teljessé tehetjük a létige fogalmát – mindenképpen a tanulók fogalmazzák meg a létige jelentését!

Az új ismeret gyakorlását folytathatjuk a munkafüzetben: a 68/1. feladatban létigékkel kell kiegészíteni egy összefüggő szöveget, és azokat a megfelelő igeidőben kell alkalmazni. Ezzel elővételezzük a következő témakört, de nyugodtan építhetünk a tanulók anyanyelvi kompetenciájára. A feladat b) részével a szövegértést is ellenőrizhetjük a naptár kitöltése után. A c) feladatrészben a gyakorlás mondatalkotással egészül ki.

A munkafüzet 68/2. feladata a létige többféle alakját alkalmazza, egyben a többesség kifejezését is gyakoroltatja. A 68/3. feladat szókereső: létigéket kell megtalálni más szavakban, majd ezekkel újabb szavakat alkotni, ami a szókincs aktivizálását és a memória megmozgatását eredményezi játékos formában.

A tankönyv 78/3. feladatában a létigéket összefüggő szövegben kell azonosítani. A szöveg stilisztikailag hibás: a szóismétlések javításával a feladat a fogalmazás tantárgyhoz kapcsolódik; a stilisztikai hibák javításával a tanulók a rokon értelmű igék alkalmazását is gyakorolják. A tankönyv javaslata szerint a feladat elvégezhető négyes forgóban (négyfős csoportokban), ami fejleszti a tanulók együttműködési képességét, türelmét is.

A munkafüzet 69/4. feladatában a korábban tanult cselekvést és történetst jelentő igéket is fel kell idézni ahhoz, hogy a versből a tanulók csoportosítani tudják az igéket. Ezt követően érdemes visszatérni a tankönyv 79/4. feladatához, ami az előzőhöz hasonló válogatás, de ebben a feladatban jelenik meg az új fogalom, az állapotige. A csoportosítást, az állapotigék felismerését a szövegdobozban található kérdések segítik, amelyek alapján az új fogalmat is megalkothatják a tanulók (érzést, helyzetet, állapotot jelentő igék). Az elsődleges rögzítés szóban történik (Tk. 79/4.b), amelynek során saját élményeket fogalmazhatnak meg a gyerekek.

A munkafüzet 69/5. feladatával írásban is gyakorolhatjuk az állapotigék felismerését, azonosítását. Ez a feladat nem írja elő az igecsoport megnevezését; ha a tanulók számára az igecsoport azonosítása nehéznek bizonyul, elegendő ezek megfelelő alkalmazása. Érdemes azonban a kiemelt (kiegészített) igékről megbeszélni, mi a pontos jelentésük (pl. *csalódik, örül* – érzés).

Az ígéről eddig tanultak összefoglalását szolgálja a tankönyv 79/5. feladata: ebben egy összefüggő szöveget kell megérteni (fantáziahírt), majd a szöveggörnyezetét, beszédhelyzetét megfogalmazni, végül a kiemelt szavakat a jelentésük alapján csoportosítani. Ha a csoportban az értelmező olvasás már jól megy – vagy éppen ennek gyakorlása a cél –, felolvastathatjuk a

szöveget hangosan, úgy, hogy a felolvasók érzékeltessék a mondatfajtákkal, mondat végi írásjelekkel jelzett érzelmeket is.

A fejezet 6. leckéjében (*A végén is helyesen*) az igékkel kapcsolatos helyesírási kérdésekkel foglalkozunk. Ebben a leckében a következő helyesírási ismereteket kell közvetíteni: képzett igék helyesírása (*-u/-ül, -dul/-dül, -ít*); a *j* hang jelölése az igékben; hosszú mássalhangzókat tartalmazó igék és mássalhangzó-törvények helyes leírása igékben (írásban nem jelölt hasonulások, összeolvadás). Emellett figyelmet fordítunk a helyesejtésre a hangzóhosszúság és a mondatfajták szóbeli érzékeltetésében. Tovább fejlesztjük a mondat- és szövegalkotási képességet is.

A helyesírás gyakorlását változatos feladatokkal kell megoldani, hogy a tanóra ne váljon unalmas drillezéssé. Mindenképpen illesszünk be szóbeli feladatokat, megbeszélést, magyarázatokat is. Javasolható a következő sorrend:

- A cím alatti feladat történet alkotását kéri adott igék felhasználásával. A megjelölt igék azonos töből származnak, de eltérő képzőket tartalmaznak. A mondat- és történetalkotással meg tudjuk figyeltetni, hogy a képző (az ige vége) hogyan változtatja meg a jelentést.
- A tankönyv 80/1. feladata játékos bevezetést, ráhangolódást tesz lehetővé a találós kérdések megfejtésével. Ezek igéiben megfigyeltethetjük a képzők (az ige végződéseinek) helyesírását, a magánhangzók hosszúságát. Mivel a hétköznapi beszédben – vagy regionális beszédjellemzők miatt – ezek ejtése pontatlan lehet, hangoztassuk is az igéket (gyakorlasként az előző feladat igéit is ismételhetjük). Ezzel előkészítjük a szabályalkotást. A 80/2. feladat olyan igéket foglal összefüggő szövegbe (hír), amelyek ejtése és írása általában nehézséget okoz, így érdemes mind az ejtést, mind a helyesírást is gyakorolni.
- A 80/3. feladatban jutunk el a szabályalkotásig: a tanulóknak fel kell ismerniük az átalakító feladatban az analógiát, megnevezni az igék fajtáját a jelentés alapján, illetve megfigyelni a toldalék magánhangzóját. Kérhetünk a tanulóktól további példákat is az analógiás sorra, pl. *szépít – szépül, készít – készül, javít – javul*. Ezek után fogalmaztassunk helyesírási szabályt a tanulókkal. A feladat b) részének megoldása segít az azonnali alkalmazásban.
- A munkafüzet 70/1. feladatával elmélyíthetjük a szabály ismeretét. A 70/2. feladat pedig a kitalált igék mondatba helyezésével az alkalmazásra ad lehetőséget. Ez a mondatalkotási feladat egyúttal egy év eleji ismeretet is felelevenít: különböző modalitású mondatokat kell alkotni. A feladatot érdemes egyéni munkában elvégeztetni, ha a csoport jól emlékszik a mondatfajtákra, és jártasabb a mondatalkotásban. Ha a csoport több tanulói segítséget igényel, előbb idézzük fel a mondatfajtákkal kifejezhető beszédszándékot, beszéljük meg ezeknek a mondatoknak

a leírásához szükséges helyesírási ismereteket (mondatkezdő nagybetű, írásjel). Kérdezhetünk először szóban mondatokat, így a gyengébben fogalmazók példát is kapnak a feladat megoldásához, és csak ezután várjuk el az önálló mondatalkotást. A megoldásokat olvassuk fel a gyerekekkel; ügyeljünk a mondatfajta érzékeltetésére a helyes intonációval. A célzott toldalékok további gyakorlására szolgál a munkafüzet 71/4. feladata, amely azonban nem egyszerű analógiás átalakítás, hanem a jelentés oldaláról közelít a helyes képző használatához a szavak megfejtésében.

- Szintén a helyesírás megfigyelését és annak alkalmazását gyakorolhatjuk a munkafüzet 71/2. feladatában, amelyben két főnévi szótövet (*szín, tűz*) és a belőlük képzett igéket kell mondatban felhasználni. Azzal, hogy a szavak eredeti szófaja (főnév és ige párban) nem változhat meg, a tanulók anyanyelvi tudatosságát fejlesztjük: tudatosan ügyelniük kell arra, hogy a létrehozott mondatokban is megmaradjon a kiinduló szófaji érték.
- A tankönyv 81/4. feladata hosszú mássalhangzót tartalmazó igék helyesírását gyakoroltatja. Közülük különösen a kétjegyű mássalhangzók írására kell odafigyelni; ezt a feladatban az igealakok megfigyelésével erősítjük. Igepárok alkotásával segítjük a nyelvtani analógia felismerését (azonos szótő különböző képzőkkel), a szótő és a toldalék azonosítását (*kopog – koppan, sziszeg – szisszen*) anélkül, hogy a toldalék fajtáját megneveznénk (képző). Az igepárok lemásolása a vizuális emlékkép erősítésével segíti a helyesírást. Gyorsabban haladó csoportban kérhetjük mondatok alkotását is egy-egy igepárral, amelyekben megfigyelhetjük, hogyan változik meg az ige jelentése az igevégződéstől (toldaléktól) függően.
- A munkafüzet 71/5. feladatában szavak kiegészítésével gyakoroltathatjuk a *j* hang jelölését írásban. Érdekes a munkafüzet feladatával kezdeni, majd utána áttérni a tankönyv 81/5. gyakorlatára, mivel ez utóbbihoz többféle tevékenység kapcsolódik. Ebben a feladatban is a *j* és *ly* betűvel kell az igéket kiegészíteni, de az elkészült munkákat ellenőrizzük párban, felhasználva a *Helyesírási szótárt*. Így a feladat az ellenőrzés igényét, a szótárhasználat képességét is fejleszti. Ehhez kapcsolódik a tankönyv 81/6. feladata is, ami szórejtvény: egyszerre agymozgató játék, illetve a *j*-s és *ly*-es szavak játékos ismétlése írásban.
- A tankönyv 81/7. feladata segíti – a helyesírás gyakorlása mellett – az igeről eddig tanultak összefoglalását, ismétlését is. A találós kérdés játékkal vezeti be a feladatot, és indukciós anyagot is jelent. Az igék gyűjtése után azokat jelentésük és alaki értékük szerint válogatva néhányat a füzetbe is le kell írni. Ehhez az igék három csoportját kell felidézni ismétlésként (cselekvést, történést, létezést jelentő szó). A találós kérdések több igéjét le kell jegyezni más-más okok miatt:

7. a) Olvasd el a találós kérdéseket! Írd le a megfejtésüket a füzetbe!

b) Keresd meg bennük az igéket!

Egy lyukon bebújsz,
két lyukon kibújsz,
akkor vagy igazán benne,
amikor kibújtál belőle.

Fűszálak közt zöld bogár,
meglapulva egyre vár.
Ha a fűszál megrezzen,
nagyot ugrik, elrebben.

c) Írd le a meghatározásnak megfelelő igéket a füzetbe!

Cselekvést kifejező, ötbetűs ige

Létezést kifejező, hárombetűs ige

Történést kifejező ige

Ellentétes irányt kifejező cselekvő igék

A találós kérdések igéi: bebújsz, kibújsz, vagy, kibújtál, vár, megrezzen, ugrik, elrebben

- cselekvést kifejező, ötbetűs ige: *ugrik*
- történést kifejező ige: *megrezzen*
- létezést kifejező, hárombetűs ige: *vagy*
- ellentétes cselekvést kifejező cselekvő igék: *bebújsz – kibújsz; vár – elrebben.*

Ha a válogatás jól megy a tanulóknak, érdemes címkét megfogalmazni a kimaradt igéhez is, pl. *cselekvést kifejező, múlta utaló ige (kibújtál).*

- A munkafüzet 70/3. feladata kapcsolódik ehhez a tankönyvi gyakorlathoz, mivel ebben is van csoportosítás. Az indukciós szöveg itt prózai: a család egy délutánjának leírása. A szövegből gyűjtött igéket kell írásban csoportosítani, és a csoportokat is megnevezni; ezzel a korábbi órákon tanultak ismeretét mélyítjük el. A feladat itt is többszintű: elsőként fontos a szöveg pontos elolvasása és megértése, amiről meg kell győződnünk, ha a tanulóink ezen a téren még fejlesztést kívánnak. Ezután egyéni munkában kereshetik meg és húzhatják alá az igéket. Önállóbb tanulók vagy osztály a csoportosítást is végezheti egyéni munkában vagy párban; segítséget igénylő tanulókkal először gyűjtsük össze az aláhúzott igéket, beszéljük meg, mi alapján lehet csoportosítani őket (jelentés, akarattól függő vagy független), írassuk le (a táblára is írjuk fel) a csoportokat, majd innen lehet a válogatást, csoportosítást önállóan is megpróbálni. Mindegyik munkaforma esetén ellenőrizzük a megoldásokat!
- A munkafüzet 71/7. feladata nem kötelező; az előző leckében már találkoztunk ezzel a típussal: a feladat versírásra „tanítja” a gyerekeket a rímkereséssel, de a rímkeresés a szókincset is aktivizálja, a logikus gondolkodást fejleszti, mivel a szóvégi azonosság felismerése nehezebb, mint a szó eleje alapján keresni analógiás elemeket. A b) részben kért versírás megmozgatja a fantáziát, kreativitást igényel, egybekapcsolja a

nyelvtani és irodalmi ismereteket, kapcsolódást jelent az olvasás (irodalom) és a nyelvtan tantárgyak között. Ezt a feladatot kijelölhetjük szorgalmi feladatnak is; ebben az esetben a következő órán adjunk lehetőséget a bemutatásra azoknak, akik megpróbálkoztak a versfaragással.

A fejezet utolsó, 7. leckéjében (*Kik és mennyien?*) az igeragozás nyelvtani/alaktani alapjait tudatosítjuk a tanulóknál. A 3. osztályosok számára a magyar nyelv kétféle igeragozási paradigmájának, a megfelelő igei személyragoknak az alkalmazása várhatóan nem okoz nehézséget, mivel ez az anyanyelvi kompetencia már korábban biztonsággal elsajátított eleme. Erre építhetünk ebben a leckében, így olyan nyelvi eszközöket is megfigyelhetünk, amelyeket grammatikai szinten még nem tanultunk, és most sem vezetünk be (pl. a személyes névmás mint tananyag 4. osztályos téma), de a meglévő anyanyelvismeret alapján alkalmazhatjuk. A lecke központi fogalma és célja a tudatosítás: a feladatok többségében az igében (igeraggal) kifejezett cselekvő azonosítását és megnevezését gyakoroljuk. Ez egészül ki alaktani elemzésekkel, játékos szófelismeréssel (anagramma, szókereső), illetve a helyesírás gyakorlásával.

A tankönyv cím alatti feladatában játékos módon gyakorolhatják a gyerekek, hogyan lehet a cselekvéseket és a cselekvést végzőket szavak nélkül, némajátékkal megjeleníteni. A tankönyv 82/1. feladatában ezt folytatjuk: mondatok szereplőit (alanyai) kell a fejezetnyitó képen azonosítani az igék/cselekvések segítségével. A feladat b) része a fogalomalkotást készíti elő: a színessel kiemelt szavak és referátumuk (mire vonatkoznak) egyeztetése, nevesítése vezeti rá a tanulókat arra, hogy a kiemelt szavak (névmások, de ezt a fogalmat nem tanítjuk ezen a szinten) a cselekvők, az események szereplőinek neve helyett állnak. A feladat c) részében megfigyeljük az ige alakját, és értelmezzük, hogy mely rész (toldalék, rag) jelzi, hogy melyik kiemelt szóval (névmással) kapcsolódik össze. Ezzel a megfigyeléssel valójában az ige és a cselekvés alanyának egyeztetését figyeljük meg.

A tankönyv 82/2. feladatában összefüggő szövegben kell megállapítani a szereplőket, akikre csak az igei személyragok utalnak, így itt a tanulók az előző feladatban szerzett megfigyeléseiket alkalmazhatják, gyakorolhatják. A feladat b) része közvetlenül készíti elő a fogalomalkotást, mivel a szövegből kiemelt igékhez kell párosítani a megfelelő személyes névmásokat (a névmást mint szakszót nem alkalmazzuk!). A füzetbe leírt egyeztetett szerkezetek alapján a tanulók már meg tudják fogalmazni, mire utalnak a kiemelt szavak.

A munkafüzet 72/1. feladata szókeresővel gyakoroltatja a személyes névmások (szereplők) felismerését. Két egymást követő tevékenységet kér a feladat; azok, akiknek a nyelvi rejtvények megfejtése nem okoz gondot, a feladat a) része egyéni munkában is kijelölhető. Ha a tanulók nehezebben boldogulnak a feladat (instrukció) értelmezésével, érdemes közösen megbeszélni, milyen szavak bújhattak el a hosszabb szóalakokban. E szavak felfedezését nehezítheti, hogy nem tartalmas szavakat, hanem helyettesítő szófajt, névmásokat keresünk. Egy olyan szó van, ami félrevezető lehet: a hőköl szóban három rövid

szó is fellelhető: *hő, ől, ők*. Ha a tanulók ezt megtalálják, kapjanak dicséretet, de egyúttal szűkítsük a keresendő szavakat úgy, hogy ne legyenek főnevek, sem pedig igék a megtalált rövid szavakban. Emellett utalhatunk a tankönyv 82/2. feladatára, ha az előzőekben már adtunk nevet a szócsoportnak (az események szereplői). A feladat b) részében is szükség lehet segítségre, mivel a kiinduló igéket a bennük rejtőző személyes névmásnak megfelelő alakban kell leírni, azaz ragozni kell. Mivel azonban egyelőre nem használjuk a grammatikai terminusokat, lehetséges, hogy segítenünk kell a tanulóknak az instrukció megértésében. Ennek legvilágosabb módja, ha az első igét közösen megoldjuk: írjuk le a benne talált névmást (*te*), majd illesszük hozzá az igét (*etet*), és a kettőt egyeztessük, azaz tegyük érthetővé, szókapcsolattá a két szót: *te etetsz*. Ennek a mintájára már önállóan is tudják folytatni a sort a tanulók.

A tankönyv 83/4. feladata készíti elő a következő ismeretet: a válogató, csoportosító feladatban az egyes és a többes számú igéket kell szétválasztani. Itt is érdemes lépésről lépésre haladni: előbb figyeltessük meg a tanulókkal, mely cselekvést hány szereplő végzi (egy vagy több), majd válogassuk két oszlopba a szavakat, és csak ezután nevezzük meg, hogy az első oszlopban egyes, a másodikban többes számú igékről van szó, mégpedig annak alapján, hányan végzik a cselekvést. Így tudjuk érthetővé, élővé tenni a grammatikai fogalmat (egyes számú ige, többes számú ige). A feladat b) részével gyakoroljuk a szótő és a toldalékok felismerését, a szótőkeresést, illetve felismertethetjük – az elvonatkoztatásban jártasabb tanulókkal –, hogy az egyes és a többes számot a toldalék jelzi (ezt alapszinten még nem kell felfedezni vagy megnevezni).

A fogalomalkotás következő lépése a tankönyv 83/4. feladata. Az igéket kell a szavak közül kiválasztani, majd a megfelelő személyes névmásokhoz (szereplőket megnevező szavakhoz) kötni. A nyelvtanban szokásos jelölést ezek után próbáljuk megfejtetni a tanulókkal, pl.:

én (E/1.)

szerelek, szegelek

A tanító egy kérdéssor segítségével vezetheti rá a tanulókat a szám és személy szokásos jelölésének megfejtésére:

Ki végzi a cselekvést? (én)

Hány szereplő végzi a cselekvést? (egy)

Ezt az egyes számot jelöli a zárójelben a nagy E betű. Hányadik kártya az én a sorban? (első)

Ezt jelöli a kártyán az 1. szám. A cselekvés végzője élőlény? (igen)

Milyen élőlény képes szerelni és szegelni? (ember)

Mondjatok rokon értelmű szót az ember szóra! (férfi, nő, személy)

Próbáljátok megfejteni a kártyán zárójelben lévő betűt és számot! (egyes szám első személy)

A tanulók próbálkozhatnak az *egyes szám első személy* feloldással. Ha ez nehézséget okoz, vagy a tanulók számára nehézkes az elvonatkoztatás, absztrahálás, ugyanezzel a gondolatmenettel, de nem kérdésekkel, hanem magyarázattal is bevezethetjük ezt a nyelvtani fogalmat. A többi kártyát hasonló módon értelmezhetjük.

Ezt az új ismeretet a munkafüzet több feladata is gyakoroltatja úgy, hogy egyéb, játékos tennivalókkal is összekapcsolja. A 72/3. feladatban anagrammák megfejtésével jutunk el az elemzendő igéig; a 73/4. feladatban az igealakok elemzése után a szómagyarázat következik. Ez a szóbeli kifejezőkészséget fejleszti, illetve – a rokon értelmű igék miatt – segít felidézni korábbi ismereteket. A munkafüzet 72/2. feladata többszörös rejtvény: a tanulóknak egyszerre két ábrát kell párhuzamosan értelmezniük, ez próbára teszi – és fejleszti – az ábraolvasási képességet. A két ábrában meg kell találni az azonos síkidomokat – ez a matematikai, geometriai ismeretet is aktivizálja. Végül pedig fel kell fedezni az összefüggést a két ábra között, amit nehezít, hogy nincs az ábrákban rávezető, megoldott részlet. A feladat b) részében pedig a többihez hasonlóan ismét alaktani elemzést kell végezni, ami fejleszti a szótőkeresés képességét, és további differenciálásra is lehetőséget ad. Ha a tanulók képességei megengedik, érdemes megfigyeltetni, hogy a toldalék az, amiben látjuk az esemény szereplőjét.

A munkafüzet 73/5. feladata már alkotó jellegű: a megadott cselekvőknek megfelelően kell mondatot átalakítani. Ezek a mondatok – az eddigiektől eltérően – különböző idejű igéket tartalmaznak, így elővételezik a következő fejezet témáját, az igeidőket, és aktivizálják ezzel kapcsolatban a tanulók anyanyelvi ismereteit, anyanyelvi kompetenciáját. Törekedjünk arra, hogy az átalakulás után a mondatban az igeidő megegyezzen a kiinduló mondatéval. Kiemelendő a feladat 2. mondata (*Jóízűeket iszom/iszunk a tudomány kútjából.*) értelmezést kíván; ezzel fejlesztjük a gyerekek elvonatkoztató képességét, az absztrakt jelentés megértését.

A 73/6. feladat hibás mondatok javítása, amelyben az igék és a cselekvők egyeztetését gyakorolhatjuk. A 73/7. feladatban pedig a megtanult képlet (szám/személy) alapján további igéket gyűjthetünk, így megerősíthetjük a lecke – minden bizonnyal – legbonyolultabb új elemének alkalmazását.

A tankönyvben gondolattérkép zárja a leckét. Fontos, hogy mindig szóban is feloldjuk a gondolattérkép részleteit, illetve a nyelvtani ismereteket több példával is egészítsük ki. Így valójában egy-egy ige ragozási sorát kapjuk, amelynek ismerete szintén része a tanulók anyanyelvi kompetenciájának; a mi feladatunk ennek az ismeretnek a rendszerezése és tudatosítása. Törekedjünk arra, hogy – közeledve a tanév végéhez – minél több tanuló próbálkozhasson a gondolattérkép alapján ismeretei feleletszerű bemutatásával (összefüggő szövegalkotás), és ebben is várjuk el a nyelvtani kifejezések feloldását példákkal.

VII. fejezet: Az ige és az igeidők

Tk. 84–95., Mf. 74–83.

Ajánlott óraszám: 5 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
Különbféle időben végbemenő cselekvések, történések megkülönböztetése. Az igeidők helyes használata beszédben és írásban. Az igekötők szerepének és írásmódjának megfigyelése. Tudatos alkalmazásuk.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – a szövegkörnyezetnek megfelelően használja az igeidőket és az igekötőket; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	
Kulcsfogalmak/fogalmak	Szófaj; ige; igeragozás.	

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Helyesírási szabályok ismerete és alkalmazása	Órakeret 56 óra
Előzetes tudás	A hangok hosszúságának helyes jelölése a begyakorolt szókészlet körében. A kiejtéssel megegyezően írt rövid szavak biztos helyesírása. A <i>j</i> hang biztos jelölése a begyakorolt szókészletben.	

A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A helyesírási készség fejlesztése. A megismert nyelvi eszközök, nyelvhelyességi és helyesírási szabályok alkalmazása a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban.		
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok	
Helyesírási szabályok alkalmazása különböző írástevékenységekben: igeidők, ragos és kiejtéstől eltérő írásmódú igék; A j hang biztonságos jelölése a tanult szófajok körében.	A tanuló – a begyakorolt szókészlet körében biztonsággal alkalmazza a tanult helyesírási szabályokat; – írásbeli munkái rendezettek, olvashatóak; – helyesírását önellenőrzéssel felülvizsgálja, szükség esetén javítja.		
Kulcsfogalmak/fogalmak	Nagybetű, kisbetű, írásjel, helyesírási szabály.		

A tankönyv 7. fejezetének (*Az ige és az igeidők*) fejezetnyitó képe időutazásra hív: a helyszín egyes részletei a múlt század első felébe, mások a jelenbe, ismét mások a jövőbe röpítenek. Minden esetben van egy közös pont: egy cukrászda, tele emberekkel, így ugyanazt a jelenetet többféle időben is meg tudjuk figyelni. Így lesz alkalmas a fejezetnyitó kép a három igeidő (múlt, jelen és jövő) illusztrálására, de akár egybevető megfigyelésére is.

A fejezet 1. leckéje (*Múlt, jelen, jövő idő*) több lehetőséget is kínál a fejezetnyitó kép alkalmazására. A cím alatti feladat kötetlen beszélgetésre készítet a kép megfigyelésével. Először adjunk teret az egyéni megnyilvánulásoknak, a tanulók szabadon választhassanak, hogy a kép mely részletéről szeretnének beszélni. A szabad, kötetlen beszélgetés fejleszti fantáziájukat, beleélési és elvonatkoztatási képességüket. Várjuk meg, amíg önállóan felfedezik, hogy a kép egyszerre három időpillanatot, múltbelit, jelent és jövőt is ábrázol. Ha ezt felfedezték, kérdezzük meg, milyen részletek igazolják, hogy milyen időt ábrázol a képrészlet (pl. a „jövő járművei” plakáton egy régi autót látunk, a digitális korszak régiségei között síkképernyős monitor és mobiltelefon látható), így az érvelés képességét is fejlesztjük.

A kötetlen bevezetés után fókuszálhatunk az óra témájára, erre alkalmas a tankönyv 86/1. feladata, amelyben irányítottan folytatódhat a beszélgetés a nyitóképről. A tankönyv 86/2. feladata tovább szűkíti és irányítja az önálló szóbeli megnyilatkozásokat, mivel időre utaló kifejezéseket kell a mondatokba illeszteni, majd ezt írásbeli munkával kiegészíteni. A megalkotott mondatok felolvasása során ügyelni kell a hangsúlyra, intonációra, így a helyesejtést is fejlesztjük.

A szövegek idejének megállapításában az időhatározó-szók, illetve időre utaló szavak, szószerkezetek segítenek. Az óra egyik feladata ezek tudatosítása, illetve – szükség esetén – ismeretük bővítése, szókincsbővítés. Ezt segíti a tankönyv 86/3. feladata válogató, csoportosító munkával.

A tankönyv 86/4. és 87/5. feladata ugyanazt a célt szolgálja: szövegben, illetve mondatokban kell felismerni az időre utaló kifejezéseket, majd ezek összefüggését az igével. A 87/5. feladat ezt a mondatok szintjén teszi, és részfeladatokkal támogatja az időre utaló szavak felismerését és az időhatározós szószerkezet megalkotását, amit nem önállóan kell elvégezniük a tanulónak, mivel az alaptagot színessel látjuk. Ez a feladat így fokozatosan, lépésről lépésre vezeti az összefüggések felismerésében, az idő azonosításában több segítséget igénylő tanulókat az időhatározó(-szó) és az ige kapcsolatának megértéséhez. A feladat c) része a jövő idő kétféle kifejezésének lehetőségére ébreszti rá a tanulókat: a magyarban a jövő idejű igealak mellett a jövő időre utaló egyéb szó is alkalmas a jövő idő megjelölésére. Szorosan ide tartozik a tankönyv 87/6. feladata, amely az előző feladat ígéinek elemzését kéri. Végül kiegészíthetjük a gyakorlatot pl. válogató olvasással: olvassák fel a mondatokat (vagy a megbeszélte szószerkezeteket) a bennük kifejezett idő alapján válogatva, csoportosítva (pl. először csak a múlt, majd a jelenre, végül a jövőre utalókat). Így megerősíthetjük az új ismeretet azokkal a tanulókkal, akik több gyakorlást igényelnek.

Gyorsabban haladó csoportban ugyanezt a célt a tankönyv 86/4. feladatával is megoldhatjuk. Ez a feladat szövegszintű, így a megoldáshoz fontos a szöveg pontos megértése is. Azzal, hogy a tanulók folytathatják szóban (akár később, házi feladatként írásban) a mesét, a szó- és/vagy írásbeli kifejezőkészséget is fejlesztjük. Több gyakorlást, magyarázatot igénylő tanulókkal sem kell lemondanunk erről a feladról, de az ő esetükben érdekesebb a szó- és szerkezetszintről indulni, és a 87/5. feladattal kezdeni a gyakorlást.

A munkafüzet 74/1. feladata az előbbiekhöz hasonló, és szintén lehetőséget ad a történet folytatására is. Az időre utaló szavak helyett azonban itt az ígéken van a hangsúly, így érdemes a szerkezetek megfigyelése után ezzel folytatni a munkát. A szöveg csak múlt idejű ígéseket tartalmaz; a szövegalkotásban jártasabb tanulókkal végezethetünk (kiegészítésként) átalakítást is: figyeljük meg, elmesélhető-e a történet jelen időben, így összeköthetjük a feladatot az olvasás tantárgyból a mesék jellemzőinek felidézésével.

A munkafüzet 74/2. feladatában ugyanezt a műveletet egy vers részletén kell elvégezni (jelen idejű ígék). A feladat c) része a könyvtárhasználatra buzdít. Érdemes előre megbeszélni, hogyan kell a könyvtárban keresni, hogyan lehet a kutatómunkát (lehet szorgalmi feladat) elvégezni.

Az igeidők megértését gyakorolhatjuk tovább a munkafüzet 74/3. feladatában, amely adott mondatok elemzését, majd átalakítását kéri. A 74/4. feladat – az igeidők gyakorlása mellett – az ábraolvasási képességet is fejleszti, mivel először a mátrix működését, a „szabályt” kell felismerni.

A munkafüzet 75/5. feladata több, és nem csupán a nyelvtanhoz kötődő képesség fejlesztését szolgálja. A legfontosabb a szövegértés: három rövid szöveget kell a tanulóknak értelmezniük, majd megérteniük a közöttük lévő viszonyokat is. A megértett szövegekhez képeket is kell társítani (képolvasási képesség), majd a megtanult nyelvtani ismereteket is alkalmazni (jelen, múlt, jövő). Ha a tanulóknak a szövegértés nehézséget okozhat, haladjuk közösen, lépésről lépésre. Először a szövegek számozásának sorrendjében olvassuk el a szövegeket, és azonosítsuk a képeket. Ezután érdemes megbeszélni, a tanulók szerint melyik számú rész történt előbb (megfelel a számozásnak). Kérdezzük meg, milyen évszakban vagyunk a szöveg szerint, majd kérjük ennek indoklását. Így térhetünk át az időre utaló elemek (szavak és igék) elemzésére, azaz a feladat c) részéhez. Feltétlenül hívjuk fel a tanulók figyelmét, hogy a három részre tagolt szövegek összefüggenek, egészet alkotnak!

A 75/6. feladatban ismét az igeidők gyakorlására van mód, de újabb szövegfajtában, párbeszédben. Ha a tanulók képesek a bonyolultabb összefüggések felismerésére, érdemes megbeszélni a második megszólalást:

- 6. a) Kik a résztvevői az alábbi beszélgetésnek? Játsszátok el a jelenetet!**
- A tanító néni azt mondta, hogy Budapestre kirándulunk.
- Most megyünk? – kérdezte Fanni viccelődve.
 - Akkor indulunk, amikor már pontosan megterveztük a programot.
 - Hová látogatunk majd el? – érdeklődött Peti.
 - Szeretnék megmutatni nektek minél több nevezetességet a fővárosban.
- b) Húzd alá a párbeszédben az igéket, és állapítsd meg az idejüket!**

A párbeszéd elolvasása, az igék kiemelése és idejük megállapítása után hívjuk fel a tanulók figyelmét erre a mondatra: „Akkor indulunk, amikor már pontosan megterveztük a programot”. A mondatban két ige van, egy jelen idejű, de a jelenet idejéhez képest a jövőben történő cselekvésre utaló szó (indulunk), illetve egy múlt idejű ige (megterveztük). Kérdezzük meg, mikor történik ez a cselekvés a jelenet idejéhez képest (a jövőben), és miért van mégis múlt időben az ige (arra utal, hogy az indulás egy előtte befejezett cselekvés után fog történni, azaz perfektívalja, befejezetté teszi a tervezést az igeidő). Ha úgy ítéljük meg, hogy a tanulóknak nehéz lenne egy ilyen összefüggés megértése, akkor elegendő a múlt idő megállapítása – ez a szöveg megértését nem akadályozza, mivel az anyanyelvi kompetencia része az igeidők megértése és helyes alkalmazása; a nyelvtanórán ennek az ismeretnek a megnevezése és tudatosítása történik.

A munkafüzet 75/7. feladata mondatok sorba rendezése számozással összefüggő történetté. Az összefüggések pontos megértését, az eseménysor felismerését kívánja a tanulóktól, illetve ezt fejleszti. Ebben a feladatban több megoldás is lehetséges: a kezdő és

záró mondatok (*Ma van a születésnapom., Lesz miről beszélgetnünk holnap!*) valószínűsíthetők, a többi esetében többféle sorrend is elfogadható.

A tankönyv leckéje gondolattérképpel zárul. Feltétlenül szükséges, hogy ezek feloldásakor, megbeszélésekor példákat is kérjünk a tanulóktól, mivel ezzel egyrészt gyakorolnak, másrészt a megértést is tudjuk ellenőrizni.

A 2. lecke (*Éppen most...*) az ige jelen idejével foglalkozik. A leckében változatos feladatokkal gyakorolhatjuk az igehasználatot, melyek közül több a fantázia, a verbális kifejezőkészség fejlesztését szolgáló gyakorlat (Tk. 88/cím alatti feladat; TK. 88/1–2.; Tk. 89/4.; Mf. 76/4.), mások a szövegértés erősítését (Tk. 88/1.; 77/6., 77.8.) is célozzák. A tanulók szintjének, önállóságuk fokának, fejlesztési szükségleteinek megfelelően választhatunk, milyen sorrendben végezzük el a feladatokat. Minden esetben érdemes a tankönyv cím alatti feladatával ráhangolni a gyerekeket a jelenben való gondolkodásra, a pillanat nyelvi kifejezésére a képzelt videofelvétel elmesélésével. El is játszhatunk egy ilyen jelenetet; a kamerát helyettesítheti egy mobiltelefon, a gyerekek a mesélő tanuló tudósítása alapján eljátszhatják az elképzelt történetet. Meg is fordíthatjuk a feladatot: egy csoport némajátékkal játszik el egy jelenetet, amit a többi csoport tagjai kommentálnak, közvetítenek.

Ha a tanulók számára a szövegértés nem okoz nehézséget, kezddetünk a tankönyv 88/1. feladatával, amelyben egy adott beszédhelyzetet leíró összefüggő szöveget kell értelmezni. A b) feladatrészben páros munkában tehetnek fel kérdéseket a tanulók, ezzel párban ellenőrizhetik a szöveg megértését. A feladat célja, hogy a jelen idejű igék felismerését gyakoroltassa, az igék kiemelésével. A jelenet eljátszásával és szóbeli közvetítésével játékosabbá, oldottabbá tehetjük az órát, fenntartjuk az érdeklődést, fejlesztjük a fantáziát és a szóbeli kifejezőkészséget. A feladat b) része vezet el a fogalomalkotáshoz.

Ha a tanulók több gyakorlást és több segítséget igényelnek, érdemes a munkafüzet 76/1. feladatával, mondatalkotással kezdeni. Ebben gyűjthetünk igéket, és elemezhetjük, milyen időre utalnak. Ennél nehezebb, mivel mondatok összefüggő szavainak párosítását kéri a tankönyv 88/3. feladata. E feladat igéinek megfigyelésével is eljuthatunk a fogalomalkotáshoz: a tanulók megállapíthatják, hogy az igék a jelenre utalnak. A tankönyv 89/4. feladatának a) részében ismét a fejezetnyitó képről kell jelen idejű mondatokat alkotni, így ez a feladat felcserélhető a munkafüzet 1. feladatával, de a mondatalkotási készség fejlesztését, illetve a jelen idejű ige ismeretét is gyakoroltatja. A továbbiakban a szövegértés fejlesztésére a lassabban haladó csoportban is érdemes elvégezni a tankönyv 88/1. és 2.a feladatát, mivel addigra a szükséges ismereteket már gyakorolták a tanulók, így koncentrálhatunk a szöveg megértésére. Ebben több gyakorlást kívánó tanulókkal fordítsunk több figyelmet a megértés ellenőrzésére, pl. irányított kérdésekkel vagy az 1. feladat a) részének frontális megoldásával.

A munkafüzetben többféle feladatot is találunk a további gyakorlásra. A 77/7. gyakorlat egy elemző válogatás, amely szórejtvényt is tartalmaz. A munkafüzet 76/3. feladata

egy ismert népköltés kiegészítését várja; ha a tanulók erre emlékeznek, könnyebb megoldani a feladatot, ha nem tudják felidézni, érdemes emlékeztetni őket a vers jellemzőire, pl. a rímekre és ritmusra, mivel ezek segítik a megoldást. Érdemes el is mondani a verset, ritmusgyakorlattal kiegészíteni a feladatot, vagy elénekelni az énekes formáját (vagy énekórán visszatérni rá).

A munkafüzet 76/4. és 5. feladata a szó- és írásbeli szövegalkotást gyakoroltatja a napirend vagy egy elképzelt cselekvéssor elmondatásával.

A tankönyv 89/5. feladatával tovább gyakorolhatjuk a jelen idejű igék felismerését, amihez pontos olvasás is szükséges. A feladat c) része az igékről eddig tanultakat foglalja rendszerbe: az igék jelentésalapú csoportosítása, valamint az időre utaló szavak gyűjtése és rendszerezése ismétli az igével kapcsolatos eddigi tudást, és előkészíti az ismeretek összefoglalását.

A munkafüzet további feladatai az igeidők felismerésén túl a szövegértést fejlesztik. A 77/6. feladatban jelen idejű szöveget jelen idejű szöveggé kell alakítani, amelyben megváltozik az aspektus: tartós-huzamos jelentésű igék (*jár, tornászik, egyensúlyoz*) és az ismétlődésre utaló szavak (*nyáron, néha*) alkalmazása helyett pillanatnyi cselekvéseket kell leírni. A tanulókat arra kell rávezetni, hogy ehhez nemcsak az igék (ebben a szövegben elsősorban nem az igék), hanem az egyéb, időre utaló szavak megváltoztatására van szükség. A tankönyv 89. oldalán található gondolattérkép példát mutat a jelen idő kétféle jelentéséhez kötődő időhatározó-szókra. A gondolattérkép értelmezését mindig összefüggő mondatokkal végezzük/végeztessük, hiszen a térkép csupán vázlat, amelynek feloldásához – az ismeretek megjegyzésén túl – jó szóbeli kifejezőkészségre is szükség van.

A 77/8. feladatban a mondatok megértésén túl az időrend, az események sorrendjének megértése szükséges a sorba rendezéshez, így ez a feladat fejleszti az összefüggések felismerésének képességét.

A munkafüzet utolsó feladata (77/9.) gyors játékos versenyeztetésre vagy szókincsfejlesztésre egyaránt alkalmas: az egyénileg gyűjtött igék ismertetésével bővíthetjük a tanulók szókincsét, de ha a feladatot adott időre végeztetjük el, akkor motiváló verseny is lehet. A gyűjtés/verseny mellett ez a feladat is ismétli a cselekvést és történést jelentő igék fogalmát, fenntartja az igékről tanultak ismeretét.

A fejezet 3. leckéje (*Régebben történt*) a múlt idejű igékre vonatkozó ismereteket közvetíti. Ebben a leckében foglalkoznunk kell a múlt idő toldalékával és a hozzá kötődő helyesírási szabállyal, illetve a múltira utaló szavakkal, szó szerkezetekkel. Emellett a kétféle igeragozási sor (általános és határozott) megfigyelésére és alkalmazására is van lehetőség, olyan mélységben, ahogyan az a tanulók számára nem megterhelő.

Az órát érdemes a cím alatti ráhangoló feladattal kezdeni: a tanulók összefüggő élménybeszámolót tarthatnak egy korábbi emlékükről. Adjunk lehetőséget a könnyebben fogalmazó, valamint a több segítséget igénylő tanulóknak is a megszólalásra.

A tankönyv 90/1. feladatában összefüggő szöveget kell olvasniuk a tanulóknak, amelynek a megértését a fejezetnyitó képpel tudják igazolni. A feladat b) része a szótő- és toldalékkeresést gyakoroltatja, és így vezet rá a múlt idő jelének megfigyelésére. A múltra vonatkozó szószerkezeteket mutatja be, és megértését ellenőrzi a tankönyv 90/2. feladata. A múlt időben való tájékozódást, az időrend felismerését szolgálja a feladat b) része, amelynek helyes megoldása egyúttal egy rejtvény megfejtését is eredményezi: *múlt idő*. A tankönyv 3. feladata közvetlenül előkészíti a múlt időre vonatkozó nyelvtani jel felismerését: a szöveg átalakítása után a toldalék keresésével a szóelemzést is gyakoroltatja (szótő+toldalék). Ezt a gondolatmenetet folytatja a 91/4. feladat, de közelebb is visz a helyesírási szabályhoz a toldalék felismertetésével, a szóalakok megbeszélésével. A feladat c) része kéri a múlt idejű igék csoportosítását a füzetben a megbeszélte sajátosság alapján (rövid vagy hosszú -t a szó végén); így, miután szóban megbeszéltük az igék hangalakját, majd írásban is csoportosítottuk ezeket, már meg tudjuk fogalmaztatni a helyesírási szabályt az 5. feladat hiányos mondata segítségével.

A munkafüzet többféle feladattal segíti az ismeret elmélyítését. A 78/1. feladat tagolatlan betűkígyóiban váltakozva találunk jelen és múlt idejű igéket, amelyek – egy kivételével – párt alkotnak (pl. *tanít, tanított*). A tagolatlan betűsor szegmentálása az olvasás pontosságát, a koncentrációt is fejleszti. A feladat b) részében a fent ismertetett helyesírási szabály gyakorlására van lehetőség. Ugyanezt célozza a 78/2. feladat. A 78/3. feladat a) részében saját élményen alapuló szógyűjtés a cél, a b) részben a pontos olvasás segíti a múlt idejű igék felismerését. Hasonló ehhez a Mf. 79/4. feladata, de ebben fel kell idézni egy korábbi ismeretet is: a betűrendbe sorolást. A Mf. 79/7. feladata, ami szintén a felismerést gyakoroltatja játékos formában: a helyesen kiválasztott igék betűjeléből újabb szót rakhatnak össze a tanulók (súrol), majd ezzel mondatot is kell alkotni. A 79/6. feladat átalakítás jelen időből múlt időbe, amelynek során nehezebb helyesírású szavakat is gyakorolunk. Az 5. feladat párbeszédes (kérdés–felelet) szintre emeli a múlt idejű igék alkalmazását.

A tankönyv 91/6. feladata a *tud* és a *kér* ige ragozási sorát mutatja be mindkét (általános és határozott) paradigmában. A kétféle igeragozási rendszer ismerete része a magyar anyanyelvű gyerekek anyanyelvi kompetenciájának; 9–10 éves korban ezt szinte teljes bizonyossággal alkalmazzák az élőbeszédben, így már automatizmussá vált. Tudatosításukra, magyarázatukra nincs szükség ezen a szinten, de a – biztos anyanyelvi kompetenciával rendelkező – tanulók könnyen tudnak szószerkezeteket alkotni az általános és határozott ragozású igékkel a példa alapján (91/6.b) rész). Ha a tanulók érzékenyebbek a nyelvi jelenségekre, esetleg érdekli őket a kétféle ragozás különbsége, visszautalhatunk a határozott és a határozatlan névelőkről tanultakra: ott már megfigyeltük a névelők alkalmazásának szabályait, amit most összeköthetünk az igék alakjával. Ezt az elemzést azonban csak a nyelvi tudatosságban fejlettebb, gyakorlottabb tanulókkal (pl. differenciált feladatmegoldásban vagy szakkörön) végezzük el.

A munkafüzet 79/8. feladatában múlt és jelen idejű mondatokat olvashatunk. E mondatok érdekessége, hogy a múlt időre utaló szót (pl. *tegnap*) tartalmazó mondatokban jelen idejű, a jelenre utaló szavak mellett (pl. *ebben a pillanatban*) múlt idejű igék állnak. Ezt figyelhetjük meg a tanulókkal a feladat b) részében. Ennek oka az ige jelentésében rejlik: a múltban kezdődött cselekvések a jelenben is zajlanak (pl. *fáj*), a múlt idejű igékkel a befejezettségre utalunk (pl. *megvacsoráztunk*). (A feladat kiegészítésére lásd: *Függelék!*)

A lecke ismét gondolattérképpel zárul. A tanév végéhez közeledve a könnyebben, gördülékenyebben fogalmazó tanulókat megkérhetjük az ismeretek önálló szóbeli összefoglalására, majd ezt gyakoroljuk – a már hallott példa után – a gyengébben fogalmazókkal is.

A fejezet 4. leckéjében (*A jövőben következik*) érkezünk a jövő idő tárgyalásához. A témából adódóan ebben a leckében jut a legnagyobb szerephez a fantázia, a saját élmények, tervek megfogalmazása, így a lecke kiemelten alkalmas a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztésére.

A tankönyv cím alatti feladatával a tanulók jövőről szóló elképzeléseit beszélhetjük meg, ami jól motiválhatja a tanulókat, ráhangolja őket az óra témájára. A tankönyv 92/1. feladata a fejezetnyitó képet „hangosítja ki”: a mondatokat a szereplőkkel kell azonosítani. A feladat a szövegértés mellett a kulcsszó-stratégiát és a következtetés képességét is fejleszti (pl. *űrcsont* – robotkutya; *esernyő* – aggodalmasan az égre tekintő bácsi). A játékos bevezető után a 2. feladatban a mondatok átalakításával figyelhetjük meg az idő kifejezésében részt vevő elemeket: az igék ideje mellett az egyéb, időre vonatkozó szavakat is meg kell változtatni.

A tankönyv 92/3. feladata rávezet a jövő idő kifejezésének lehetőségeire: a magyarban a jövő időnek nincs toldaléka; az időt a jövőre utaló *lesz* létigével, jövő idejű igealakokkal (főnévi igenév + fog segédige), illetve egyéb, jövőre utaló szavakkal tudjuk kifejezni. Ebben a feladatban a példák alapján kell ezeket a formákat felismerni. Ez folytatódik a 93/4. feladatban egy kakukktojás játék után; a b) részben elemezhetjük a jövő idő kifejezésének módját. Hasonló ehhez a munkafüzet 80/2. és 81/3. feladata: mindegyik játékos formában gyakoroltatja a jövő idő kifejezésének felismerését, illetve alkalmazását. A tankönyv 93/6. feladatában mondat szinten kell elvégezni az átalakítást. Ügyeljünk arra, hogy több tanulót és többféle kifejezési módot is meghallgassunk! Ugyanezt gyakorolhatjuk a munkafüzet 81/5. feladatával; ebben arra is lehetőség van, hogy összegezzük a jövő idő kifejezéséről tanultakat az átalakított mondatok alapján.

A tankönyv 93/3., illetve a munkafüzet 81/4. feladata is saját tervek elmesélését kéri. A tankönyvi feladattal azt tudjuk gyakorolni, hogyan lehet a jelen idejű igét tartalmazó mondatokkal a közvetlen jövőre utalni (pl. *holnap, délután, este, majd stb.*). A munkafüzetben a megkezdett mondatok különböző jövő időre vonatkoznak; ezek megbeszélésével, a közeli és távoli jövőre utaló szavak kiválogatásával segítjük a tanulókat az időben való tájékozódásban.

Ki kell emelni a munkafüzet 80/1. feladatát, amelyben egy plakát olvasásával gyakorolhatjuk az igék és az idő kifejezésének elemzését. A munkafüzet négyes forgót javasol munkaformának; a munkaforma megválasztásában azonban vegyük figyelembe a tanulók szövegértési szintjét és plakátolvasásban való jártasságát. A négyes forgó jó lehetőség arra, hogy minden tanuló szóhoz jusson, illetve egymás iránt türelmesek legyenek a gyerekek. Ha azonban a tanulók számára a szöveg megértése nehéz lehet, mindenképpen érdemes a megértést ellenőrizni: a szöveg elolvasása után tegyünk fel kérdéseket az olvasott információkkal kapcsolatban, pl. *milyen eseményre hív a plakát, milyen járműveket képzelnek el a jövőben a kiállítók* stb.), majd az elemzést csak a megértett szövegen kezdjük el. A feladat önálló blokk is lehet a tanórán, differenciálhatjuk az osztályban a gyorsabban haladó és a segítséget igénylő tanulók tevékenységét, de csoportos munkában a teljes csoport szövegértési és elemzési képességét is fejleszthetjük.

A fejezet összefoglaló leckéje (*Minden időben*) az igével kapcsolatos ismeretek összefoglalását és rendszerezését szolgálja. A gyakorlatokban emellett egyéb tudnivalókat is ismételünk: nehéz betűkapcsolatok (pl. hangzótörvények), valamint a j-ly írását, a betűrendbe sorolást és az ellentétes jelentés felismerését. A tankönyvben és a munkafüzetben változatosan sorakoznak a szóbeli és írásbeli szövegalkotást, szövegértést fejlesztő és az elemző, írásbeli megoldást kívánó feladatok.

A cím alatti feladat hibás mondat javítását kívánja, majd ennek indoklásával gyakoroltatja az érvelést. A tankönyv 94/1. feladata igaz-hamis játék, amely jó szövegértést, az összefüggések felismerésének képességét igényli. A 94/2. feladat szintén hibajavító; ebben az esetben azonban nem az időre utaló szót, hanem az ígét kell javítani. A tankönyv 94/3. feladatában egy teljes szöveget kell más idejűvé alakítani.

Több feladat szolgál az igeidők felismerésére és csoportosítására: a tankönyv 95/4. feladatában összefüggő szövegből, a munkafüzet 82/1. feladatában saját gyűjtéssel kell elvégezni a csoportosítást. A munkafüzet 82/3. feladatában ez összekapcsolódik a j hang kétféle jelölésének gyakorlásával egy szókiegészítő feladatban. A munkafüzet 82/2. feladata is a helyesírással köti össze az alkalmazást: ebben olyan igéket kell írásban kiegészíteni, amelyekben hosszú mássalhangzó van, vagy amelyeknek a kiejtését hangzótörvény befolyásolja (pl. *maradt, gondozták, itatta* stb.). A munkafüzet 83/4. feladatában a mondatátalakításhoz az összefüggések felismerése szükséges, mivel egy-egy cselekvés előzményét kell megfogalmazni.

További játékos gyakorlást tesz lehetővé a totó (Mf. 83/5), amelynek igéit ellentétes párokba is kell rendezni, illetve a betűháló (83/7.), ahol a megfejtett igék idejét is meg kell állapítani, illetve a betűrendbe sorolást is gyakorolhatjuk.

A tankönyv 93/5. feladatában olyan mondatokat olvashatunk, amelyekben látszólag ellentmondásban van az igeidő és az időre utaló szó. Ehhez hasonló volt a munkafüzet 79/8. feladata (*Függelék*); ez a feladat lépésről lépésre vezet rá a tanulókat a megfejtésre (az igeidő

attól függ, hogy a cselekvés a beszélés pillanatában folyamatban/érvényben van-e), majd hasonlók alkotására biztat. Ha a mondatok alkotása nehezen megy, segíthetjük a tanulókat a mondatok megkezdésével, pl. *hetek óta, épp most* stb.

A lecke a fejezetet összefoglaló gondolattérképpel zárul. A gondolattérképről teljes mondatokban olvassuk le a tudnivalókat, és minden esetben kérjünk a tanulóktól példákat is, lehetőleg teljes mondatokban.

VIII. fejezet: Az ige és az igekötő

Tk. 96–109., Mf. 84–95.

Ajánlott óraszám: 6 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerezésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. Különböző időben végbemenő cselekvések, történések megkülönböztetése. Az igeidők helyes használata beszédben és írásban. Az igekötők szerepének és írásmódjának megfigyelése. Tudatos alkalmazásuk. A főnév fajtáinak csoportosítása, megnevezése.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – a szövegkörnyezetnek megfelelően használja az igeidőket és az igekötőket; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	
Kulcsfogalmak/fogalmak	Szófaj; főnév, köznév, tulajdonnév, ige; igeragozás; igemód; igekötő; melléknév.	

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Helyesírási szabályok ismerete és alkalmazása	Órakeret 56 óra
Előzetes tudás	A hangok hosszúságának helyes jelölése a begyakorolt szókészlet körében. A kiejtéssel megegyezően írt rövid szavak biztos helyesírása. A <i>j</i> hang biztos jelölése a begyakorolt szókészletben. Az elválasztás szabályainak alkalmazása egyszerű szavak írásakor. Mondatkezdés nagybetűvel. A tanult mondatzáró írásjelek alkalmazása.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A helyesírási készség fejlesztése. A megismert nyelvi eszközök, nyelvhelyességi és helyesírási szabályok alkalmazása a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A mondatvégi írásjelek helyes használata az egyszerű mondatok végén. Helyesírási szabályok alkalmazása különböző írástevékenységekben: igeidők, ragoz és kiejtéstől eltérő írásmódú igék; felszólítást kifejező igealakok; igekötős igék; A <i>j</i> hang biztonságos jelölése a tanult szófajok körében.	A tanuló – a mondatot nagybetűvel kezdi és írásjellel zárja; – a begyakorolt szókészlet körében biztonsággal alkalmazza a tanult helyesírási szabályokat; – írásbeli munkái rendezettek, olvashatóak; – helyesírását önellenőrzéssel felülvizsgálja, szükség esetén javítja.	
Kulcsfogalmak/fogalmak	Nagybetű, kisbetű, írásjel, helyesírási szabály.	

A tankönyv utolsó, 8. fejezete (*Az ige és az igekötő*) a magyar nyelv egyik legérdekesebb, legellentmondásosabb elemével, az igekötőkkel foglalkozik. A 3. osztályban elsődlegesen az ige irányjelölő funkciójával, illetve helyesírási jellemzőivel ismerkedünk meg, de megfigyeljük az igekötő jelentésváltoztató, módosító szerepét is. Ez a fejezet ad alkalmat az igékről tanultak összefoglalására is, illetve a tanév során szerzett ismeretek játékos felidézésére, alkalmazására.

A fejezetnyitó kép eltér az eddigiektől: nem egyetlen, összefüggő kétoldalas képet látunk. A bal oldalon egy plakátot találunk (*Népi mesterségek*), amely átmenet a kép és a szöveg között, a jobb oldalon pedig olyan kisebb képeket, amelyek segítenek a plakát értelmezésében. Mivel a plakát népi mesterségekről szól, fontos lehet, hogy megbizonyosodjunk a tanulók magukkal hozott ismeretéről, előzetes tudásáról ebben a

témakörben, illetve az új ismeretek közvetítésével a hagyományőrzést, a népi kultúra továbbadását is támogatjuk.

A fejezet 1. leckéjében *(A hűséges szófaj)* az igekötő jelentésével foglalkozunk. A tanulók számára a legkönnyebb az igekötő irányjelölő funkciójának megértése, ezért a tanulást ezzel kezdjük. Megismertetjük az igekötő jelentésmódosító funkcióját is, és gyakoroljuk e kettő felismerését és alkalmazását. Figyelmet fordítunk az igekötő igéhez viszonyított helyére is, de ebben a leckében még csupán a megfigyelés szintjén.

A tankönyv cím alatti feladata a fejezetnyitó képhez kapcsolódik. A nyitókép két részből áll; az első egy vándorkiállítás plakátja. Fontos, hogy a tanulókkal közösen értelmezzük a plakátot, mielőtt nyelvtani elemzésbe kezdenénk. Lehetséges kérdések:

Mire hív a plakát? (vándorkiállításra)

Mit jelent a vándorkiállítás? (olyan kiállítás, amelyet csak rövid ideig láthatunk egy helyen)

Hol lesz a kiállítás? (az iskola dísztermében)

Ki tekintheti meg? Kell fizetni érte? (mindenki, ingyenes)

Mikor tekinthetjük meg? (10–18 óra között)

Mit láthatunk a kiállításon? Honnan tudjuk? (népi mesterségeket és az eszközöket; a címből és a leírásból)

A plakát mellett kis képek illusztrálják a népi mesterségeket. Az igék megfigyelésével a tanulók azonosítani tudják a kis képek szereplőit. Érdemes elbeszélgetni a gyerekekkel arról, ismerik-e ezeket a mesterségeket, van-e családi történetük ezekkel kapcsolatban. Ez a beszélgetés ad alkalmat a népi kultúra átadására, a hagyományok bemutatására. Ha van lehetőségünk, vigyünk be az órára régi eszközöket, kézműves termékeket; osztályfőnöki vagy honismereti órára hívjunk meg népművészt, aki valamilyen régi mesterséggel foglalkozik, esetleg szervezzünk múzeum- vagy skanzenlátogatást.

A tankönyv 98/1. feladatában az igekötők irányjelölő funkcióját figyelhetik meg a tanulók. Ebben a feladatban a cél az igekötős ige jelentésének azonosítása. A tankönyv 98/2. feladata vezet rá az irányjelölés alkalmazására. A mondatok kiegészítése után beszéljük meg a tanulókkal, hogy az ige mely része jelöli ki az irányt (a hozzáillesztett szó), illetve azt is, hogyan kell helyesen leírni az igéket. A helyesírási szabályt a tanulók meg tudják fogalmazni, de az igekötő fogalmát csak deduktív módon tudjuk közvetíteni. Miután megneveztük az igéhez illesztett szó szófaját (igekötő), a fogalomalkotást ismét bízunk a tanulóknál (az igekötő kifejezi a cselekvés irányát), és csak ezt követően (akár az óra végén) olvassuk el a kiemelt tudnivalót a könyvből.

A munkafüzet 84/1. feladatában folytathatjuk a fejezetnyitó kép értelmezését: a mondatokat kell a kis képekkel párosítani, amiben a kulcsszó-stratégia segít (pl. *sütemény*,

lábbeli, lovak stb.). A munkafüzet 98/2. feladatában megnevezhetik a tanulók az ábrázolt régi mesterségeket; amennyiben nem ismerik ezeket, bővíthetjük az ismereteiket.

Az ismereteket gyakorolhatjuk a tankönyv 98/3. feladatában: képről kell párban igekötős igét gyűjteni. Hasonló igegyűjtő feladat a tankönyv 98/4. feladata.

Az igekötőkkel kapcsolatos ismeretbővítés következő lépése az igekötő jelentésalkotó szerepének felismertetése. Erre vezet rá a tankönyv 99/5. feladata az *ad* ige különböző igekötős változatainak elemzésével. Figyeljük meg, hogy az ige nagy részében az igekötő irányt is jelölhet, és jelentést is változtathat (pl. *felad, összead, bead*). Ezt a kétféle jelentést mondatalkotással érzékeltethetjük. Ennek a gondolatmenetnek a folytatása a tankönyv 99/6. feladata, de itt már különböző ige jelentését kell értelmezni. A körfogó munkaforma lehetőséget ad arra, hogy minden tanuló megszólalhasson. Ha a tanulók szókinccse lehetővé teszi, kérdezzünk rá további hasonló igeekre (pl. *elrepül, kinyit, összefog* stb.). A 99/8. feladat az előbbi jó folytatása, mivel ebben az esetben adott igeekhez lehet különböző igekötőket gyűjteni, és mondatalkotással kifejezni a jelentés módosulását vagy megváltozását.

A tankönyv 99/7. és a munkafüzet 84/3. feladata az igekötős ige értelmezését mondatokban gyakoroltatja, mondatok részleteinek párosításával. Mindegyik esetben érdemes megfigyelni az igekötő helyét az igehez képest; már ezen a ponton is alkothatnak szabályt a tanulók a helyesírásra vonatkozóan (ezt teljes rendszerben a következő lecke mutatja be). A munkafüzeti feladattal a mondatfajták felismerését is ismételjük.

A munkafüzet 84/4. feladatában fel kell ismerni az igekötős igeet hasonló hangalakú, nem igekötős ige között. A mondatalkotási képesség fejlesztését is szolgálja a gyakorlat. Ehhez hasonló a munkafüzet 85/6. feladata, de még pontosabb olvasást vár el, mivel az egyes szavak esetleg csak egyetlen betűben különböznek (*elemel – elemmel*). A feladat helyesírásgyakorlással párosul: az elválasztást is gyakoroltatja. Mielőtt ezt a tanulókra bízánk, ismételjük át az elválasztás szabályait, és beszéljük meg, hogy az igekötős ige az összetett szavakhoz hasonlóan viselkednek elválasztáskor (pl. *meg-ad, el-e-mel*).

Játékos gyakorlási lehetőség Zelk Zoltán versének kiegészítése (Mf. 84/5.). Egyéni munkában kezdjük a munkát, majd hallgassuk meg a megoldásokat. Ha nem egyeznek, kérdezzük a tanulók véleményét, illetve beszéljük meg, mi segít a megfelelő ige kiválasztásában (pl. ritmus, rím). A feladat jó lehetőség a helyesejtés gyakorlására: játszhatunk a ritmussal, a rövid és hosszú szótagok váltakozásával, így a gyerekek zenei és ritmusérzékét is fejlesztjük, és előkészítjük az irodalomelméleti ismereteket (időmérték). A címadásnál hallgassunk meg több véleményt, „versenyeztessük” a legjobbnak ítélt címeket, illetve kérjünk kutatómunkát: keressék meg a tanulók a vers eredeti címét. Ezen a ponton beszélhetünk a forráskutatás módjairól, illetve az internetes keresés tudnivalóiról, szabályairól.

A munkafüzet feladata kreatív megoldásokat tesz lehetővé: lehet versenyfeladat, megoldhatjuk csoportmunkában, de – pl. segítséget igénylő tanulókkal – gyakorolhatjuk a szóalkotást próbálgatással (az ismert igekötőket illesztjük az igeekhez, és megfigyeljük, helyes

szavakat kapunk-e, mi lesz a jelentés), így az igekötők széles körét alkalmaztatjuk a tanulókkal. Fordítsunk figyelmet a konkrét és átvitt jelentések megértésére, megkülönböztetésére. Önállóbb csoportban egyéni munkában is végezhető a feladat; a gyorsabban haladók mondatalkotással különböztessék meg a jelentéseket.

A munkafüzet 85/8. feladatában a megadott igéket szintén konkrét és átvitt jelentésükben kell értelmezni. A jelentésalapú csoportosítással a korábbi ismereteket (igefajták) is ismételjük.

A leckében tanultak összefoglalására szolgál a munkafüzet 85/9. feladata; az összefoglalást a tankönyv gondolattérképe (99. oldal) segíti. Minden esetben kérjünk példákat is az elhangzottakra!

A fejezet 2. leckéjében (*A helyváltoztató szófaj*) az igekötő elválásának eseteit figyeljük meg, ehhez alkotunk helyesírási szabályt.

A tankönyv cím alatti feladata énekléses játékra hív. A gyermekdalból gyűjtött igekötős igék készítenek elő az igekötő helyére és helyesírására vonatkozó szabályok megfigyelésére és gyakorlására (példa a játék órai megvalósítására a *Függelékben!*).

A tankönyv 1. feladata a fejezetnyitó plakát igéinek megfigyelésével készíti elő a szabályalkotást: az igekötő helyének megfelelően két csoportba kell választani a plakát igéit, majd megfigyelni a helyesírásukat. A példák és a csoportok megnevezése alapján a tanulók önállóan képesek megalkotni a helyesírási szabályt: az igekötőt egybeírjuk az igével, ha közvetlenül előtte áll, de különírjuk, ha követi az igét.

A munkafüzet 86/1. feladata e két szabályt gyakoroltatja tagolatlan mondatok tagolt leírásával.

A megfigyelt szabály kiegészítését készíti elő a tankönyv 100/2. feladata, amelyben az igekötő és az ige (vagy főnévi igenév) közé ékelődő szavak helyesírására találunk példát. A helyesírást nehezíti, hogy ejtésben a hangsúly az igekötőre esik (Tk. 100/3.), az azt követő szó pedig elveszíti hangsúlyát, egy hangsúlyozási szakaszba kerül az igekötővel. Ennek ellenére nem írjuk egybe vele, mivel jelentésében az igekötő nem hozzá kapcsolódik. A feladat b) része a szóbeli kifejezőkészséget, a fantáziát és a következtetési képességet is fejleszti, mivel a mondatokhoz beszédhelyzet kitalálását kéri.

A tankönyv 100/4. feladatában mondókákat kell igekötőkkel kiegészíteni. Beszéljük meg a helyesírást, bár az ikonok elhelyezkedése utal erre, de feltétlenül meg kell erősíteni szóban is az új ismeretet.

A tankönyv 101/5. feladatában mind a helyes intonációt, mind a helyesírást gyakorolhatjuk, illetve felidézzük a felkiáltó mondatfajtáról tanultakat is. Ez a feladat is alkalmas a szóbeli megnyilatkozások gyakorlására, illetve fejleszti az előzmény-következmény felismerésének és megfogalmazásának képességét. Írásbeli gyakorlás is kapcsolódik hozzá, mégpedig csoportosító feladat a tanult szabályok alapján. Hasonló célt szolgál a munkafüzet 86/2. feladata, de nem kész mondatokkal, hanem önálló mondatalkotással. Ez több teret ad a

tanulók fantáziájának, és további lehetőséget a fogalmazás gyakorlására. A munkafüzet 87/3. feladatában elsősorban a szétszakadt mondatokat kell egyesíteni, majd másolással gyakorolni a helyesírást. Több segítséget igénylő tanulókkal beszéljük meg, mi segít az összetartozó részek párosításában (kulcsszó, jelentés, szórend); gyorsabban haladó, az összefüggéseket könnyebben felismerő tanulókkal – még a feladat megoldása előtt – jósltassunk: csak a bal oldali mondatrészleteket elolvasva milyen modalitású mondatot várunk, illetve mi lesz az igekötő és ige sorrendje (amennyiben ez nem látszik). Mindkét esetben fontos azonban, hogy a kész mondatokat ne csak leírjuk, hanem hangosan olvassuk is fel, ügyelve a helyes intonációra.

A munkafüzet 87/4. feladatában ismét tagolatlan mondatot kell helyesen leírni, majd kiemelni az igekötős szerkezetet. Az elsődleges cél az igekötő helyesírásának felismerése: a megoldás előtt idézzük fel a szabályt (ezt a tanulók szabadon fogalmazzák meg, nem szükséges minden alkalommal ugyanolyan mondatokkal sulykolni a „szabályt”!), majd ezután emeljük ki a mondatból az igekötős szerkezetet. A nyelv jelenségeire érzékeny tanulókkal érdemes megfigyelni, hogy ezekben a szerkezetekben az igekötő nem a ragozott igehez tartozik (ezért nem is írjuk egybe vele), illetve az igekötőhöz tartozó szavak (egy kivétellel) azonosan végződnek. További (nyelvtani) magyarázatot a jelenség nem igényel.

A tankönyv 101/6. feladata találós kérdésekben ad példát az igekötő helyesírására. A játékos feladat megoldása után összefoglalhatjuk az igekötő helyesírásáról szerzett ismereteket a gondolattérkép segítségével. A leírt példákon kívül kérjünk továbbiakat a tanulóktól, teljes mondatokban is.

Az igekötőkről tanultak összefoglalására szolgál a fejezet 3. leckéje (*Igekötők helyesen*). A feladatokban mind az igekötők jelentésének, funkciójának felismerését, mind a helyesírásukra vonatkozó ismereteket gyakorolni tudjuk. A feladatok megválasztásában alkalmazkodjunk a tanulók igényeihez és szintjéhez.

Az igekötős igek szószintű felismerését és jelentésének azonosítását segíti a tankönyv 102/1., 102/3. és 103/4. feladata, illetve az 5. feladat képrejtvénye. Ez utóbbi az elvonatoztatás, ábraolvasás képességét is fejleszti. A feladatok többsége mondatszinten értelmezi és alkalmaztatja az igekötőket: a munkafüzet 88/3. és 89/7. feladatában az igekötős ige jelentését mondatban kell felismerni. Mondatalkotást kér a tankönyv 102/1., 103/4. és 5., a munkafüzet 89/7. feladata. A munkafüzet 88/2. feladatában összefüggő szöveget kell igekötős igével kiegészíteni, a 89/6. gyakorlatban pedig szabadon gyűjtött igekötős igeek segítségével történetet kell alkotni.

Az igekötős igeek jelentésének felismerését gyakorolhatjuk a tankönyv 103/4., valamint a munkafüzet 89/6. és 7. feladatával. A 89/3. feladatban ellentétes jelentésű igekötőket kell alkalmazni. A tankönyv 103/6. feladatában hibásan megválasztott igekötőket kell kicserélni a mondatok jelentése alapján.

A helyesírási ismeretekkel több feladat többféle formában is foglalkozik. A tankönyv 102/2. feladatában igaz–hamis döntésekkel idézhetjük fel az igekötőkre vonatkozó helyesírási szabályokat. A 102/3. feladatban – az igekötős igék kiválasztása után – szóban idézzük fel és összegezzük ezeket. Hibásan írt igekötőket kell javítani a munkafüzet 88/2. feladatában, a 88/3. feladatban pedig a helyesírás és a jelentésazonosítás együttes gyakorlására van mód.

A lecke néhány új ismeretet is közvetít. A tankönyv 103/7. feladata az igekötős igék elválasztását mutatja be. Ez már – alkalmazás szintjén – megjelent a munkafüzet 85/6. gyakorlatában. Ha ott megbeszéltük a tanulókkal az igekötős igék és az összetett szavak elválasztásának hasonlóságát, akkor itt már csak fel kell idézni az ismeretet.

A munkafüzet 88/1. feladatában is új – elsősorban helyesírási – ismeretet találunk: sajátos igekötő-használat az igekötő ismétlődése és az ellentétes jelentésű igekötők összekapcsolása. A feladatban először az igék jelentését vizsgáljuk meg, hasonlítsuk össze az egyszerű igekötős formákkal. Mondatalkotással tudunk megbizonyosodni a jelentés megértéséről. A helyesírási szabályhoz is megfigyeléssel juthatunk el; az írásmód elemzése után mindkét esetben a tanulók fogalmazzák meg a szabályt.

A gyakorlóórán annak alapján súlyozhatunk a feladatok között, hogy mely ismeret gyakorlására van leginkább szükségük a tanulóknak. Az egyes feladatok sorrendjének megválasztásában törekedjünk arra, hogy egyre nehezedő feladatokat építsünk egymásra, illetve arra, hogy szóbeli és írásbeli fejlesztő/ismétlő feladatokat egyaránt oldjunk meg. A változatos munkaformák alkalmazásával, saját fejlesztésű rejtvények, játékok beillesztésével felkelthetjük és fenntarthatjuk a tanulók érdeklődését.

A fejezet *Igék sokasága* c. leckéjében foglaljuk össze az ígéről tanult valamennyi ismeretet. Ebben a leckében különösen sok lehetőség van játékos feladatok, rejtvények megoldására. Az ismereteket immár nem részleteiben, hanem átfogóan gyakoroljuk, így egy-egy feladatban többféle résztevékenységet is végzünk.

A tankönyv cím alatti feladatával játékosan indíthatjuk az órát. Végezhetjük a feladatot csoportban: egy csoporttag dob, majd minden csoporttag kitalálhat egy-egy igét, amelyet – a feladat instrukciójának megfelelően – körforgóban megbeszélhetnek. Ha a tanulók igényelnek ebben segítséget, játszhatunk közösen egy próbakört, majd csoportokban folytathatjuk a gyakorlást. A csoportmunka és a körforgó nagyobb létszámú osztályban különösen jó megoldás, mivel több tanulónak (mindenkinek) ad lehetőséget a megszólalásra.

A tankönyv 104/1. feladatával az igék jelentését idézzük fel: a találós kérdések érdekesebbé teszik a feladatot, majd a megfejtés után az igéket kell pármunkában elemezni (a jelentés alapján igecsoportba sorolni). A munkafüzet 90/1. feladatában ugyanezt betűhálós feladattal gyakorolhatjuk. Ha szükséges, ismételjük át, milyen stratégiával lehet sikeresen megfejteni a betűhálót (módszeres haladás sorban és oszlopban), és csak ezután lássunk a feladathoz, amit csoportosan, párban vagy versenyben is végezhetünk – ennek eldöntésében vegyük figyelembe, hogy melyik forma juttat az osztályban több tanulót sikerélményhez.

A tankönyv 104/2. feladatában az igeidőket ismételjük; a példa alapján az idő nevét kell megállapítani. Ehhez kapcsolódik a munkafüzet 91/3. feladata, amelyben az igeek helyesírásának gyakorlása a cél páros tollbamondással. Ez a munkaforma a tanulók együttműködési képességét, az önellenőrzés igényét fejleszti. A tankönyv 104/3. gyakorlatával is helyesírási ismeretet erősíthetünk a *j* és *ly* betűk pótlásával. A tankönyv 105/5. gyakorlatában a magánhangzó-hosszúságot gyakorolhatjuk az igeekben; minden jelenséghez kerestessünk további példákat, pl. *készít, tanít; szépül, javul; hömpölyög, jajgat; fordul, perdül*.

Az igeekötős igeekre vonatkozó helyesírási szabályokat idézi fel a tankönyv 105/4. feladata. Az összefüggő szöveg fejleszti a szövegértési képességet, lehetőség ad a szabályok megfogalmazására, illetve a másolással az alkalmazást is megerősíti. Ugyanígy szövegben ismerteti fel az igeekötős igeeket a munkafüzet 90/2. feladata, amely így szintén több célt is szolgál: elsősorban a szövegértést fejleszti, amit tovább mélyíthetünk a történet folytatásával és a címadással. Emellett nyelvtani elemzésre is van mód: meg kell keresni az igeeket és kiemelni az igeekötőket. Mivel a szövegben példa van az igeekötő különböző írásmódjára, alkalmas a feladat arra is, hogy ismét megbeszéljük az igeekötő és az ige helyét és helyesírását, illetve leírhatjuk az igeekötős igeeket ennek alapján csoportosítva. A feladat további kiegészítésével differenciáltan fejleszthetünk, ha a csoportban a tanulók érzékenyek a nyelvi jelenségekre, nyelvi játékokra: a szövegben több olyan szó is van, amely igeekötőt tartalmaz, de nem ige. Ezek szófaját nem kell meghatározni, de megbeszélhetjük, milyen igeekötős igeekből származnak, hogyan változtak meg a mondatban (pl. *beérkezett, elmenőben, bejárat, becsomagolt*).

A munkafüzet 91/4. feladatában azt figyelhetjük meg, hogy az igeekötő helyesírása hogyan befolyásolja a jelentést. Fontos felidézni az elváló igeekötők azon esetét, amikor az igeekötő és a hozzá tartozó szó (ige vagy főnévi igenév) közé még egy szó ékelődik: ebben az esetben az intonáció a helyesírás ellen dolgozik, mivel az igeekötő elveszi az őt követő szó hangsúlyát, így csak a jelentés értelmezésével tudjuk megállapítani a helyes írásformát.

A munkafüzet 91/5. feladatában ellentétes jelentésű igeeket keresünk; a szópárok mondatba foglalása ismét több megoldásra, egyéni mondataalkotásra ad lehetőséget.

Az igeről tanultakat a tankönyvben gondolattérkép foglalja össze. Ezt egész mondatokban értelmeztessük a tanulókkal, és minden esetben kérjünk példákat is egy-egy ismerethez.

A fejezet – és a tankönyv – utolsó két leckéje a tanév során szerzett nyelvtani ismeretek összefoglalását és gyakorlását célozza. Nem szükséges a két leckét külön kezelni; az egyes ismeretek felidézése után mindkettőből választhatunk gyakorlófeladatokat. A *Már ismerem!* c. lecke néhány feladata ismétlődik a *Játsszunk a szavakkal!* c. leckében; ez is jelzi, hogy egymással helyettesíthetők, variálhatók.

A *Már ismerem* c. leckében két feladattal is indíthatunk beszélgetést a fejezetnyitó képekről. A cím alatti feladatban a legjobban, a 106/1. feladatban a legkevésbé tetsző kép

kell kiválasztani. A feladat az egyszerű mondatalkotástól a némajátékon át az összefüggő szövegalkotásig, érvelésig haladhat, így a tanulók számára leginkább megfelelő fejlesztést választhatjuk.

A tankönyv 106/2. feladatában mondatbővítést végzünk kérdések alapján. A mondatbővítő feladat különösen alkalmas a szókincs aktivizálására vagy fejlesztésére.

A tankönyv 106/3. feladatában a helyesírást gyakoroljuk: a *b* betűt kell megfelelő hosszúságban a szavakba illeszteni. Ez a feladat alkalmas a melléknév és a fokozás gyakorlására. Ezt viszi tovább a tankönyv 106/4. feladata, de már szövegben; a fokozás felismerését csoportosítással ellenőrizzük. A tankönyv 107/5. feladatában egy mese mondatai zavarodtak össze: a megfelelő rokon értelmű, különböző szófajú szavak alkalmazásával hozhatjuk rendbe a mesét, amit közösen folytathatunk is.

Szintén szóbeli szövegalkotással ismételjük a főnevek toldalékos és névutós alakjait (Tk. 107/6.). Ebben a feladatban adjunk lehetőséget minél több tanulónak a megszólalásra. A saját élményen alapuló összefüggő szöveg alkotása a nehezebben beszélő tanulóknak is könnyebb, mint a fantázián alapuló mesélés.

A tankönyv 107/7. feladatában a közneveket és a tulajdonneveket azonosítjuk, majd a másolásnál a betűrendbe sorolást gyakoroljuk. A 8. feladatban melléknevek között kell felfedezni a kakukktojás főnevet. A 107/9. feladat mondataiban a szóhatárok változtatásával tulajdonnevekhez jutunk. Ez a feladat segíti a tanulókat az összefüggés felismerésében (a szóhatárt nem vesszük figyelembe), illetve a beszédértést (a mondatokat hangosan kimondva „kihallhatjuk” belőlük a tulajdonneveket).

A munkafüzet 92/1. feladatában egy Nagy László-vers alapján gyűjtünk példákat a tanult szófajokra és toldalékos alakjukra. A feladat elvégzéséhez elsősorban a vers megértésére van szükség; ezt követően fel kell idézni a szófajok ismertetőjegyeit (kérdéseit), majd a mondatok megvizsgálása, elemzése után leírni a gyűjtött példákat.

A munkafüzet 92/2. feladatában a *j*-ly gyakorlását is szófajok szerinti csoportosítással kapcsoljuk össze.

A munkafüzet 93/3. és 6. feladata foglalkozik a szójelentéssel. A 3. feladatban megfigyelhetjük, hogy a *-k* toldalék (és alakváltozatai) különböző szavakhoz kapcsolódhat; ezeket a szófaj alapján halmazokba rendezzük. Sajátos csoportot alkotnak azok az azonos alakú szavak (nyelvtani homonimák), amelyek jelentésük alapján mindkét csoportba besorolhatók (*lépek, kések, dobok, szelek*). Ennek megértését mindenképpen ellenőrizzük páros mondatalkotással, amelyben a két jelentés világosan megállapítható. A 6. feladatban a rokonértelműséget kell felismerni a tanult szófajokban. Érdekes további szavakat gyűjteni a párokhoz, és az esetleges jelentésbeli eltérést mondatokkal bemutatni (pl. *mond – beszél – szöveg – rizsázik*), így a stílusérték és a regiszterek azonosítására is lehetőség nyílik.

A munkafüzet 93/5. feladatában a tanult ismereteket idézzük fel igaz–hamis állításokban.

A munkafüzet 93/4. és 7. feladata játékos gyűjtés: szóláncot alkotunk becézett személynevekből, illetve a vakáció szóhoz a tárgyrag azonosításával jutunk el.

A *Játsszunk a szavakkal* c. lecke tankönyvi feladatai (a 109/5. feladat megoldására példa található a *Függelékben*) alkalmasak akár csoportversenyben, akár sorversenyben való megoldásra. Csoportversenyként érdemes kooperatív munkaformában dolgozni; lehetőleg azonos létszámú csoportokkal dolgozzunk. Előkészítésként másoljuk át a feladatokat annyi példányban, ahány csoportunk van, minden feladatot külön lapra, és készítsünk egy gyűjtőhelyet, ahová a csoportok a megoldott feladatlapokat tehetik, minden csoport külön-külön. A csoportok válasszanak egy, a nyelvtanórához köthető csoportnevet (pl. *Szófejtők*, *Nyelvőrök* stb., de csak akkor javasoljunk neveket, ha a tanulóknak nehéz a névválasztás, és azt is csak példaként). A csoportok sorban oldják meg a feladatokat, de egyszerre mindig csak egyet látnak. Amint készen vannak egy feladattal, az eszközfelelős kiviszi a lapot a csoportnak kijelölt helyre, és viheti az újabbat a csoportjának. Játshatunk időre is, de a legfontosabb a helyes megoldás. Az ellenőrzéshez cseréljük fel a feladatlapokat a csoportok között, így egymásét javíthatják a tanulók. Ha van lehetőségünk, a feladatokat interaktív táblán oldjuk meg. A csoportversenyhez a munkafüzet feladataiból is válogathatunk. Alkalmas erre a 94/1., 3., 4., 5., 6. és 7. feladat, de ezeket akár egy újabb versenyben időre is megoldhatjuk.

A sorverseny hasonló módon zajlik, de helyváltoztatással jár: a tanulócsoporthoz egy asztalon találják meg a feladatokat, amelyeket tetszőleges sorrendben megoldhatnak, de minden asztalnál csak egy csoport dolgozhat egyszerre. Ezt a megoldást kisebb létszámú osztályban érdemes választani; a játék menete az előzőhöz hasonló. A verseny értékelését kiegészíthetjük a tanulók éves munkájának értékelésével. Ne feledjük el: az egyes tanulókat saját fejlődésük alapján kell értékelni, és mindenkinél ki kell emelni a pozitív jelenségeket. Gyakoroljuk az önértékelést is!

II.2.2. Anyanyelv és kommunikáció 4. osztályosoknak tankönyv és munkafüzet

Tudnivalók a könyvedről

A 3. osztályos nyelvtankönyvhöz hasonlóan a 4. osztályos tankönyv is rövid bevezetésben ismerteti meg a tanulókat az új tankönyv felépítésével. Érdemes a tanév kezdetén közösen kézbe venni a könyvet, belelapozni, ismételni a leckék – valószínűleg már ismerős – egységeit (lásd a 3. osztálynál). A tankönyv 4. oldalán egybegyűjtve találjuk mindegyik fejezet nyitóképét. Az oldal tanulmányozása alkalmat ad a képeken ábrázolt jelenetek megfigyelésére, szabad beszélgetésre, a képekkel kapcsolatos saját élmények megbeszélésére. A képek aláírása megegyezik a fejezetcímekkel; felidézhetjük, mire emlékszünk az egyes szófajokról – természetesen nem a teljes ismeret felidézéséről van szó, csupán egy-két gondolatot, példát kérünk. A *számnév* és a *névmás* egyelőre ismeretlen fogalmak; érdekes lehet jóslatni a tanulókat, mire gondolnak a két szó hallatán.

I. fejezet: Ismét együtt! Ismételjünk!

Tk. 5–12., Mf. 4–11.

Ajánlott óraszám: 7 óra

Az ismétlő fejezetben a 3. osztályos nyelvtani és helyesírási ismereteket idézzük fel. Fontos, hogy ez is gyakorlatközpontú legyen: nem cél az elméleti ismeretek (szabályok) verbalizációja (szó szerint megjegyzett mondatok visszamondása); a tanulók akkor vannak a tudás birtokában, ha alkalmazni tudják a gyakorlatban, feladatokban is, amit megtanultak.

Éppen ezért a fejezet feladatainak többsége játékos, képekkel, színekkel támogatott.

Az 1. leckében (*Betűről betűre*) a magyar ábécé, a hang és a betű megkülönböztetése Tk. 6/1–2., Mf. 4/1–2., a magán- és mássalhangzó fogalma (Tk. 6/1.b), a betűrend (Mf. 4/2.) és a mindezekhez kapcsolódó helyesírási ismeretek felidézése történik (Tk. 6/4., Mf. 4/3–4.).

A nyelvtani és helyesírási ismeretek mellett a feladatok egyéb készségeket is fejlesztenek. Erre jó példa a tankönyv 6/1. feladata, amelyben két hiányzó betűre kell rátalálni egy kevert betűhalmazban; ez a játék fejleszti az ábraolvasási képességet, rendszeres gondolkodásra készíti, a megfejtéshez stratégiát kell választani. A tankönyv 6/2. feladatában példa alapján önállóan kell rejtvényeket kitalálni. A Tk. 6/3. feladatban halmazok közötti kapcsolatot kell felfedezni, ami szintén az ábraolvasás képességét fejleszti, segít a matematikai feladatokhoz szükséges stratégiák gyakorlásában. Hasonlóan a munkafüzet 4/3. feladatához, amely a helyesírást a globális látás képességével köti össze (a betűket szimbólumokká – körökké – kell leképezni). A tankönyv 6/4.b és a munkafüzet 4/4.b részfeladata a memóriát teszi próbára az emlékezetből írással. Ez utóbbi feladatban szükségünk lehet a differenciálásra: jobb verbális emlékezetű tanulók számára akár verseny is lehet az emlékezetből írás, míg ha a tanulók számára ez a feladat nehéz, választhatjuk helyette a másolást vagy a tollbamondást gyakorlásként.

A hangokkal kapcsolatos ismereteket olvastathatjuk le összefoglalásként a tanulókkal a tankönyv 83/1. gondolattérképéről; emlékeztessük a tanulókat, hogy a gondolattérkép csak vázlat, amelyet egész mondatokkal kell feloldani.

A 2. leckében (*Szóról szóra*) felidézzük a szavakról tanultakat. Ebben a leckében a tankönyv és a munkafüzet feladatai egymást kiegészítve ölelik fel a 3. osztály témaköreit.

A tankönyv cím alatti feladata játékra szólít, amelyben meg tudjuk figyelni a nyelv játékosságát, a beszédhelyzet jelentőségét egyszavas megszólalásokból álló párbeszédekkel. Az egyszavas kérdés–feleletekből álló párbeszédet az osztály megpróbálhatja többféleképpen értelmezni, ez mind a szóbeli kifejezőkészséget, mind a fantáziát fejleszti.

A tankönyv 7/1. feladatában versrészlettel dolgozunk; a vers jelentésének megértése a szimbólumok megértésétől függ, így ezt is gyakorolhatjuk a feladattal, amely a nyelvtani anyagból a főnevek ismétlését szolgálja.

A tankönyv 7/2. feladatában játékos párkeresővel idézzük fel a rokon értelmű igéket. Mondat-vagy szövegalkotással gyakorolhatjuk ezek alkalmazását. A tankönyv 7/3. feladatában

a tanulók fantáziáját és ábraolvasási képességét megmozgató párosító feladattal összetett szavakat alkotunk, amelyek leírásával gyakoroljuk az összetett szavak elválasztásáról tanultakat.

A munkafüzetben folytatódik ez a többszintű feladatmegoldás: az 5/1. feladatban összefüggő meserészletből kell adott kérdésekre felelő toldalékos főnevekre példát találni; a történet szóbeli folytatása a fantáziát és a szóbeli szövegalkotást fejleszti, a mese eredetijének megkeresésével a kutatómunkát, könyvtárhasználatot fejlesztjük. A munkafüzet 5/2. feladatában szavak közötti jelentésbeli kapcsolatot kell felfedezni, azaz megtalálni az összetartozókat, majd a hozzájuk illő fölérendelt fogalmat – ezzel az elvonatkoztatási képesség is fejleszthető. A feladat b) részében körülírással kell egy szó jelentését elmondani; ezt a Tabuhoz hasonló játékkal, versenyben is megtehetjük (ekkor nem párban, hanem csoportban vagy kis létszámú osztályban dolgozunk). A munkafüzet 5/3. feladatában a jelentés ellentételességét alkalmazzuk a tanult (tartalmas) szófajok esetében. A sor folytatásával a szókincset is aktivizáljuk, fejlesztjük.

A szavakkal kapcsolatos tudás felidézésében a tankönyv 83/2. gondolattérképe segíthet: ennek értelmezését saját szavakkal és egész, lehetőleg összefüggő mondatokkal kérjük a tanulóktól, illetve minden esetben keressenek további példákat is.

A fejezet 3. leckéjében (*Szavak a mondatban*) a szófajokról tanultakat ismételjük. A cím alatti feladattal a mondatalkotást gyakoroljuk a fejezetnyitó kép segítségével. A tanulók jellemzően igen különböző szinten állnak a mondatalkotásban: itt a cél a lehető legtöbb szót (szófajt) tartalmazó mondatok megalkotása. Ha a tanulóknak ez nehézséget okoz, fogadjuk el a rövidebb mondatokat, majd kérdések feltevésével készítsük a tanulókat a mondatok bővítésére.

A tankönyv 8/1. feladatában vers adja az indukciós anyagot. Ahogyan ezt a feladat is kéri, mindenképpen bontsuk ki a megszemélyesítések jelentését. Ha a tanulók szókinccse, ismeretei, absztrakt gondolkodásuk megengedi, a versszakokról kérjünk olyan szavakat, amelyeket a vers képei kifejeznek (pl. *ősz, gesztenyeszedés, betakarítás* stb.). Ha a jelentés megfejtése nehezebb a tanulóknak, alkalmazzuk a kulcsszó-stratégiát, majd a kiemelt szavak alapján (pl. *árnyék, hűs, avar, gesztenye, dió, bor*) keressünk kapcsolatot a jelentésükben.

Ez a feladat – ahogyan a tankönyv 8/2., valamint munkafüzet 7/3. és 5. feladata – elsősorban az egyes szófajok felismerését gyakoroltatja. Emellett mindegyik feladat fejleszti az összefüggések felismerésének képességét és a koncentrációt is a válogató tevékenység, illetve az összetartozás felismerése segítségével. A munkafüzet 6/2. feladata is hasonló, de ebben nemcsak a ráismerés, hanem az alkotás is szerephez jut, mivel önálló szóalkotást vár, így a feladattal fejleszthető a tanulók szókinccse. Az emlékezetből másolás a memóriát fejleszti, egymás munkájának ellenőrzése pedig a fegyelmezettséget, az együttműködést és az önellenőrzés iránti igényt.

Szószintű, de még játékosabb a munkafüzet 6/1. feladata: a betűhálóban különböző szófajú szavak bújtak el, amelyeket szófajuk alapján csoportosítva kell lemásolni. A betűháló sikeres megfejtésének stratégiáját érdemes elismételni a tanulókkal, ha erre szükségük van (rendszeres haladás sorban és oszlopban), mivel ez a stratégia a matematikai gondolkodás fejlődését is segíti.

A munkafüzet 7/4. feladatának megoldásához az azonos alakú szavakról tanultakra van szükség. A példa segít az azonos alakú szavak kétféle szófájának felidézésében, majd a mondatalkotással a megértést tudjuk ellenőrizni.

A tankönyv 9/5. feladata összefüggő szöveget tartalmaz – játékleírást –, amelyből hiányoznak a névelők. A szöveg pontos megismerése a feltétele a feladat sikeres megoldásának; ezek után újra összefoglalhatjuk, mit tanultunk a névelők szövegbeli megjelenéséről (segíthet a tankönyv végén a gondolattérkép, 85. oldal). A helyes névelőhasználathoz a szövegösszefüggés pontos megértése szükséges, így ezt is fejleszteni tudjuk.

A munkafüzet 7/6. feladatának megoldásához is szükséges a szövegértés, de emellett környezetismeret tantárgyból – illetve saját élményekből – szerzett tudás is kell.

A munkafüzet 7/7. feladata irányított mondatbővítés, amellyel egyrészt gyakoroljuk a szófajok ismeretét, másrészt gyakoroljuk a szóbeli szövegalkotást (fogalmazás tantárgy).

Az ismeretek írásbeli megfogalmazását segíti a tankönyv 9/6. feladata, amely leírja a főnév és a melléknév szófaji tulajdonságait egy mondatkiegészítő feladattal. Hasonló fogalmazást készíthetünk (szóban és írásban is) a feladat b) részeként a többi szófajról. Ezek megoldásában a tankönyv 84/5., 85/7–9. és 86/10. gondolattérképe segíthet. Fontos, hogy a tanulók – a szakszavak alkalmazása mellett – lehetőleg szabadon fogalmazzák meg ismereteiket, mivel ez a megértés biztosítója.

A fejezet 4. (*Mondatról mondatra*) leckéjének egyik kulcsfogalma a tankönyvben a könyvtár. Az 1. feladatban egy könyvtári jelenetet ábrázoló képről kell mondatokat alkotni, majd a 10/2. feladat a könyvtárban betartandó illemszabályok megbeszélését kéri. A 11/7. feladatban egy könyvtárlátogatásról szóló szöveg hiányos mondatait kell kiegészíteni megadott szavakkal, amely így szintén a könyvtárral kapcsolatos tudnivalókat mélyíti el.

A tankönyv cím alatti feladatában egyszavas és egymondatos szövegek gyűjtése a cél a tanulók valós osztálytermi környezetében. Jó alkalom ez arra, hogy megbeszéljük, hogyan lehet teljes közlés egyetlen szó. A tankönyv 10/1. feladatában a képről alkotott mondatok „versenyeznek” a legjobb mondat címért: a feladat a véleménynyilvánítás képességét fejleszti. A tankönyv 10/3. feladata még mondatszintű: egy rövid mondat bővítését kéri, amiben kérdések segítenek. Végezhetjük ezt a feladatot csoportmunkában is, majd a tanulók megismerhetik a többi csoport leghosszabb mondatát is, így még több, változatosabb mondattal találkozhatnak.

A tankönyv 10/5. feladata is mondatokon alapul: a mondatok hibáinak javításához fel kell ismerni, milyen grammatikai viszonyokat fejeznek ki a toldalékok, illetve milyen viszonyok kifejezésére van szükség a mondatokban, így az összefüggések felismerésében is fejlődnek a tanulók. A tankönyv 11/6. feladatában mondatdarabokat kell párosítani: a feladat megoldásához nemcsak az összefüggések és a kulcsszavak felismerésére van szükség, hanem ezeket a viszonyokat szóban ki is kell fejezniük, a választásukat meg kell indokolniuk a tanulóknak. Ehhez a feladathoz kapcsolódik páros tollbamondás, amivel az együttműködést és az ellenőrzést-önellenőrzést is gyakorolják a gyerekek.

A munkafüzet 8/1. feladata a mondatfajták felismerését és helyesírását gyakoroltatja hiányos mondatok befejezésével. A Mf. 8/3. feladatában tagolatlan szókigyóban kell a mondatokat felismerni, majd két mondatral kiegészítve szöveggé alakítani.

A munkafüzet 8/2. feladatában az események sorrendjét kell megállapítani, amihez ismét jó szövegértésre, illetve az előzmény-következmény felismerésére van szükség.

A tankönyv 10/4. feladatában az összefüggések megértése, az ok-okozat, illetve az előzmény-következmény felismerése mellett az ezeket kifejező kötőszavakat is meg kell érteni, majd helyesen alkalmazni.

A munkafüzet 9/4. feladatát többféle módon is játékosá tehetjük. Mivel általános jelenség, hogy a tanulók kevésbé értik a képi kifejezőmódot, a nyelvi hagyományban megőrzött szólásokat, különösen fontos ezek megértetése, alkalmazásuk gyakorlása. (A szólások és közmondások feldolgozására módszertani javaslatok találhatók a II.1. fejezetben.)

A tankönyv 11/7. feladata a már említett szövegkiegészítés; emellett a szöveg ismérveinek megbeszélése a tanulók szóbeli kifejezőkészségét és logikus gondolkodását is fejleszti.

A tankönyv és a munkafüzet további feladatai a szó- és írásbeli szövegalkotást gyakorolják: a Mf. 9/6. feladata két-két mondat összetartozásának felismerésével ad lehetőséget egy választott helyzet történetre alakítására, amelyhez címadási feladat is társul. A munkafüzet 9/5. feladata egy történet elejét és végét adja meg, így megköti a témát, de szabad teret ad a szövegalkotásnak. A fantáziát leginkább megmozgató feladatok a munkafüzetben a 9/7. gyakorlat, amelyben láncban alkothat közös történetet az osztály; a tankönyv 11/7.c feladatában ötleteket fogalmaznak meg a tanulók, mit szeretnének látni, olvasni, csinálni a gyermekkuckóban; a 11/8. feladatban páros munkában alkothatnak történetet a fejezetnyitó kép alapján. Ezek a feladatok változó nehézségűek; érdemes a tanulók tudásszintje és a fejlesztési célok alapján kiválasztani a legmegfelelőbb(ek)et.

A fejezet utolsó *(Írjuk helyesen!)* leckéje a 3. osztályban tanult helyesírási ismeretek átfogó gyakorlását szolgálja.

A cím alatti feladat felszólít a tanult ismeretek felidézésére: órakezdő feladatként csak rövid szabályokat kérjünk, egyelőre hosszabb magyarázat nélkül. Minden esetben kérjünk a tanulóktól példát is a felidézett szabályra. Ha nehezen emlékeznek a tanulók a helyesírásra, az

érintett témákra, a tankönyv gondolattérképei segíthetnek a felidőzésben (83/3., 84/4., 6., 85/8., 9.).

Alsó tagozaton a nyelvtani ismereteket – amennyiben ez lehetséges – helyesírási ismeretekre alapozva tanítjuk. Így az ismétlőfeladatok, amelyek gyakran játékos formájúak, többségükben egy-egy nyelvtani tudnivaló alkalmazását is kéri. A tankönyv 12/1. feladatában a szórejtvény megfejtései egy-egy szófajhoz kötődnek. A tankönyv 12/2. feladatában fel kell ismerni a szavak közötti logikai összefüggést, majd a főnév két nagy csoportja alapján szétválogatni a szavakat.

Érdemes a munkafüzet feladataival folytatni az órát. A munkafüzet 10/1. feladata a szóvégi magánhangzó hosszúságára, helyesírására emlékeztet, majd a szavak szófaji elemzése után egy matematikai feladvány értelmezését és megoldását várja. Az egyenlőség-egyenlőtlenség eldöntése a feladatot a matematika tantárgyhoz köti.

A munkafüzet 2. feladatában egy hiányos szöveget néhány adott szó tárgyragos alakjával kell kiegészíteni, amit nehezít, hogy változó tövű főnevekről van szó.

A munkafüzet 3.a feladatában betűrejtvény megoldásával jutunk történetet jelentő szavakhoz, amelyeket a feladat b) részében mondatba kell illeszteni.

A munkafüzet 11/4. feladatában keresztrejtvénnyel gyakorolhatjuk a *j* és *ly* írását, majd a kapott szavakat szintén a szófajuk alapján csoportosítva kell leírni. A Mf. 11/5. feladatában az elválasztás gyakorlása a cél, de emlékezni kell arra is, hogy a felsőfokú melléknevek és az igekötős igék ugyanúgy viselkednek elválasztáskor, mint az összetett szavak – ehhez természetesen ezeket a szavakat is fel kell ismerni. A munkafüzet 11/6. feladata olyan szavakra irányítja a figyelmet, amelyek hosszú és rövid mássalhangzóval írva is értelmesek (pl. *vasal* – *vassal*). A helyesírást mondatalkotással lehet ellenőrizni, amelyben a jelentés pontosan azonosítható.

A tankönyv 12/3. feladatában tagolatlan szöveget kell írásjelekkel tagolni, ami lehetőséget ad arra, hogy felidézzük a mondatfajtákról tanultakat.

A tankönyv 12/4. feladatában a tanulók csoportban dolgoznak: egymás számára készítenek feladatsorokat. Ez a gyakorlat nemcsak az ismeretek pontos felidőzését igényli, de lehetőséget ad a nyelv játékoságának felfedezésére és kiaknázására, megmozgatja a tanulók fantáziáját. A versenyhelyzet teremtetésével nemcsak arra ösztönözzük őket, hogy a lehető legjobb teljesítményt ériék el, hanem arra is, hogy fegyelmezetten, sportszerűen játsszanak, legyenek egymás munkája iránt türelmesek és toleránsak.

Az ismétlést követően felmérő dolgozatot íráthatunk. Fontos, hogy ebben az egyszerűbb alkotó feladatoktól a több önállóságot igénylő gyakorlattípusokig változatos feladatokat állítsunk össze, alkalmazkodva a tanulók képességeihez. A cél nem a teljesíthetetlen felmérő íratása, hanem az elsajátított ismeretek sikeres alkalmazása.

II. fejezet: A főnév és a melléknév

Tk. 13–36., Mf. 12–36.

Ajánlott óraszám: 18 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A rokon értelmű szavak, a többjelentésű, azonos alakú szavak helyes használata. A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. A főnév fajtáinak csoportosítása, megnevezése. Többes számú főnevek alkotása. A tulajdonnevek csoportjainak megismerése: személynevek, állatnevek, földrajzi nevek, intézmények neve, márkanevek, címek. A melléknév szerepének ismerete a nyelvhasználatban. A fokozott melléknévi alakok használata szövegalkotáskor.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	<i>Környezetismeret:</i> tulajdonnevek a térképeken.
Kulcsfogalmak/ fogalmak	Szófaj; főnév, köznév, tulajdonnév, személynév, állatnév, intézménynév, földrajzi név, márkanev, cím; melléknév, melléknévfokozás.	

A *főnév és a melléknév* c. fejezetben a két szófajjal kapcsolatos eddigi ismeretek ismételése és bővítése történik.

Az 1. lecke (*A szavak alakja és jelentése*) egyrészt a szavakról 3. osztályban tanultak alkalmazását várja el, de újabb ismereteket is közvetít. A hangalak és a jelentés kapcsolatának mennyiségi vizsgálata segít az eddig tanultak mellé (pl. azonos alakú szó) újabb jelentéstani fogalmakat kapcsolni: egyjelentésű és többjelentésű szavak.

A tankönyv 14/2. feladatában három anagramma (többféle) megfejtésével ismerik fel a tanulók, hogy a szavakban a hangok (betűk) sorrendjének változtatásával újabb értelmes szavakat alkothatunk. Ez a feladat vezet el a hangalak (mint új fogalom) és a jelentés kapcsolatának megértéséhez. A továbbiakban már alkalmazhatjuk a feladatok instrukcióiban, és kérhetjük a tanulóktól is e két fogalom használatát.

A hangalak és a jelentés kapcsolatának vizsgálatát az azonos alakú szavak felidézésével kezdjük (Tk. 14/3.): a *fűz* és a *vár* szavak jól szemléltetik az egymással össze nem függő jelentést, így a tanulók a két állítás közül (a b) feladatrész) ki tudják választani a helyes magyarázatot.

A tankönyv 15/4. feladata hozza az új fogalmat, a többjelentésű szavakat. Mivel a tanulók képeket párosítanak (kettőt-kettőt) egy-egy szóhoz, a képek alapján szembeötlő a jelentések összefüggése. Ennek megbeszélésével a tanulók meg tudják fogalmazni a többjelentésű szó magyarázatát. Szükség esetén kérdésekkel segíthetjük a tanulókat a megfogalmazásban, pl. *Hány kép tartozik a zebra szóhoz? Hány jelentés tartozik hozzá? Mit jelent az egyik, mit a másik? Milyen közös tulajdonságuk van? Ha van közös tulajdonságuk, akkor van a jelentésük között kapcsolat?*

A nyelvi tudatosság magasabb szintjén állókkal, illetve szókincsfejlesztés céljából gyűjtethetünk további példákat a tanulókkal. Érdekes hívóképeket készíteni (csak az egyik, a fő jelentésről), vagy csoportmunkában a tanulókkal elkészíttetni, amelyekkel további többjelentésű szavakat nevezhetnek meg, pl. *család, talp*. Ezeket a szavakat feladványban kérdezhetik a többi csoporttól, és ehhez is kapcsolható mondatalkotási feladat.

Ha a tanulók számára a jelentések közötti kapcsolat felismerése nehezebb, akkor érdemes a munkafüzet 12/1. feladatával folytatni a gyakorlást, mivel a képi szemléltetés segíti az összefüggés megértését.

A munkafüzet 12/2. feladatának megoldásában az *Értelmező szótár* segít, így a szótárhasználatot is gyakorolhatják a gyerekek. Ezt a feladatot kijelölhetjük házi feladatnak is.

A Mf. 14/3. feladatában a mondatok jelentésének megértése szükséges azok kiegészítéséhez azonos alakú szavakkal, így ez a szövegértést és az összefüggések felismerését is fejleszti. A feladatot – gyorsabban haladó csoportban – kiegészíthetjük azzal, hogy megfigyeljük, van-e összefüggés a kétféle jelentés között. A feladat b) részében a szófajok megnevezése után rávezethetjük a tanulókat arra, hogy az azonos alakú szavak gyakran eltérő szófajúak is.

A tankönyv 15/5. feladata szintén a többjelentésű szavakkal foglalkozik, de itt a jelentések magyarázata alapján a szavakat kell megnevezni. Beszéljük meg a tanulókkal az egyes jelentéseket és kapcsolatukat a főjelentéssel, illetve győződjünk meg arról, hogy minden jelentés ismert-e a tanulók számára. Így a játékot, amelyet színes üveggolyókkal játszanak, nem feltétlenül ismerik, ahogyan a „kosarat kap” jelentését is érdemes megvilágítani.

A munkafüzet további feladataiban vegyesen jelennek meg azonos alakú és többjelentésű szavak. Ezek a feladatok eltérő készségek meglétét kívánják, illetve erősítésüket szolgálják a jelentések felismerése mellett. A Mf. 12/3. feladata párosító, amelyben a magyarázatok rövidek és egyszerűek, így ezt a feladatot a több gyakorlást, segítséget igénylő tanulókkal is sikerrel elvégezhetjük. A 13/6. feladatban mondatpárokat kell kiegészíteni szólásokban, majd megállapítani a szavak jelentéstani besorolását (azonos alakú, többjelentésű). A megoldást nehezítheti, ha a tanulók nem ismerik a szólásokat. A megoldásban segít O. Nagy Gábor könyve. A könyvhasználatot érdemes csoportos vagy páros munkában végezni azokkal a tanulókkal, akik önállóbb munkára képesek és boldogulnak a könyvvel. Ha azonban a szótárszerű könyv használata, a szövegértés vagy a szólások ismerete is bizonytalan, akkor érdemes ebben közvetlenül segíteni a tanulókat. A differenciálást megoldhatjuk úgy, hogy az önállóan is dolgozni tudó tanuló/párok a feladatot a könyv alapján oldják meg önálló vagy páros munkában, míg a segítséget igénylőkkel csoportosan dolgozunk, irányítjuk őket a könyv használatában, megbeszéljük az ott olvasottakat. Ha a gyorsabban haladóknak marad idejük, válasszanak a hívószavakhoz további szólásokat O. Nagy Gábor könyvéből, amelyeket a feladat ellenőrzése után bemutathatnak a többieknek (pl. *Jön még kutyára dér!, Rossz pénz nem vész el.*).

A lecke a tankönyvben gondolattérképpel zárul: minden esetben teljes mondatokban vagy egész szöveggént olvassassuk le a gondolattérképről a tudnivalókat, mivel ez egyrészt fejleszti a szóbeli szövegalkotási készséget, másrészt ebből mérhető a megértés is.

A fejezet 2. leckéjében (*Mit tudunk már a főnévről?*) a köznév és a személynév megkülönböztetését, illetve a főnevekkel kapcsolatos egyes helyesírási ismereteket elevenítjük fel.

Ez utóbbira példa a lecke cím alatti feladata, amelyben a fejezetnyitó kép és vers alapján képről és szövegből gyűjthetnek a tanulók példákat egyes helyesírási szabályokra, illetve a Tk. 16/1. feladatában a képről gyűjtenek szavakat a köznév csoportjaihoz. A köznevek és tulajdonnevek közötti kapcsolat felismerését ellenőrzi a tankönyv 16/2. feladata, amelyet további szavakkal is ki kell egészíteni.

A munkafüzet 14/1. feladata a szókincs aktivizálását és a kreativitást is serkenti az irányított szógyűjtéssel. Egyes főnevek szintén alkalmasak helyesírási szabályok felidézésére is (*betű, tanú, hamu*). Ennek folytatása lehet a 14/3. feladat, amellyel differenciálhatunk: a helyesírásban több gyakorlást igénylő tanulókkal kezdetjük a feladatmegoldást a feladat b) részével, amit kiegészíthetünk a 15/4. feladattal is, amíg az önállóan is dolgozni tudók

pármunkában idézik fel a helyesírási tudnivalókat. Mindenképpen kérjük tőlük példákat is a felidézett szabályokra. Ha köznévi és tulajdonnévi példákat is kérünk, akkor ezt a tanulók csoportosítva le is írhatják a füzetükbe.

A munkafüzet 15/6. feladatában egyrészt meg kell találni a kakukktojást, amihez a szavak közötti összefüggést kell felismerni, majd meg kell keresni a fölérendelt fogalmat (hónapok, ünnepek, híres emberek/személynevek), végül még további példákat is gyűjthetünk.

A tankönyv 16/3. és a munkafüzet 14/2. feladata együtt és külön is megoldható. A főnevekről tanultakat összegzi a tankönyv gondolattérképe; ez segíti a munkafüzeti feladat a) részében az ismeretek felidézését. A munkafüzet 2.b részéhez is segítséget nyújt a tankönyvi gondolattérkép, amelynek alapján könnyebb a példák gyűjtése. Ha a tanulók önállóan is képesek felidézni az ismereteket, majd példákat is tudnak fűzni hozzájuk, nem szükséges a tankönyv párhuzamos használata.

A fejezet 3. leckéje (*Emberek megkülönböztető neve*) a személynevekkel foglalkozik. A cím alatti feladat alkalmat ad egy kis névtörténeti barangolásra: érdemes megbeszélni a tanulókkal, hogyan alakultak ki (és miért) a magyar családnevek, mire utalhatnak, illetve mit jelentenek egyes olyan családnevek, amelyek régi foglalkozásokra (pl. Szűcs, Bognár) vagy más tulajdonságokra (pl. Balog) utalnak. Az óra előkészítéseként – forráskutatásban, könyvtárhasználatban jártasabb csoportban – szorgalmi feladatként gyűjtőmunkának is kijelölhetjük ezeket a kérdéseket. A tankönyv 1. feladatának második része (*Szabó úr*) jól illeszkedik ehhez a beszélgetéshez. A feladat b) részében fontos a telefonálás illemszabályainak megbeszélése, és ez – a bemutatkozáson túl – kiterjedhet a köszönésre, továbbá annak megbeszélésére, hogy a mobiltelefon használata hogyan változtatja meg a telefonálási szokásokat (pl. előre látjuk, ki a hívó fél), de ennek ellenére mikor kell a hagyományos szabályokat betartani. A telefonálás jelenetének dramatizálása során a tankönyvi példa mellett eljátszhatunk különböző helyzeteket is: hogyan hívjuk fel a tanárainkat, ismeretleneket, akikkel ügyet akarunk intézni, illetve miben különbözik ez a baráti telefonálástól.

A téma alkalmat ad arra is, hogy elbeszélgessünk a tanulókkal a névvel való csúfolódás veszélyeiről, az egymás iránti tiszteletről, az egymással való viselkedésről is.

A munkafüzet feladatai a személynevekkel kapcsolatos helyesírási tudnivalókat gyakoroltatják. A 16/1. feladatban a keresztnévek magánhangzóinak hosszúságát, a 2. feladatban a köznévként és személynévként is használható főnevek írását, a 17/4. feladatban a keresztnévekben előforduló *j* és *ly* helyes használatát, míg a 17/6. feladatban a hagyományos írásmódú családnevek írását gyakoroljuk. Kiemelhető a munkafüzet 17/5. feladata, amelyben betűrejtvények megfejtésével jutunk el keresztnévekhez. Itt a gyorsabban haladóktól (vagy házi, szorgalmi feladatként) kérhetjük további hasonló betűrejtvények szerkesztését; ez

játékos módon fejleszti a tanulók nyelvi kreativitását, fantáziáját, képalkotási és -olvasási képességét.

A fejezet 4. leckéje (*A természet alakította*) a földrajzi nevek témakörének első része. A témakör három leckéje egy-egy helyesírási tudnivaló köré szerveződik, így ez a felosztás segíthet a helyesírási szabályok megjegyzésében.

Ebben a leckében a megtanítandó/tanulandó ismeret azokra a földrajzi nevekre vonatkozik, amelyek egytagúak (pl. városok, hegyek, tavak, folyók neve), ezeket egybeírjuk, nagybetűvel kezdjük; illetve amelyekben egy földrajzi közszó a név része: ezeket a közneveket kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévi részhez. Emiatt a lecke szorosan kötődik a környezetismeret tantárgyhoz.

A tankönyv kiemelendő feladata a 18/3.:

3. a) Olvasd el az alábbi szöveget!

Hazánk természeti értékekben nagyon gazdag. Területét a síkságok mellett dombok és hegyek teszik változatossá. Ilyenek a Zalai-dombság, a Zempléni-hegység, vagy a Budai-hegység gyönyörű hegyei, például a János-hegy vagy a Szabadság-hegy. Kis országunk tavakban is bővelkedik. A csodás Balaton mellett sok látogatót vonz a Velencei-tó és a Tisza-tó is.

b) Figyeljétek meg a szövegben szereplő tulajdonnevek helyesírását! Mi mindent vettetek észre?

Ebben a feladatban összefüggő szöveget olvashatunk Magyarország egyes természeti értékeiről. A feladat instrukciója szerint a tulajdonnevek helyesírását kell megfigyelni. Amennyiben a tanulók képesek az összefüggések gyors felismerésére, egyéni munkában megkerestethetjük a tulajdonneveket, majd csoportmunkában beszéljük meg a tanulók a megfigyeléseiket, és fogalmazzanak meg helyesírási szabályt, amit elmondhatnak a többi csoportnak is forgóban (minden csoport egyszerre csak egy megfigyelést/szabályt mondhat el).

Ha a tanulók több segítséget igényelnek, illetve nehezebben fogalmazzanak meg önállóan szabályt, érdemes lépésről lépésre haladni, és részinstrukciókkal vezetni rá a tanulókat a helyesírás megfigyelésére. Ebben az esetben közös szövegolvasás után – szintén egyéni munkában – keressük meg a tulajdonneveket (ebben segítséget jelent az az ismeret, hogy a tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel írjuk, emlékeztessük a tanulókat erre a szabályra), majd ezeket szóként (interaktív táblán) helyezzük el jól láthatóan, kiemelve a szövegből. Mindenképpen győződjünk meg arról, hogy a tanulók ismerik ezeket a helyeket; ha igen, keressük meg őket Magyarország térképén – ez a térképolvasási képességet is fejleszti –, ha nem, mutassuk meg ezeket a térképen. Ezek után a szóalak elemzése könnyebb lesz. Kérjük a

szavak csoportosítását aszerint, melyek írásmódja egyezik meg, így két oszlopba kerülnek a szavak; a 2.-ban csak a *Balaton* szó szerepel. Ezután keressük meg a tanulókkal, milyen földrajzi-domborzati neveket ismernek fel ezekben a szavakban (*hegység, hegy, dombság, tó*), majd ezeket is helyezzük el a szókértékkel melletti. Figyeljük meg, hogy a Balaton szó nem tartalmazza a domborzati nevet, míg a többiek igen. Ezek alapján a tanulók meg tudják fogalmazni a helyesírási szabályt: a domborzati neveket, ha a tulajdonnév részei, kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévhez, és kisbetűvel írjuk.

A tankönyv 19/4. feladata a szöveg szóbeli reprodukcióját kívánja: ez a feladat fejleszt a szóbeli kifejezőkészséget, az emlékezetet, és a földrajzi ismeretek megjegyzését is segíti. Ugyanígy hasznosíthatók vagy bővíthetők a földrajzi ismeretek a tankönyv 19/5. feladatában, amelynek elsődleges célja a helyesírási ismeret rögzítése.

A munkafüzetben legfontosabb a helyesírás gyakorlása. Emellett azonban a feladatok más készségeket is fejlesztenek: a 18/1. feladat betűháló (megoldása megtalálható a *Függelékben*); ennek sikeres megoldásához idézzük fel – ha korábban már megtanítottuk – a sikeres szóadászathoz vezető stratégiát (rendszeres haladás soronként és oszloponként). Ez a játékos feladat fejleszti az ábraolvasási képességet és a rendszeres, logikus gondolkodást, amit a matematika tantárgyban is hasznosíthatnak a tanulók.

A 18/2. feladatban a tulajdonnevekhez közneveket kell rendelni (földrajzi közsavak), amivel a földrajzi ismereteket is elmélyítjük. A 18/3. feladatban fordítva haladunk: meghatározások alapján nevezünk meg földrajzi helyeket – ezt a sort érdemes szóban is

folytatni a mondatalkotásban jártasabb tanulókkal, illetve differenciált feladatként kérni, ha a tanulóknak további helyesírási gyakorlásra lenne szükségük.

A földrajzi nevek második csoportjával foglalkozik a fejezet 5. leckéje (*Az ember alakította*). Érdemes ezt a tanórát szabad beszélgetéssel kezdeni: mesélik el a tanulók, milyen útvonalon jutnak el az iskoláig. Ezzel jól elő tudjuk készíteni a tankönyv 21/1. és a munkafüzet 19/1. feladatát. Érdemes először megismerkedni a térképpel a munkafüzetben: beszélgessünk arról, milyen térképet látunk, mit jelentenek az egyes ikonok. Ezt követően azokban a csoportokban, ahol a térképolvasást gyakorolni kell, folytathatjuk a munkát a munkafüzet 1. feladatának b) részével. Segítséget igénylő tanulókkal előbb szóban beszéljük meg az útvonalakat, majd jegyezzük le azokat, ügyelve a helyesíráásra. Közben a gyorsabban haladó tanulók ezt a részt önállóan is megoldhatják, majd további feladványokat találhatnak ki, amiket szintén feltehetnek a társaiknak (pl. *hogyan jutsz el az állomásról a kórházba, a focipályáról a játszótérre stb.*). A tankönyv 20/1. feladatában kincskeresőt játszhatunk a munkafüzet térképét felhasználva. Ezt a feladatot is mindenképpen érdemes úgy elvégezni, hogy előtte már beszéltünk a munkafüzet térképéről, leolvastunk néhány utcanevet, megfejtettük az ikonokat. A szövegértésben jártasabb csoportban versenyezhetünk is: a szövegolvasást adott jelre kezdik a tanulók, és aki elérte az elrejtett finomságot, felteszi a kezét. Az nyer (azok), aki először éri(k) el a kijelölt célt (részletes leírás található a *Függelékben*). A verseny után beszélgetéssel, a földrajzi nevek kiemelésével érjük el, hogy a tanulók felismerjék az analógiát az ember alkotta földrajzi nevek írásában, majd eljussanak a szabályalkotásig. Ha a helyesírási szabály felismerése vagy megfogalmazása nehéznek bizonyul, érdemes az előző leckében látott módon, gyűjtéssel, szemléltetéssel segíteni a szabályalkotást.

Ide kapcsolódik a tankönyv 21/4. feladata, amely szintén a településekhez kötődő földrajzi nevek írására mutat analógiás sort, így elmélyíti az ismeretet. A tankönyv 21/5. feladata ugyancsak ezt a célt szolgálja, majd alkalmat ad a szóbeli szövegalkotásra, történetmondásra is. A munkafüzet 20/3. feladatában a helyesírást tagolatlan mondatok tagolásával tudjuk gyakorolni. Ez a legmagasabb szintű feladat, mivel pontos olvasást és a szóhatárok felismerésének képességét kívánja meg.

A tankönyv 20/2. és 3. feladata szorosan kapcsolódik a földrajzi ismeretekhez (környezetismeret tantárgy); ennek alapján tudjuk megbeszélni, miért és hogyan alakította az ember a megyéket. Beszélgethetünk a megyeszékhelyekről, ismertebb nagyvárosokról, azokról a helyekről, ahol a tanulók már jártak, így fejleszthetjük a szóbeli kifejezőkészséget, és bővíthetjük a Magyarországgal kapcsolatos ismereteket, felhívhatjuk a tanulók figyelmét hazai értékeinkre. Ide kapcsolhatjuk a munkafüzet 20/4. feladatát, amelyben a tanulók szűkebb környezetének bemutatását is kérhetjük, beszélhetünk a település híres helyeiről, a településhez kötődő híres emberekről, így a helyi értékeket is közvetíthetjük.

A fejezet 6. leckéje (*Tó vagy folyó a Tisza?*) a földrajzi nevek témakörének utolsó része. Ebben a leckében azt a kérdést járjuk körül, mikor kell és mikor nem kell köznevet illeszteni a tulajdonnév mellé, illetve milyen nehézséget okoz, ha ugyanazt a tulajdonnevet több értelemben is használjuk.

A tankönyv 22/1. feladata erre mutat példákat. A jelentések magyarázatát egész mondatokkal kérjük a tanulóktól, így a szóbeli kifejezőkészséget is fejlesztjük a szövegértés mellett. Szükség lehet arra is, hogy előbb az egyes tulajdonnevek jelentését/jelentéseit magyarázzuk el. Ebben az esetben először nézzük végig a segítő képeket, és gyűjtjük össze, milyen ismeretekkel rendelkeznek ezekről a tanulók. Szükség esetén bővítsük földrajzi és filmismeretüket is. Ezt a feladatot a tankönyv 22/2. feladata folytatja, amelyben már csak a földrajzi névvel dolgozunk tovább. A jelenséget a tankönyv 23/3. feladata is bemutatja. Ha a tanulóknak csekély a filmismeretük, lehet ezzel a feladattal kezdeni, megfelelő analógiát mutatva arra, hogyan befolyásolja a köznév hozzátétele a tulajdonnév jelentését.

A tankönyv 23/4. feladata jól szemlélteti, mikor része a névnek a földrajzi közszó, és mikor jelent inkább pontosítást, magyarázatot. Ha a tanulók a szabályalkotásban több segítséget igényelnek, először csoportosítsuk a tulajdonneveket az írásmódjuk alapján (kötőjeles, kötőjel nélküli). A szavak hangalakjának elemzése után már könnyebb lesz a tanulóknak megfogalmazni a helyesírási szabályt.

A munkafüzet feladatai a helyesírás gyakorlását szolgálják. Az 1. feladat akár bevezetés is lehet az órához, mivel ebben már tanult ismereteket kell alkalmazni. A munkafüzet 2. feladatát gyakorlásként, rögzítésként érdemes elvégezni a helyesírási szabály megfogalmazása után. A képrejtvény játékos, fantáziamozgató feladat lehet a tanóra bármely pontján. Ehhez kérhetünk önálló rejtvényalkotást a tanulóktól, akár csoportban, akár szorgalmi feladatként.

Az előző három lecke ismereteit összefoglalóan tartalmazza a tankönyv 23. oldalán található gondolattérkép. Fontos, hogy a térképet a tanulók vázlatként alkalmazzák, és mindig teljes mondatokban oldják fel, majd további példákat is gyűjtsenek egy-egy helyesírási szabályhoz.

A fejezet 7. leckéje (*Az iskolám neve*) az intézménynevekkel foglalkozik. A 4. osztályosok számára érdemes koncentrálni a példákat a környezetükben megjelenő, számukra fontos intézmények nevének pontos írására.

A tankönyv 24/1. feladata többféle fejlesztésre ad lehetőséget. A plakát mint szövegtípus okozhat nehézségeket a tanulóknak, ezért fontos meggyőződnünk róla, hogy a tanulók nemcsak a tulajdonneveket képesek azonosítani a szövegben a feladat leírása szerint, hanem a plakát teljes szövegét értik. A plakátszöveg három szakaszból áll: összefüggő, bonyolult szerkezetű, összetett mondatokból álló szöveg ismerteti a vándorkiállítás témáját, induló helyszínét, továbbá egy implicit felhívást – ez utóbbit a plakát harmadik szakasza fejti ki részletesen. Ebben a részben egy tulajdonnév található: Vasút a Gyermekekért Alapítvány Kollégiuma. Ez az intézménynév igényelhet magyarázatot, ha a tanulók nem ismerik.

Kérdésekkel vezessük rá őket, mivel foglalkozhat az alapítvány, hogyan kötődik a többi intézménynévhez.

A harmadik szakasz fejti ki az első szakasz implicit felhívását: ezt elolvasva ismét kérdésekkel ellenőrizzük a megértést, pl. *milyen tárgyakat, alkotásokat mutat be a kiállítás, kinek az alkotásait tartalmazza, hogyan vehetünk részt benne* – majd visszatérhetünk az implicit felhíváshoz: *mitől, hogyan bővíülhet a bemutatott műalkotások köre*.

A második szakasz tartalmazza a további tulajdonneveket, amelyek megfigyelése segít az intézménynevekre vonatkozó helyesírási szabály megalkotásában. Érdekes a szabályalkotást csak a plakát teljes szövegének megértése után elvégezni.

A munkafüzet feladatainak megoldását a szabályalkotás után érdemes elkezdni. A 22/1. feladattal nem csak az intézménynevek írását gyakoroljuk, de fejlesztjük a síkban való tájékozódást, az összefüggések felismerését is a párosítással. A 22/2. feladat a helyesírás mellett a szövegértést is fejleszti, mivel ez szükséges a mondatok kiegészítéséhez. A 22/3. feladat az iskola nevének pontos leírását kéri; ezt minden diáknak tudnia kell. Emellett azonban tovább is vihetjük a feladatot: kérhetjük a tanulókat a szűkebb környezetükben, lakóhelyükön található egyéb intézmények nevének leírására emlékeztetből, vagy ezt a feladatot csoportmunkában, versenyként is megszervezhetjük. Kisebb településeken szervezhetünk rövid sétát, és összegyűjthetjük az intézmény- (és egyéb földrajzi) neveket, illetve kiegészíthetjük a sétát a helyi hagyományok, történelmi események, személyek felidézésével, bemutatásával, a helyi értékek továbbadásával. Nagyobb településeken adhatunk ehhez kapcsolódó házi vagy szorgalmi feladatot is: gyűjtsék össze a tanulók, milyen fontos intézmények vannak a lakóhelyükön, azon az útvonalon, melyen az iskolába jönnek.

A fejezet 8. leckéje (*A cukrászdánk neve*) az intézmények egy másik csoportjának helyesírását mutatja be. Ebbe a csoportba azok a nevek tartoznak, amelyekben a tulajdonnévhez egy szolgáltatóhely neve kapcsolódik. Ebben az esetben a köznévi megnevezés a szolgáltatás fajtáját, pl. *cukrászda, repülőtér, pályaudvar, étterem, mozi*. Ezeket kisbetűvel írjuk. Ezt a szabályt figyelhetjük meg a tankönyv 25/1. feladatában. Ebben először láthatjuk, milyen szavak kapcsolódnak a tulajdonnevekhez (*repülőtér, temető* stb.). Ha szükséges, kérjünk a tanulóktól hasonlókat a településükről, szűkebb lakókörnyezetükből, és ezekből is gyűjtsük össze a közneveket. Így már elegendő mintánk lesz ahhoz, hogy a tanulók – a nevek írásmódjának elemzése után – megfogalmazzák a helyesírási szabályt. A tankönyv 25/2.a, valamint a munkafüzet 23/1. és 2.a) és b) feladata a szabály gyakorlására szolgál. A tankönyv 25/2.b feladatában az ismeretet mondatok alkotásával kell alkalmazni; a munkafüzet 23/2.c részében pedig a mondatok értelmezése segít a helyesírás eldöntésében. További gyakorlásként játszhatunk láncfeladatot forgóban vagy – kis létszámú osztályban – teljes csoportban: az egyik tanuló nevezze meg egy ismert – és a gyerekek számára fontos – intézmény tulajdonnevét (pl. Tulipán), majd a következő tanuló a magyarázó köznevet (pl. játszótér), és így folytassák láncban a sort. Végül emlékeztetből próbálják meg leírni az

elhangzott neveket. Az nyer, aki a legtöbbre emlékszik, és helyesen le is írta. Ezzel nemcsak a helyesírási ismeretet rögzítjük, hanem fejlesztjük az emlékezetet is.

A fejezet 9. leckéjében (*Állandó újságom, kedvenc mesém*) a címekkel ismerkedünk meg. A cím alatti bevezető ebben a leckében fontos új ismeretet tartalmaz: megnevezi a címek két fajtáját: az ismétlődő és az egyszeri címeket.

A tankönyv 26/1. feladata ábraolvasással kezdődik. A nyilakat követve gyakoroljuk az irányokat is. Egy-egy sor elolvasása után érdemes megállni, és megkérdezni, minek a címét olvastuk (pl. *Szivárvány, Süni Magazin, Nemzeti Sport, Nők Lapja* – újságok). Ezeket a kulcsszavakat – ha a tanulókat támogatni kell az összefüggések megértésében – szókértéken el is helyezhetjük a táblán, ezzel támogatjuk később a szabályalkotást. Szorosan kapcsolódik ide a tankönyv 26/2. feladata, amely csak újságok, folyóiratok címét tartalmazza: miután megfigyeltük ezek írásmódját, a tanulók meg tudják fogalmazni a szabályt – ne várjuk el, hogy szó szerint megtanulják a keretben kiemelt ismeretet, hanem engedjük, hogy saját szavaikkal, de szabatosan foglalják össze a szabályt, és mondjanak példákat is.

Ezt követően térhetünk át az egyszeri címek írásmódjának megfigyelésére a tankönyv 16/3. feladatában. Ezt a feladatot is kezdjük olvasással, majd beszéljük meg, melyeket ismerik a tanulók, milyen alkotások címét olvasták. Csak ezután elemezzük az egyszeri címek helyesírását, majd vonjuk el a szabályt.

A munkafüzet az egyszeri címek írását gyakoroltatja: a 24/1. feladatban könyvek címét és a tartalmukat kell párosítani: ehhez a kulcsszavak és a címek közötti összefüggést kell felismerni. Költők, írók műveit kell felidézni a 24/3. feladatban: egy-egy mű helyett kérhetjük a tanulókat, hogy nevezzenek meg további, általuk ismert műveket is; így ez a feladat az irodalmi értékek átadására is alkalmas. Hasonlóan a munkafüzet 25/7. feladatához, amely egyéb művészeti ágak értékes darabjait emeli be a nyelvtan tantárgyba, így a vizuális és a művészeti neveléssel áll kapcsolatban.

A munkafüzet 25/4., 5. és 6. feladata a gyermekekhez közelebb álló műfajokat használja fel a helyesírás gyakorlására: rajzfilmek címét képekről, gyermekdalokét egy-egy rövid részletből kell felismerni, míg az ismert mesék címét rendezés, válogatás után kell helyesen leírni. Mindegyik feladat produktívabb az egyszerű másolásnál, mivel mind a képzelőerőt, mind az emlékezetet próbára teszi.

Ehhez a leckéhez kapcsolódóan javasolhatunk olyan házi feladatot (gyakorlásként), hogy a tanulók jegyezzék le (naplószerűen) kedvenc könyvük, meséjük, versük, bármilyen művészeti alkotás címét, majd ezeket a későbbiekben ismertethetik is.

A fejezet 10. leckéje (*Állatok, égitestek, márkák neve*) a tulajdonnevek egyéb fajtáival foglalkozik. A tankönyv cím alatti feladata páros játékra hív: az óra elején érdemes – ráhangolásként – beszélgetést kezdeményezni a tanulók társállatairól, kedvenc toll- vagy telefonmárkájukról. A témák lehetőséget adnak arra is, hogy megbeszéljük, miért jó háziállatokat tartani, milyen feladatokat végeznek körülöttük, illetve jó-e márkafüggővé válni,

mi a márkanév szerepe. Ezzel értékekre is nevelünk. Ezt követően a tanulók párban is játszhatnak névkitalálót (cím alatti feladat).

A tankönyv 27/1. feladata rövid szöveget tartalmaz néhány, korábban jól ismert magyar rajzfilmről. Lehetséges, hogy a tanulók egy (akár nagy) része ezeket a meséket már nem ismeri. Ebben az esetben beszélgetünk róluk, mutassunk képeket a szereplőkről. Olvasásórán vagy délutáni foglalkozáson olvashatunk egy-egy régi történetet (szövegeket); ezek a mesék különösen alkalmasak egy-egy tanulság megfogalmazására, erkölcsi nevelésre.

A munkafüzet 26/1. feladata megoldható a tankönyv 1. feladata előtt vagy után is, így lehet gyors bevezető feladat a szöveghez a köznevek és a tulajdonnevek kiválogatásával és csoportosításával, vagy írásbeli gyakorlás a szövegolvasás után.

A lecke témájához tartoznak az égitestek nevei, amelyek esetében a legfontosabb a *nap* – *Nap*, *föld* – *Föld* kétféle írásmódjának megértése és magyarázata. Ezt teszi lehetővé a tankönyv 27/2. feladata. A bevéséshez kérhetjük a tanulókat, hogy fogalmazzanak további mondatpárokat a jelentések megkülönböztetésére.

A lecke harmadik témája a márkanevek. Ezek írásmódját nehezítheti, ha nem magyar nevekről van szó; ha a helyesírás nehézséget jelent a tanulóknak, kivetíthetjük, felírhatjuk az említett neveket, illetve – ha erre van mód – kérjük azt, hogy magyar márkaneveket is soroljanak vagy gyűjtsenek a feladatokhoz kapcsolódóan. Ez a téma különösen alkalmas annak megbeszélésére, miért ragaszkodnak egyesek a márkákhoz, mit fejez ki egy híres márka, és mi adja a termékek valódi értékét. Így a tanulókat értékekre neveljük, tudatos vásárlókká válhatnak.

A fejezet 10. leckéje (*A tulajdonnevek*) zárja a tulajdonnevekről tanultakat. A cím alatti feladat játékos gyűjtés, amely aktivizálja a szerzett ismereteket, megmozgatja a memóriát, erősíti a figyelmet. Az M betűvel kezdődő nevek után más betűkkel is játszhatunk, illetve szervezhetünk versenyt is: ki tud adott betűvel több tulajdonnevet gyűjteni adott idő alatt.

A tankönyv 28/1. feladata Móra Ferencsel kapcsolatos szöveget tartalmaz, amelyből a tanulók a tulajdonneveket fajtájuk szerint csoportosítva írják le. A feladatban kért címadáshoz fontos a szöveg pontos értése, így a feladat ezt is fejleszti.

A lecke gondolatértékpárral zárul. Fontos, hogy a lehető legtöbb tanuló kapjon lehetőséget egy-egy ismeret megfogalmazására a tulajdonnevekkel kapcsolatban. Ez a gondolatértékpár a tulajdonnevek fajtáit csoportosítja; fontos, hogy mindegyikhez párosítsuk a tanult helyesírási ismeretet, illetve ezekhez is kössünk további példákat. Várjuk el a tanulóktól, hogy teljes mondatokban fogalmazzák meg az ismeretet, de ne ragaszkodjunk a szó szerinti szabályfelidézéshez.

A fejezet 11. leckéje (*A toldalékok szerepe*) az alaktani ismereteket vezeti be. Ebben a leckében a ragok, a jelek és a képzők funkcióját ismerik meg a tanulók, de anélkül, hogy a nyelvtani szakszavakkal találkoznának. A toldalékok esetében az elsődleges, legfontosabb információ az, hogy mi a szerepük: míg a képzők a szóalkotásban, az új szavak létrehozásában

– tehát elsősorban a szókészlet/szókincs terén – játszanak szerepet, addig a jelek és a ragok a szavak mondatbeli jelentésének kialakításában fontosak. Ennek megértéséhez nincs feltétlenül szükség a *képző, jel, rag* szavakra, hanem azt kell felismertetni a tanulókkal, hogy a feladatokban kiemelt toldalékok milyen szerepet töltenek be a közlésben (mondatban). Éppen ezért különösen fontos, hogy a toldalékokkal ellátott szóalakokat minél többször szószerkezetekben, mondatokban figyeljük meg és alkalmazzuk.

A tankönyv 29/1. feladatában a szavak toldalékolását szószinten gyakoroljuk. Ebben a feladatban a rag szóalakot záró szerepét kell felismerni – vagyis azt, hogy a toldalékolt szavakhoz újabb toldalékot már nem tudunk illeszteni – de már ezt a feladatot is kiegészíthetjük szószerkezetek vagy mondatok alkotásával. A tankönyv 29/2. feladatában a ragos főneveket helytelen mondatokban figyelhetjük meg; ezek javítása után keressük meg a szótöveket és a toldalékokat, ami az alaktani elemzés első, legfontosabb lépése. A tankönyv 29/3. feladatát szóban végezzük el: a fejezetnyitó képről kell kérdésekre rövid válaszokat adni. Ez a feladat, mivel a képhez kötődő rövid válaszok beszédhelyzetét egyértelműen azonosítani tudjuk, alkalmas arra, hogy a tanulók felismerjék a ragok szerepét a mondat létrehozásában.

A ragokhoz a munkafüzet 27/1. feladata tartozik, amely a tanulók fantáziáját aktivizálja a mondatalkotásban, miközben ragos főnevekkel egészítenek ki befejezetlen mondatokat.

A tankönyv 30/4. feladata a jel funkciójának megértésére vezet rá. A feladat arra is figyelmeztet, hogy a többség jelölése az általános *-k* többesjel (és alakváltozatai) mellett más toldalékokkal is kifejezhető (*-i* birtoktöbbsesítő jel). A többes szám és a jel funkciójának megértéséhez érdemes mondatokat alkotni (pl. a tankönyv 3. feladatának szavaival), majd megfigyelni, mennyiben változik meg a jelentés, ha a főnevek többes számban vannak. Pl.: *Egy csónak ringatózott a kikötőben. Csónakok ringatóztak a kikötőben.* – A jelentésbeli különbség csak a csónakok számában mutatkozik meg. Így válik érthetővé a tanulók számára a „*kis mértékben módosít*” kifejezés. A munkafüzet 27/2. feladatával tovább gyakorolhatjuk a fenti ismeretet.

A toldalékok harmadik csoportját a képzők alkotják. A gyermekek számára a legkönnyebb a képző funkciójának megértése lesz, hiszen ebben az esetben teljesen új szó jön létre. A tankönyv 30/5. feladata egy szóalkotó-párosító gyakorlattal készíti elő az ismeret megfogalmazását; az összefüggéseket gyorsabban felismerő tanulók önállóan (párban) is megbeszélhetik az adott toldalék funkcióját a létrehozott szavak alapján. Amennyiben a diákoknak a felismertek nyelvi megformálása nehezebb, haladjunk apróbb lépésekkel. Először ismertessük fel az analógiát: a szavakhoz illesztett toldalék mindig új szót hozott létre, majd ezután próbálják megfogalmazni az alapszó és a képzett szó jelentése közötti különbséget. Az alapszó és a származékszó szófajának meghatározása vezet rá az ismeret második részére (egyes képzők megváltoztatják, mások megtartják az alapszó szófaját). A szóalkotás további gyakorlására szolgál a tankönyv 30/6. feladata, ahol a fejezetnyitó kép részletének segítségével további analógiás sorokat alkothatnak a tanulók. Érdemes ezt a feladatot is

kiegészíteni – különösen gyorsabban haladó tanulókkal, differenciáltan – mondatalkotással, ezt követően pedig az alapszót, majd a származékszót is megfigyelni a mondatban, pl. *A gyerekek a parkban kirándulnak. A kiránduláson mindenki jókedvű volt.*

A fejezet 12. leckéje (*Kivel? Mivel?*) a *-val/-vel* toldalékolás helyesírási nehézségeivel foglalkozik.

A tankönyv 31/1. feladatával gyakorolhatjuk a változó tőalakok írását a különböző toldalékok előtt. Ezek között hasonult toldalékos főnevek is találhatók; ebben a feladatban a cél a megfigyelés.

A tankönyv 31/2. feladatában egy sütemény receptjét olvashatjuk. A recept két szakaszból áll: a hozzávalókat toldalékok nélkül olvashatjuk, míg az elkészítést egész mondatokkal írja le a recept, így mód van a kiemelt szavakat alapalakban és *-val/-vel* toldalékkal is megfigyelni. A téma miatt a feladat felkelti/fenntartja a gyerekek érdeklődését; kíváncsiak lehetnek a szövegre, ez motiválja az olvasást. A kiemelt szavakban jól megfigyelhetik a gyerekek, mi történik a mássalhangzóra végződő szavakkal *-val/-vel* toldalékolás esetén. E szavak lejegyzése emlékezetből nemcsak a memóriát fejleszti, hanem a figyelemkoncentrációt is.

A tankönyv 32/3. feladata lehetőséget ad arra, hogy a csoport szintjének megfelelően dolgozzuk fel: a képekről gyűjtött szavak toldalékolásával tovább gyakorolhatunk, de gyorsabban haladó csoportban versenyt is indíthatunk, amelynek célja adott idő alatt minél több, a képekkel kapcsolatos toldalékos szó gyűjtése.

A tankönyv 32/4. feladata már a szabályalkotáshoz vezeti el a tanulókat: a párban, felváltva felolvasott szótövek és toldalékos szavak megkeresése a figyelem koncentrációját igényli, majd a szavak csoportosítása során ismét szükség van a szótő felismerésére. A csoportosítás után figyeljük meg, hogyan alakul a *-val/-vel* toldalékolás a magánhangzóra végződő szavaknál, majd azt, hogy mi történik a mássalhangzóra végződő szavakkal. Az analógiás sor megfigyelésével a tanulók önállóan meg tudják alkotni a szabályt (valójában a hasonulás törvényét ismerik fel anélkül, hogy ezt nyelvtani szinten magyaráznánk).

A tankönyv 32/5. feladatában azzal szembesülnek a tanulók, hogy egyes szavak rövid és hosszú mássalhangzóval is értelmesek. Ezek jelentését mondatokban dönthetjük el, ami azonban megkívánja a jelentés pontos felismerését.

A munkafüzet többféle lehetőséget nyújt a gyakorlásra. Ezek közül különösen fontos a 28/1. feladat, amelyben emlékeztethetjük a tanulókat a hosszú kétjegyű mássalhangzók helyesírására is. A munkafüzet 28/2., 3. és 4. feladata mondat szinten, ráismerés szintjén, illetve képolvasással gyakoroltatja az új ismeretet, így ezekből a tanulók szükségletei szerint válogathatunk. A tankönyv 32/5. feladatához hasonló a munkafüzet 29/5. gyakorlata, így a jelentések megkülönböztetését tovább gyakorolhatjuk, de itt már önálló mondatalkotással. A munkafüzet 29/6. feladata mondatkiegészítés, ami teret ad a tanulók fantáziájának, mivel többféle kiegészítést is el lehet fogadni.

A munkafüzet 29/7. feladatában még egy fontos helyesírási szabályt fel kell ismerni: amennyiben a szó végén hosszú mássalhangzó áll, a *-val/-vel* toldalékolással nem növeljük az azonos betűk számát, hanem csak egy hosszú mássalhangzót írunk (egyszerűsítünk).

A fejezet 14. leckéjében (*Főnév előtt és után*) a ciklikus haladási elv alapján felidézzük, mit tanultunk 3. osztályban a névelőkről és a névutókról, majd különböző feladatokkal mélyítjük el az ismeretet.

A tankönyv cím alatti feladata versenyre hív: olyan mondatokat kell kitalálni, amelyekben csak a határozott névelő *az* alakját szabad használni. Ez a feladat erősen próbára teszi a gyerekek szókincsét, mivel olyan tartalmas szavakat kell aktivizálniuk, amelyek magánhangzóval kezdődnek.

A névelők viszonyító elemek, így funkciójukat csak szókapcsolatban, a mögöttük álló szóval, szószerkezettel együtt nyerik el (pl. *a fiúk, a világos szoknyát viselő lányok*). Emiatt a gyakorlást is érdemes mondat- vagy szövegszinten végezni. A tankönyv 33/1. feladatában gondolattérkép foglalja össze a névelőkről tanultakat. Fontos tudni a kétféle névelő nevét és alakjait, de a térkép feloldásaként mindenképpen beszéljük meg a funkciójukat is (határozottá vagy határozatlanná teszik az utánuk álló szót vagy szószerkezetet), amit azonban csak példákban fognak megérteni a tanulók. Ezért nagyon fontos, hogy a gyakorlás fókusza ne a fogalomra, hanem az alkalmazásra essen.

A munkafüzet 30/1. feladatában közmondásokban kell javítani a helytelen névelőt. Mindenképpen figyelmet kell fordítani a közmondások jelentésére – b) feladatrész: a magyarázat mellett kérhetjük, hogy a tanulók találjanak ki beszédhelyzeteket, amelyekben alkalmazni tudják a közmondásokat, a párok rögtönözzenek jelenetet, vagy próbálják némajátékkal előadni a közmondásokat, amelyeket a többieknek fel kell ismerniük.

A munkafüzet 30/2. feladata az előzőhöz hasonló, de hétköznapi, hibás mondatokat tartalmaz, és nem csak a határozott névelő alkalmazását várja el. Ha a tanulók nyelvi tudatossága megfelelően fejlett, a javítás után érdemes kiemelni a határozott névelős szerkezeteket, és megbeszélni, miért alkalmazzuk az adott névelőket a mondatban. További fejlesztés lehet, ha a nyelv jelenségei iránt érzékenyebb tanulókkal megvizsgáljuk a névelők és az igék toldalékainak összefüggését is úgy, hogy a mondatokat mindkét névelővel kipróbáljuk, és megfigyeljük a jelentésbeli különbséget, illetve azt, mely szavak és hogyan változnak meg a mondatban.

A lecke másik témája a névutó, amiről szintén részletesen tanultak már a gyerekek 3. osztályban. Az ismeretek felidézéséhez érdemes játékot indítani. Játshatunk pl. barkochbát: gondolunk egy tárgyra a tanteremben, olyanra, amelynek a helyzetét a tanulók névutós szerkezetekkel tudják meghatározni (alkalmazhatunk ehhez nagyalakú képet, vagy a tankönyv fejezetnyitó képét is). A tanulók kérdéseket tesznek fel: *Az asztal alatt van? A tábla mellett van?* Stb. Ha valaki úgy érzi, tudja, mire gondoltunk, rákérdezhet. Aki kitalálja, az lehet a következő játékvezető.

A játékos bevezető után érdemes a névutós szerkezeteket írott szövegben megvizsgálni. A tankönyv 33/2. feladata azoknak könnyebb, akiknek a szövegértés nem jelent gondot. Ez a szöveg bonyolultabb, több összetett mondatot tartalmaz, így az összefüggések felismerése is szükséges a megértéshez. Ebben jártasabb csoportokkal folytathatjuk a gyakorlást ezzel a feladattal, de ha a tanulóknak a hosszabb szöveg megértése nehézséget okoz, jobb a munkafüzet 31/4. feladatával folytatni a gyakorlást, mivel ebben – az egyszerűbb szöveg mellett – kép is segíti a megértést. Ezután érdemes a tankönyv 33/3. feladatát is megoldani, mielőtt a hosszabb szöveg feldolgozásába kezdenénk (lassabban haladó csoportban). A tankönyv 33/2. feladata összegzően alkalmazza a névelőről tanultakat, mivel a szövegből csoportosítva kell ilyen szerkezeteket gyűjteni. Néhány szó, kifejezés magyarázatra szorulhat, pl. *a stájerföldi erdő*.

A munkafüzet 32–33. oldalán olyan gyakorlófeladatokat találunk, amelyekkel összegezhethetjük, rendszerezhetjük vagy játékosan alkalmazhatjuk a főnévről szerzett ismereteket: ország-város játékkal és képrejtvénnyel aktivizálhatjuk a tanulók tulajdonnév-ismeretét (Mf. 32/1. és 2.), illetve a fantáziájukat is megmozgathatjuk kép alapján folyóiratok címének megalkotásával (32/3.). Irodalmi ismereteik, olvasmányaik (és egy kép) alapján idézhetjük meg Csukás Istvánt, akiről érdemes elbeszélgetni a tanulókkal: mit olvastak, mire emlékeznek az író életművéből. Kiemelendő a 33/5. feladat, amelynek a megoldásával a tulajdonnevek fajtáit rendszerezzük, de a csoportok nevét a példák alapján kell felidézni. A munkafüzet 33/6. feladata a fejezet egyik legfontosabb helyesírási ismeretét gyakoroltatja: a *-val/-vel* toldalékolás során végbemenő hangzótörvények miatt megváltozott főnevek írását. Érdemes időt fordítani a feladat b) részére, amelyben a tanulók készíthetnek hasonló feladatokat a társaiknak: az ilyen alkotó feladatok megkívánják, hogy a diákok emlékezzenek a tanultakra, és fejlesztik nyelvi kreativitásukat is. A játékos gyakorlás pedig fenntartja az érdeklődést és a motivációt.

A fejezet utolsó két leckéje a melléknevekről tanultakat ismétli és alkalmazásukat segíti. A 15. lecke (*Mit tudunk a melléknevekről?*) mind a melléknevek jelentését, mind helyesírási tudnivalóit felidézi. A tankönyv cím alatti feladata agymozgató játékokra hív (jelentésmagyarázat), amely a szóbeli kifejezőkészséget is fejleszti. Lehet gyors ráhangoló feladatként játszani, de a tankönyvi minta alapján csoportban versenyezhetnek a tanulók: egy adott idő alatt minél több melléknév-magyarázatot gyűjtsenek össze, majd ezt adják fel kérdésként a többi csoportnak. Ezzel a feladvánnyal aktivizálhatjuk a gyerekek szókincsét is.

A tankönyvi gyakorlatokat egy szövegértéssel egybekötött szókereső feladat indítja (Tk. 34/1.). Ez alkalmas arra, hogy megfigyeljük és megbeszéljük a gyerekekkel, miben változtatják meg a melléknevek a szöveget (pl. színeesebbé, élvezetesebbé, érdekesebbé, látványosabbá teszik). A tankönyv 34/2. feladatában a beszélő nevek visszaidézik a személynevekről tanultakat is: emlékeztethetjük a tanulókat arra, amit korábban a magyar családnevek kialakulásáról említettünk. Kérhetjük a tanulóktól, hogy találjanak ki beszélő

neveket az osztálytársaikra, de egyúttal azt is beszéljük meg, hogy a nevek a jó tulajdonságokat emeljék ki, ne legyenek sértők, így az egymás iránti udvariasságra, toleranciára is nevelünk.

A tankönyv 34/4. feladata rövid összefüggő szöveg javítását kéri, amelyben nem megfelelőek a melléknevek. A javítás után érdemes összegyűjteni a szövegben szereplő és a beillesztett mellékneveket, és felfedeztetni a gyerekekkel, hogy a melléknevek ellentétes jelentésű párját kellett a szövegben felhasználni (pl. *bátor–gyáva*). A melléknevek rokonértelműségét ismételhetjük a tankönyv 35/5. feladatában kakukktójság játékban. A feladat b) részében szóláshasonlatokat kell alkotni. Ezt a feladatot megelőzően érdemes a munkafüzet 34/3. feladatát is megoldani, amellyel a szóláshasonlatokról korábban tanultakat idézhetjük fel.

A tankönyv a melléknevekkel kapcsolatban a fokozásról tanultakat (35/5.c rész), illetve a tulajdonnévből képzett melléknevekkel kapcsolatos helyesírási tudnivalót is ismétli (Tk. 35/6. és 7.).

A munkafüzet a melléknevek helyesírási tudnivalóit gyakoroltatja: a szóvégi magánhangzó hosszúságát (Mf. 34/1.), a *j* hang kétféle jelölését a melléknevekben (Mf. 35/8.), illetve a változó tövű képzett melléknevek írását (35/7.). Több játékos feladat is segíti a melléknevek felidézését, pl. Tk 34/4., Mf. 35/5. és 6. Ez utóbbi feladatot nemcsak láncjátékban játszhatjuk, hanem „Tökfej” játékkal is. Ebben a játékban az első ember mondja az első melléknevet, a másodiknak meg kell ismételnie, majd egy újabbal kiegészítenie, a harmadiknak pedig már az első kettőt is meg kell ismételnie. Kiváló játék a memória és a koncentráció fejlesztésére, de csak kisebb csoportokban végezzük, mivel a tanulók emlékezete egyszerre kb. 5 szó megjegyzésére terjed ki. Ötfős csoportban két-három kört tudunk sikeresen elismételni a gyerekekkel, de ha a játékot többször is játsszuk, az emlékezet fejleszthető.

A melléknevek tudnivalóit a tankönyv 35. oldalán található, valamint a 85. oldalon a 9. gondolatterkép összegzi. Ha a gondolatterképeket mindig azonos módon dolgozzuk fel, 4. osztályban már elérhetjük, hogy a gyengébben fogalmazó tanulók is – esetleg egy jobb kifejezőképességgel bíró társuk után – feleletvázlatként alkalmazzák őket. Fontos, hogy az ismereteket, szabályokat mindig teljes mondatokkal, lehetőleg összefüggően fogalmazzák meg a gyerekek, és mindig tudjanak saját példákat is említeni! Nem kell azonban szó szerinti „felmondást” elvárni, csupán azt, hogy a tanulók a grammatikai szakszavakat megfelelően használják.

A fejezet utolsó leckéjében (16. *Melléknevek a mondatban*) a toldalékos mellékneveket vezetjük be. Ezek közül a tanulók már ismerik a fokozás jeleit (toldalékát), most a ragos melléknevekkel találkoznak. Az óra célja, hogy rávezesse a tanulókat: a bemutatott ragok (tárgy- és határozórag) nem változtatják meg a szófajt, így ezek toldalékos melléknevek. Ismeretként csak ez utóbbi kifejezést tanítjuk meg, de a feladatokban gyakoroljuk a toldalékos melléknevek felismerését (Tk. 36/3.), a toldalékolást (Tk. 36/2., Mf. 36/4.), illetve a melléknevek szótövének és toldalékának felismerését (Mf. 36/2.). A megadott feladatokon túl

gyorsabban haladó tanulókkal tovább bővíthetünk néhány gyakorlatot: a munkafüzet 1. feladatában a betűrejtvény megoldása után megkereshetjük a szavak tövét, és megfigyelhetjük a toldalékot, illetve mondatokkal magyarázhatjuk a szavak jelentését – ez különösen fontos a *segítőkész* és az *udvarias* melléknevek esetében, amelyek kapcsán illemszabályokról, a helyes viselkedésről is beszélhetünk a tanulókkal. A munkafüzet 36/4. feladatában a toldalékoláson túl kérhetünk mondatba foglalást (pl. házi feladatként), illetve a fogalmazásban jártasabb tanulóktól kérhetjük, hogy a szavak felhasználásával próbáljanak rövid összefüggő szöveget alkotni (órai kiegészítő feladatként a gyorsabban haladóknak, vagy házi feladatként).

A tanmenet a fejezet végén témazárót javasol.

III. fejezet: A számnév

TK. 37–42., Mf. 37–45.

Ajánlott óraszám: 8 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerezésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. A számnév fajtáinak felismerése és alkalmazása. A fokozott számnévi alakok helyes használata.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	<i>Matematika:</i> számfogalom, számolási műveletek
Kulcsfogalmak/fogalmak	Szófaj; számnév, tőszámnév, sorszámnév, törtszámnév; határozott számnév, határozatlan számnév.	

A tankönyv III. fejezete (*A számnév*) a számnevekkel foglalkozik. A fejezetnyitó kép egy buszpályaudvar részletét ábrázolja, amelyen számnevekkel kapcsolatos információkat, eseményeket nevezhetünk meg. A fejezetnyitó vers – párbeszédes formája miatt – ráhangolásként drámajátékra is alkalmas, illetve a későbbiekben a versben is megkereshetjük a számneveket. A témakör különösen alkalmas a tantárgyi koncentrációra, mivel több szálon is kapcsolódik a matematika tantárgyhoz.

A fejezet 1. leckéje (*Számok minden mennyiségben*) jól fejleszti a tanulók ábra- és képolvasási képességét; matematikai műveleteket kér képekkel, ábrákkal kapcsolatban (becslés, számlálás). Ilyen a tankönyvben a 38/1. és 2., valamint a munkafüzetben a 37/1. és 37/3. feladat.

A tankönyv 38/2. feladata összefüggő szöveget tartalmaz a fejezetnyitó képről, amelyhez kapcsolódóan igaz–hamis állításokról kell dönten. Ez a feladat többféleképpen próbára teheti a tanulókat, ezért a tanulók képességeinek megfelelően kell feldolgoznunk. Ha a tanulók szövegértése jó, a feladattípusban jártasak, dolgozhatnak egyéni munkában. Ha kis segítséget igényelnek, először olvassuk el (közösén) a színesen írt szavakat, majd figyeljük meg, milyen kérdésre felelnek, mire vonatkoznak a szavak (számok, mennyiségek, sorrend stb.). Ezek után a tanulók már dolgozhatnak önállóan. Azokkal a tanulókkal, akiknek a szövegolvasásban, szövegértésben nehézségeik vannak, foglalkozunk külön: olvassuk el először a színes szavakat, majd mondatonként a szöveget. Minden mondat után emeljük ki a színes szavakat azokkal együtt, amelyekhez tartoznak (pl. *rengeteg ember*). Ezeket elhelyezhetjük a táblán is; majd mondatonként haladva vessük egybe a kiemelt szószerkezeteket a képpel. Olvassuk el újra a teljes mondatot, és ezután döntsenek a tanulók ezek igazságáról. Ezzel az algoritmussal stratégiát is tanítunk a gyerekeknek, hogyan tudnak eligazodni – a legfontosabb kulcsszavak kiemelésével – az ilyen típusú, illetve bármilyen, szövegértést ellenőrző feladatban.

A munkafüzet 37/2. feladatában megfigyelhetjük, hogy miben különbözik a többesség kifejezése többes számú főnevek, illetve számnevek esetén. A feladat jó következtetési képességet igényel, mivel meg kell fejteniük a tanulóknak, hogy az egyik esetben a többes szám toldaléka, a másokban egy önálló szófaj, a számnév utal a többességre.

A munkafüzet 38/5. feladata ráismerés szintjén kéri a tanulóktól a számnevek fajtáinak felismerését. A tanulóknak egyelőre csak azt tudatosítjuk, hogy a számnév nemcsak egyszerű számként (tőszámnév) jelölhet meg mennyiséget, hanem többféle toldalékos alakban is (sorszámnév, törtszámnév, ragos számnév), ugyanakkor még nem vezetjük be a számnevek fajtáinak megnevezését.

A munkafüzet 38/6. feladata az *egy* számnév és az *egy* határozatlan névelő felismerésére vezet rá. Ennek eldöntésében fontos az intonáció: megkérhetjük a kifejezően olvasó tanulókat, hogy hangosan olvassák el a mondatokat, mivel ez is segít a szófaj megítélésében. Más nyelvi elemek is segíthetnek a megoldásban, mint pl. a szórend: az *egy*

szó mondat élére emelése nyomatékkal is jár, így ezekben a mondatokban számnévről van szó: *Egy élőlényt sem láttam a közelben. Egy szál virágot raktam a vázába.* Ugyanígy segít a *csak* módosítószó, mivel ez utal arra, hogy mennyiség (számnév) következik.

Néhány mondat kétféleképpen is értelmezhető; ezeket párba is állíthatjuk (a szórend megváltoztatásával):

***Egy** szál virágot raktam a vázába. (számnév) – A vázába raktam egy **szál** virágot. (névelő)*

***Egy** olyan barátot szeretnék, akiben megbízhatok! (számnév) – Szeretnék egy **olyan** barátot, akiben megbízhatok.*

Ha a szófaj eldöntése még így is nehéz, akkor keressenek a tanulók olyan beszédhelyzetet, amelyben egyértelművé válik a szófaj.

A munkafüzet 38/4. feladata a szólásokkal és közmondásokkal gyakoroltatja a számneveket. A megoldáshoz ezek ismerete szükséges. Fontos emellett, hogy a szólások és közmondások jelentését is beszéljük meg. Készíttethetünk rajzokat, alkothatnak a tanulók jeleneteket, vagy eljátszhatják némajátékkal is akár az átvitt, akár a szó szerinti jelentést. Lehet belőle rejtvény (rajzban vagy jelenetben), amit a többiek megfejthetnek.

A fejezet 2. leckéje (*Játsszunk a számnevekkel*) tudatosítja a számnevek fajtáit. Ebben a leckében is megvalósul a tantárgyi koncentráció: a tankönyv 39/1. feladatában összekapcsolódik a matematika tantárgy (számolósos játékkal), a szövegértés és a nyelvtani ismeret. A tanórán eljátszhatjuk közösen a játékot, még mielőtt elolvasnánk a szöveget, ezzel felkelthetjük a tanulók kíváncsiságát. A szövegből kiemelt számnevek csoportosítása pedig rávezet a számnevek két nagy csoportjára (határozott és határozatlan számnevek). A tanulók önállóan is eljuthatnak a fogalomalkotásig (pontos mennyiség=határozott, nem pontos mennyiség=határozatlan), vagy a kétféle csoport jelentésének megértése után deduktív módon is ismertethetjük a nyelvtani szakszavakat. Közvetlenül ezután elvégezhetjük a munkafüzet 39/2. feladatát, amelyben a határozott és a határozatlan számnevek felismerését gyakorolhatjuk. A munkafüzet 39/3. feladatában mondatkiegészítéssel, azaz önálló alkalmazással gyakoroljuk a kétféle számnév alkalmazását, és a párhuzamos mondatalkotással a kettő közötti jelentésbeli különbséget is megfigyelhetjük.

A tankönyv 39/2. feladata a számnevekre vonatkozó kérdő névmásokat gyakoroltatja: a kérdések és válaszok alapján értik meg a tanulók, hogy a *mennyi?* kérdés általában a megfoghatatlan fogalmakhoz (*víz, liszt, idő*), míg a *hány?* kérdés a megszámlálható, számszerűsíthető dolgokra utaló főnevekhez (*óra*) kapcsolódik.

A 39. oldalon a gondolattérkép összegzi a számnevekről eddig megtanult (felismert) fogalmakat: a tanításnak ezen a pontján elegendő a határozott és határozatlan számneveket példákkal bemutatni, illetve felismerni.

A tankönyv 40. oldal 1. feladata a fejezetnyitó kép segítségével készíti elő a számnevek csoportosítását, fajtáinak megnevezését. A tankönyv 2. feladatában a számnév fajtái szerint kell az 1. feladat számneveit csoportosítani: a csoportosítási szempontok a számnevek fajtáinak jelentését adják meg. A feladat megoldása után érdemes megnézni a lap alji gondolattérképet, ahol a megfelelő szakszavakat is megtaláljuk. Kérjük meg a tanulókat, hogy a térkép alapján egész mondatokkal mondják el, mit tudnak a számnevekről, és mindegyikhez példákat is gyűjtsünk. A szóbeli fogalomalkotás után folytathatjuk az ismeretek alkalmazását szóban és írásban (Tk. 40/3.); ebben a feladatban alkalmazkodjunk a csoport képességeihez, illetve differenciálhatunk is: gyorsabban haladó tanulók végezhetik a szógyűjtést versenyben, időre, míg a több segítséget igénylő tanulókkal dolgozhatunk frontálisan vagy külön csoportban; ez esetben érdemes képet használni a háromféle számnév felismerésének segítésére, illetve a szókinsz aktivizálására (ehhez használhatjuk a fejezetnyitó képet vagy bármilyen más képet).

A munkafüzet 40/4. feladatával a számnevek toldalékolását, illetve helyesírását gyakorolhatjuk:

4. a) Írd le az alábbi számneveknek a kérdésekhez illő toldalékos alakjait! Húzd át azt a keretet, ahová nem tudsz toldalékos számnevet írni!

	több	hét	kevés	tíz	sok
Hányat?	többet	hetet	keveset	tízet	sokat
Hányszor?	többször	hétszer	kevésszer	tízszer	sokszor
Hányan?	többen	heten	kevesen	tízen	sokan
Hányadik?	többedik	hetedik	?	tizedik	sokadik
Hányad?	többed	heted	kevesed	tized	sokad

b) Fogalmazz társaddal egy állítást a tapasztalatotok alapján!

c) Válassz ki egy határozott és egy határozatlan számnevet, és írd valamelyik toldalékos alakjával egy-egy mondatot!

A helyesírásban több gyakorlásra szoruló tanulókkal érdemes közösen dolgozni, vagy a kitöltés előtt megbeszélni néhány tudnivalót, pl.: a *több* számnévben a toldalékolásnál hosszú marad a *-bb*; a *tíz* számnév toldalékos alakjaiban hosszú marad az *-í*, kivéve a *tized*, *tizedik*

szóban; a *kevés* számnév minden alakjában rövid marad a -s stb. Ha a tanulóktól már elvárjuk ezek ismeretét, haladhatunk a feladat instrukciója szerint (helyesírási szabályokat olvashatunk le a kitöltött táblázatról). A jobb helyesírókkal a kitöltés után bingóhoz hasonló játékot játszhatunk, pl. ilyen kérdésekkel:

Melyik szóra (szavakra) gondoltam?

A szó belsejében rövid lett a magánhangzó (tizedik, hetet, heten, hetedik, keveset, kevesen)

A szó belsejében egy hosszú és egy rövid mássalhangzó találkozik (a több toldalékos alakjai)

Másként ejtem, másként írom: többször, kevészer, tízszer.

Stb.

Figyelmet érdemel a határozatlan számnevek törtszámnévi alakja (*többed-, sokad-, kevesed-*). Ezek önmagukban nem fordulnak elő, kötött tövek, de összetételekben igen: pl. *többedmagával*.

Érdekes feladat a munkafüzet 40/5. gyakorlata, amelyben a *sok* és a *kevés* határozatlan számneveket kell fokozni. A fokozott alakok jelentésének megértését rajzzal tudjuk ellenőrizni. Ez a feladat is kapcsolódik a matematika tantárgyhoz.

A tankönyv 40/4. feladata gyűjtőmunkára is ösztönöz: ez lehet házi vagy szorgalmi feladat. Előtte beszéljük meg az információkeresés szabályait, a könyvtárhasználat rendjét, a hozzá kötődő illemszabályokat, illetve az internetes keresés módját (ellenőrzött, hivatalos források alkalmazása, idézés, hivatkozás szabályai).

A következő leckében (3. lecke: *Gyakoroljunk!*) a számnevek fajtáinak felismerését, illetve helyesírásukat gyakoroljuk. Ráhangoló feladatként játszhatunk (párban vagy láncban) a tankönyv cím alatti feladata szerint.

A szövegértésben több segítséget igénylő tanulókkal érdemes a munkafüzet 41/1. feladatával kezdeni a gyakorlást, mivel ez csupán a nyelvtani fogalmak felismerését és csoportosítását kívánja. Ennek folytatása a munkafüzet 41/2. feladata, amely kicsit több tanulói önállóságot vár el. A tankönyv 41/1. feladata első lépésként szövegértési feladat; ezt gyakorolhatjuk, fejleszthetjük a nyelvtani kérdések megoldása előtt. A munkafüzet 42/4. feladatában a tagolatlan betűsor számnevekre tagolásához figyelemre, a szóhatárok felismerésére, ábraolvasási képességre van szükség.

Helyesírási szempontból a számnevek közül a sorszámnemekre kell leginkább odafigyelni. A tőszámnév és a sorszámnév megkülönböztetése (számmal írás esetén) a pont kitételével lehetséges. A tankönyv 41/3. és a munkafüzet 42/5. feladatában először gyakoroljuk a leírt számok helyes elolvasását, így értelmezni tudják a gyerekek a pont jelentését, majd ezt követően gyakoroljuk a helyesírást.

A munkafüzet 43. oldalán található leckében (tankönyvi párja nincs) tovább rögzíthetjük a számnevek helyesírását. Kiemelendő a 43/1. feladat, amely két nehéz helyesírású, sok gondot okozó számnév, a *tíz* és a *húsz* toldalékos, illetve képzett alakjainak írását gyakorolja. Hasonlóan fontos a munkafüzet 43/3. feladata, amelyben további számnevek ragos alakjai segítségével idézhetjük fel a helyesírási szabályokat (a Mf. 40/4. feladatában hasonló táblázatot találunk, az ott leírt módon ez a feladat is megoldható játékosan).

A tankönyvben a 4. lecke (*Időpontot jelölő számnevek*) a dátumok és a keltezés helyesírási kérdéseit mutatja be.

A cím alatti ráhangoló feladathoz érdemes aktivizálni a tanulók szókincsét az idő kifejezésével kapcsolatban, amit elérhetünk, ha a tankönyvben szereplő feladványokat kibővítjük; ezt játékosan, versenyben is elvégezhetjük a tanulókkal. Ilyen feladványok lehetnek pl.:

Melyik egymás utáni két hónap 31 napos? Mi van a tegnap és a holnap között? Melyik napszakban látjuk keletről a napot?

A tankönyv 42/1. feladata tanítói e-mail segítségével mutatja be a dátumok, időpontok helyesírását. Mivel összefüggő szövegről van szó, mindenképpen győződjünk meg arról, hogy a tanulók ki tudják olvasni a dátumokat, és megértették a szöveget. Érdemes elbeszélgetni a levél és az e-mail szerkesztési, stílus- és udvariassági szabályairól, majd a feladatokat csak a szöveg megértése után szabad elkezdni. A dátumok toldalékolása esetén az alapszabály, hogy eltűnik a szám után a pont; ugyanakkor a toldalékolás néhány esetben többféle megoldáshoz is vezethet, pl. *1-jén* vagy *1-én*. A tankönyvi feladatok elvégzése után az e-mailből emeljük ki a toldalékos dátumokat, majd figyeltessük meg a tanulókkal az írásmódot. Így a tanulók önállóan is eljuthatnak a szabályalkotásig, amelyet a tankönyvben a kiemelt szövegrész csak megerősít.

A szabályalkotás után gyakorolhatjuk a helyesírást a munkafüzet feladataival, amelyek közül a 44/1. feladat koncentráltan, többféle formában is módot ad a gyakorlásra. Az 1.a feladatrészt megoldása után kérjünk magyarázatot is a tanulóktól, miért választották azt az írásmódot, ahogyan javították a dátumokat a munkafüzetben. Ezzel segítünk a szabály rögzülésében. Fontos, hogy a tanulók egész mondattal, szabatosan fejezzék ki magukat, de nem kötelező szó szerinti szabályhoz ragaszkodnunk. A b) feladatrészt páros tollbamondás, amellyel a tanulók – a helyesírási ismeret felidézése mellett – együttműködést, türelmet, önellenőrzést tanulnak.

A munkafüzet 44/4. feladata híres történelmi eseményeket idéz, ami módot ad a beszélgetésre a haza hőseiről.

A munkafüzet *Gyakorlás* címmel további feladatokat tartalmaz, amelyekkel összefoglalhatjuk a számnevekről tanultakat. Amennyiben az összefoglalásra, rendszerezésre egy egész tanórát szánunk, érdemes felidézni a tudnivalókat. Ebben segíthetnek a fejezet gondolattérképei, illetve készíthetünk új, összefoglaló gondolattérképet is. Ez lehet csoportmunka, és a tanulók írhatnak csomagolópapírra, nagyobb betűkkel, majd

egybevethetjük az elkészült poszttereket. Ha a tanulóknak a rendszerezésben segítségre van szükségük, előkészíthetjük az órát kis kártyák készítésével, amelyek a nyelvtani és helyesírási tudnivalókat, illetve példákat is tartalmaznak. Ebben az esetben a tanulók a poszter közepére felírják: SZÁMNÉV, majd a kártyákat elhelyezik a poszteren úgy, hogy a végeredmény a gondolattérkép legyen, példákkal együtt. A feladat ezután mondatok alkotása a gondolattérképről. Mindkét módszer megfelelően felidézi a tanultakat.

A munkafüzet gyakorlatai közül a 45/1. feladat szövegértéssel és játékkal kapcsolja össze a számnevek csoportosítását; a 2. feladat a számnevek képzését gyakoroltatja, majd a 3. a dátumok írását ismétli.

A tanmenet a témakör befejezése után témazáró dolgozatot javasol.

IV. fejezet: A névmás

Tk. 43–49., Mf. 46–52.

Ajánlott óraszám: 10 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. A névmások (személyes, mutató, kérdő) szerepének megértése, alkalmazásuk a mondatokban.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	
Kulcsfogalmak/fogalmak	Szófaj; személyes névmás, mutató névmás, kérdő névmás.	

A fejezetnyitó kép születésnap jelenetét ábrázol. A témakör elején elbeszélgethetünk a tanulókkal a képről, kérhetjük saját élményeik felidézését, illetve egy-egy képrészlet kiemelésével párbeszédeket, jeleneteket is alkothatnak a tanulók.

A névmások fogalmának megértése megfelelő szintű absztraháló képességet kíván a gyerekektől, mivel a névmások nem tartalmas, hanem helyettesítő szófajok. Negyedik osztályban ezek közül a személyes, a mutató és a kérdő névmásokkal ismerkedünk meg. Ezek jelentésének azonosítása az adott beszédhelyzetekben a leginkább érthető a névmások közül.

A fejezetnyitó vers vidám hangulatot teremt; érdemes megkérdezni, ki az utolsó két versszak alanya (kiselefánt). A témakörben előbbre jutva visszatérhetünk a vershez, és megkereshetjük a már megismert névmásokat.

A fejezet bevezető leckéjében (*Egy vagy több szó helyén*) a névmás fogalmának kialakítása a cél. Mint minden nyelvtani (vagy helyesírási) ismeret esetén, itt is induktív bemutatásra törekszünk. A tankönyv 1. feladata arra vezeti rá a tanulókat, hogy a szókártán látható szavak értelmét a képek – és a hozzájuk kitalált beszédhelyzet – nélkül nem tudjuk értelmezni. A feladatban jelenetek rögtönzése is szerepel: jobb absztraháló képességgel rendelkező tanulókkal már a jelenetekből is kiemelhetjük az összetartozó tartalmas szavakat és a névmásokat (pl. *azt – tollat*). A tankönyv 44/2. feladatában a kérdő és mutató névmások párosítása a feladat. Ez nem okozhat nehézséget, mivel az anyanyelvi kompetenciának része a névmások használata; nehézséget jelenthet azonban a válaszként álló mutató névmások helyettesítése tartalmas szóval, mivel ehhez is beszédhelyzetet kell elképzelni. Ha a tanulók nyelvi képzelőereje nehezebben aktivizálható, térjünk vissza a fejezetnyitó képhez, és erre rámutatva tegyék fel egymásnak a tanulók a kérdéseket, majd válaszoljanak tartalmas szavakkal. Pl. a születésnapos kislányhoz érkező fiú kezében lévő virágra mutató feltehető a *Mennyit? (Mennyi virágot hozott a fiú a születésnaposnak?)* kérdés, amelyre így már könnyebb válaszolni: *Hármat*. Stb.

A fenti feladatokkal már előkészítettük az induktív fogalomalkotást, amit a tankönyv 44/3. feladatával folytathatunk. A tankönyvi instrukcióknak megfelelően haladunk, de a b) feladatrészt elvégzése után még ne olvassuk el a c) feladatrészt. A tanulók keressék meg azokat a szavakat, amelyekre utalnak a pirossal kiemelt szavak, helyezzük el a táblán is a tartalmas szavakat, kifejezéseket, majd mellettük a megfelelő névmásokat (ebben a sorrendben). Ezeket olvassuk le páronként a tábláról, és nevezzük meg, milyen szófajú szó a színessel kiemelt, piros szavak párja (főnév, melléknév, számnév). Fogalmaztassuk meg a tanulókkal, hogy a piros szavak a többi szófaj helyett állnak, azaz helyettesítenek. Így a tanulók önállóan is meg tudják fogalmazni a névmások helyettesítő funkcióját.

A munkafüzetben átalakítási feladatokkal gyakoroljuk a névmások használatát. A 46/1. feladatban a névmást alkalmazni kell, a 2. feladatban pedig felismerni és a jelentést azonosítani, majd a képek alapján a névmásokat újra tartalmas szavakkal kell helyettesíteni.

A fejezet 2. leckéje (*Én, te, ő...*) a személyes névmásokat rendszerezi. A személyes névmásokkal implicit módon már megismerkedtek a tanulók a 3. osztályban, mivel az igeragozással a cselekvő számát és személyét is megnevezzük, de ott még nem tanítjuk meg a névmás fogalmát. Az igeragozási paradigma felidézése (Tk. 45/1.) azonban segíti a személyes névmás megértését. A továbbiakban is érdemes a gyakorlást összekötni a ragozott igékkel, mivel ezekben természetes módon jelenik meg a személy is. Ezt látjuk a tankönyv 2. feladatában: ragozott igealakokhoz kell személyes névmásokat illeszteni. Két ige esetében van kétféle helyes megoldás: *mentek – ti, mentek – ők; nevetgéltek – ti, nevetgéltek – ők*. Mondatok alkotásával lehet pontosítani a jelentést, illetve megfigyelni, milyen időben állnak az igék a mondatban, majd megfogalmaztathatjuk az észrevételt a tanulókkal: jelen idejű igék többes szám 2. személyű alakjában az ige toldaléka megegyezik a múlt idejű ige többes szám 3. személyű alakjával. Ezt a megfigyelést azonban nem kell erőltetni; csak a nyelvi jelenségek iránt érzékenyebb tanulókkal vonjuk el a magyarázatot, mivel a feladat szerint ennek egyszerű felismerése is elegendő ezen a szinten.

A tankönyv további feladatai (Tk. 45/3. és 4.) nem csupán a személyes névmások és toldalékos alakjaik felismerésére szolgálnak, hanem beszédtechnikai játékokra is alkalmasak.

A munkafüzet 47/1. feladatának első része közvetlenül a tankönyv gondolattérképének elemzése után is elvégezhető, illetve ahhoz példaként illeszthető. A feladat a) része összefüggő szöveg, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1. és 2. személyű alanyok kitételére nincs feltétlenül szükség, mivel a beszédhelyzetből mindig azonosítható, kire vonatkoznak az igék. A 3. személyű alany azonban beszédhelyzet nélkül nem azonosítható. Ha a tanulók számára a személyes névmás mint elvonatkoztatás megértése nem okoz nehézséget, megbeszélhetjük a tanulókkal azt is, milyen szerepe lehet a beszédhelyzetben annak, ha kitesszük az 1. és 2. személyű személyes névmásokat. Ehhez hangosan fel kell olvasni a szöveget névmásokkal, majd azok nélkül. Az olvasásra olyan tanulót kérjünk, aki már képes kifejezően, értelmezően olvasni. A mondat nyomatékából, hangsúlyából érthetővé válik, hogy az 1. és 2. személyű személyes névmás megjelenése a mondatban nyomatékosítást, kiemelést, szembenállást fejez ki (pl. *én nem tudok lovagolni, te jól ülsz a lovon*).

Kiemelhető a munkafüzet 47/4. feladata, amelynek javítandó mondataiban szemléletesen kitűnik a személyes névmások és az igeragok kapcsolata, egymásra utaló funkciója, így ezt a tanulók is meg tudják fogalmazni.

A fejezet 3. leckéjében (*Rámutató szavaink*) a mutató névmásokkal ismertetjük meg a tanulókat. A tankönyv 1. feladata az ez mutató névmást prezentálja. Ennek segítségével tudjuk bemutatni a mutató névmás helyettesítő szerepét. A mutató névmás nemcsak főnevek, hanem melléknevek, számnevek helyett is állhat; erre az ismeretre rá kell vezetni a tanulókat. Ha az összefüggéseket a tanulók könnyen felismerik, erre szolgál a tankönyv 2. feladata; ha a névmások értelmezése a tanulóknak nehezebb, akkor előtte érdemes egy rávezető szóbeli feladattal előkészíteni a fogalomalkotást. Erre megfelelő, ha pl. színes lufikat osztunk szét

néhány gyereknek, akiket a terem különböző pontjaira állítunk, majd kérdéseket teszünk fel, amelyekre rámutató szavakkal kell válaszolni: *Hol van a sárga lufi?* (*Ott* – ha távolabb van); *Melyiket kéred?* (*Ezt* – ha közelebb van); *Melyik a kedvenc színed?* (*Ez – az*); *Milyet kérsz?* (*Ilyet – olyat*) stb. Ezzel a játékkal személyesebbé, élőbbé tehetjük a feladatot, segítjük a megértést, mivel valós beszédhelyzetbe ágyaztuk a névmások használatát. Utána már könnyebb lesz megoldani a tankönyv 46/2. feladatát, majd megalkotni a mutató névmás fogalmát.

A munkafüzet 48/1. feladatában anagrammák megfejtésével jutunk mutató névmásokhoz; majd a 2. feladatban toldalékos szavakat kell névmással helyettesíteni. Ez a feladat jól előkészíti a tankönyv 46/3. feladatát, amelyben a toldalékos mutató névmások helyesírását is megfigyelhetjük. Ez a feladat tág teret ad a nyelvi kreativitásnak, mivel nem köti meg, milyen toldalékokat vár; ha a tanulóknak nehezen megy a toldalékolás, példákkal indíthatjuk a feladatot, amelyeknek alapján továbbiakat alkothatnak a tanulók.

A tankönyv 4. feladata pontos szövegértést igényel, mivel beszédhelyzet nélkül nehezebb megérteni, mikor van szó névelőről, számnévről vagy mutató névmásról. A megértést segíthetjük, ha jelenetként előadjuk a szöveget, hiszen a valós szituáció segít a névmások jelentésének azonosításában. Mindenképpen olvassassuk is fel a mondatokat úgy, hogy érzékelnünk tudjuk a modalitást: a mondatok hangsúlyai is segítik a megértést.

A munkafüzet 48/3. feladatában összefüggő mondatpárokból kell a toldalékos főneveket alkalmazni, azaz névmásítani. Ez a feladat már közelebb áll az élőnyelvi alkalmazáshoz.

A tankönyv 46/5. feladatában a párosítás mellett azt kell felismerni, hogy a névmások szó, szó szerkezet vagy teljes mondat helyett állnak. Jó szövegértési képességgel bíró tanulóknak valószínűleg nem okoz nehézséget ennek felismerése; ha azonban a tanulók nehezebben boldogulnak, akkor a (párosítás után) bekarikázott mondatokra feltett kérdésekkel segíthetjük a megoldást, pl.

Ez a véleményem. – Mi a véleményed? – Az a véleményem, hogy te voltál a legügyesebb ma az osztályban. (egész mondatra vonatkozik)

Azokat szereti. – Mely könyveket szereti? – A mesekönyveket. (szó helyett áll)

Azt imádom! – Melyiket imádod? – A sonkás pizzát. (szó szerkezetre vonatkozik)

A munkafüzet 48/4. feladatában összefüggő (ismeretterjesztő) szöveget találunk, amely tantárgyi koncentrációt hoz létre a környezetismeret tantárggyal is. A névmások szövegbeli szerepének megértése és elmagyarázása igazolja, hogy a tanulók megértették a névmás funkcióját. Ha a tanulóknak ez nehézséget okoz, akkor a feladat nemcsak párban, hanem teljes csoportban is végezhető (A feladat levezetésére példa a *Függelékben*!).

A fejezet 4. leckéjében (*Ki? Milyen? Mennyi?*) a kérdő névmásokkal ismerkedünk meg. A névmások közül vélhetően a kérdő névmások jelentésének megértése okoz legkevesbé

gondot, mivel a kérdés–felelet a mindennapi nyelvhasználat szerves része, így inkább az anyanyelvi kompetencia tudatosítására van szükség.

A tankönyv 47/1. feladatának mondatai, majd a kiemelt kérdőszókra adott válaszok rávezetik a tanulókat a keretben kiemelt ismeret megfogalmazására (így azt csak a fogalomalkotás után olvassuk el).

A munkafüzet 49/1. és 3. feladatában a kérdő névmások alkalmazását gyakoroltathatjuk. A 49/2. feladatban is kérdő névmásokkal kell szöveget kiegészíteni, de ezt nehezítheti, hogy a szöveg egy vers. Megbeszélhetjük a tanulókkal, hogy mi segít a megfelelő kérdő névmás kiválasztásában (ritmus, rím), így verstani ismereteket is felidézhetünk.

Fontos tevékenységet gyakorolhatunk a tankönyv 47/2. feladatában: gyakori jelenség, hogy a gyengébb szóbeli kifejezőkészséggel rendelkező tanulók számára különösen nehéz a kérdések feltevése, megfogalmazása. Ennek oka lehet, hogy az élőbeszédben csak rövid válaszokat adunk; ezért különösen fontos, hogy a tanulók a párbeszédekben mindkét fél (kérdő és válaszadó) szerepét is rendszeresen gyakorolják.

A tankönyv 47/3. és 4. feladata egy képzeletbeli és egy valós „hőssel” való találkozást készít elő. A szóbeli szövegalkotási képesség fejlesztése és a nyelvtani ismeret tudatos alkalmazása mellett a 4. feladat arra is lehetőséget ad, hogy elbeszélgessünk a tanulókkal a példaképekről, arról, kiből lehet példakép, kell-e mindenkinek példakép – így a feladat az erkölcsi nevelést is támogatja.

A fejezet 5. leckéje (*Már ismerem!*) a névmások összefoglalására, rendszerezésére szolgál. A tankönyv cím alatti feladata gondolattérkép készítését kéri csoportmunkában. A gondolattérképet példákkal kiegészítve megfelelően tudjuk rendszerezni a névmásokkal kapcsolatos ismereteket, majd egy másik csoport gondolattérképét értékelve további készségeket is fejlesztünk (értékelés, érvelés). A feladatot elvégezhetjük az óra elején, így felidézzük a szükséges ismereteket, de sorra kerülhet az óra második részében, az ismeretek további felidézése, gyakorlása után is. Ez utóbbi megoldást érdemes választani, ha a tanulók több gyakorlást és segítséget igényelnek. Ebben az esetben haladhatunk közösen is, és egy-egy tankönyvi vagy munkafüzeti feladat befejezése után részleteiben készítjük el a gondolattérképet. Ehhez különösen alkalmas feladatok a tankönyvben a 48/1., 2. és 4., valamint a munkafüzet 50/1. és 3. feladata (természetesen a többi feladat is ismétlésre, gyakorlásra való, de a fentiek közvetlenül támogatják a rendszerezést) (a *Függelékben* található egy lehetséges megoldás a gondolattérképre).

Kiemelendő a tankönyv 48/3. feladata, amelyben változatos szórendű mondatokat alkothatunk a szókártyákon álló szavakból. Ez a szórendi játszadozás jó lehetőség arra, hogy megfigyeljük a szórend jelentésalkotó szerepét. A mondatokat mindig hangosan olvassuk fel a tanulókat, megfelelő hangsúlyozással, így felismerhető lesz az esetleg hangsúllyal kiemelt nyomatékos szó, illetve a mondatok jelentése. Figyeljük meg azt is, hogy a különböző szórendű

mondatok között is lehetnek olyanok, amelyek ugyanazt jelentik. Ez a játék a szórenddel erősíti az anyanyelvi tudatosságot (játékos megoldást mutat be a *Függelék*).

A tankönyv 48/4. feladatában az ismétlődő szavak névmásra cserélésével a stilisztikai hibát javítjuk, így a feladat kapcsolatban áll a fogalmazás tantárggyal is.

A munkafüzet 50/2. feladatában szólásokat és közmondásokat kell névmásokkal kiegészíteni. Beszéljük meg a tanulókkal a szólások szó szerinti és átvitt, valamint a közmondások valódi jelentését. Érdemes egy-egy jelenetet is eljátszani, amelyben ezeket alkalmazni lehet.

A fejezet összefoglaló leckéjében (6. lecke) fel kell idéznünk a főnevekről, mellénevekről, számnevekről, névmásokról tanultakat. Ezek között vannak szófaji fogalmak, jelentéstani fogalmak (pl. rokonértelműség, Mf. 52/3.), helyesírási ismeretek (Tk. 50/4.; Mf. 51/2.b) és a mondattani-kommunikatív kompetencia körébe tartozó elemek.

Ráhangolásként a cím alatti feladat alapján gyors szógyűjtést végezhetünk a fejezetnyitó oldalról. Ezt a feladatot differenciálni is lehet: több segítséget igénylő tanulóknak megadhatunk keresendő szófajokat, és kérdésenként ellenőrizhetjük a megoldásokat; önálló munkában jártas tanulók végezhetnek szabad gyűjtést párban (a feladat instrukciója szerint), de ha a tanulók képesek a gyors önálló feladatmegoldásra, akkor versenyezhetnek is: adott időre gyűjtsenek mindegyik szófajra minél több példát.

A szófaji ismeretek gyakorlására szolgál a tankönyv 50/3. feladata, amely szószinten kér szófaji elemzést, így érdemes ezzel kezdeni a gyakorlást. A tankönyv 50/2. feladatában – a mondatalkotás mellett – a mondatbővítést adott szófajú szavakkal kell elvégezni, majd megfigyelni a jelentésváltozást – így ez kicsit nehezebb feladat. A munkafüzet 51/2. feladatában összetett szavakat kell alkotni, majd ezek szófaját meghatározni – ez a feladat tehát szóalkotási (alakítási) ismeretet is igényel. A szófajok gyakorlását a szószerkezetek szintjére emeli a munkafüzet 52/4. feladata. Ezek elvégzése után mindenképpen foglalkozunk a tankönyv 49/1. feladatával, amely a szövegértést egy hétköznapi szövegfajtaival, játékleírással gyakoroltatja. A feladat leírása szerint teljes szófajtani elemzést kell végezni a szövegen; ha a tanulók lassabban haladnak, elegendő példákat gyűjteni a szófajokra, nem szükséges valamennyi szót elemezni. Ebben az esetben is győződjünk meg azonban arról, hogy mindenki érti a szöveget.

Kiemelhető a munkafüzet 51/1. feladata, amelyet a *Ki kicsoda?* játék szabályai alapján párban játszhatnak a gyerekek. Ez a feladat fejleszti a szóbeli kifejezőkészséget, a logikus gondolkodást, az összefüggések felismerését és az együttműködést is.

A tankönyv 50/5. feladata ismétli a tanult szófajokat, de csak a számnevekről és a névmásokról tartalmaz néhány információt. Érdemes a tanulókkal részletesebb gondolattérképet készíteni, továbbá minden információt példákkal is kiegészíteni. Minden esetben fontos, hogy a tanulók egész mondatokat tudjanak fogalmazni a gondolattérképek

alapján, ezért minél több tanulónak adjunk lehetőséget ennek gyakorlására. Ezzel előkészítjük a felső tagozatos szóbeli feleleteket is.

V. fejezet: Az ige

Tk. 51–59., Mf. 53–58.

Ajánlott óraszám: 7 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. Különböző időben végbemenő cselekvések, történések megkülönböztetése. Az igeidők helyes használata beszédben és írásban. Az igekötők szerepének és írásmódjának megfigyelése. Tudatos alkalmazásuk.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat; – felismeri, megnevezi és megfelelően jelöli a mondatfajtákat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – a szöveggörnyezetnek megfelelően használja az igeidőket és az igekötőket; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	
Kulcsfogalmak/fogalmak	Szófaj; ige; igeragozás; igemód; igekötő.	

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Helyesírási szabályok ismerete és alkalmazása	Órakeret 56 óra
--	--	----------------------------

Előzetes tudás	A hangok hosszúságának helyes jelölése a begyakorolt szókészlet körében. A kiejtéssel megegyezően írt rövid szavak biztos helyesírása. A <i>j</i> hang biztos jelölése a begyakorolt szókészletben. Az elválasztás szabályainak alkalmazása egyszerű szavak írásakor. Mondatkezdés nagybetűvel. A tanult mondatzáró írásjelek alkalmazása.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A helyesírási készség fejlesztése. A megismert nyelvi eszközök, nyelvhelyességi és helyesírási szabályok alkalmazása a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A mondatvégi írásjelek helyes használata az egyszerű mondatok végén. Helyesírási szabályok alkalmazása különböző írástevékenységekben: igeidők, ragos és kiejtéstől eltérő írásmódú igék; felszólítást kifejező igealakok; igekötős igék; A <i>j</i> hang biztonságos jelölése a tanult szófajok körében.	A tanuló – a mondatot nagybetűvel kezdi és írásjellel zárja; – a begyakorolt szókészlet körében biztonsággal alkalmazza a tanult helyesírási szabályokat; – írásbeli munkái rendezettek, olvashatóak; – helyesírását önellenőrzéssel felülvizsgálja, szükség esetén javítja.	
Kulcsfogalmak/fogalmak	Nagybetű, kisbetű, írásjel, helyesírási szabály.	

A tankönyv V. fejezete (*Az ige*) az ígéről tanult ismereteket eleveníti fel, ismétli és rendszerezi.

A fejezetnyitó kép egy bevásárlóközpont belső terét ábrázolja; a mozgalmas képrészletek alkalmasak események, történések elmesélésére, illetve a saját élmények felidézésére.

A fejezet 1. leckéje (*Ígéről ígére*) a korábban tanult ismeretek aktivizálását szolgálja elméleti és gyakorlati szinten. Harmadik osztályban a tanulók megismerkedtek az igefajtákkal (jelentésalapú csoportosítás), az igeragozással a ráismerés és használat szintjén, az igeidőkkel, az igék és az igekötős igék helyesírási tudnivalóival.

Ebben a leckében ezeknek az ismereteknek a felelevenítése történik. Az ígéről tanultak teljes felidézését (az igék elemzését) kéri a tankönyv cím alatti feladata, amelyben gondolattérkép segíti a felidézést. A fejezetnyitó oldalon kívül a tankönyv 86/10., 12. és 13., valamint a 87/14. és 15. gondolattérképe is az ígéről tanultakat összegzi. A fejezetnyitó kép alapján kell példákkal is kiegészíteni a gondolattérképet. A kiemelt példákat mindig foglaltassuk mondatba is, mivel a jelentés így mutatkozik meg leginkább.

Ha a tanulók számára az ismeretek összegzett felidézése nehezen megy, nem szükséges a cím alatti feladattal kezdeni az órát: a tankönyvi és munkafüzeti feladatok elvégzése közben részleteiben is beszélhetünk egy-egy ismeretről, majd az óra végén térünk vissza a gondolattérképhez. Ebben az esetben a fejezetnyitó képet igegyűjtésre és mondatalkotásra használhatjuk, majd a tanulók a gyűjtött igéket felírhatják a táblára, és ezután kezdjük meg az igék elemzését (jelentés, idő, helyesírás).

További igegyűjtő (szókincs-aktivizáló) feladat a tankönyv 52/3., 53/4. és a munkafüzet 53/2. feladata, amelyek egy-egy gondolkodási műveletet is gyakoroltatnak (szógyűjtés témához kötve; szógyűjtés szókezdő hang cseréjével). A munkafüzet 53/6. feladatában betűrejtvényben kell felfedezni az igéket.

Az igék jelentésével és jelentésalapú csoportosításával foglalkozik a tankönyv 54/4. feladata, amelyben cselekvést és történést jelentő igéket kell képről gyűjteni, valamint a munkafüzet 54/5. feladata, amelyben a kakukktójt az igefajta alapján lehet felismerni.

Több feladat kéri az igék kiemelését szövegből, így ezek a feladatok a szövegértés fejlesztését is szolgálják. Emellett a szövegből kiemelt igékről mindent elmondanak a tanulók, így jelentés, igeidő és helyesírás-alapú elemzést is végeznek (Tk. 52/1. és 2.).

Az igeragozással kapcsolatos a munkafüzet 54/8. feladata, amelyben a ragozott igealakokat és a névmásokat kell párosítani, így ebben a feladatban az előző témakörben tanult ismeretre is szükség van. Emellett a feladat az elválasztás szabályait is gyakoroltatja. A munkafüzet 53/1. feladatában mondatalkotás a cél: a mondatfajta megállapításában az igék alakja segít.

A munkafüzet 53/4. feladatában az igéket, majd külön az igekötős igéket kell felismerni szövegben.

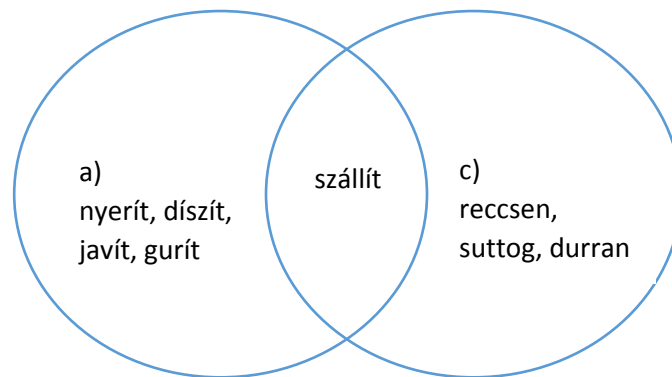
Az igékkel kapcsolatos helyesírási tudnivalókat változatos feladatokkal gyakorolhatjuk. Különösen alkalmas erre a tankönyv 53/5. feladata, amelyben a leírt igéket szólásokba, közmondásokba kell illeszteni. Eközben van lehetőség a helyesírás megfigyelésére (a c) feladatrészben). Ha a tanulók ebben bizonytalanok, a feladat elvégzése után emlékezetből leírathatjuk a nehéz szavakat, vagy tollbamondással a nehezebb helyesírású szólásokat, közmondásokat. A feladatban fontos a jelentés megértésének ellenőrzése, ami a javasolt jelenet mellett rajzolással, némajátékkal, történetírással is megvalósítható, attól függően, milyen készségeket akarunk a tanulónál fejleszteni.

A tankönyv 53/6. feladatában két keretben található igék közös helyesírási tudnivalóit gyűjtjük össze. A feladat (a meghatározásokon túl) további megoldási lehetőségeket is ad. Kiválaszthatjuk az azonos szabályra példaként szolgáló igéket a két keretben külön-külön, majd a két csoportot egybevetethetjük (pl. *nyerít, szállít; díszít, javít, gurít*). Ha a csoport jártas a halmazok alkotásában és értelmezésében, alkothatunk halmazokat is az azonos írásmód alapján rendezve, majd megfogalmazhatjuk szóban a szabályt mint rendezési elvet. Ilyen elvek:

- a) -ít végű igék;
- b) -ul/-ül végű igék;

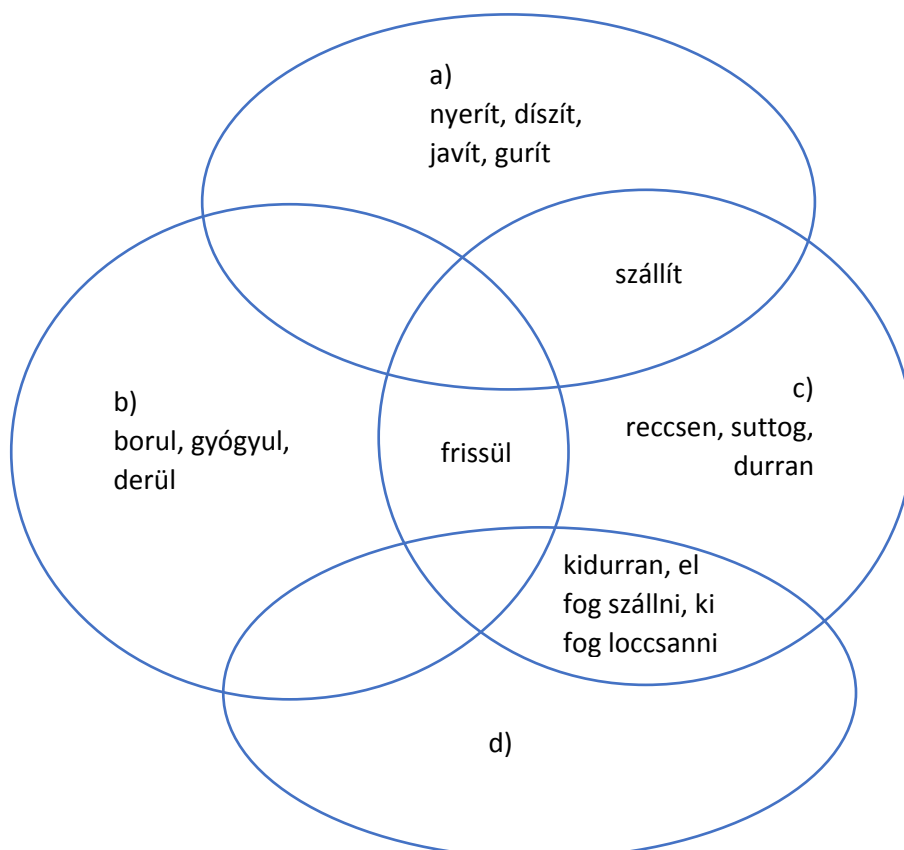
- c) hosszú mássalhangzót tartalmazó igék;
- d) igekötős szerkezetek.

Halmazokat alkothatunk két-két elv kiválasztásával, pl.:

További halmazok lehetnek: b) – c); c) – d); a d) halmazban csak a metszéspontban vannak igék. Kérhetjük a tanulóktól azt is, hogy mindegyik halmazt egészítsék ki újabb igékkel a helyesírási szabály alapján. A halmazokba rendezéssel tantárgyi koncentrációt hozunk létre a matematika tantárggyal, és erősítjük a matematikai gondolkodást.

Ha a tanulók képesek a bonyolultabb összefüggések felismerésére, akkor egy ábrában is jelölhetjük a szavak és a szabályok összefüggését:

A munkafüzet 54/7. feladatában a helyesen leírt igealakok kiválasztása után egy betűrejtvény megoldásával a „*hegyezi a fülét*” szóláshoz jutunk. A betűrejtvény megfejtése nem egyszerű, mivel 6 magán- és 5 mássalhangzó alapján kell az anagrammát megfejteni. Ha a tanulóknak a megfejtés nehézséget okozna, próbáljuk meg rávezetni őket arra, mely betűk helyét kell mielőbb megtalálni, hogyan ismerhetjük fel a megoldáshoz vezető kulcsszót. Ebben a feladványban a *gy* és az *ü* olyan hangok, amelyek a megadott többi betűvel viszonylag kevés variációban adnak helyes szóalakot. Először érdemes szavakat gyűjteni, amelyekben előfordulnak, így juthatunk el a megoldáshoz.

A fejezet 2. leckéjében (*Cselekvés, történet*) az igeajták felismerését és alkalmazását gyakoroljuk. A tankönyv cím alatti feladata gondolattérkép szerkesztését kéri ezekről az ismeretekről (a lecke végén megtalálható a gondolattérkép, ahogyan a tankönyv 86. oldalán, a 10. térképen is). A térképen összegzett címszavak alapján teljes mondatokkal idéztessük fel a tanulókkal az igeajtákat, és ezt a fejezetnyitó képről vett példákkal is egészítsük ki.

A tankönyv 54/1. és 2. feladata a cselekvést és történetet jelentő igék gyűjtését célozza. A négyes forgó mint munkaforma különösen alkalmas arra, hogy azok a tanulók is megszólaljanak, akik kevésbé aktívak a tanórákon (mivel a forgóban mindenki sorra kerül), miközben az aktívabb társak türelmet, a másokra figyelmet gyakorolják.

Ha a tanulóknak a szókincs aktivizálásához több feladatra van szükségük, érdemes a tanórát a munkafüzet 55/1. feladatával folytatni; ebben szavakban elrejtett igéket kell felismerni a szóhatárok változtatásával.

A tankönyv 54/3. feladata kakukktójtás-kereső, amelynek a szempontja nem a szavakban, hanem a hozzájuk köthető főnevekben rejlik, így az összefüggések felismerését is fejlesztjük a feladattal (a b) feladatrészt rávezet a megoldásra, ha az a) rész alapján a tanulóknak nem sikerülne megoldani a feladatot). A feladat c) része még tovább nehezíti a feladványt: a *leereszt*, az *ír* és a *fog* ige – más főnevekkel – nem történetet jelent, ezt kell a tanulóknak kitalálniuk.

A munkafüzet 55/2. feladatában a mondatokat legegyszerűbben létigékkel lehet kiegészíteni. Ha a tanulók ezt választották, a feladat megoldása után beszéljük meg, mely mondatokban lehet a létigét cselekvő igére cserélni, pl.

Néhányan voltak csak. – Néhányan jöttek csak.

Ezek a barátaink már voltak nálunk. – Ezek a barátaink már jártak nálunk.

A történet folytatásában pedig már ügyeljünk is arra, hogy a létigét többször ne használjuk – b) feladatrészt. Ezzel a tanulók stilisztikai ismereteinek alkalmazását tesszük lehetővé, fogalmazási képességüket fejlesztjük.

Játékos rendszerező feladat a munkafüzetben a totó (55/4.), amely az igék jelentésalapú csoportosításán alapul. Szintén a rendszerezés gyakorlására szolgál a munkafüzetben az 55/3. feladat, de ehhez szövegolvasásra is szükség van, illetve a tankönyv

55/8. feladata, ahol találós kérdésekben kell ugyanezt a feladatot elvégezni. Ezek egymással felcserélhető feladatok; a tanulók fejlesztendő területeinek megfelelően választhatjuk meg az órai feladatot, illetve adhatjuk házi vagy szorgalmi feladatnak a másikat.

Az igék alkalmazását és a szóbeli szövegalkotás képességét fejleszti a tankönyv 54/4. feladata, amelyben a szókérttyákon található szavak felhasználásával kell történetet alkotni, majd azt folytatni. A feladat megoldására a tankönyv a páros munkaformát javasolja, de ha a tanulóknak a történetalkotás még nehezebben megy, dolgozhatunk egész csoportban vagy adhatunk differenciált feladatot: a szövegalkotásban jártasabb tanulók megoldhatják a tankönyv 55/6., vagy felhasználhatják a munkafüzet 55/4. feladatának (totó) ígét egy hasonló történet önálló megalkotására. Az egyéni munkában alkotott történeteket meghallgathatjuk, miután a lassabban haladó csoporttal befejeztük a munkát, vagy ellenőrizhetjük óra után. Ez utóbbi esetben részletes írásbeli és/vagy szóbeli értékeléssel mindenképpen jelezzünk vissza az önállóan dolgozó tanulóknak.

A tankönyv 54/5. feladata ismét jó néhány szólás és közmondás megfigyelését írja elő: játékos feladatokkal (rajzolás, némajáték, jelenetek alkotása) ellenőrizhetjük a megértést, illetve közvetíthetjük ezek szó szerinti és átvitt jelentését.

A tankönyv 55/6. feladatában az ígét egy vers szövegébe kell belehelyezni. Mivel itt elvileg többféle megoldás is lehetséges, adjunk teret a tanulók fantáziájának, majd beszéljük meg, milyen megoldások születtek, melyiket érzi az osztály leginkább elfogadhatónak. Ehhez fontos a hangos, kifejező felolvasás, hiszen a ritmus és a hangzás segít a megoldásban is. Páros megoldás mellett csoportos munka is lehetséges; a megbeszélést is lehet páros munka helyett egész csoportban végezni. A feladattal – az ígék gyakorlása mellett – verstani ismereteket is felidézünk, gyakoroljuk a kifejező olvasást, az érvelést, fejlesztjük a szóbeli kifejezőkészséget, illetve rávezetjük a tanulókat a szavak hangutánzó és hangulatfestő szerepének felismerésére.

A fejezet 3. leckéjében (*Régebben, jelenleg, később*) az igeidők alkalmazását és helyesírási tudnivalóit ismételjük.

A tankönyv cím alatti feladata páros beszélgetésre szólít saját élmények alapján: ezekben múlt, jelenre és jövőre vonatkozó eseményeket, cselekvéseket is elmondanak egymásnak a tanulók, ami felidézi a három igeidő kifejezésének módját.

A tankönyv 56/1. és 2. feladatában összefüggő szöveggel dolgozunk: egy szépirodalmi és egy meserészlettel. A szépirodalmi szöveg bonyolultabb, régiesebb nyelvezetű és leíró jellegű; ebben az ígék megfigyelése mellett pl. a mellénevekre is érdemes kitérni. A meserészlet rövidebb mondatokból áll és mozgalmasabb: ez alkalmas a múlt idő jelölésével kapcsolatos helyesírási szabály megfigyelésére és/vagy felidőzésére. Fontos, hogy a szabályt a tanulók saját szavaikkal meg tudják fogalmazni, és a szövegből vett ígék mellett saját példákkal is alá tudják támasztani. A tankönyv 56/3. feladatában írásban is alkalmazhatjuk a felidézett szabályt, együtt az igeragozással.

A tankönyv 57/4. feladatában a tanulók párban beszélgetnek adott kérdésekről, amelynek során szabadon alkalmazzák az igeidőket. Különösen azok a kérdések érdekesek, amelyek a jövőre vonatkoznak: ezekben a tanulók használhatnak jövő idejű igealakot vagy jelen idejű igét egyéb, a jövőre utaló szóval együtt. A feladathoz tartozik gondolattérkép készítése is; ezt megtehetjük a munkafüzet 56/1. feladata után is, mivel ebben a gyakorlatban is megjelenik a jövő idő kétféle kifejezése. Az önálló gondolattérkép-készítés fontos lépés a tanulási stratégiák alkalmazásában, mivel ezzel készítjük elő a szóbeli feleleteket, a vázlatírást. Ha a tanulóknak ebben még segítségre van szükségük, a tankönyv 87. oldalán a 14. és 15. gondolattérképet használhatják.

A munkafüzet 2. feladata közmondásokat idéz; ezek jelentését minden esetben meg kell beszélni a tanulókkal.

A munkafüzet 56/2. és 3. feladatában szintén az igeidők felismerése a cél, míg az 56/5. feladatban ezek alkalmazása mondatokban. Ez utóbbi feladatban az indokláshoz fel kell ismerniük a tanulóknak, hogy az igék ragjai milyen kapcsolatban állnak a többi toldalékos szóval a mondatban, így az összefüggések felismerésének képességét is fejlesztjük. A munkafüzet feladatait mindenképpen érdemes megoldani a tankönyv 57/5–7. gyakorlata előtt, mivel ezekben az igeidő egyszerűbben azonosítható, mint az említett tankönyvi feladatokban.

A tankönyv 57/5–7. feladatában az események belső időszerkezetét, egymáshoz viszonyított sorrendjét, az igék aspektusát kell felismerni (ráismerés szintjén). Ezek közül a versrészletben (57/5.) a múltban zajló eseményben egy ponton a jövőre utal a beszélő, jelen idejű igékkel, amelyeket az *éjszaka* szó helyez későbbre (a jövőbe). Ennek a kapcsolatnak a felismerése még nem okoz nagy nehézséget. A jelen idejű igékkel kifejezhető időviszonyokra mutat példát a tankönyv 57/6. feladata. Ebben változatos a mondatok belső időszerkezete:

Most nem nézhetünk tévét. – jelen idejű ige, jelen idejű esemény, jelenre utaló időhatározó-szó (most): a cselekvés a jelenben zajlik;

Majd holnap megcsinálom. – jelen idejű ige, jövő idejű esemény, jövőre utaló időhatározó-szó (majd, holnap): a cselekvés a jövőben fog zajlani;

Már egy hete csak rá gondolok. – jelen idejű ige, jelen idejű esemény, múltra utaló időhatározó (egy hete): a cselekvés a múltban kezdődött, és a jelenben is tart;

Tegnap történt, hogy megyek az utcán, hát mit látok... – jelen idejű ige, múlt idejű esemény, múltra utaló jelző (tegnapi): a cselekvés a múltban történt és folyamatosan zajlott (folyamatos aspektus).

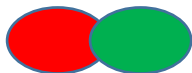
A tankönyv 57/7. feladatában hasonló módon tudjuk megfejteni azt a látszólagos ellentmondást, hogy az igék ideje és az egyéb, időre utaló kifejezések (*két napja, épp most, szeptember óta* stb.) nincsenek összhangban. Ebben a feladatban azt kell megfigyelniük a tanulóknak, hogy a jelenben zajló cselekvéseknek van-e előzményük a múltban, illetve – egy

esetben – a jelenben zárultak le, éppen a beszélés időpontjában (*Épp most jött meg apu.*). A feladat b) részében hasonló mondatok alkotását kérjük. Ha a tanulók számára az események és az igeidők összefüggésének megértése nem okoz nehézséget, megoldhatják önállóan a feladatot, de ha ez nehéznek bizonyul, végezzük el egész csoportban, és hallgassunk meg több megoldást.

A fejezet 4. leckéjében (*Az igehez kapcsolódva*) az igekötőket ismételjük. Két fontos feladatunk van: meg kell erősíteni a tanulók helyesírási kompetenciáját az igekötők változatos írásmódjának biztos alkalmazásában, illetve segíteni kell őket az igekötő többféle funkciójának felismerésében és ezek felhasználásában a szókincs bővítésére, aktivizálására.

A tankönyv 58/1. feladatában háromféle példát látunk az igekötő helyére az igehez képest, illetve a megfelelő helyesírásra. A feladatot hangos olvasással érdemes kiegészíteni; meg kell beszélnünk, hogy hogyan érzékelhetjük az egybeírást és különírást a mondat hangsúlyozása alapján. Nehézséget jelenthet, hogy amennyiben az igekötő és a hozzá tartozó szó (ige vagy főnévi igenév) közé még egy szó ékelődik (ebben a feladatban a *fog* segédige), a hangsúly az igekötőre esik, és az utána álló szó azt elveszíti: ez nehezíti a helyesírást, ezért szükséges az erre vonatkozó szabály felidézése. Ebben segít az 58/2. feladat gondolattérképe. Fontos, hogy a szabályok megfogalmazása előtt – ha szükséges – értelmezzük a térkép jeleit: a piros szín jelöli az igekötőt, a zöld az igt, a fekete pötty valamilyen egyéb szót vagy szerkezetet. Ha a tanulóknak a szimbólumértelmezés nehézséget jelent, akkor először érdemes a táblán megjeleníteni az 1. feladat mondatait, majd alattuk elhelyezni a szimbólumokat (ezzel a feladat b) részét is megoldjuk):

Ma este megnézem a mesét.

Ma este meg fogom nézni a mesét.

Ma este nézem meg a mesét.

Ezt a jelenséget gyakoroljuk a tankönyv 58/3. feladatában is, de itt meg kell figyelni a kétféle – helyes – írásmód jelentésbeli különbségét is. A feladat b) részének megoldásához fel tudjuk használni a fenti ábrát, amennyiben a táblánál, közösen oldottuk meg az 1. feladatot. A tankönyv 58/4. feladata önálló mondatok alkotásával gyakoroltatja az elváló és nem elváló ige párok (*megszeret* – *meg szeret*) használatát. Ha a tanulóknak ez már jól megy, adhatjuk ezt

házi feladatnak, de ha a kétféle írásmód jelentésének megkülönböztetése még nehézséget okoz, érdemes tovább gyakorolni egyéni vagy teljes csoportos munkában.

A tankönyv 58/2. feladatában a szórendnek – és ezzel együtt a mondatok hangsúlyának, intonációjának – van jelentést megkülönböztető szerepe. Ehhez feltétlenül szükséges a mondatok hangos – helyes, kifejező – felolvasása. Ez segít megérteni, hogy a mondat leghangsúlyosabb szava „küldi hátra” az igekötőt az ige mögé.

A tankönyv és a munkafüzet további feladatainak legfőbb célja igekötős igék gyűjtése és helyes írásbeli és szóbeli alkalmazása. A tankönyv 59/5. feladatában igekötős igéket kell gyűjteni egy mozgalmas képről, csoportban. Végezhetjük a feladatot versenyben: adott idő alatt melyik csoport tud több igekötős igét gyűjteni. A feladat b) része összefüggő szöveg alkotását kéri; ezt is megoldhatjuk egyéni munkában (akár házi feladatként) vagy csoportban, majd a csoportok történeteit meghallgathatjuk, értékelhetjük, kiválaszthatjuk, melyiket találják a tanulók a legérdekesebbnek, legjobban szerkesztettnek, vagy melyikben van a legtöbb igekötős ige. Így fejleszthetjük a tanulók értékelési és önértékelési, valamint érvelési képességét is. Differenciálhatunk is a feladattal: ha házi feladatként kérjük a b) rész megoldását, akkor a fogalmazásban segítségre szoruló tanulóktól egy-két összefüggő vagy néhány nem összefüggő mondatot kérünk; a fogalmazásban jártasabb, könnyebben fogalmazó gyerekektől pedig kérhetjük különböző mondatfajták alkalmazását, illetve azt is, hogy az igekötő minden lehetséges írásmódjára legyen példa a szövegükben. A tankönyv 59/6. feladata a nehezebben fogalmazó gyerekek számára kiválthatja az 5. feladat b) részét; a mondatokból hiányzó igekötőkről azt is meg tudjuk állapítani, hogy irányt jelölnek, vagy más funkciójuk van (pl. a cselekvés befejezettségére utalhatnak).

A munkafüzet 57/3. feladatában szavakból szólások megalkotása a feladat, amiben segít az azonos betűtípus. A szólások esetében mindig értelmezzük a jelentést is; ebben a feladatban játszhatunk némajátékot, amelyből a tanulóknak ki kell találniuk, melyik szólást jelenítik meg a társaik.

Az igekötők helyesírásának gyakorlását szolgálja a munkafüzet 57/4. feladata, helytelenül írt szavak javításával. Ebben a feladatban a tanulók döntenek el, mikor hibás, mikor nem a leírt alak; ehhez a mondatok pontos megértése is szükséges.

Az 57/5. feladatban adott igékhez igekötőket kell gyűjteni, azaz új szavakat alkotni. Végezhetjük a feladatot versenyben is: adott idő alatt ki tudja a legtöbb igekötős igét megalkotni a négy igével. A játék után activity-t játszhatunk a b) feladat alapján. Ez egyszerű előkészítést igényel: készítsünk néhány kártyát, amelyen egy-egy igekötős ige és egy bemutatási mód (jelenet, mondat, magyarázat, rokon értelmű szó) szerepel. Ezekből a kártyákból húznak egyet-egyet a csoportok, majd végrehajtják a feladatot. Pontot kap a csoport, ha adott idő alatt megfejti a kártyán szereplő igét. Ez a játék alaposan megmozgatja a tanulók fantáziáját, verbális és nemverbális kifejezőkészségét, együttműködési képességüket.

A fejezet 5. leckéje (*Gyakoroljunk!*) sorra veszi az igékkel kapcsolatos legfontosabb helyesírási ismereteket. Harmadik osztályban tanultuk az *-ít* és az *-ul/-ül* végű igéket, gyakoroltuk a *j* és *ly* használatát igékben, illetve hosszú mássalhangzókat tartalmazó igék írását. Ez a lecke ezeknek az ismereteknek a rögzítésére szolgál.

A fejezetnyitó képről hosszú magán- vagy mássalhangzókat tartalmazó igéket kell gyűjteni, így ez a feladat segít előhozni a tanulók szókincséből a témához kapcsolódó igéket.

Az *-ul/-ül* végű igék helyesírásának gyakorlását több alkotó típusú, illetve játékos feladat segíti (Tk. 60/1., 2., 3.; Mf. 58/1., 2., 3., 5.). Ezek a feladatok a helyesírás mellett más képességeket is fejlesztenek. Pl. a tankönyv 60/1. és a munkafüzet 58/5. feladata analógia alkalmazását várja (ez utóbbi a matematikaórákon megismert robotgép segítségével); a tankönyv 60/2. feladatában a rokonértelműséget is fel kell ismerni; a 60/3. feladatban az *-ul/-ül* végű igék szólásokban szerepelnek. A munkafüzet 58/2. feladatában *-ul/-ül* és *-ít* végű igékre vonatkozó helyesírási szabályok felismerésével találhatjuk meg a kakuktkojást; az 58/3. feladatban tagolatlan szósor tagolásával egészül ki a szabályfelismerés. A *j* hang jelölését gyakorolhatjuk a tankönyv 60/4., a munkafüzet 4. és részben a 3. feladatában. A gyakorlás során különösen fontos az érdeklődés felkeltése és fenntartása, ezért váltakozva végezzünk írásbeli és szóbeli feladatokat, illetve – ha erre marad idő – érdemes egy összefoglaló nyelvi játékkal, versennyel zárni az órát, ami lehet pl. egy helyesírási totó.

VI. fejezet: Az ige és toldalékai

Tk. 61–82., Mf. 59–79.

Ajánlott óraszám: 14 óra

A kerettanterv kapcsolódó egységei:

Tematikai egység/ Fejlesztési cél	Nyelvtani és nyelvhelyességi ismeretek tudatosítása és alkalmazása: mondatfajták, szavak, szófajok	Órakeret 35 óra
Előzetes tudás	A tanult nyelvtani fogalmak felismerése és megnevezése.	
A tematikai egység nevelési-fejlesztési céljai	A nyelvi tapasztalatok körének bővítése. A tapasztalatokra épülő nyelvi fogalomrendszer alapozásának megindítása a szófajok körében. A tanulók önállóságának növelése: a feladatvégzésben; az információszerzésben és -felhasználásban; a szabályalkalmazásban; az önellenőrzésben. A nyelvi tudatosság fokozása.	
Tevékenységek/Ismeretek	Fejlesztési követelmények	Kapcsolódási pontok
A felkiáltó, a felszólító és az óhajtó mondatokban a beszélő szándékának felismerése és megnevezése szövegben.	A tanuló – felismeri és megnevezi a tanult nyelvtani fogalmakat, használja a szabályokat;	Az időbeliség ábrázolása a képzőművészetben.

A rokon értelmű szavak, a többjelentésű, azonos alakú szavak helyes használata. A tanult szófajok felismerése és megnevezése szójelentés alapján toldalékos formában is, szócsoportokban, mondatban és szövegben. Különböző időben végbemenő cselekvések, történések megkülönböztetése. Az igeidők helyes használata beszédben és írásban. Az igekötők szerepének és írásmódjának megfigyelése. Tudatos alkalmazásuk.	– felismeri, megnevezi és megfelelően jelöli a mondatfajtákat; – toldalékos formájukban, szövegben is felismeri és megnevezi a tanult szófajokat; – a szövegkörnyezetnek megfelelően használja az igeidőket és az igekötőket; – alsó tagozaton tanult anyanyelvi ismeretei rendszerezettek.	
Kulcsfogalmak/ fogalmak	Szófaj; ige; igeragozás; igemód; igekötő.	

A tankönyv VI. fejezetében *(Az ige és toldalékai)* mind grammatikai, mind helyesírási ismeretek közvetítése történik. A fejezetben a tanulóknak tudatosítjuk az igemódok használatát, de tudatosan nem alkalmazzuk az *igemód* kifejezést; így kívánjuk elkerülni, hogy a tanulóknak összekeveredjen a modalitás, vagyis a beszélő szándéka és az igemód. Grammatikai törvények (pl. mássalhangzó-törvények) okozhatnak helyesírási nehézségeket a különböző igealakokban; ebben az esetben a helyesírásra koncentrálnunk, és a bekövetkező változásokat megfigyeléssel, az írásmód tudatosításával rögzítjük a tanulóknak.

A fejezetnyitó képről látjuk, hogy közeledünk a tanév végéhez; a nyári kép alkalmas lehet múltbeli események, jövőbeli kívánságok megfogalmazására, illetve a felszólítások alkotására is. A fejezetnyitó vers mindhárom igemódra tartalmaz példákat, így ezt is érdemes a tanítási folyamatban felhasználni.

A fejezet 1. leckéjében *(Mit tanultunk a mondatfajtákról?)* felidézzük a mondatfajtákkal kapcsolatos ismereteket. Ebben a leckében egyrészt készséggé kell fejleszteni a mondatfajta és a beszédszándék felismerését, másrészt annak megfelelő kifejezését is. Fel kell idézni azokat az eseteket, amikor a beszédszándékot nem a leginkább jellemző mondatfajta fejezzük ki, illetve a mondatfajta és a beszédszándék látszólag ellentmondanak egymásnak.

Erre utal a lecke cím alatti feladata, amelyben kérést kell megfogalmazni óhajtó, felkiáltó és felszólító mondatokkal. Ilyen lehet pl.:

Bár főzne nekem valaki egy jó gyümölcsteát! (óhajtó mondat)

De szeretnék egy jó gyümölcsteát! (felkiáltó)

Főzz nekem egy gyümölcsteát! (felszólító)

A tanulók mondatai alapján megbeszélhetjük, milyen helyzetekben alkalmazhatjuk a különböző mondatfajtákat kérés kifejezésére. Hozzátehetjük még a kérdő mondatot is (*Főznél nekem egy gyümölcsteát?*), és megvitathatjuk, melyik mondatfajtaival tudjuk a legudvariasabban kifejezni a kérésünket.

Ebben az ismétlő leckében a tankönyv és a munkafüzet feladatai a mondatfajták felismerését, adott modalitású mondatok megalkotását célozzák változatos feladattípusokkal.

A tankönyv 62/1. feladatában a mondatokat a mondatfajták megadott sorrendje szerint rendezve összefüggő történetet kapunk, amelyhez beszédhelyzetet is rendelünk. Ehhez a mondatok egyenkénti elemzése (mondatfajta megállapítása) és szövegekénti értelmezése is szükséges.

A tankönyv 62/2. és 63/4. feladata egymás tükörképei: mindkettőben mondatalkotás az első lépés; a 2. feladatban a betűtípus segíti az összetartozó szavak összerendezését, a 4. feladatban soronként haladunk a mondatalkotással. A 2. feladatban meg kell állapítani a mondat modalitását, a 4. feladatban a mondatot a megadott mondatfajta megfelelően kell létrehozni, majd megfelelően hangsúlyozva felolvasni. Ez a két feladat tehát választható, felcserélhető, vagy az egyik házi feladatként is alkalmazható.

Jól illeszkedik ehhez a munkafüzet 59/2. feladata, amelyben a beszédszándéknak megfelelően kell alkalmazni a mondat végi írásjelet. Ezeket a mondatokat is érdemes felolvasatni úgy, hogy a tanulók érzékeltesék a beszédszándékot. A munkafüzet 60/3. feladatában a feladat része a helyes felolvasás; ez is a mondatfajta megállapítását kéri. E két feladathoz a beszédhelyzet megállapítása is hozzátartozik, így fejleszthetjük az összefüggések felismerését és a szóbeli kifejezőkészséget is. A munkafüzet 60/4. feladatában a szóhatárok felismerését is gyakoroljuk a mondatfajták és a helyesírás mellett. A beszédhelyzet elképzelését kívánja meg, hogy meg kell adni a mondatokat megelőző és követő közlést is, így az előzmény-következmény felismerésének képességét is fejlesztjük.

A munkafüzet 59/1. feladatában összefüggő szövegben kell eligazodni, ami feltételezi a pontos szövegértést mind az ismeretterjesztő szöveg, mind a c) feladatrész esetében. Jól fejleszti a feladat a szövegben való tájékozódás, az összefüggések felismerésének képességét, valamint a címadást.

A tankönyv 62/3. feladatában a beszédszándékból indulunk ki, majd ennek kifejezésére alkotnak a tanulók a képről különböző modalitású mondatokat. A feladat b) részében a beszédszándékokon alapuló gondolattérképet kell készíteni csoportban. Azokkal a tanulókkal,

akik számára a mondatfajták tipikus használata a cél, és nem akarjuk megzavarni őket a tipikustól eltérő használattal, olyan gondolattérképet készítsünk, amelyben egy-egy beszédshándéknak tipikus mondatfajta felel meg (*Függelék*, 17. példa, 1. térkép). Az élőbeszédben azonban gyakori, hogy egy-egy beszédshándék kifejezésére nem a tipikus mondatfajtát alkalmazzuk (pl. kérés, felszólítás kifejezésére nem felszólító, hanem kérdő mondatot). A mondatfajta és a beszédshándék ilyen ütköztetésével foglalkozik a tankönyv 62/3. és 63/5. feladata. Ha a tanulók számára ennek megértése nehezebb, érdemes az 5. feladattal kezdeni, amelyben azonos beszédshándékot kifejező, de eltérő modalitású mondatokat kell párosítani; itt az azonos beszédshándék felismerése az elsődleges tennivaló. E feladat segítségével vezetjük rá a tanulókat a mondatfajták tipikustól eltérő használatára. Ha a tanulóknak a térkép készítése nehéz, több gyakorlásra van szükségük, előtte megbeszélhetjük a térkép felépítését, megalkothatjuk közösen a térképet, amelyhez a csoportban példákat kell gyűjteni. Fordítva is haladhatunk: a tanulók képről alkotott mondatait felírhatjuk a táblára, megbeszéljük a mondatok modalitását, illetve a bennük kifejezett beszédshándékot, és ezután kérjük a gondolattérkép elkészítését. (Példa a *Függelékben*!)

A munkafüzet 60/5. feladata különösen alkalmas otthoni gyakorlásra (házi feladat).

A fejezet következő leckeiben megismerkedünk az igemódokkal (igealakok), illetve a módjeles igealakokkal kapcsolatos helyesírási tudnivalókkal.

A tankönyv 2. leckéje (*Az igealakok jelentése*) bevezeti a háromféle igealakot (kijelentő, feltételes, felszólító) a ráismerés és a használat szintjén. Ebben a leckében az elsődleges cél annak felismerése, hogy a különböző igealakok jelentése miben tér el.

A cím alatti feladat segítségével felidézzük az ige toldalékairól eddig tanultakat. Ne elméleti kérdéssel kezdjük az órát; a fejezetnyitó vers alkalmas az igelek elemzésére. A tankönyv 64/1. feladatában néhány kijelentő mondatot olvashatunk az illetlen viselkedésről az asztalnál. A mondatok elolvasása előtt érdemes megbeszélni a társasági illemszabályokat étkezésnél; fogalmaztassunk kijelentő tagadó mondatokat (*nem könyökölünk az asztalon, nem beszélünk tele szájjal* stb.), majd ezután végezzük el a feladatot. A cél annak felismerése, hogy a kijelentő mondatok leírnak egy helyzetet (az illetlen viselkedést), a felszólító mondatok pedig a helyes viselkedésre utasítanak.

A kijelentő és felszólító igealak fogalmának bevezetéséhez párban írjuk fel a mondatokat a táblára, majd írjuk a mondatok alá, mit fejeznek ki, pl.:

<i>Könyököl az asztalon.</i>	közlés	<i>Ne könyökölj az asztalon!</i>	utasítás, tiltás
<i>Csámcsog.</i>	közlés	<i>Ne csámcsogj!</i>	utasítás

Kérhetünk a tanulóktól további mondatokat és illemszabályokat. Ezeket is felírjuk a táblára, majd bevezetjük a két új fogalmat: a közlést kifejező igealakokat *kijelentő*, az utasítást, tiltást kifejezőket *felszólító igealak*nak nevezzük.

A tankönyv 64/2. feladata a fentihez hasonló átalakításokat vár, de önálló mondatalkotással. A jelentésbeli különbség ebben az esetben is a tényközlés és a felszólítás kifejezése a mondatpárokban. Ezek meghatározásában alkalmazzuk az új fogalmakat! Emellett az igekötő viselkedését is érdemes megfigyelni (leírástok – írjátok le), különösen azért, mert ebben az igepárban a kijelentő és a felszólító módú igealakok nyelvtani homonimák, azaz csak a mondatban dől el a jelentésük. A *nyit* igét a mondatban ki kell egészíteni igekötővel, így a kijelentő és a felszólító igealak mondatbeli viselkedését ezzel az igepárral is szemléltetni tudjuk.

A tankönyv 64/3. feladata szintén a felszólító és a kijelentő módú igékkel foglalkozik, de az átalakítást most felszólítóból indulva végezzük. Ennek a feladatnak a célja annak a megfigyelése, hogy a felszólító és a kijelentő igealak szótöve eltér egymástól.

A tankönyv 65/4. feladatában egy versrészletben figyelhetjük meg a feltételes módú igealakokat. A szövegértés fejlesztésére, illetve a versértelmezés gyakorlására a feladat megoldása előtt beszéljünk a versről: pl. *mit szeretne megszerezni a vers elbeszélője, milyen vágyai vannak*. Ezek után gyűjtsük össze a versben a feltételhez kötődő igéket, majd írjuk fel a tábla egyik felére a feltételt, a másikkal egymás után a feltételes igealakokat. Figyeljük meg, miben hasonlítanak az igék (és melyek), majd ezután vezessük be az új fogalmat: *feltételes igealak*nak nevezzük azt az igealakot, amely jelzi, hogy a cselekvés, történés, létezés valamilyen feltételhez kötött.

A tankönyv 65/5. feladatában ismét mondatátalakítással gyakorolhatjuk a tényközlő igealakok átalakítását feltételessé. A mondatpárok jelentésének megbeszélése során fontos, hogy a tanulók ne a mondatok modalitásával különböztessék meg a mondatokat, hanem a tényközlés és a feltételhez kötöttség felismerésével. Erre azért van szükség, mert az igemódok nem kötődnek egy-egy mondatfajtaéhoz; a legtöbb mondatfajtaiban bármelyik módú igealak megjelenhet. Kivétel csak a felszólító mód, amelyet elsősorban felszólító mondatokban alkalmazunk, de ez sem kizárólagos: kijelentő módú igékkel pl. szigorú parancsot tudunk megfogalmazni (*Most aztán már abbahagyod!*), illetve a felszólító módú igék néhány bonyolultabb mondat szerkezetben, mellékmondatban is megjelenhetnek, pl. *Nem tudtam, hogy merre forduljak* (kijelentő mondat).

Ehhez a bevezető leckéhez a munkafüzetben nem tartozik gyakorlás. Szükség esetén önálló mondat- vagy szövegalkotással gyakoroljuk az igealakokat, és figyeljük meg, melyik fejez ki tényt, melyikben kötődik feltételhez a cselekvés (történés, létezés), illetve melyiknek a célja utasítás, kérés. Ehhez adhatunk a tanulóknak beszédhelyzeteket, amelyekben rövid jeleneteket rögtönözhetnek (párban vagy csoportban), majd a többiek megfigyelik az

igealakokat. Ilyen helyzetek lehetnek pl.: *kérjen egy radírt a társától, kérdezze meg, mi volt a házi feladat, lesz-e szakkör, van-e kedve moziba menni stb.*

A fejezet 3. leckéje (*Külön toldalék nélkül*) a kijelentő igealak felismerését, elemzését, alkalmazását gyakoroltatja. A tankönyv cím alatti feladatában leíró szöveget kell páros munkában alkotni a fejezetnyitó képről, amelyekben csak kijelentő módú igealakok vannak. Ez a feladat a tanulók szókincséből aktivizálja az igéket, de emellett fejleszti a szövegalkotási képességet és az együttműködést is.

További bemelegítő feladatként érdemes elvégezni a munkafüzet 61/1. gyakorlatát, amelyben a három mondat megfigyelése után kiemeljük a kijelentő igealakot. Célkitűzésként megbeszélhetjük, hogy ezzel az igealakkal foglalkozunk tovább az órán.

A tankönyv 66/1. feladatában kijelentő, felkiáltó és kérdő mondatokat kell csoportokba rendezni. A cél annak felismerése, hogy mindegyik mondatfajtában kijelentő igealakot használtunk. Ezzel a feladattal levezethetjük a kijelentő mód zéró morfémáját, vagyis azt, hogy a kijelentő módnak nincs külön grammatikai jelölője. Ehhez gyűjtsük ki az igéket, bontsuk mindegyiket szótőre és toldalékra, majd beszéljük meg, hogy melyik résznek mi a feladata. A kijelentő módú igealakban a szótő a jelentés lényegét hordozza, a toldalék utal a cselekvő számára és személyére; a kijelentő igealakot nem jelöli semmi, éppen innen tudjuk, hogy kijelentő.

A munkafüzet 61/2. feladata ismeretterjesztő szöveg, amely csak kijelentő mondatokat tartalmaz; a szövegben való eligazodást és az igék felismerését is gyakoroljuk az igék aláhúzásával, majd az igeidőket idézzük fel néhány ige átalakításával múlt és jövő időbe. Hasonló jellegű a tankönyv 66/2. feladatának a), b) és c) része, de a szöveg múlt idejű. A tankönyvi feladat d) részében megfigyeljük a kijelentő igealak szerkezetét: a gyűjtött igéket felbontjuk szótőre és toldalékra (pl. telepít+ett), majd itt is megnézzük, melyik résznek mi a feladata. Ebben az esetben látjuk, hogy a toldalék jelzi a múlt időt, és az igealak E/3. személyű. A kijelentő igealaknak nincs jelölője, külön toldaléka.

A munkafüzet 61/3. feladatában a mondatok kiegészítésével összefoglalhatjuk a tudnivalókat a kijelentő igealokról:

Kijelentő igealakban áll az ige, ha az igével közlünk, megállapítunk, kérdezzük valamit. A kijelentő igealak toldaléka: – (nincs). Jelen, múlt és jövő időben használjuk.

A munkafüzet további feladatai a kijelentő igealakok elemzését gyakoroltatják igealak és alakelemzés párosításával (Mf. 61/4.), igealakok elemzésével felsorolásban (62/5.) és táblázatban (62/6.), így ezek a feladatok az ábraolvasást, ábraértelmezést is gyakoroltatják. A munkafüzet 62/7. feladata fordított: adott szerkezetű igealakokra kell példát keresni, ami kicsit nehezebb, mint az eddigi feladatok, de a gyakorlat jól serkenti az aktív szókincsét, és fejleszti a nyelvtani (rendszereszerű) gondolkodást. A munkafüzet 62/8. feladatában a tagolatlan szósor tagolása próbára teszi a tanulók koncentrációs képességét, növeli a

látószöveget, gyakoroltatja a szóhatárok felismerését, és végül egy szórejtvényhez, majd egy helyesírási tudnivalóhoz vezet (*viola – Viola; jázmin – Jázmin*).

A fejezet 4. leckéje (*-na, -ne toldalékkal*) a feltételes módú igealakot ismerteti. A könyv cím alatti feladatában a fejezetnyitó kép szereplőinek óhajait, vágyait, kívánságait kell megfogalmazni. A feltételes módú igealakok használata mellett fontos, hogy a tanulók meg tudják nevezni a teljesüléshez szükséges feltételeket is, pl. *A zöld nadrágos fiú szívesen úszna, ha lenne hely a medencében.*

Differenciálásként a mondatalkotásban jártasabb tanulóktól kérhetjük, hogy többféle mondatfajtaival is fejezzék ki ezt a beszédszándékot, pl. *A zöld nadrágos fiú úszni szeretne. Bárcsak a vízben is lehetne fagyit enni! De jó lenne szép barnára sülni!* Ebben az esetben is kérjük azonban, hogy a megfelelő feltételt is nevezzék meg: *...ha lenne hely a medencében; ...ha nem olvadna el; ...ha sokáig sütné a nap.*

A tankönyv 67/1. feladatában versrészletből választjuk ki a feltételes igealakokat. Ezekben a szótő és a toldalék szétválasztása után meg kell figyelni a toldalék felépítését is: ehhez arra van szükség, hogy a tanulók fel tudják idézni a 3. osztályos anyagból az igei személyrigről tanultakat. Ha a szegmentálás nehezen megy, válasszuk ki az egyik igét, majd ennek segítségével vezessük rá a tanulókat a toldalékban a változatlan és a változó elemekre. Ezt úgy tudjuk szemléltetni, hogy az E/1. személyben álló igét más személybe és számba tesszük, pl.:

nyílnék: nyíl nék
szótő + toldalék

nyílnál: nyíl nál
szótő + toldalék

stb.

Az analógia alapján (*nyílnék, nyílnál* stb.) a tanulók fel tudják ismerni, hogy a toldalék -*ná, -né* részlete nem változik. Megbeszélhetjük, hogy a toldalék változó elemei a cselekvő számát és személyét jelölik, így világossá válik, hogy a feltételhez kötést a kiemelt, változatlan toldalékok fejezik ki. Ezzel tudjuk induktív módon levezetni a feltételes igealak toldalékát. (Ne felejtjük el, hogy a tanulók anyanyelvi kompetenciájuk alapján a feltételes módot megfelelően tudják alkalmazni; az anyanyelvi órán ennek az intuitív tudásnak a nevesítése, tudatosítása történik.)

Hasonló módon alkalmazhatjuk a fogalomalkotásra a tankönyv 67/2. feladatát is, de ebben az indukciós anyagot (a példákat) a tanulók önálló mondatalkotással hozzák létre. Ha a mondatalkotás a csoportban nem okoz nehézséget, ezzel a feladattal is bevezethetjük a *-na/-ne* toldalékot. Ha fejleszteni szeretnénk az önálló mondatalkotási képességet, akkor egészítsük

ki a megoldást azzal, hogy a tanulók mondataiból írjunk fel néhányat a táblára, majd ezekből emeljük ki a feltételes módú igéket. Innen a fent leírt módon haladhatunk.

A feltételes igealak felismerését több feladat gyakoroltatja a munkafüzetben: válogató feladat a 63/3.; játékos kereső feladat a 63/2., amelyben betűrácsban kell keresni kijelentő és feltételes igealakokat, majd a 63/4. feladatban kódfejtő játékkal gyakorolhatjuk egyszerre a feltételes módú igekötős igék helyesírását és az ábraolvasást is.

A feltételes mód jelentésének megértéséhez hozzátartozik az adott mondat előzményének és következményének felismerése. Ezt gyakorolhatjuk a tankönyv 67/3. feladatában.

A feltételes igealakhoz nyelvhelyességi tudnivaló is tartozik: a „nákolás”-nak nevezett jelenség gyakran fordul elő a gyermekek nyelvhasználatában, amit nyelvjárási tényezők felerősíthetnek. Emiatt fontos az E/1. és a T/3. személyű igealakok különbségének felismerése és megjegyzése. Ennek megfigyelésére alkalmas a tankönyv 67/4., valamint a munkafüzet 64/7. feladata; ezekben párhuzamba állítva találjuk a kétféle igealakot, és az analógia segítségével további példákat alkothatunk. Fontos, hogy a kétféle igealakot a tanulók mindig mondatba ágyazva alkalmazzák és gyakorolják.

A munkafüzet 64/8. feladata játékos szókereső (anagramma), kiegészítve rokon értelmű szavak keresésével és mondatalkotással: jól használható házi feladatként.

A következő leckékben az igék felszólító módú alakjával és helyesírási kérdéseivel foglalkozunk.

A tankönyv 5. leckéje (*Felszólítás a mondatban*) a felszólító igealak jelentését, illetve a felszólító mód *-j* jelét vezeti be. Ebben a leckében a hangzókcsúszások (mássalhangzó-törvények) okozta helyesírási kérdéseket még nem tárgyaljuk, de az igék közül nem válogatjuk ki a csak szabályos toldalékolásúakat, hiszen a tanulók képesek a megváltozott töveket is felismerni és értelmezni anyanyelvi kompetenciájuk alapján.

A tankönyv cím alatti feladata arra mutat rá, hogy a felszólítást is kifejezhetjük akár kijelentő igealakokkal. Az órakezdő beszélgetés során értelmezzük tanulókkal a különbséget a jelentésben; ehhez rögtönözhetnek rövid jeleneteket is a tanulók.

A felszólító módú igealakok ismeretét aktivizálja a tankönyv 68/1. feladata: ebben gyakran hallott felszólító mondatokat kell felidézni. A feladat célja a felszólító modalitású mondatok gyakorlása mondatalkotással; ez szükséges a felszólító igealakok értelmezéséhez.

A tankönyv 68/2. feladata hosszabb összefüggő szöveget, egyúttal hétköznapi szövegfajta (recept) tartalmaz. Mindenekelőtt a szöveg megértésével kell foglalkoznunk. Bevezethetjük a feladatot rövid beszélgetéssel (*ki szokott otthon segíteni a főzésben, ismernek-e recepteket, van-e családi „titkos” receptjük stb.*), majd azt is beszéljük meg, mit tartalmaz általában egy recept (hozzávalók, elkészítés módja). Ebből a szövegből lemaradt a hozzávalók felsorolása, ezért ezeket a szövegből kell kigyűjteni. Ehhez jól kell tudni tájékozódni

a szövegben, alkalmazni kell a kulcsszókeresést. Az ebben jártasabb tanulók önállóan is végezhetik a feladatot, de alkothatnak csoportokat, és együtt is dolgozhatnak.

Ha a tanulóknak segítségre, gyakorlásra van szükségük a szöveg értelmezéséhez, a hozzávalók kikeresése után írjuk fel a gyűjtött szavakat a táblára, majd kérjük meg a tanulókat, hogy mindegyikhez keressék meg a rájuk vonatkozó igét, és ezeket is írják fel. Itt érdemes megbeszélni, hogy a recept végig utasításokat alkalmaz, és ezek az igék felszólító alakban vannak (a feladat b) része). (Készíthetünk előre szókétyákat, amelyeket a tanulók – ha már kimondták a szavakat – feltehetnek a táblára, így gyorsíthatjuk a megoldást.) Mindkét feladattal segítjük a szövegben való tájékozódást, és fejlesztjük a kulcsszókeresési stratégiát. A táblakép alapján már reprodukálni tudjuk a recept szövegét, illetve könnyebb lesz megoldani a feladat b) részét.

A tankönyv 69/3. feladatával juthatunk el a felszólító mód jelének megállapításához; ebben a feladatban csak szabályos toldalékolású igék szerepelnek, a szótő és a toldalék szétválasztása, az egyes szóelemek jelentésének és szerepének megfigyelése után a tanulók megalkothatják a felszólító mód jelének fogalmát (a felszólító igealakot legtöbbször a -j toldalék fejezi ki). Ezt erősíti meg a munkafüzet 65/1. feladata.

A további munkafüzeti feladatokban a tanulók – anyanyelvi intuíciójuk alapján – a nem szabályos toldalékolású felszólító igealakokat is használják pl. átalakító feladatban (65/2., 66/4.). Ez utóbbiban nemcsak az igék alakját érdemes egybevetni, de azt is megfigyeltethetjük, hogy a felszólító igealakot tartalmazó mondatokban (amelyek egyúttal felszólító mondatok is) az igekötő helye megváltozik (az ige mögé kerül), illetve megváltozhat az eredeti szórend is. A mondatokat hangoztatva a kétféle mondatfajta közötti intonáció különbségét is érzékeltetni tudják a tanulók.

A munkafüzet 66/6. feladatában a figyelem koncentrációjára van szükség, illetve a tanultak egyidejű felidézésére: olyan állítások igazságtartalmáról kell dönten, amelyek nem egy, hanem több, egymással nem összefüggő ígére vonatkoznak. Ez a feladat így a tanultak összegzése mellett a memóriát, a koncentrációt és az összefüggések felismerését is fejleszti.

A munkafüzet 65/3. feladata játékos formában foglalja össze az igealakokról tanultakat: a totóval ezek felismerését lehet gyakorolni.

A munkafüzet két, a tanulók nyelvi kreativitásának teret adó feladata – 66/5. és 7. – házi feladatként is jól alkalmazható: az előbbi a lassabban haladók, az utóbbit a jobb mondatalkotási képességű tanulók is sikerrel megoldhatják.

Kiemelendő a tankönyv 69/4. és 5. (összefüggő) feladata, amelyben egy hétköznapi anya-lánya párbeszéd felszólító és kérdő mondataiban kell megvizsgálni a felszólító igealakokat. Míg a felszólító mondatokban a felszólító igealak kérést, utasítást fejez ki, a kérdő mondatokban ezek E/1. személyben megfogalmazott utasítások: a kislány arra kérdez rá, milyen utasítás várható. A jelenség megértéséhez az összefüggések megértése szükséges: *boltba megy – hoz valamit – mást is vesz* stb.

A fejezet 6. leckéjében (*Másképp írom, másképp ejtem...*) azokkal az esetekkel foglalkozunk, amikor az ige felszólító alakjában írásban nem jelölt teljes hasonulás történik. Természetesen a törvény nevét nem tanítjuk meg; a tanulók számára a legfontosabb annak a megjegyzése, hogy egyes igékben felszólító módban az ejtés és az írásmód eltér. Ennek a felismerésében a szótőkeresés segít. Ennek a leckének tehát az a feladata, hogy rávegye a tanulókat az ejtés és az írás különbségére, valamint szokássá, automatizmussá tegye a szótőkeresést.

A tankönyv cím alatti feladata a szótő és az ejtés eltérésére vezeti rá a tanulókat a *-d, -gy, -l, -ll, -n, -ny* végű igék esetében – szemben az előző leckében tanult, szabályosan viselkedő igékkel. E kért igékből némelyekre könnyen találhatnak példát a tanulók: *ad, véd, tud, tanul, hajol, ken* stb., míg másokat nehezebb lesz előhívni, pl. *hall, rosszall, zöldell, hagy, huny* stb. Ha az igék felidézése nehezebben megy, hívóképekkel vagy „betűvásárlással”, akasztófajátékkal hozhatjuk elő a szükséges szavakat. Ebben a bevezető feladatban csak a szótő végén és a felszólító alakban ejtett hang különbségének felismerése a cél.

Bevezető feladatnak a munkafüzet 67/1. feladatát is választhatjuk. Tompa Mihály versének részletében az igék között kijelentő és felszólító alakokat is találunk. Az első ige (*repülj*) hangoztatásával szintén felismertethetjük az ejtés és az írásmód különbségét.

A tankönyv 70/1. feladatában vetjük össze az írásképet az ejtéssel. A szótő és a toldalék szétválasztása segít a hangzás és az írásképek megkülönböztetésében. Érdekes a megfigyeléseket csoportosítani, és az igéket úgy leírni, hogy szemléletesen elkülönüljenek az összeolvadás vagy a hasonulás különböző esetei. Ebben segít (a tanítónak) a cím alatti feladat, amelyben összegyűjtve látjuk ennek a hangtörvénynek a tipikus előfordulásait. Segíthetünk a tanulóknak azzal, ha a táblán külön oszlopba írjuk az eltérő végződésű igéket, majd mellé rendljük a felszólító módú alakokat. Ha a tanulók számára az összefüggések felismerése könnyen megy, kiindulhatunk az ejtésből, és alá írhatjuk azokat az igéket, amelyek az ejtés során azonosan hangzanak. Ezt a sort folytathatjuk a tankönyv 70/2. feladatában is a betűrejtvényben kiegészített igékkel. (A feldolgozásra, a helyesírás analógiás megfigyeltetésére példa a *Függelékben*!)

A példák alapján meg tudjuk figyeltetni a helyesírási szabályt a tanulókkal. Fontos, hogy az észrevételeket a tanulók fogalmazzák meg, a saját szavaikkal. A lap alján kiemelt szöveg emlékeztető, nem pedig szó szerint megtanulandó szabály!

A tankönyv 70/3. feladatában a tanulók szövegjavítással (e-mail) írásban gyakorolhatják (hibajavítással, átalakítással) a felszólító igealakok helyesírását. Hasonló, de mondatkiegészítésen alapuló gyakorlófeladat a munkafüzet 67/3. feladata.

A munkafüzet 67/2. feladatában további példákat találunk, amelyekkel ismét bővíthetjük a táblán az igeoszlopokat. Ebben a feladatban figyelni kell arra, hogy néhány ige esetében (*kívánjuk, hordja, bánjuk, szánjátok*) a kijelentő és a felszólító igealakok megegyeznek. Ezeket mondatalkotással tudjuk felismerni. Ezt a jelenséget játékos formában

gyakorolhatjuk a munkafüzet 68/4. feladatában. Ez különösen akkor fontos, ha a tanulóknak több magyarázat szükséges az azonosság megértéséhez. Ezt a feladatot házi feladatnak is kijelölhetjük.

A munkafüzet 68/5. feladatában a helyesírást erősítjük a helyes alakok kiválasztásával. A feladat órai megoldása során mód van az ejtés és az íráskép ismételt megfigyelésére; adhatjuk a feladatot otthoni munkának, és kiegészíthetjük a helyes alakok lemásoltatásával. Ez különösen fontos akkor, ha a tanulók az ilyen hangtani helyzetekben gyakran hibáznak.

A fejezet 7. leckéjében (*Úgy írom, ahogy ejtem*) olyan igékkel foglalkozunk, amelyek felszólító módú alakjában írásban jelölt teljes hasonulás megy végbe. Ezekben az esetekben a szótő utolsó mássalhangzójához hasonul a felszólító mód jele (-j). Ez az oka annak, hogy ezeket az igéket felszólító alakban úgy írjuk, ahogyan ejtjük. A jelenséget úgy kell bemutatni a tanulóknak, hogy képesek legyenek felismerni a -j eltűnését, és helyette a tővégi mássalhangzó megkettőződését, de anélkül, hogy a hangzótörvényeket magyaráznánk.

Ezt a célt a szótőkeresési stratégia alkalmazásával, illetve a felszólító igealakok megfigyelésével, majd ezekben az analógia felismerésével lehet elérni.

Az órát olyan ráhangoló feladattal kell kezdeni, amellyel aktivizálhatjuk a tanulók szókincsét az adott körben (-s, -z, -sz, -dz végű igék). Ezt kéri a tankönyv cím alatti feladata. Az igegyűjtés a végződés alapján sokkal nehezebb, mint pl. a szókezdő hang megadásával, ezért szükség lehet arra, hogy serkentsük a tanulók fantáziáját. Ez lehetséges

- egyszerű anagramma-játékkal: *krees, foódzki, tszme; drohzo* stb.;
- szóikigóval: *mostakaródzikolvasfőzkérdetjatszikhúz* stb.;
- kiegészítendő szavakat tartalmazó kis kártyákkal, amelyekből egyet-egyet húznak a tanulók, és megpróbálják kitalálni a szót;
- vagy képek segítségével, amit szintén megoldhatunk játékosan, pl. a tanulók húznak egy-egy igeképet, majd némajátékkal eljátsszák, és a társaik kitalálják az adott hangra végződő igéket.

A felszólító igealakban történt változás megfigyelésének következő lépése az alakelemzés. Ennek megkezdésére a leginkább alkalmas a tankönyv 71/1. feladata, amelyben egy versrészlet ad jól felismerhető példákat a hasonulásra (*fűzzél, szerezz, hozzád, keressed*). Emeljük ki az igéket a versből, majd a szótő megkeresése után figyeljük meg, mi lett a -j toldalékból. Az összefüggések felismerésében önállóbb tanulók dolgozhatnak egyéni vagy páros munkában, de ha a tanulók számára ez nehezebb, akkor közösen haladjunk. A tanulók jelöljék be a szótöveket az igéken, majd beszéljük meg, mit várnánk a felszólító igealakban a szótő után (ha szükséges, vessük egybe egy szabályos igével, pl. *várj, tanulj* stb.). Jelöltessük meg a tanulókkal, milyen betűk következnek a szótő után, és mit vesznek észre; így rá tudjuk vezetni a tanulókat a szabályra, hogy ezekben az igékben a szó végén álló mássalhangzó megkettőződik a j helyén.

Hasonló megfigyelést tehetünk a munkafüzet 69/1. és 3. feladatában. A 3. feladatot érdemes további igékkel kiegészíteni; ezt tehetik a tanulók önállóan, de használhatunk ehhez is igekártyákat vagy igeképeket, amelyekből a tanulók véletlenszerűen húznak.

A munkafüzet 69/2. feladatában betűrejtvény megoldásával jutnak a tanulók igékhez, majd megalkotják ezek felszólító alakját. Játékos kereső és átalakító gyakorlat a munkafüzet 70/4. feladatában a betűrács; ha szükséges, emlékeztessük a tanulókat a betűrács sikeres megoldásának stratégiájára (rendszeres haladás soronként és oszloponként). A tankönyv 71/2. feladatában mondatokat kell kiegészíteni a felszólító igealakokkal, így a mondat jelentését is fegyelembbe kell venni (ragozás), majd a munkafüzet 70/5. feladatában magát a mondatba illő igét is ki kell választani. Így ezek a feladatok jól egymásra építhetők.

A tankönyv 71/3. feladatában azt a jelenséget kell megfigyelni, amelyet már korábban is láttunk más igék esetében (Mf. 67/2), amikor egyes kijelentő és felszólító igealakok egybeesnek. Ezek elkülönítése csak mondatban lehetséges. Bár a jelentéskülönbséget nagyon hasonló mondatokkal is lehet érzékeltetni (pl. *Fonalra fűzzük a színes gyöngyöket.* – *Fűzzük fonalra a színes gyöngyöket!*); a szórend eltérése mellett az igekötő használata is megkülönbözteti a két igealakot: *Felfűzzük a fonalra a színes gyöngyöket.* – *Fűzzük fel a fonalra a színes gyöngyöket!*

A munkafüzet 70/6. feladatában visszatérünk a mondatfajta és a kifejezni kívánt szándék eltéréséhez: ezekben a mondatokban eltérő igealakokkal fejezünk ki kérést, parancsot. Fontos a tanulókkal azt is megbeszélni, hogy milyen esetekben lehetséges a bemutatott mondatokat alkalmazni (beszédhelyzetek megbeszélése, jelenetek eljátszása).

A fejezet 8. leckéjében (*-t végű igék*) a felszólító igealak – helyesírási szempontból – legnehezebb esetét, a *-t* végű igék hangváltozásait mutatjuk be. Világos és jól érthető nyelvészeti okok miatt ezeknek az igéknek a felszólító módja változatosan alakul, de jól követhető jegyek alapján határozott rendszer figyelhető meg. A tanulók számára nem okoz nehézséget ezeknek az igéknek a helyes használata, mivel az anyanyelv elsajátítása folyamán előbb utánzással, majd elemzéssel, végül a kivételek elsajátításával megfelelő kompetenciát szereztek a felszólító igealakok alkalmazásában. A nyelvtanórán tehát nem az a feladatunk, hogy bemutassuk, hogyan jönnek létre a felszólító igealakok a kijelentőből, és milyen hangzótörvények mennek végbe az igealakokban, hanem fordítva dolgozunk: felhasználjuk a tanulók anyanyelvi kompetenciáját (azt, hogy jól tudják használni a felszólító igealakokat), majd ezek megfigyelésével tudatosítjuk, miben különböznek a felszólító és a kijelentő igealakok. A 4. osztályos tanulók számára ez pusztán helyesírási kérdés: azt kell megjegyezni, hogy a már korábban megfigyelt szabályok közül melyiket kell e szavak leírásánál figyelembe venni. Ebben a szótőkeresés és a szóvégi hangok megfigyelése lesz a segítségünkre.

Egy kis elmélet

A *-t* végű igék felszólító módjában többféle változás is végbemehet attól függően, milyen hang vagy hangok állnak a szóvégi *-t* előtt. Ennek megfelelően három fő csoportot különítünk el.

1. Ha az ige rövid mássalhangzóra és *t*-re végződik (pl. *nevet, fizet, mutat* stb.): ebben az esetben a felszólító módjel nem *-j*, hanem *-s* alakban járul a tőhöz, majd ehhez hasonló (írásban is) a szó végi *-t*, pl.:
 - i. *fut + s > fuss*
2. a) Ha az ige hosszú magánhangzóra és *t*-re végződik, akkor is *-s* alakban járul a tőhöz a felszólító mód jele, de a *-t* megmarad, és összeolvad (csak ejtésben) a módjellel, pl.:
 - i. *tanít + s > taníts*
3. b) Ha az ige mássalhangzóra és *t*-re végződik, akkor ugyanez történik, pl.:
 - i. *olt + s > olts*
4. Ha az ige *szt*-re vagy *st*-re (csak a *fest* ige ilyen) végződik, akkor a következő változások történnek, pl.:
 - i. *ragaszt > ragasz-* (a szó végéről kivetjük a *t-t*) *+ j > ragassz* (írásban jelölt teljes hasonulás történik, akárcsak pl. a *mos, néz, metsz, edz* igék esetében).

Ez természetesen túlságosan bonyolult rendszer ahhoz, hogy magyarázatként használjuk fel a 4. osztályos tanulóknak, de rávezethetjük őket a csoportok megállapítására, majd a helyesírás megfigyelésére. Ennek a leckének ez a megfigyelés – induktív megfigyeltetés – a legfontosabb célja.

A tankönyv cím alatti feladatában játékosan tudjuk felhívni a figyelmet arra, hogy bizonyos igék esetében a felszólító igealak toldaléka nem a *-j*. Fontos, hogy az óra elején aktivizáljuk a tanulók szókincsét a *-t* végű igék terén: ezt többféle játékkal meg tudjuk valósítani. A legegyszerűbb (mivel nem igényel előkészítést) az ige gyűjtés: adott időre minél több *-t* végű igét írnak a tanulók emlékezetből. Ezt a játékot nagy szókincsű, versenyfeladatokkal jól motiválható tanulókkal érdemes végezni. A gyűjtött igéket érdemes felírni (felhelyezni szókártyán) a tábla egyik részére, és a későbbiekben visszatérni hozzájuk. Hasonló ehhez az igelánc: mondunk egy *t*-re végződő igét, majd az első tanuló megismétli, és mond még egyet, majd így haladunk tovább. A memória fejlesztésére kiváló feladat, de csak kis létszámú csoportokban tudjuk sikeresen végezni.

Kis előkészítést igényel, ha előre összegyűjtünk olyan igéket, amelyekre a tanórán szükségünk lesz (reprezentálják a fenti csoportokat), majd ezeket vastagabb lapra írjuk, betűkre vágjuk, és a csoportszámnak megfelelően elosztjuk borítékokba. A tanulóknak csoportban kell a betűkből kirakni az igéket (mivel „ömlesztve” kapják a betűket, kb. 3-4 ige kerüljön egy borítékba, hogy gyorsan meg tudják oldani a tanulók a feladatot). Együttműködésben jártas, kreatív tanulókkal végezzük ezt a feladatot.

Hasonló lehet egy játékos igekiegészítő feladat, amelyben a szóalakból hiányoznak betűk, de a szó eleji betűt és a szóvégi *t-t* mindenképpen megadjuk, pl.: *f _ _ e t, h _ t, ha _ _ sz t stb.* A látható betűk segítik a kisebb szókinccsel rendelkező, lassabban dolgozó tanulókat is a verbális memória aktivizálásában.

Ha a tanulók szókinccse nehezebben aktivizálható, használjunk konkrét igeképeket, esetleg egy olyan képet, amelyről több ilyen ige is le tudnak olvasni a tanulók. A fejezetnyitó képről is tudunk ilyen igekeket leolvasni, pl.: *nevet, süt, etet, készít, vezet, úsztat, elsüllyeszt stb.*

A bemelegítő játék után érdemes a tankönyv 1. feladatát elvégezni. A feladatban két rövid üzenetet találunk: anya figyelmeztetéseit és kéréseit felszólító igealakokkal, majd a másik üzeneten Kitti válaszait kijelentőkkel. A feladatok elvégzése előtt beszéljük meg a tanulókkal a beszédhelyzetet (pl. a két üzenet egy sms-váltásból származhat). Az igealakokat egyéni munkában kereshetik meg a tanulók, majd a két üzenetből az ige párokat írjuk/írassuk fel a táblára. A kijelentő és a felszólító igealakok különbségét egyesével vizsgáljuk meg.

Kérjük meg a tanulókat, hogy csoportosítsák az igekeket aszerint, hogy melyek felszólító alakja hasonlít egymásra. Ezt az ábrát kapjuk:

mosogass nyiss	teríts meg melegíts(d) meg segíts	oszd el
-------------------	---	---------

Az oszlopok alá írjuk fel a kijelentő igealak szótővét is. Az ábrát hagyjuk fent a táblán, mivel ez fog segíteni a szabályalkotásban.

mosogat nyit	megterít megmelegít segít	eloszt
-----------------	---------------------------------	--------

A munkafüzet 71/1. feladatával érdemes folytatni a munkát. A feladat hasonló a tankönyv 1. feladatához, de ebben szószinten keressük meg a példákhoz a kijelentő igealakokat. Ezeket az igekeket is írjuk fel a táblán látható oszlopokba, majd a kijelentő ige tőveket is keressük meg. Ha szükséges, gyűjtsünk további példákat. Nevezzük meg a felszólító igealakban történt változást, és ezt helyezzük el az oszlopok fölött. A tanulók számára annak a felismerése fontos, mely ige knél mi lesz a (hasonult vagy összeolvadó) felszólító módjel, vagyis az, hogyan kell ezeket az igealakokat leírni. A rögzítéshez sok gyakorlás, számtalan példa, az analógiák felismerése szükséges, így ezen az órán minden

feladatból hasonló módon gyűjtsük ki az igéket (függetlenül attól, mi volt a feladat), és helyezzük el (szóban vagy írásban) a megfelelő csoportban. A tankönyv 72/2. feladata is ezt az elvet követi, illetve a munkafüzet 71/2. és 3. feladata is alkalmas (a megadott feladat elvégzése után) hasonló elemzésre, csoportosításra.

-ss	-ts	-ssz
mosogass nyiss szüntesd (szüntess) lógass ne vess	teríts meg melegíts(d) meg segíts bontsam ronts	oszd el ragasszam halassz

A kijelentő igeitövek:

mosogat nyit szüntet lógat nevet	megterít megmelegít segít bont ront	eloszt ragaszt halaszt
--	---	------------------------------

Ha a csoport kimagaslóan jól felismeri a nyelvtani összefüggéseket, megpróbálkozhatunk elmélyíteni az ismeretet. A szemléletes ábra alapján várhatóan rá tudjuk vezetni a biztosabb nyelvtani ismeretekkel rendelkező tanulókat a csoportok közös jegyeinek felismerésére: vizsgáljuk meg, milyen hangok előzik meg a szó végén álló t-t. Három csoportot kell felismerni: magánhangzó+t; -ít vagy mássalhangzó+t, -szt a szó végén. Fontos, hogy a csoportnevek egyértelműek, de egyszerűek legyenek, ezért akár elnevezhetjük a csoportokat egy-egy egyszerű reprezentáns alapján, pl. *nevet* csoport, *segít-bont* csoport, *ragaszt* csoport. Ezt az elemzést csak a fenti, a felszólító igealakból kiinduló csoportosítás megértése után érdemes elvégezni, és csak akkor, ha a tanulók jártasak az összefüggések felismerésében.

A munkafüzet 72/5. és 6. feladata a felszólító igealak helyesírását gyakoroltatja igék kiegészítésével, illetve helyesen írt alakok kiválogatásával. Ez utóbbi (72/7.) feladat alkalmas házi feladatnak is. Ha a tanulók képességei megfelelőek, vagy éppen ez a terület szorul fejlesztésre, kérhetünk hozzá mondat- vagy történetalkotást is.

A munkafüzet 72/4. feladata a felszólító igealakok szám- és személybeli elemzését, azaz az igeragozás gyakorlását célozza.

Kiemelendő a munkafüzet 72/6. feladata, amely egy nehéz helyesírású ige csoporttal foglalkozik. A magyar nyelvben néhány olyan ige van, amelyek egy szótagosak és hosszú magánhangzóra végződnek, pl. *ró, sző, fő, lő, nő*. Ezek felszólító igealakja gyakran okoz nehézséget a tanulóknak. Az E/2. személyű, általános ragozású, felszólító módú (hosszú és rövid) igealak írása gyakran eltér a diákok ejtés módjától: *rójál/rój, főjél/főj, szőjél/szőj, lőjél/lőj, nőjél/nőj*. (A többi számban és személyben szintén rövid *j*-t írunk). Ennek a helyesírási szabálynak a rögzítését szolgálja a feladat, amit nehezít az is, hogy az igét E/3. személyben kell használni: *főjön, lőjön, nőjön, szőjön*. A tanulók megfelelő helyesírását erősíthetjük azzal is, ha ejtésben is közelítünk az írásmódhoz, és erre tanítjuk a tanulókat is; a köznyelvi ejtésben ezekben az igealakokban nem kell hosszú *j*-t ejteni.

A fejezet 9. leckéjében (*Röviden vagy hosszan*) azokról a helyesírási jelenségekről van szó, amelyek a felszólító módú igék E/2. személyű rövid alakja miatt keletkeznek.

Elméleti szempontból ennek hátterében az áll, hogy az általános ragozású igealakok felszólító módú rövid alakjában eltűnik a személyrag, így a rövid alak az ige főből és a felszólító mód jeléből áll (a szótőben esetleg végbement helyesírási változásokkal): *nyúljal < nyúlj, álljal < állj* stb. A határozott (tárgyas) ragozású rövid alakokban azonban eltűnik a módjel és az esetleges kötőhangzó (az *-ít* végű és mássalhangzó+t végű csoportot kivéve), ami megnehezíti a helyesírást: *áldjad < áldd; bántsad < bántsd; halasszad < halaszd*.

Mivel a 4. osztályos tanulóknak még nem tudatosítottuk a kétféle igeragozási rendszert, erre nem tudunk hivatkozni a jelenség megfigyelésekor. A tanulók anyanyelvi kompetenciájuk alapján megfelelően tudják használni a rövid és a hosszú alakokat, ezért a nyelvtanórán a legfontosabb a helyesírás megfigyelése és megerősítése. Ennek leginkább célravezető módja az analógiák gyakorlása.

Három ige csoport helyesírására kell különös figyelmet fordítani, mivel ezekben az írás és az ejtés eltér egymástól. Ilyen a *-d* végű igék határozott (tárgyas) ragozású rövid alakja, ahol a szó végén álló *d*-t követi az E/2. személyű igerag, ami szintén *-d*; ez ejtésben megrövidül, ha előtte még egy mássalhangzó van (*mond > mondd, küld > küldd* stb.).

A másik csoportba az az *-ít* végű és mássalhangzó+t végű igék tartoznak, mivel ezek ejtése jelentősen eltér az írásmódtól: pl. *építsed > építsd; bontsad > bontsd*.

A harmadik csoport talán kevesebb gondot okoz, de érdemes megemlíteni, mivel ezekben a rövid alakokban „eltűnik” egy betű: az *-sz*t végű igék és a *fest* ige esetében a hosszú alak *-ssz/-ss* hangja/betűje írásban is megrövidül: *halasszad > halaszd, fessed > fesd*.

A tankönyv és a munkafüzet feladatai ennek megfelelően két irányból közelítik meg ezt a nyelvtani-helyesírási kérdést: egyrészt több feladat célja a rövid és a hosszú alakok különbségének megfigyelése, másrészt ezek helyes alkalmazása. A tankönyv 73/1. feladatában versrészletekben, a munkafüzet 73/1. feladatában szavakban figyelhetjük meg, milyen változások történnek a rövid alakban.

A helyesírás gyakorlására szolgál a tankönyvben a 73/2.a feladat, amelyben az adott igék rövid és hosszú alakját is le kell írni. Mondatszerű alkalmazást tesz lehetővé a feladat b) része, amelyben a szólások, közmondások értelmezése is része a feladatnak. Hasonló ehhez a munkafüzet 73/4. gyakorlata, amely hétköznapi utasítások kiegészítését kéri. Ezek esetében érdemes megfigyelni, okoz-e jelentésváltozást, ha az igék hosszú alakját használjuk. A helyesírás gyakorlása mellett érdemes a kétféle felszólító igealak használatának, jelentésének különbségéről is beszélgetni a tanulókkal. Megfigyelhetjük, hogy a hosszú alak általában inkább kérést, míg a rövid erőteljesebb felszólítást jelent.

Az *Ige és toldalékai* c. fejezet két gyakorlóleckével zárul (*Már ismerem!*, *Gyakoroljunk!*). A tanulók tudásszintjének, a még fejlesztendő területeknek, további gyakorlást igénylő részegységeknek megfelelően válogassunk e két tankönyvi és munkafüzeti lecke gyakorlatai között. Ezek a feladatok célozzák a háromféle igealak felismerésének és helyes használatának gyakorlását, jelentésük azonosítását, a hozzájuk kötődő helyesírási és nyelvhelyességi tudnivalók ismételését. A feladatok jelentős része megoldható szóban (is) vagy csak írásban, ezért érdemes ezeket változatosan alkalmazni.

Ha az ismételésre és a gyakorlásra legalább két órát szánunk, és nincs szükség arra, hogy a tanulók további írásbeli feladatokkal ismételjék a helyesírási-nyelvtani tudnivalókat, érdemes a 2. gyakorlóórán versenyzéssel, játékos vetélkedővel megvalósítani az ismételést, gyakorlást. A tanév végén is nagyon fontos az érdeklődés, a motiváció fenntartása, továbbá egy ilyen jellegű órával olyan élményeket adhatunk a tanulóknak, amelyek segítenek megszeretni a nyelvtan tantárgyat (a versenyzésre alkalmas feladatok bemutatása a normál feldolgozási menet után következik).

A *Már ismerem!* és a *Gyakoroljunk!* leckék feladatait nem szükséges az adott sorrendben elvégezni: a gyakorlási célnak megfelelően válogathatunk a két lecke feladatai közül, hogy a leginkább célravezető és hatékony menetet tudjuk kialakítani.

A munkafüzet 75/5. feladata kiváló ráhangoló feladat: a minimálpárokából álló szólánc (pl. *vár, ver, vér, tér, tél, tép, lép, lep, lesz* stb.) kialakítása gyors óra eleji versenyzésre alkalmas, és megfelelően aktivizálja a tanulók szókincsét az igék terén. Differenciálásként kérhetjük, hogy a tanulók kizárólag igéket keressenek (erre csak a feladat első két szava alkalmas); mivel a feladat így nehezebb, végeztethetjük párban vagy csoportmunkában is.

Hasonlóan jó ráhangoló feladat lehet a munkafüzet 75/6. feladata, amely két találós kérdést tartalmaz: ezek megfejtésén kívül kiegészíthetjük a feladatot olyan igék gyűjtésével, amelyek a két szóhoz kapcsolhatók, pl. *egér: cincog, szalad, elbújik, fél* stb.; *szivárvány: feltűnik, eltűnik, fénylik, halványul* stb. Differenciálásként (ismétlésként) felidézhetjük a tanulókkal, hogy a gyűjtött szavak milyen igefajtához tartoznak.

A tankönyv 74. oldalán a cím alatti feladat az elemző típusú gyakorlatok sorát vezeti be. A fejezetnyitó vers igéi között – eltérő arányban – szerepelnek kijelentő, feltételes és felszólító igealakok. Ez az elemző típusú feladat – kisebb-nagyobb változtatásokkal és

kiegészítésekkel – többször visszatér ebben a két leckében. A munkafüzet 74/1. feladatában a mondókák igealakjait jelentés alapján csoportosítva kell leírni, majd a szótövet is le kell választani. Ebben a feladatban egy-egy mondóka egy-egy igealakot reprezentál, így az analógia segíti a feladatmegoldást, ezért ezt könnyebb megoldani. A munkafüzet 76/2. feladatában a hasonló csoportosítást versben kell elvégezni. A versben sok a feltételes igealak, ezért az ettől eltérő igék megtalálása kicsit nehezebb, mint az előző feladatban, így érdemes a tanulók szintjének megfelelően választani. A tankönyv 76/1. feladatában József Attila *Mama* című versének igéit vetjük ilyen alaktani elemzés alá: ebben az esetben a feladat nem várja el a csoportosítást, csak az elemzést, de a cselekvő számának és személyének meghatározásával együtt. Kétségtől ez a legnehezebb a három hasonló feladat közül; a c) feladatrészben érveléssel is kiegészül, amelyben a tanulók szóbeli kifejezőkészsége, illetve a kulcsszó-felismerési stratégiája is fejlődik.

Az előző, elemző típusú feladathoz hasonló, de visszafelé dolgozó logikát kívánnak meg azok a gyakorlatok, amelyek megadják egy-egy igealak nyelvtani tulajdonságait, majd az igealakok megalkotását kérik. A munkafüzet 77/3. feladatában adott szótó további toldalékolása a feladat a megadott alakban: a tanulóknak így mind az időre, mind az igealakra, illetve a cselekvő számára, személyére vonatkozó ismereteiket aktivizálniuk kell, így ez jó „agymozgató” ismétlődő feladat. Gyorsabban haladó csoportban versenyezhetünk is: ki, melyik páros vagy melyik csoport tudja megalkotni leggyorsabban a kért igealakokat. A munkafüzet 77/5. feladata nagyon hasonló ehhez, de ebben a tanulók látják az igealakokat és elemzésüket is: ahhoz, hogy a hibát megtalálják, önállóan is el kell végezniük az alaktani elemzést. A legtöbb kreativitást a munkafüzet 74/3. feladata igényli, amely a 77/3. feladat továbbgondolása: mivel itt nincsenek adott igealakok, a cél minél több, hasonlóan felépített igealak létrehozása. Ez a feladat különösen alkalmas arra, hogy párban vagy csoportban, adott idő alatt versenyt játsszunk: ki tudja a legtöbb igealakot gyűjteni – ez lehet soronként vagy összességében, illetve megadhatunk egy minimális számot minden sorhoz.

Az elemző típusú feladatokhoz sorolható a tankönyv 74/2. feladata, amely részben az igealakok elemzésére szolgál: a feltételes igealakok E/1. vagy T/3. személyben állnak. Mondatalkotással tudjuk ellenőrizni, hogy a tanulók tisztában vannak-e az E/1. személyű feltételes igealak helyes használatával (a toldalék mind a magas, mind a mély hangrendű igék esetében *-nék*), azaz elkerülik-e a „nákolást”.

A munkafüzet 74/2. feladata ráismerés szintű, de fontos: egy feltételes módú, múlt idejű ige társait, illetve egy felszólító módú, E/3. személyű, határozott/tárgyas ragozású ige társait kell felfedezni az adott sorokban. Az első esetben fontos annak felismerése, hogy az igék nem feltétlenül végződnek a szóhatáron (segédige fejezi ki a feltételes módot), a másodikban a biztos helyesírás segít megtalálni a felszólító igealakokat.

Ez utóbbi feladathoz jól kapcsolódik a tankönyv 77/3. gyakorlata, amelyben összefüggő mondatok igéit kell kiegészíteni, hogy megkapjuk egy „varázssital” receptjét. Ez a feladat ad

lehetőséget a felszólító igék rövid és hosszú alakjának gyakorlására, így ezt mindenképpen végezzük el. A feltételes igealakok hasonló gyakorlására alkalmas a munkafüzet 77/4. feladata.

A tankönyv 75/4. feladata több célt is szolgál: a fejezetnyitó képről irányított mondatalkotással erősíthetjük a szóbeli kifejezőkészséget, de egyúttal a felszólító igealakok használatát és helyesírását is gyakoroljuk. A munkafüzet 75/7. feladata is irányított mondatalkotás, de ehhez a szófajok felidézése is szükséges, mivel ezek határozzák meg az elvárt szórendet. Az így létrejött mondatok mondatfajtaját is meg kell határozni, ez pedig további ismeretek felidézésére is alkalmas. Kiegészíthetjük a mondatok felolvasatásával, helyes hangleadással, érzékeltetve a mondatfajtaját. A feladat differenciálásra, továbbgondolásra is alkalmas: gyorsabban haladó, a nyelvi játékokra fogékony tanulóktól a megadott szórendtől eltérő mondatokat is kérhetünk, és megbeszélhetjük a végbemenő esetleges változásokat a jelentésben és/vagy az intonációban.

Több feladat is foglalkozik teljes szövegek átalakításával. Ezek megoldásához a szöveg megértése szükséges, így ezt a képességet is fejlesztjük. Közülük a tankönyv 77/4. feladata a legegyszerűbb, mivel feltételes igealakokat kell kijelentő módúvá, de jövő idejűvé alakítani. Hívjuk fel a tanulók figyelmét arra, hogy milyen módokon van lehetőség a jövő idő kifejezésére, és kérhetjük, hogy ezeket változatosan alkalmazzák. A munkafüzet 76/1. feladatában a múlt idejű (kijelentő) igéket kell feltételes múlt idejűvé alakítani, majd a szöveg jelentésének változását megfigyelni. Az így keletkező szöveg néhol mulatságos, ezért azt is fel kell fedezniük a tanulóknak, hogyan kell a teljes szöveget átalakítani, hogy helyes maradjon a jelentés (pl. *bátor* > *gyáva*).

A tankönyv 74/1. feladatában egy rövid versrészletet kell kijelentőből feltételessé alakítani. Ez a változás a vers jelentését is erőteljesen befolyásolja. Ebben a feladatban éppen ennek a jelentésváltozásnak a megfigyelése a cél. A jelentés, a hangulat változásának megfogalmazása erősíti a tanulók képességét gondolataik, érzelmeik kifejezésében; előkészítik a leendő irodalmi verselemzéseket.

A tankönyv 77/5. gyakorlatában egy recept felszólító igealakjait kell kijelentő és feltételes igékké alakítani. Ebben az esetben is cél a jelentés változásának a megfigyelése, a megfelelő alkalmazás felismerése.

A tankönyv 75/3. feladatában öt mondat igéit kell megfigyelni, majd megfogalmazni az igealakok és a mondatfajta összefüggését. Érdemes a feladatot összekötni a helyesejtés gyakorlásával: olvassák fel a tanulók úgy a mondatokat, hogy érzékeltessék a mondatfajtaját is. A mondatfajta ismétlésénél megint fontos kitérni arra, hogy bár a mondatfajtákra jellemző egy-egy tipikus igealak használata, de egy adott beszédshándékot többféle mondatfajtaival ki tudunk fejezni. Ezt példázza a tankönyv 76. oldalán a cím alatti feladat.

A tankönyv 75/5. feladatának táblázata az igeidők és az igealakok (igemódok) összefüggését ábrázolja. Fontos, hogy a tanulókkal szóban, részletesen értelmezzük az ábrát, és minden esetre bőségesen hozzunk példát is. Gyorsabban haladó csoportban – a táblázat

értelmezése után – a feladat b) része szerint a tanulókra bízhatjuk a mondatalkotást négyes forgóban, de ha a tanulóknak az ábra értelmezése nehézséget jelent, előbb minden lehetséges igealakhoz gyűjtsünk példákat, majd alkossunk közösen egy-egy példamondatot. További példák gyűjtését otthoni munkában, házi feladatként is kérhetjük.

Az év végi ismételteshez a tankönyv három leckét rendel (*Játék a betűkkel, Játék a szavakkal, Játék a szófajokkal*); ezeket egy nyelvi játékokat felsorakoztató *Játsszunk!* című, illetve a munkafüzet azonos című leckéje követi.

Amint a címekből is kitűnik, a tankönyv koncepciójának lényegi eleme a játék. Minden ismeret, amelyet ezeken az órákon felidézünk, a leghatékonyabban játékos formákkal vésődik be. Éppen ezért érdemes ezeket a záró leckéket egységesen, rugalmasan kezelni.

Az év végi ismételtes első óráján válasszuk ki azokat a feladatokat, amelyek rendszerező vagy elemző-alkotó jellegűek. Így módunk van a tanulók emlékezete, aktivizálható ismerete, igénye szerint jobban-kevésbé elmélyedni a tényszerű ismeretek, fogalmak, szabályok gyakorlásában. Ezen az órán is fontos azonban, hogy ha egy rendszerező-ismétlő feladatot elvégeztünk egy témakörben, azt példákkal támasztottuk alá, akkor mindenképpen válasszunk gyakorlásként valamilyen játékos feladattípust. Ezekkel a feladatokkal elő tudunk készíteni egy olyan gyakorló-ismétlő órát, amelyen játékos vetélkedő formájában tehetjük próbára a tanulók nyelvi-helyesírási ismereteit és kreativitását.

Az első ismétlőórán mindenképpen térjünk ki a 78. oldalon a cím alatti feladatra, amelyben megbeszélhetjük a betű-hang különbségét, és közben gondolkodásra, a fogalmak pontos felidézésére és megértésére, valamint az érvek hatékony megfogalmazására készítetjük a tanulókat. A tankönyv 78/2. feladatában található állítások és a felsorolt nevek egybevetésével az összefüggések felismerésének képességét, a logikus gondolkodást is fejlesztjük (a nyelvtani ismeret felidézése mellett). Ez a feladat lehetőséget teremt arra is, hogy megidézzük a költőket, írókat, felelevenítsük a hozzájuk kötődő irodalmi emlékeket, élményeket, megemlítsünk néhány olyan művet (részletet), amelyet az adott szerzőktől olvastunk. Ha ez a feladat nehéznek bizonyulna a tanulóknak, érdemes előkészíteni azzal, hogy verscímet, irodalmi művek címét, tipikus szereplőket, rövid részleteket olvasunk fel kártyákról (vagy ezeket ki is oszthatjuk csoportoknak), és a tanulók ezek alapján nevezzék meg a szerzőt, akire gondoltunk. Így a feladat értékközvetítésre is alkalmas.

A tankönyv 79/3. feladata a nyelvi szintek felismerését és sorba rendezését várja a tanulóktól, így jó kiindulópontja a további rendszerezéseknek. A tankönyv 80/2. feladata az egy szótőből származó különböző szófajú szavak csoportosítását kéri a szófaj alapján. Vannak olyan feladatok, amelyek egy-egy szófaj tüzetesebb gyakorlását teszik lehetővé. Ilyen a munkafüzet 78/1. feladata, amelyben az összetartozó tulajdon- és közneveket kell megkeresni, illetve a tankönyv 82/1. feladata, amelyben szavakban elrejtett tulajdonneveket keresünk. A tankönyv 80/1. feladata is kötődik a tulajdonnevekhez: a feladat d) része a tulajdonnévből melléknevek képzését kéri, így a helyesírási ismeret felidézésére is van

lehetőség. A feladat b) része a földrajz tantárgy előkészítésében, illetve a térképolvasási képesség fejlesztésében segít. A c) rész szabad beszélgetés indítására alkalmas, illetve gyűjtőmunkára sarkall. (A feladat a) részét a versenyfeladatok közé javasoljuk felvenni, de ha úgy ítéljük meg, hogy a tanulóknak több, a tankönyvhöz kötődő gyakorlás szükséges, nem kell eltérni a tankönyvi utasításoktól.)

A tankönyv 81/4. feladata a melléknevek és a számnevek részletes ismételésében segít: ezeket találós kérdésekben keressük meg, majd a fokozás miatt előhozhatjuk a helyesírási tudnivalókat is. Játékos fejtörő a tankönyv 81/5. feladata, amelyben melléknevek alapján kell kitalálni egy-egy állat nevét. Ezt a feladatot itt is megoldhatjuk, de át is sorolhatjuk a versenyfeladatok közé.

A munkafüzet 79/5. feladatában céltáblába „szúrjuk” az azonos szófajú szavakat, így ez is egyfajta – játékos – rendszerező feladat. Ebben a feladatban névmások is szerepelnek; ezek ismételését a tankönyv 80. oldalán a cím alatti instrukció segíti, amely páros munkában kéri a névmások szerepének felidézését és gyakorlását tartalmas szó–névmás párokba rendezve. Ha a tanulók jól emlékeznek a névmásokra, illetve a nyelvtani fogalmak (pl. a névmás mint helyettesítő szófaj) megértése nem jelent nehézséget, a feladat elvégezhető páros munkában. Ha azonban a tanulók nehezebben idézik fel a névmásokról tanultakat, érdemes rövid, játékos bevezetéssel indítani. Ilyen lehet, ha pl. kérdéseket osztunk ki szókétyákon a tanulóknak, és azt kérjük, hogy egy szóval válaszoljanak, de ne nevezzék meg pontosan a választ (alkalmazzanak névmásokat). Pl. *Hol?* – *Ott.*, *Kivel?* – *Vele.*, *Kit?* – *Engem.* Ha még így is nehézséget jelent a névmások önálló alkalmazása, akkor párban is készíthetjük a kártyákat, és a feladat az, hogy a tanulók keressék meg, melyek az összeillő kérdések és válaszok. A páros munkát és a kártyákkal támogatott párkeresőt differenciáltan, egy osztályban, de a tanulók önállóságának megfelelően egyszerre is végezhetjük. Ebben az esetben mindenképpen hallgassuk meg a párban önállóan dolgozó tanulók gyűjtéseit.

A tankönyv két feladata kiválóan alkalmas a kommunikációs ismeretek gyakorlására, a társalgás társadalmi illemszabályainak felidézésére, de egyúttal a nyelvhasználatból adódó játékra, a nyelv lehetőségeit kiaknázó kreatív megoldásokra. A tankönyv 79/4. feladatában olyan telefonbeszélgetéseket kell kitalálni, amelyekben csak egyszavas mondatokat használnak a beszélőpartnerek. Ez sok nyelvi leleményt, logikus gondolkodást, a kulcsszavak helyes megválasztását kívánja. Az előadott párbeszéd értékelése során ismét lehetőség van az érvelés képességének fejlesztésére, gyakorlására, illetve az értékelés, önértékelés fejlesztésére. A tankönyv 81/6. feladatában a névmásoknak kell tartalmas jelentést adni egy-egy elképzelt beszédhelyzetben. Itt is több megoldás születhet, érdemes nemcsak meghallgatni, hanem el is játszani a jeleneteket. Hasonló feldolgozás lehetséges a tankönyv 79/2. feladata esetében is, amelynek elsődleges célja a szavak megfelelő toldalékolása, azaz végső soron az, hogy a szavak mondatbeli szerepét ismerjék fel a tanulók. Mivel azonban a kialakított mondatok közmondások, ezekkel is érdemes tovább játszani: előadni olyan

jelenetet, amelyre illik, eljátszani némajátékkal, hogy a többiek megfejtsék, melyiket látták, illetve megbeszélni a szó szerinti és az átvitt jelentést. A jól érzékelhető képességfejlesztés mellett jó hatással vannak az ilyen megoldások a tanulók közötti együttműködésre, érvelésre (az előkészület és játék során), illetve az absztrahálás, elvonatkoztatás kognitív feladatának gyakorlásában.

A tankönyv 79. oldalának cím alatti feladata a fürtábra készítését javasolja a szó szóval kapcsolatban. Ha ezt a feladatot az ismétlés kezdetén oldjuk meg, akkor változatos, sokágú, a tanulók nyelvi kreativitásától függően színes, sok asszociációt tartalmazó ábrát kaphatunk. Ezt az ábrát nemcsak párban a füzetben, hanem csoportban poszteren is elkészíthetjük. Átsorolhatjuk a feladatot az ismétlés végére; ebben az esetben érdemes mindenképpen poszteren, csoportban dolgozni. Így – vélhetően – a tanulók több nyelvtani-helyesírási ismeretet lesznek képesek rögzíteni az ábrán. Ha van erre időnk, érdemes az ismétlés kezdetén készíttetni egy fürtábrát, majd a végén ismét egyet; a kettő egybevetéséből leszűrhetjük, milyen ismereteket aktivizáltak a gyakorlófeladatok.

A tankönyv és a munkafüzet záró leckéiben több olyan játékos feladat is akad, amelyekkel nem csupán színesíthetjük a fent részletezett – több órára is elegendő – ismétlést, hanem ezeket a tankönyvből kiemelve nyelvtani vetélkedőnek is felhasználhatjuk. Alkalmazhatjuk a 3. osztályos év végi ismétlésnél leírt csoport- vagy sorversenyt, amelynek az előkészítéséhez a csapatok létszámának megfelelő mennyiségben van szükség a játékos nyelvi feladatokra. Fontos a 4. osztályban az idő: mivel a tanulók egyre gyorsabban, jól együttműködve tudnak dolgozni, a kérdések pedig többször nyílt végűek (pl. annyi változatot lehet írni, amennyi eszükbe jut), ezért fontos, hogy minden feladat megoldására adott idő álljon rendelkezésre (minden csapatnak egyformán). Így az nyer, aki az időkereteket betartva a legtöbb helyes megfejtést adja. Ehhez a játékos gyakorlási módhoz a következő feladatok a legalkalmasabbak:

Tankönyv: 76/2., 79/1., 80/1.a) (ez utóbbit készítsük el külön, a feladat többi része nélkül), 80/3., 81/5., 82/ cím alatti feladat, 82/2.

Munkafüzet: 74/3., 75/5. 75/6.a), 75/8., 77/6., 78/2., 78/3. 79/5., 79/7.

A sorverseny mellett más csapatversenyzési formát is alkalmazhatunk, amelyet szintén gondosan elő kell készítenünk. A régi *Mindent vagy semmit* televíziós játék mintájára csoportba kell rendeznünk a tankönyv és a munkafüzet játékos feladatait, szükség esetén további kérdésekkel is kiegészítve azokat. Erre a játékra mutat példát a *Függelék*.

A tankönyv végén azokat a gondolattérképeket találjuk, amelyek a 3. osztályos tananyag felidézését szolgálják. Érdemes ehhez hasonlót készíteni a 4. osztályos tananyagból is. Ehhez felhasználhatjuk az ismétlőórán készített fürtábrát is (amennyiben kiválasztottuk ezt a feladatot közös, páros vagy csoportos megvalósításra), majd ezekkel az összefoglaló vázlatokkal felvértezve engedhetjük el a 4. osztályosokat a következő szintre a felső tagozaton.

III. A TANKÖNYVEK EREDMÉNYES HASZNÁLATÁNAK FELTÉTELEI ÉS LEHETŐSÉGEI

III.1. A tanulási folyamat megtervezése és értékelése

Az anyanyelvi nevelés – ezen belül a nyelvtan tantárgy – kézenfekvő és természetes lehetőséget, teret ad az anyanyelv használatának fejlesztésére, a tudatos anyanyelv-használók kinevelésére. Ennek egyik oldala az anyanyelvi kompetencia folyamatos fejlesztése, amit kiegészítünk a nyelv mint rendszer elemeinek felismertetésével, a nyelv rendszerszerűségének felfedeztetésével. Ezt a kettősséget kell figyelembe venni és megvalósítani a nyelvtanórákon.

A kiindulópont és a központi elem mindig a beszélt nyelv, a nyelvhasználat; minden jelenséget a beszédből – szóbeli vagy írott szövegből – emelünk ki, majd megfigyeljük, következtetésekre (fogalmakhoz és szabályokhoz) jutunk, és ezeket mielőbb ismét visszahelyezzük a természetes környezetbe, a szövegbe. A tanítás és a tanulás tehát egy kört ír le: a tanulók anyanyelvéből indul, majd az alkalmazás révén vissza is ér oda, de közben ismeretbővítés, tanulás, elsajátítás és tudatosítás történik.

E cél megvalósításához érdemes a nyelvtanórákat minden esetben szóbeli feladatokkal, gyakran kötetlen, de az óra témájához kapcsolódó beszélgetésekkel kezdeni. Törekedni kell arra is, hogy a teljes tanítási egységet (fejezetet) tekintve a szóbeli és írásbeli feladattípusok és megoldások kiegyenlítődjenek. Ha erre lehetőség adódik, érdemes összekötni a nyelvi kifejezést a nem nyelvi formákkal, pl. a gesztusok, nem nyelvi kifejezőeszközök, de akár a rajzolás, tánc, mozgás bevonásával is egy-egy oktatási helyzetben.

A tanulási folyamat szerves része a visszajelzés a tanító részéről. Az értékelés legyen folyamatos; a tanítónak figyelemmel kell kísérnie minden egyes tanuló fejlődését és fejlesztési igényét. Nagy létszámú osztályokban ez valóban okozhat nehézséget. Éppen ezért jól hasznosítható a 3. osztályos tankönyv végén található értékelési napló; ebben a tanuló időszakonként értékelheti saját előmenetelét, de a tanító is bejegyezhet egy-egy kiemelkedő pontot a tanuló fejlődésében (pl. egy kivételesen jól sikerült tollbamondás a helyesírással küzdő kisdíák esetében, vagy egy különlegesen jól sikerült mondat- vagy szövegalkotás, gondolattérkép-olvasás egy gyorsabban haladó tanulónál). A folyamatos, szöveges – és objektív! – értékelés nemcsak a fejlődést jelzi, de motiváló hatású lehet mind a gyorsabban haladó, mind a nehézségekkel küzdő tanulók számára. Ennek megfelelően az értékelési naplót kifejezetten a dicséretnek számára tartjuk fenn!

Természetesen szükség van a tanulók elmaradásának, hiányainak a jelzésére is. Ezt az önértékelés során elláthatjuk pl. „*Amiben még tudok javulni*” vagy „*Amit még gyakorolnom kell*” címkékkal, így előremutató, inspiráló listához jut a kisdíák, és nem vetik vissza, nem szegik kedvét elmarasztaló megjegyzések.

Amennyiben a tanítónak erre lehetősége van, érdemes a tanulók előrehaladását, kiemelkedő képességeit vagy elmaradását saját reflektív naplójában² is rögzíteni (ez nem azonos az osztálynaplóval!). Ezek a – napi, heti – feljegyzések segíthetik a tanítási folyamat további tervezését.

Az egyes tanegységek végén az elsajátított ismereteket felmérő dolgozatokkal szokás ellenőrizni. Ezek többnyire arról tájékoztatnak, hogy a tanulók megfelelően „begyakorolták-e” a tanult ismeretanyagot. Fontos, hogy lehetőleg ne előregyártott, készen kapott felméréseket adjunk a tanulóinknak, hanem azokat minden esetben alakítsuk át a tanulóink elért kompetenciájának, feladatmegoldó képességének megfelelően. Pl. olyan csoportban, ahol a tanulók számára az összefüggő szövegek olvasása és megértése nehézséget okoz, és ezt még nem tudtuk egy elképzelt „ideális” szintre hozni, ne adjunk olyan feladatot, amelyben a nyelvi jelenség felismerését a szöveg meg nem értése gátolja (a szövegértés szintjét mérjük a megfelelő tanórán). A témazáró dolgozatok összeállításában törekedjük arra, hogy a feladatok között könnyebbek és nehezebbek is legyenek; jelöljük ki minimumszintet, amelynek az elérése szükséges a tanulás folytatásához, így a lassabban haladó tanulók is esélyt kapnak a sikeres teljesítésre. Amennyire igaz, hogy a tanítási folyamatban alkalmazkodni kell a tanulók egyéni szükségleteihez, éppen úgy helyes (lenne), ha a mérőeszközöket is személyre szabjuk. Ne feledjük: a felmérő dolgozat célja nem annak bizonyítása, mit nem tudnak a tanulók, hanem annak a mérése, hogyan tudják a tanulók a tanult ismereteket sikeresen alkalmazni. A kézikönyv II.2. fejezete, valamint a *Függelék* is tartalmaz javaslatokat olyan megoldásokra, amelyek során az elsajátított ismereteket játékosan használhatják fel a tanulók. Megfelelő órai szervezéssel egy-egy játék/verseny is lehet a mérés (nem hivatalos, de a tanítót jól tájékoztató) eszköze.

III.2. Hatékony tanítási módszerek és tanulási technikák

Többször szó esett már arról, hogy a nyelvtanóra különösen alkalmas a tanulók közötti különbségek kiegyenlítésére az anyanyelvi kompetencia terén, illetve a meglévő képességek fejlesztésére és az anyanyelvhasználat tudatosítására. Gyakori jelenség, hogy a – kezdetben érdeklődő – kisdíákok számára a nyelvtan tantárgy az évek során unalmassá, érdektelenné válik, a nyelvtanóra pedig szükséges rossz. Ennek megelőzése érdekében fontos, hogy tudatosítsuk a tanulóknak, mi is a nyelvtanulás célja: a nyelv jelenségeinek, a nyelv játékoságának felismerése, felfedezése, a minél pontosabb és változatosabb anyanyelvhasználat gyakorlása.

² Hunya Márta (2014): Reflektív pedagógus – reflektív gyakorlat. <http://ofi.hu/publikacio/reflektiv-pedagogus-reflektiv-gyakorlat>. [2016. szeptember 9.]

Éppen ezért a legfontosabb elv, hogy az anyanyelv és kommunikáció óráján a központban a kommunikáció legyen. Induljunk ki egy-egy beszélgetésből, kötetlen gondolatcseréből, amelybe a lehető legtöbb tanulót bevonjuk. Ezzel felismertetjük, hogy a nyelvtanóra tárgya nem valami megfoghatatlan fogalom (pl. szabályok), hanem élő, valós eszköz, amelyet a tanulók maguk is jól-rosszul ismernek. Legyen az órán sok nyelvi játék, mivel a játékoság oldja a tanóra hangulatát, megteremti és fenntartja a motivációt.

Természetesen ismereteket is kell közvetítenünk a nyelvtanórán. Fontos, hogy a tananyag „megtanulása” ne szó szerinti bevésést, verbalizálást jelentsen. Az ismeretanyagot a tankönyv kis kiemeléssel jelzi; a megjegyzését a legtöbb esetben gondolattérkép segíti. Két célt kell szem előtt tartani a nyelvtani ismeretek tanításában: a tanulóknak el kell sajátítaniuk a megfelelő szakszókincset és a tudományos stílusra jellemző fogalmazásmódot, de ennek módja nem a „szabályok” bemagolása, hanem az ismeretek megértése és szabad visszaadása a megfelelő szakterminusok használatával. A gondolattérképek többsége tartalmazza a szükséges szakszókincset (vagy azzal kiegészíthető); ezek mellé – ha nincsenek a könyvben – minden esetben kérjünk és állítsunk példákat, lehetőleg többet is, mivel a példa felidézésének képessége, sikere jelzi a valódi megértést. Meg kell tanítanunk a gondolattérképek „olvasásának” módját is; ezek az összefoglalók a későbbi szóbeli feleletekre készítene fel. Kezdetben közösen olvassuk le az ismereteket a gondolattérképekről, majd mondatonként haladva a tanulók önállóan is megtehetik ezt. Jól fogalmazó, gyorsabban haladó tanulókkal kezdjük a teljes gondolattérkép alapján az önálló szóbeli összefoglalást a tanórán, majd bevonhatjuk a lassabban haladó, szóban nehezebben megnyilvánuló tanulókat is.

Szó esett már arról is, hogy a tanórákon törekedjünk a szóbeli és írásbeli feladatok kiegyenlített arányára. Természetesen fontos az ismeretek írásbeli gyakorlása, rögzítése, de ez ne legyen kizárólagos. A kisdiákok számára a természetes tanulási forma a szóbeli; az olvasás technikai elsajátítása előtt minden gyermek tapasztalati úton és szóbeli közvetítés segítségével tanul. Ezért az elsődleges ismeretközvetítés legyen szóbeli, ahogyan az elsődleges gyakorlás is; a megértett, már szóban alkalmazott anyagot lehet írásban is gyakorolni. (Az írásbeli gyakorlás arányának megállapításában a tanító mindenképpen vegye figyelembe, mennyiben van szükségük a tanulóknak az írástechnika fejlesztésére. Ez utóbbit azonban nem kell feltétlenül a nyelvtanórára időzíteni.)

A nyelvtanórák változatosságát a munkaformák változatosságával is biztosíthatjuk. Minden munkaformának megvan a szerepe a tanórán, és minden rész célkitűzésnek megvan a leginkább megfelelő munkaformája. Alapelvünk az induktív szabály- és fogalomalkotás; ehhez a frontális osztálymunka a legmegfelelőbb. Ugyanakkor gyorsabban haladó tanulókkal egy-egy jelenséget egyéni vagy csoportos munkában is megfigyeltethetünk, és eljuttathatjuk a tanulókat az önálló felfedezéshez (ilyen differenciált feldolgozásra van példa a II.2. fejezetben).

A tankönyv gyakran szólít fel páros munkára. Ennek előnye, hogy ezzel mintegy megsokszorozzuk az egy-egy tanulóra jutó időt a tanórán. Páros munka esetén a tanító feladata, hogy folyamatosan monitorozza a párokat, szükség esetén segítse a feladatmegoldást. Ellenőrzésként minél több pár megoldását hallgassuk meg. Időnként érdemes a párokat cserélni, hogy ne alakuljon ki egyfajta „munkamegosztás” a párok között. A feladat céljának megfelelően alakíthatunk „erős” párokat, ha az a cél, hogy a gyorsabban haladók önállóan (párban) dolgozzanak, amíg a lassabban haladókkal külön foglalkozunk. Alakíthatunk vegyes párokat is, ahol egymástól tanulhatnak a diákok, de ez is legyen alkalmoszerű, nem pedig állandó páros. A véletlenszerű párválasztás mozgatja meg leginkább az osztályt: a nem összeszokott párosok nem ismerik egymás erősségeit, gyengéit és munkamódszerét, így ez a leginkább fejlesztő jellegű párosítás. Ezt a megoldást gyakorlások, összefoglalás során alkalmazhatjuk a legeredményesebben.

Gyakori a csoportmunkában elvégezhető feladat is. Ezeket leginkább a szóbeli feladatok esetében tudjuk jól alkalmazni. Kooperatív munkában a csoport minden tagja kap feladatot, így ezzel írásban is rögzíthetjük a megoldásokat. Érdemes megismerkedni a KIP (Komplex Instrukciós Program)³ munkaformájával is; ha az iskola nem is követi a programot, annak egyes elemeit sikeresen alkalmazhatjuk az anyanyelvi órákon is.

III.3. A tankönyv tanórai és otthoni használatának lehetőségei

A tankönyvek elsősorban tanórai használatra készültek. A munkafüzetek feladatai kiegészítik és támogatják a tankönyvben foglalt ismereteket és a gyakorlást. A munkafüzet nem egyszerű gyakorlókönyv; a II.2. fejezetben a tankönyv és a munkafüzet együttes használatát leírtuk leckéről leckére. Ugyanakkor vannak olyan tankönyvi és munkafüzeti feladatok, amelyek önálló munkában, házi vagy szorgalmi feladatként is megoldhatók. Ezekre is tartalmaz javaslatokat a II.2. fejezet. Mind a tankönyv, mind a munkafüzet gyakorlatai gyakran kérnek mondatalkotást vagy a megoldások írásbeli rögzítését. Ezek a feladatrészek szintén alkalmasak az otthoni gyakorlásra. A nem tanórai feladatvégzésnél törekedjünk arra, hogy csak olyan feladatot adjunk otthoni feldolgozásra, amelynek megoldási menetét, illetve az elvárt nyelvtani/helyesírási elemet a tanulók már ismerik, tehát az otthoni munka valóban a gyakorlást szolgálja.

³ K. Nagy Emese (2015): KIP könyv. http://kipkozpont.uni-miskolc.hu/content/cont_57077254534252.71481005/kip-konyv.pdf [2018. március 23.]

IV. A MUNKAFÜZETEK

IV.1. A 3. osztályos Anyanyelv és kommunikáció munkafüzet

A munkafüzet első lapján megtalálhatók a tankönyvi fejezetnyitó képek egy oldalon, így ezekhez a munkafüzet feladatainak megoldása során – vagy kiegészítéseként – ismét bármikor vissza lehet térni.

A munkafüzet – a tankönyvhöz hasonlóan – 8 fejezetből áll; a fejezetek címe megegyezik a tankönyvével, így egyszerű az összetartozó egységek párosítása. Ugyanakkor a munkafüzet egyes leckéinek címe nem minden esetben azonos a tankönyvivel; ennek ellenére általános, hogy egy tankönyvi leckéhez egy azzal megegyező vagy hasonló című munkafüzeti lecke tartozik. Ezek megfeleltetése nem okoz gondot, továbbá a tankönyvtől eltérő munkafüzeti címek általában kiegészítő információt, pontosítást is hordoznak, pl.: a tankönyv *A főnevekhez ragadva* c. leckéjének a *Toldalékos főnevek*; az *Egynél többen vannak* címnek a *A főnevek többes száma* felel meg. A munkafüzet leckéi szinte kivétel nélkül kétoldalmi terjedelműek, így elegendő lehetőséget nyújtanak a gyakorlásra.

A munkafüzet leckéire általában jellemző, hogy szinte kivétel nélkül kétoldalmi terjedelemben tartalmaznak feladatokat. Többségében a feladatok a gyakorlást szolgálják, de arra is alkalmasak, hogy egyes esetekben a munkafüzeti feladatokkal vezessük be a tankönyvi gyakorlatokat. Különösen fontos ez akkor, ha a tanulók lassabban haladnak, a szabály- vagy fogalomalkotásuk nehezebb, több rávezetést, több induktív feladatot igényelnek. A csoport ismeretében tehát érdemes a tankönyv és a munkafüzet feladatait nem egymástól elkülönítve, egymás után megoldani, hanem a tanítandó vagy a gyakorlásra szánt anyagnak megfelelően felváltva, válogatva felhasználni. A kézikönyv II.2. fejezete minden lecke esetében javaslatokat tartalmaz a tankönyv és a munkafüzet együttes, kevert használatára a tanórán.

A munkafüzetek képisége, a sok rajz, a rajzokkal megtámogatott vagy azokon alapuló feladatok játékosabbá, könnyebben használhatóvá teszik a munkafüzetet. A munkafüzeti feladatok elrendezése a tankönyvnél szellősebb, helyet ad az írásbeli megoldásokra, így kevésbé hat frusztrálóan azokra a tanulókra, akik nehezebben igazodnak el a folyamatos szövegekben. Különlegesség, hogy a munkafüzet feladataiban gyakori a változatos betűtípus-használat, ami kettős célt szolgál: egyrészt gyakori az egy feladaton belüli eltérő betűtípus az összekötő, párosító feladatoknál, ahol az azonos betűtípus felismerése segíti a megoldást. Ugyanakkor a változatos betűtípusok (színek és méretek) nemcsak a megoldást segítik, hanem kiemelik a tanulókat a hagyományos tankönyvi gondolkodásból, oldják a szövegek képi-grafikai egyhangúságát, és hozzászoktatják ahhoz a tanulókat, hogy a szövegek megjelenésükben is sokfélék lehetnek, így a különböző szövegfajták (pl. hírek, magazinok,

menetrend, térkép, plakát) olvasása is természetesebbé válik a számukra. Az azonos betűtípusú részletek kiválasztása és felismerése tehát az ábraolvasás képességét is fejleszti.

A munkafüzet kihasználja az írásbeliséget, így sok a kiegészítő, válogató, csoportosító, összekötő típusú feladat. A munkafüzet gyakorlatai ugyanúgy többszintűek, mint ahogyan azt a tankönyvben láttuk: minden esetben, ahol ez a feladathoz jól kapcsolódik, kér mondat-, történet- vagy jelenetalkotást a feladat. Ezeket megoldhatjuk szóban, vagy kérhetjük önálló (páros) megoldással a gyorsabban haladó tanulóktól, illetve kijelölhetjük házi vagy szorgalmi feladatként – ebben az esetben a megoldásokat a tanulók a füzetben rögzíthetik. Nem kell törekedni azonban valamennyi munkafüzeti feladat minden részének megoldására, hiszen ezek éppen a differenciálás lehetőségét kínálják. Ugyanakkor érdemes törekedni arra, hogy a lassabban haladó tanulóktól is kérjünk alkalmanként mondataalkotást, és a tanév során vezessük be őket is a változatos feladattípusokba.

A munkafüzet végén kétoldalmi helyesírási szógyűjteményt találunk szófajok szerint csoportosítva (főnevek, névutók, melléknevek, igék, igekötős igék), majd a szófaji csoporton belül – részben a tananyag menetéhez igazodva – a szavakat pontokba szedve egy-egy nehezebb helyesírási tudnivaló szemléltetésére. Ezeket a szósortokat a tanulók önellenőrzésre, önfejlesztésre használhatják önálló munkában, de alkalmasak egy-egy újonnan tanult ismeret (pl. a szóvégi magánhangzó hosszúságának) órai gyakorlására is. A tanító a tanórai felkészülésben különböző módokon használhatja fel a szógyűjtemény anyagát: ilyen lehet pl. egy-egy óra eleji bevezető feladat (pl. helyesírási totó) egy-egy anyagrész gyakorlásánál (pl. a magánhangzó-hosszúság), vagy az anyagot önálló feladatok készítésére is fel lehet használni, pl. a *j* és *ly* helyesírásának gyakorlásához az egyes anyagrészekben, ami lehet kakukktójs-feladat, szókiegészítés, válogatás, hibás szavak javítása. Különleges szerepe lehet az ige-, illetve az igekötős ige-gyűjteménynek: válogathatunk igéket, amelyeket tollbamondás után mondattá vagy történetté is lehet fűzni, de alkalmasak a szógyűjtemény igéi átalakítási feladatokra is, pl. más időbe vagy módba lehet tenni ezeket.

Szintén a tankönyvi fejezeteknek megfelelően – minden egyes fejezethez – tollbamondás-szövegeket is közöl a munkafüzet, kétoldalmi terjedelemben. A tollbamondás a helyesírás gyakorlásának és ellenőrzésének egyik leggyakrabban alkalmazott módja. Tollbamondással nemcsak a helyesírási szabályok elsajátítását, a tanultak alkalmazását gyakorolhatjuk és mérhetjük, hanem jól fejleszthetjük a tanulók rövid távú memóriáját (az egyre hosszabbodó szekvenciák megjegyzésével), a figyelem koncentrációját, az önellenőrzés igényét és képességét is. Fontos, hogy a tanító a tollbamondás során normál beszédtempóban, kifejezően, de nem eltúlzott hangsúlyozással olvasson, a hangsúllyal, intonációval megfelelően jelezze a szöveg tagolását, és a tiszta artikulációval segítse a tanulók pontos beszédértését.

A tartalomjegyzéket követő három oldalon vonalas jegyzetlapokat találunk *Értékelési napló* címmel. A munkafüzetnek ezt a részét többféleképpen használhatjuk: bejegyezhetjük a tanuló fejlődését, adhatunk szöveges értékelést egy-egy jó teljesítmény után, de elsődleges

cél lehet, hogy ebben a naplóban a tanulók saját önálló feladatvégzésüket értékeljék; jegyezzék fel, mely nyelvtani-helyesírási részek okoztak nehézséget, melyek megoldásában érték el sikerélményt, mely feladatok nyerték el különösen a tetszésüket, illetve rögzíthetik – naplószerűen – az egyes mérések eredményeit, esetleg azokat a tudnivalókat, amelyekre a későbbiekben több figyelmet kell fordítaniuk. Fontos, hogy a napló ne csak hibagyűjtemény vagy jegyek listája legyen, hanem a tanulók saját munkájukkal kapcsolatos megfigyeléseit, a haladásukkal kapcsolatos érzéseiket, sikereiket is tartalmazzák. Ezzel a módszerrel ránevelhetjük a tanulókat egyrészt a folyamatos önellenőrzésre és önértékelésre, valamint a saját munkájukkal kapcsolatos – fejlesztő, motiváló célú – önreflexióra.

IV.2. A 4. osztályos Anyanyelv és kommunikáció munkafüzet

A 4. osztályos *Anyanyelv és kommunikáció* munkafüzet felépítése hasonló a 3. osztályoshoz. A munkafüzet a 4. osztályban is bemutatja a fejezetek nyitóképeit egy lapon összegyűjtve. Amennyiben az első tanórán megismerkedünk a taneszközökkel, ezek a kis képek alkalmasak arra, hogy beszélgessünk a tanulókkal a képekről, jósoltassunk arról, vajon milyen témákkal fogunk foglalkozni a tanévben. A fejezetnyitó képeket a 4. osztályos tankönyv is tartalmazza az első oldalon, de ott a fejezetcímekkel együtt. Amennyiben a képeket először a munkafüzetben nézzük meg, azokat eseményképként megfigyelve történeteket, jeleneteket alkothatunk a gyerekekkel, felkelthetjük a kíváncsiságukat a könyv és a munkafüzet iránt, így erősíthetjük a motivációt, és – legfőképpen – lehetőséget teremtünk a természetes, szabad kommunikációra.

A munkafüzet a tankönyvhöz hasonlóan 6 fejezetet tartalmaz, amelyek címe a két taneszközben megegyezik, így ezek azonosítása egyszerű. A leckék szintén megfeleltethetők egy-egy tankönyvi leckének a fejezeteken belül, néhány esetben azonban van eltérés. Így pl. a *Számnév* fejezet a tankönyvben 4, míg a munkafüzetben 6 leckét tartalmaz. Az eltérés oka, hogy a munkafüzet a fejezet közepén és végén is tartalmaz kiegészítő gyakorlóleckét, amelyet a tanító a szükséges gyakorlás hosszának, illetve a fejlesztendő készségeknek megfelelően illeszthet be a tanórák menetébe (javaslatokat tartalmaz a kézikönyv II.2. fejezete). További eltérés, hogy a tankönyv utolsó fejezetében egy lecke (*Az igealakok jelentése*) foglalkozik az igealakok (igemódok) együttes, ráismerés szintű bevezetésével, amelyhez önálló munkafüzeti gyakorlás nem tartozik. A munkafüzet év végi ismétlést szolgáló két leckéje (*Gyakorlás, Játsszunk!*) a tanév során megismertek szisztematikus, rendszerezett, sorrendben haladó ismétlését teszi lehetővé, és így jól kiegészíti a tankönyv más elgondolású, az egyes nyelvi szintekhez kötődő (*Játék a betűkkel, Játék a szavakkal, Játék a szófajokkal*) ismétlő leckéit. A kettő együttes felhasználásának leírására találunk javaslatokat a kézikönyv II.2 fejezetében, valamint egy konkrét példát a játékos (csapatversenyben megvalósítható) gyakorlásra a *Függelékben*.

A munkafüzeti leckék címei többségükben nem egyeznek meg a tankönyv megfelelő leckéinek címével, ugyanakkor jól azonosíthatók. Az eltérés többnyire információértékű, pl. a tankönyvben *A természet alkotta* lecke magyarázatul szolgál a munkafüzet *Földrajzi nevek 1.* címet viselő leckéjének tartalmára, mivel a tankönyvi cím utal a helyesírási szabály alapjául szolgáló csoportosításra, a munkafüzeti cím pedig alkalmazza a megtanulandó szakterminológiát (ugyanígy párhuzamosan halad és egymást kiegészíti a tulajdonnevek további csoportjait bemutató tankönyvi és munkafüzeti leckék címe).

A munkafüzet változatos feladattípusokkal gyakoroltatja – többségében írásban – az ismereteket. Gyakori típusok a kiegészítések szó- és mondat szinten; a párosító, összekötő feladatok, a táblázatos válogató, csoportosító feladatok, amelyekkel a tanulóknak a folyamatos szövegírás mellett a síkban való egyéb tájékozódást, a rendszerezés képességét is fejlesztjük. A kép- és betűrejtvények, valamint a betűrácsok és betűhálók motiválók: felkeltik, fenntartják a figyelmet, színesítik, oldják az órát, de igen fontos szerepük van a logikus gondolkodás fejlesztésében és az átvitt, absztrakt jelentések megértésében.

A munkafüzet feladatai elsősorban írásbeli gyakorlásra adnak lehetőséget, sokszor a tankönyvi feladatok feldolgozása után. Gyakori azonban, hogy a tankönyvet és a munkafüzetet érdemes párhuzamosan használni: egy-egy részegység elmélyítéséhez, rögzítéséhez vagy éppen megértéséhez is érdemes felváltva megoldani a tankönyv és a munkafüzet gyakorlatait (a haladási menetre, a tankönyv és a munkafüzet párhuzamos használatára javaslatokat tartalmaz minden lecke esetében a kézikönyv II.2. fejezete). Arra is van azonban példa, hogy a tanulók képességeihez igazodva a munkafüzet egy-egy feladatával vezethetünk be egy új ismeretet. Erre példa a munkafüzet *A földrajzi nevek 2.* leckéje (19. oldal), amely a tankönyv *Az ember alakította* (20. oldal) leckéjéhez tartozik. Itt a tankönyv első feladata különösen a gyorsabban haladó, a térképolvasásban gyakorlottabb tanulókkal oldható meg; lassabban haladó, több segítséget igénylő tanulócsoporthal érdekesebb a munkafüzet előkészítő jellegű feladataival kezdeni a helyesírási szabály induktív levezetését (a tanórai megvalósításra részletes javaslat található a kézikönyv II.2 fejezetében és a *Függelék*ben is).

A 4. osztályos munkafüzet a szavak szintjéről fokozatosan halad a mondatok, majd az összefüggő szövegek szintje felé; bár a szószintű gyakorlatok mindvégig jelen vannak a munkafüzetben, a tanév során a tanulóknak egyre gyakrabban kell összefüggő szövegekben megtalálniuk, felfedezniük, gyakorolniuk az új nyelvi jelenségeket – így vezethetjük el a gyerekeket a nyelvhasználat valós szintjére, a szóbeli és írásbeli szövegek, közlések világába. A feladatok szövegének ez a „nehezedése” segíti a tanulókat az értő szövegolvasásban, előkészíti a felső tagozatos szakszövegeket, mivel az információt a munkafüzet feladataiban egyre gyakrabban összefüggő szövegben kell megkeresniük és feldolgozniuk. Emellett a részfeladatok lehetőséget nyújtanak további szóbeli gyakorlásra (pl. mondat- vagy történetalkotással), illetve házi feladatként ezek írásbeli rögzítésére a füzetben.

A munkafüzet végén szófajokhoz kötődő helyesírási szógyűjteményt találunk, amelyet a tanulók használhatnak az önellenőrzésre, illetve segítségként bizonytalanság esetén. Emellett azonban a tanító is változatos módokon segítheti a tanulókat a nehezebb helyesírású szavak megjegyzésében: ez lehet helyesírási totó egy-egy ismeret gyakorlására, helyesírási kvízzjáték különböző szabályokat reprezentáló szavak (szófajok) felhasználásával, illetve önálló gyakorlólapokat lehet kidolgozni a példatár felhasználásával az egyéni fejlesztésre, a lassabban haladó, több gyakorlást igénylő tanulók számára.

A munkafüzet négyoldalmi gyűjteményt tartalmaz az egyes fejezetekhez tollbamondásra szánt szövegekből is. A tollbamondás – mint a helyesírás gyakorlásának és ellenőrzésének egyik leggyakoribb formája – jól jelzi, milyen mértékben sajátították el a tanulók az egyes helyesírási szabályokat. Ugyanakkor a tollbamondással nem csupán a szabályok elsajátítását mérhetjük: ez a feladattípus igénybe veszi a tanulók rövid távú memóriáját, fejleszti a figyelem koncentrációját, így rendszeres alkalmazása mindenképpen javasolható. Ugyanakkor figyelemmel kell lenni a csoport képességeire, ezen belül az egyéni eltérésekre is. Amennyiben egyes tanulók nehézségekkel küzdenek pl. a figyelem koncentrációja terén, a teljesítményük nemcsak azt jelzi, elsajátították-e az egyes szabályokat, hanem azt is, hogy mennyire voltak képesek koncentrálni a feladat megoldására. Ezért minden esetben vegyük figyelembe a tanulók közötti eltéréseket, végezzünk személyre szabott fejlesztést (a nehezebben haladó tanulókat lassabban vezessük be ebbe a gyakorlattípusba), és az értékelést, illetve a tollbamondás szövegeit más típusú (pl. kiegészítő vagy hibajavító) feladatok alapjaként is felhasználhatjuk.

A 4. osztályos munkafüzet nem tartalmaz értékelési naplót, ez azonban nem jelenti azt, hogy a 3. osztályban alkalmazott módszereket ne használhatnánk a 4. osztályban is; az értékelési naplóhoz kijelölhetjük a füzet utolsó néhány lapját is, ha a módszer a 3. osztályban bevált, és igazolhatóan motiváló, pozitív hatású volt.

V. FÜGGELÉK: PÉLDATÁR

Ebben a rendhagyó függelékben megtalálhatók egyes nehezebb, bonyolultabb feladatok javasolt/elvárt megoldásai, továbbá javaslatok olyan tanórai lépéssorokra, amelyekkel a nehezebb feladatok levezethetők, illetve differenciáltan megoldhatók.

1. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: A mondatfajták

Lecke: Bárcsak úgy lenne...

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Tk. 24/2.	a) feladatrész: A bal oldalon óhajtó mondatok állnak, a jobb oldalon az 1. mondat kijelentő, a 2. felkiáltó, a 3. felszólító, a 4. mondat kérdő modalitású. b) feladatrész: 1. mondatpár: megegyeznek abban, hogy a beszélő szeretne enni egy sütit (téma); különbözik a mondatfajta, az intonáció és az érzelem erőssége (az óhajtó mondat erősebb vágyat fejez ki, a kijelentő mondat pedig tényt állapít meg). 2. mondatpár: megegyeznek a témában (hiányzik valaki); különbözik a mondatfajta, mivel az bal oldali mondat óhajt fejez ki óhajtó mondattal, a jobb oldali mondat érzelmet, sajnálkozást felkiáltó mondattal. Különbözik a nézőpont is: az óhajtó mondattal a beszélő kívánja a megszólított jelenlétét, a felkiáltó mondatban sajnálkozik a hiánya miatt. 3. mondatpár: az óhajtó mondat tartalmaz egy kis kételkedést abban, hogy boldog lehet-e a megszólított. A felszólító mondat – az intonációtól függően – kifejezhet valódi jókívánságot, de ennek az ellenkezőjét is – erre érdemes rávezetni a tanulókat.	Minden esetben fel kell hívni a figyelmet a különböző mondatfajták eltérő intonációjára, és érdemes gyakorolni a mondatok helyes kimondását.

	4. mondatpár: mindkettőben azt fejezi ki a beszélő, hogy szeretne egy kiskutyát (a téma azonos), de az óhajtó mondat arra utal, hogy a vágy esetleg nem, vagy csak nehezen elérhető. A kérdéssel megfogalmazott kívánság egyértelmű és határozott: az Igen válasz után a beszélőnek valóban lesz kiskutyája, míg a Nem válasz ezt véglegesen elutasítja.	
Mf. 20/1.	Óhajtó mondatok: <i>Bár ne lenne ennyi házi feladat!</i> <i>Bár kapnék egy szép órát!</i> <i>Bár mindenki betartaná a házirendet!</i>	Nehézséget a <i>De örülne anyu, ha időben odaérnénk!</i> mondat jelenthet. A II.2. fejezetben javasolt tanórai haladási menettel rá tudjuk vezetni a tanulókat annak felismerésére, hogy az óhajainkat <i>bár, bárcsak, csak</i> kezdetű óhajtó mondatokon kívül más mondatfajtákkal is kifejezhetjük. Ilyenek a <i>de, de jó lenne</i> kezdetű felkiáltó mondatok, amelyekkel egy-egy kívánságunkat felkiáltással fejezzük ki.
Mf. 21/6.	a) feladatrészt: <i>pl. Bárcsak megkapnám a régóta vágyott telefonomat!</i> <i>Bár lenne egy kiscsikóm!</i> <i>Bár eljőnnél holnap!</i> <i>Csak ne kellene részt vennem a versenyben!</i> b) feladatrészt: 1. mondat: formája szerint kérdő, mivel a kérdő hangsúlyozást jelzi a mondat végi írásjel (kérdőjel), illetve az <i>ugye</i> kérdő szócska. 2. mondat: kijelentő. Ezt jelzi a mondat végi írásjel és a kijelentő intonáció. A mondat tényközlést tartalmaz. 3. mondat: felszólító, amit jelez az intonáció és a mondat végi írásjel (továbbá a felszólító igealak, de ezt majd csak a 4. osztályban tanítjuk).	A feladat egyszerre több nyelvtani ismeretes együttes alkalmazását kívánja, ezért érdemes a csoport képességeinek megfelelő differenciált megoldásra.

	4. mondat: felkiáltó, ezt jelzi a felkiáltó intonáció egy érzelemről, illetve a mondat végi írásjel. c) feladatrész: Ez a feladatrész a b) feladat alapján könnyen megoldható.	
	Differenciált megoldási javaslat	
	Lassabban haladó csoport	Gyorsabban haladó csoport
	Lassabban haladó csoporttal előbb állapítsuk meg a mondatok eredeti modalitását – (b) feladatrész –, és emeljük ki, milyen formai jelek utalnak erre, majd a c) feladatnak megfelelően húzzuk alá színessel a mondatokat. Ezt a tanulók páros munkában is végezhetik, de ha több segítséget igényelnek, akkor a b) részt végezhetjük közösen. Ezután beszéljük meg, mi utal az egyes mondatokban arra, hogy a mondatok valójában vágyat, óhajt fejeznek ki: 1. mondat: régóta vágyik a telefonra 2. mondat: a <i>minden vágyam</i> kifejezés 3. mondat: kérés 4. mondat: negatív kívánság: <i>nem szeretnék</i> E tartalmak kiemelésével segítjük az óhajtó mondatok megfogalmazását, azaz az a) feladatrész megoldását. Segítsük a nehezebben fogalmazó tanulókat szó- és kifejezésgyűjtéssel, illetve az óhajtó mondatot kezdő szavak felidézésével. Hallgassunk meg több megoldást is!	Ha a tanulók számára a beszédszándék felismerése és kifejezése nem okoz nehézséget, haladhatunk a munkafüzeti sorrendben. Az a) feladatrészhez kérjünk és hallgassunk meg több megoldást. Ebben az esetben a b) feladatrész (az érvelés) legyen hangsúlyosabb, míg a c) feladatrész akár el is hagyható. Végül vessük egybe az eredeti modalitású mondatokat óhajtó párjukkal, és figyeljük meg, milyen jelentésbeli – árnyalatnyi vagy erőteljesebb – különbséget jelent az eltérő mondatfajta alkalmazása. (Pl. a kérdő mondatban türelmetlenséget, akár követelőzést is ki lehet fejezni; a felszólító mondat határozottabb, mint az óhajtó, míg a negatív tartalmú felkiáltó mondat inkább elutasítást fejez ki, mint óhajtó párja.) Ezeket a különbségeket a mondatok helyes hangsúlyozásával is érzékeltessék a tanulók.
TK. 25/4.	Pl. Egyedül unatkozol a szobádban. óhajtó: <i>Bárcsak ájtjönne egy barátom!</i> kijelentő: <i>Jó lenne játszani valakivel.</i> felkiáltó: <i>De jó lenne, ha ájtjönne egy barátom!</i> kérdő: <i>Miért is nem hív fel senki, akit áthívhatnék?</i>	A tankönyv a feladat írásbeli megoldását kéri. A munkaformára nem ad javaslatot, így azt a tanulók képességei alapján választhatjuk meg. A különböző mondatfajták közül a legkönnyebb a kijelentő, a legnehezebb a kérdő és a felszólító megfogalmazása.

Differenciált feladatmegoldás		
	Lassabban haladó csoport	Gyorsabban haladó csoport
	Ha a tanulók számára nehezebb annak megértése, hogyan alkalmazhatják a különböző mondatfajtákat az azonos beszédszándék (jelen esetben az óhajtás) kifejezésére, akkor a feladatot érdemes csoportmunkában vagy frontálisan megoldani (illetve a kettő kevert változatában). A megadott helyzetekhez először fogalmaztassunk az egyik helyzetre néhány óhajtó mondatot, mivel ebben mutatkozik meg leginkább az elvárt beszédszándék (óhaj). Ezek után kérjünk kijelentő mondatokat, mivel a tényközlés megfogalmazása egyszerűbb. Az óhaj kifejezése felkiáltó mondatból az egyik legfontosabb új ismeret ezen az órán. Ennek megalkotását segíthetjük, ha emlékeztetjük a tanulókat a felkiáltó mondatokat bevezető szavakra, kifejezésekre (pl. <i>de jó, de kár, de jó lenne</i> stb.). Ugyanígy gyakorolhatunk a további mondatfajtákkal. A példa alapján a tanulók párokban vagy csoportban folytathatják a feladat megoldását.	Gyorsabban haladó csoporttal páros vagy csoportos munkában (de akár egyéniben) is megoldhatjuk a feladatot. Kioszthatjuk az egyes helyzeteket egy-egy párosnak (csoportnak), így többféle megoldást is kapunk. A csoportok (párok) dolgozzanak adott időre. Kérhetjük, hogy minden mondatfajta több megoldás legyen (különösen, ha a tanulók csoportban dolgoznak), de törekedhetünk arra is, hogy lehetőleg minden mondatfajta legyen példa. Elvégezhetjük a feladatot versenyként is: ebben az esetben mindenképpen meg kell adni a rendelkezésre álló időt. Az ellenőrzést is végezhetjük játékosan: a csoportok pontozhatják (értékelhetik) a többi csoport mondatait (mennyire fejezik ki a beszédszándékot, mennyire telítettek, jól formáltak a mondatok) anélkül, hogy tudnák, melyik csoport melyik helyzetet kapta (a sajátjukat természetesen nem értékelik). Végül közösen kiválaszthatják a legjobban sikerült (legszebben formált, legjobban hangzó stb.) mondatot is (különdíj). Haladhatunk más módon is: ebben az esetben minden páros (csoport) mindegyik (vagy – az idő függvényében – egy kiválasztott) helyzethez alkot mondatokat. Meghallgatunk több megoldást minden mondatfajta esetében, és megbeszéljük, van-e és milyen jelentésbeli különbség van az azonos beszédszándékot kifejező, de eltérő modalitású mondatok jelentésében. Ezzel érzékenyítjük a tanulókat a mondanivaló pontos nyelvi megformálására, a megfelelő regiszter és stílus megválasztására, illetve a pragmatikailag (a beszédhelyzetnek, szereplőknek is megfelelő) helyes mondatfajta alkalmazására.

2. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: A főnév és a hozzá tartozók

Lecke: A -ról/-ről, -on/-en/-ön/-n, -ra/-re

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 48/4.	Pl. <i>Nóri csizmát húzott a lábára.</i> <i>Későn indultunk a térről.</i> <i>A zoknimon színes pöttyök vannak.</i> Nóri⁴ húzott a lábára csizmát. – A lábára húzott Nóri csizmát. Csizmát húzott a lábára Nóri? – Nóri csizmát húzott a lábára! <i>Későn indultunk a térről! A térről indultunk későn!</i> <i>A zoknimon vannak színes pöttyök. Színes pöttyök vannak a zoknimon.</i>	A feladat három alapmondat megalkotását teszi lehetővé, amennyiben mindegyik szót csak egyszer használjuk fel. Az instrukció többféle megoldást is kér; ezt a szórend változtatásával, illetve különböző mondatfajtákkal is meg lehet oldani. Ebben az esetben fel kell hívni a figyelmet a szórendben rejlő jelentéskülönbségre: a mondat legfontosabb eleme az ige elé kerül.
Differenciált megoldás – gyorsabban haladó csoport		
	Pl.: <i>Nóri későn húzott csizmát a lábára.</i> <i>Nóri a lábára színes csizmát húzott.</i> <i>Nóri színes csizmát húzott a lábára.</i> Leghosszabb lehetséges mondat: <i>Nóri későn húzott színes csizmát a lábára.</i>	Mondatalkotásban jártasabb, gyorsabban haladó csoporttal megállapodhatunk, hogy egy-egy szót többször is fel lehet használni. Ebben az esetben megtöbbszöröződhetnek a mondatok. Érdekes megfigyeltetni a tanulókkal, mely szavak azok, amelyek több mondatba bekerülhetnek (<i>későn, színes</i>). Versenyezhetünk, hogy ki tudja a megadott szavakból a leghosszabb mondatot (és annak variációit) megalkotni. A kialakult mondatok esetében mindenképpen figyeljük meg, mely esetekben változtatja meg a jelentést a szórend megváltozása.

⁴ A félkövérrel kiemelt szavak viselik a mondat főhangsúlyát.

3. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: A főnév és a hozzá tartozók

Lecke: A -tól/-től, -nál/-nél, -hoz/-hez/-höz

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 49/1.	<i>Mitől? – képtől, kőtől</i> <i>Minél? – kertnél, tanknál, féknél, rétnél</i> <i>Mihez? – kézhez, lábhoz, lánchoz</i>	A betűrács vagy betűháló kiváló feladat a tanulók képességeinek fejlesztésére: erősítjük a figyelemkoncentrációt, a térlátást, növeljük a látószöveget, aktivizáljuk a szókincset és a tanulók nyelvi kreativitását. Fontos azonban, hogy megtanítsuk a tanulókat az ilyen típusú feladatok sikeres megoldására.
Differenciált feladatmegoldás – több tanítói segítséget igénylő csoport		
	Balról jobbra haladva soronként: <i>kertnél, képtől, kőtől, tanknál, féknél, lábhoz, lánchoz</i> Fentről lefelé haladva oszloponként: <i>rétnél, kézhez</i>	Haladjunk módszeresen a betűrácsban pl. balról jobbra soronként, majd fentről lefelé oszloponként. Így nem marad ki egyetlen szó sem. Minden szót írjunk fel a táblára (interaktív tábla használatával könnyebben, gyorsabban haladhatunk). Helyezzük el a három kérdést a táblán (<i>mitől?</i> , <i>minél?</i> , <i>miben?</i>), majd párosítsuk a toldalékos szavakat a kérdésekkel. Ezzel a stratégiával a tanulók matematikai gondolkodását is fejlesztjük.

4. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: A melléknév

Lecke: Rokonság vagy ellentét?

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
TK. 63/7.	<i>Bori magas, Adri alacsony.</i> <i>Lili tisztelettudó, Bori udvarias, Adri szemtelen/udvariatlan.</i> <i>Bori karcsú, Lili vékony/sovány.</i> <i>Adri erős, Bori gyenge.</i> <i>Lili barátságos, Bori kedves/nyitott. Adri félénk, Lili bátor/magabiztos/határozott.</i>	A feladat megoldásához szükség van a szöveg pontos megértésére. Szövegértésben gyengébb csoport vagy tanulók esetében lépésről lépésre haladjunk a feladat megoldásával. A feladat levezetése megtalálható a II.2. fejezetben.
Mf. 57/6.	A keresztrejtvény megoldásai: 1. <i>hideg</i> 2. <i>nevetős</i> 3. <i>hullámos</i> 4. <i>lyukas</i> 5. <i>terebélyes</i> 6. <i>sötét</i> Megfejtés: <i>helyes</i>	A meghatározások egy része nehézséget okozhat a tanulóknak (pl. 2. és 5. szó). A II.2. fejezetben javaslatot találunk a tanórai megoldásra, a tanulók rávezetésére a megfejtésre.

5. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az ige

Lecke: Igéről igére

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
TK. 71/5.	Lehetséges mondatok: <i>A gyümölcsök leestek a fáról. A madarak megijedtek és elrepültek. A macska elkergette a madarakat. A második képen nincsenek madarak. A bácsi felállt a padról, és feltette a kalapját. A fiúk gördeszkáznak. Az egyik fiú megbotlott egy kőben, és kitörött a gördeszkája kereke. A másik fiú fázik, ezért feltette a kapucniját.</i> Csoportosítás <i>elrepültek leestek megijedtek nincsenek</i> <i>elrepültek megbotlott fázik</i> <i>elkergette kitörött</i> <i>felállt</i> <i>feltette</i> <i>gördeszkáznak</i> cselekvést történést állapotot létezést kifejező igék	A feladat tanórai levezetését bemutatjuk a II.2. fejezetben. A táblára csak a mondatokból gyűjtött igéket kell felírni, jelentés alapján csoportosítva. Mivel a cél a tanulók induktív rávezetése a fogalmakra, ezért a címkéket a példák megfigyelése után helyezzük el a táblán.

6. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az ige

Lecke: Rokon értelmű, ellentétes jelentésű igék

Feladat	Megoldás	javaslat, kiegészítés
Mf. 62/2.	A keresztrejtvény megoldásai: 1. <i>véd</i> 2. <i>nevet</i> 3. <i>beszél</i> 4. <i>kérdez</i> 5. <i>megy</i> 6. <i>áll</i> Megfejtés: <i>énekel</i>	A keresztrejtvények megoldásában a kisdíjak gyakran alkalmazzák azt a stratégiát, hogy gyorsan megoldják a könnyen megfejthető szavakat, majd megpróbálják találgatással megfejteni a kijelölt, keresett szót. Ezt úgy tudjuk megakadályozni, ha minden esetben rákérdezzünk az egyes pontok megfejtéseire (valamennyi ellentétes jelentésű igére) is. Ha a feladatot versenyben, időre oldjuk meg, csak akkor fogadjuk el a tanulók megfejtését, ha minden négyzetet (szót) kitöltöttek.
63/6.	A feladatnak több megoldása is lehet, azonban ahhoz, hogy a b) feladatrészt is meg tudjuk oldani, mindenképpen szerepelniük kell a következő szavaknak: <i>szól, bánt, bóg, nyer, fáj</i>. Ezek mellett bármilyen (helyes) megoldást elfogadhatunk, pl.: <i>szel, szül; fej, fúj</i>.	A feladat megoldásának, órai levezetésének részletes levezetése megtalálható a II.2. fejezetben.

7. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az ige

Lecke: A cselekvést jelentő igék

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 64/1.	A betűháló szavai: Fentről lefelé, oszloponként: <i>keres, lesz, ad, tanul, csillog, les, esik.</i> Balról jobbra, soronként: <i>áll, ad, fut, lép, csap, gurul.</i> b) feladatrész: <i>keres, ad, tanul, les, áll, fut, lép, csap</i>	A betűháló megoldási menetét érdemes megtanítani a tanulóknak. Ha módszeresen haladunk (sorról sorra és oszlopról oszlopra) a hálóban, hogy megtaláljuk az összes lehetséges megoldást, azzal olyan stratégiát tanítunk, amellyel a matematikai gondolkodást is fejlesztjük. (Részletes leírást található a 3. példában.)

8. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az igeidők

Lecke: A múlt idő

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 79/8.	a) feladatrész: késsel aláhúzva: <i>tegnap, két napja;</i> pirossal aláhúzva: <i>éppen most, ebben a pillanatban, mostanság</i> b) feladatrész: A múlt időre utaló szót (pl. <i>tegnap</i>) tartalmazó mondatokban jelen idejű, a jelenre utaló szavak mellett (pl. <i>ebben a pillanatban</i>) múlt idejű igék állnak.	A feladat helyes megoldásához, illetve magyarázatához annak megértése szükséges, hogy a mondatokban található igék kezdete/vége túlmutat-e az adott mondaton. A <i>Tegnap óta fáj a fejem</i> mondatban a fejfájás a múltban kezdődött és a jelenben is tart; az <i>Éppen most jött meg a vonat</i> a jelenben történő lezárt, befejezett cselekvést fejez ki.

		Lassabban haladó csoportban a két feladatrészt megválaszolása elegendő. A feladat részletes bemutatását tartalmazza a II.2. fejezet.
	Differenciált feladatmegoldás – gyorsabban haladó csoport	
	Idővonalak: <i>Tegnap óta fáj a fejem.</i> tegnap fáj a fejem ma fáj a fejem most is fáj a fejem <i>Éppen most jött meg a vonat.</i> jön a vonat közeledik a vonat éppen most megjött a vonat (már nem közeledik tovább) <i>Már két napja csak az ajándékra gondol.</i> két napja gondolt az ajándékra ma is gondolt az ajándékra éppen most is gondol az ajándékra Stb.	Amennyiben a tanulók érzékenyebbek a nyelv jelenségeire, könnyebben megértik a mondatok jelentését, képesek a mélyebb összefüggések felfedezésére, érdemes a feladatot kiterjeszteni, és rávezetni a tanulókat a mondatokban foglalt események belső időszerkezetének megfigyeltetésére. Ehhez minden mondat esetében készítsünk idővonalat, amelyen bejelöljük a beszéd időpontját és az esemény kezdetét/végét. Így tudjuk megértetni a tanulókkal, mi vezet ahhoz a látszólagos ellentmondáshoz, hogy az időre utaló kifejezések és az igeidők nem egyeznek meg.

9. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az ige és az igekötő

Lecke: A helyváltoztató szófaj

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
TK. 100/ cím alatti feladat	A dal: <i>Borsót főztem, jól megsóztam, meg is paprikáztam. Ábele, bábele, ham!</i> További javaslat: <i>Két szál pünkösdrózsa, kihajlott az útra, Nincs, ki leszakassza, csak úgy hervad rajta. Szakaszd le te Julcsa, kösd a bokrétára, Tedd az Ihász Péter csárdás kalapjára. Talán megérdemli, meg is viselheti.</i> <i>Irgum-burgum, dörög a medve, Meddig tart el még ez a tél, Lassan kifogy a tüzelőfája, Kint meg fú az északi szél.</i>	A feladat a <i>Borsót főztem...</i> kezdetű gyermekdal eléneklése, majd az igekötős igék megfigyelése. Ha gyűjtöttünk elegendő példát, akkor játszhatunk egy olyan játékot, amelyben a tanulók egy-egy fejpántot kapnak igekötőkkel és igékkel, majd a párjukat megkeresve úgy kell egymás mellé állniuk, ahogyan a dalokban szerepelnek. A többi tanulóval megbeszélhetjük, hol áll az igekötő az igékhez képest. (Érdekes a dalok szövegét interaktív táblára vagy más módon kivetíteni.) Ezt a játékos feladatot bármilyen versrészlettel, mondókéval elvégezhetjük.

10. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az ige és az igekötő

Lecke: Az igék összefoglalása

Feladat	Megoldás	javaslat, kiegészítés
Mf. 90/1.	A betűháló szavai csoportosítva: Cselekvést jelentő igék: <i>ad, mos, hall, lop</i> Történést jelentő igék: <i>koppan, begyullad, eltört, hullik, recseg</i> Létezést jelentő igék: <i>lesz, van, volt, lett</i> Állapotot kifejező igék: <i>él, érik, sír, (begyullad=megijed)</i>	A 3. osztályos munkafüzetben többször szerepel betűháló, betűrács. Ennek megoldási menetét érdemes mielőbb megtanítani a tanulóknak, majd szükség esetén az újabb feladatok megkezdése előtt emlékeztetni őket a megoldás menetére. Ha módszeresen haladunk (sorról sorra és oszlopról oszlopra a hálóban, hogy megtaláljuk az összes lehetséges megoldást, azzal olyan stratégiát tanítunk, amellyel a matematikai gondolkodást is fejlesztjük. (Részletes leírást található a 3. példában.)

11. példa

Osztály: 3. osztály

Fejezet: Az ige és az igekötő

Lecke: Játsszunk a szavakkal!

Feladat	Megoldás	javaslat, kiegészítés
Tk. 109/5.	Javaslatok eszperente meghatározásokra: labda: gyerekek kerek kedvence kuka: ebbe helyezed szemetedet játsszótér: gyerekek kedvenc helye orvos: beteg embereket kezel étel: ezt kell megenned macska: kezdedben szendereg, melletted hempereg e kedvenced	Ez a feladat kiválóan alkalmas versenyfeladatnak, amelyet leginkább csoportban lehet sikeresen megvalósítani. A megoldások kitalálására adott időt határozzunk meg; a cél minél érdekesebb és hosszabb meghatározások írása. A bemutatásnál csak a meghatározásokat olvassuk fel; ha a többi csoport ezekből kitalálja a keresett szót, akkor jó volt az eszperente szöveg.

12. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: A főnév és a melléknév

Lecke: A földrajzi nevek 1.

Feladat	Megoldás	javaslat, kiegészítés
Mf. 18/1.	A betűháló szavai: Soronként: Badacsony, Szeged, Duna, Aggtelek, Tata Oszloponként: Balaton, Tas, Vác, Eger, Hortobágy	A betűhálóban keresés nehézséget okozhat azoknak a tanulóknak, akik nehezebben látják meg az összefüggéseket, nehezebben tájékozódnak a síkban. Éppen ezért fontos kialakítani a megfelelő stratégiát az ilyen típusú feladatok megoldására: ha módszeresen haladunk (sorról sorra és oszlopról oszlopra) a hálóban, akkor megtaláljuk az összes lehetséges megoldást, és ezzel olyan stratégiát tanítunk, amellyel a matematikai gondolkodást is fejlesztjük. (Részletes leírást találhatók a 3. példában.)

13. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: A főnév és a melléknév

Lecke: A földrajzi nevek 2.

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 19/1.	1. a) térkép Ábrák: játszótér, kórház, könyvtár, posta, fagyizó, piac, buszpályaudvar, vasútállomás, pékség, iskola, focipálya	A földrajzi nevekkel foglalkozó 5. lecke első tankönyvi és munkafüzeti feladata mindenképpen differenciált levezetést kíván attól függően, mennyire jártasak a tanulók a szövegértésben, ábra- és térképolvasásban. A részletes leírás megtalálható a II.2. fejezetben; itt elkülönítve következik a lassabban és a gyorsabban haladó tanulók számára javasolt megoldás.
Tk. 22/1.	1. b) - Pl. Alkotás utca – Bessenyei tér – Belső körút, Régi híd – Kerülő utca – Állomás tér; - Két hídon: Régi híd, Alsó híd; a szigeten át: Liget híd – Piros híd; - Pl.: Jósza András utca – Kormorán utca – Bessenyei tér – Belső körút – Régi híd - Jósza András utca – Mecsek utca – Március 15. út – Alkotás utca	
szöveg	A cél a fagyizó.	
	Differenciált megoldás	
	Több tanítói segítséget igénylő, szövegértésben, ábraolvasásban gyengébb csoport	Önállóbb, gyorsabban haladó csoport
	Tanórai lépések 1. Kötetlen beszélgetés arról, milyen útvonalon, hogyan jutnak el a tanulók az iskolába 2. Beszélgetés a térképről (Mf. 19/1.): ikonok megbeszélése, utcatípusok keresése (utca, út, tér, híd stb.), tulajdonnevek elolvasása, a jobb és bal part megnevezése, megmutatása a térképen; 3. A Mf. 19/1.b feladatának megoldása szóban;	Tanórai lépések 1. Kötetlen beszélgetés arról, milyen útvonalon, hogyan jutnak el a tanulók az iskolába; 2. Beszélgetés a térképről (Mf. 19/1.): ikonok megbeszélése, közterületek nevének elolvasása; 3. A Mf. 19/1.b feladat megoldása önállóan vagy páros munkában;

	4. A Mf. 19/1.b feladat megoldásának leírása kérdésenként a munkafüzetben; 5. A Tk. 22/1. feladatában a szöveg elolvasása; 6. Közterületek nevének aláhúzása a szövegben (Állomás tér, Kerülő utca, Forró utca, Bimbó út, Régi híd, Folyóparti sétány, Erzsébet tér. A tulajdonneveket sorba rendezve elhelyezzük a táblán. 7. Mondatonként haladva egy segédeszközzel (lehet játékalat, mutatópálca) a táblára kivetített térképen végigjárjuk az útvonalat. Minden új helyszínnél új tanulót szólítsunk fel. A többiek biztassák (segítsék) a táblánál a térképen haladót, amíg eljutnak a célig.	4. A Tk. 22/1. feladatában a szöveg elolvasása, a közterületek nevének aláhúzása, majd térképolvasás, a térképen a cél (fagyizó) bejelölése; 5. A gyorsabban haladó tanulók további feladványokat találhatnak ki a térképről, amiket szintén feltehetnek a párujuknak (pl. <i>hogyan jutsz el az állomásról a kórházba, a focipályáról a játszótérre</i> stb.).
--	---	---

14. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: A névmás

Lecke: A mutató névmás

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 48/4.	1. lépés: a szöveg elolvasása, a globális értés ellenőrzése 2. lépés: Húzzák alá a szövegben a névmásokat! 3. lépés: a névmásokat felírjuk egymás alá a táblára <i>ez</i> <i>ezen</i> <i>ennyi</i> <i>ilyen</i> <i>ilyenkor</i> <i>erre</i>	A névmások szerepét az összefüggő szöveg alapján kell felismerni. Ha ez a tanulóknak nehézséget okoz, érdemes teljes csoportban végezni a feladatot. Elsőként fel kell ismerni a névmásokat, majd azokat a szavakat, amelyekkel szószerkezetet alkotnak (ha van ilyen). A táblán a névmásokat ki lehet egészíteni szószerkezetekké – ezt a tanulók végezzék!

	<i>innen</i> 4. lépés: Keressék meg, milyen szavak tartoznak szorosan a névmásokhoz (melyekkel alkotnak szerkezeteket), majd ezeket is írjuk fel a táblára. <i>ez a terület</i> <i>ezen a területen</i> <i>ennyi madarat</i> <i>ilyen – nincs mellette szó</i> <i>ilyenkor – nincs mellette szó</i> <i>erre a helyre</i> <i>innen – nincs mellette szó</i> 5. lépés: névmások párosítása a helyettesített szerkezetekkel <table border="0"> <tr> <td><i>ez a terület</i></td><td rowspan="2">}</td><td><i>Kiskunsági Nemzeti Park</i></td></tr> <tr> <td><i>ezen a területen</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>ennyi madarat</i></td><td></td><td><i>sok (különleges madárfaj)</i></td></tr> <tr> <td><i>ilyen – nincs mellette szó</i></td><td></td><td><i>hatalmas élmény</i></td></tr> <tr> <td><i>ilyenkor – nincs mellette szó</i></td><td></td><td><i>ősszel (ősz daruvonulás)</i></td></tr> <tr> <td><i>erre a helyre</i></td><td></td><td><i>Kiskunsági Nemzeti Park</i></td></tr> <tr> <td><i>innen – nincs mellette szó</i></td><td></td><td><i>Kiskunsági Nemzeti Park</i></td></tr> </table>	<i>ez a terület</i>	}	<i>Kiskunsági Nemzeti Park</i>	<i>ezen a területen</i>		<i>ennyi madarat</i>		<i>sok (különleges madárfaj)</i>	<i>ilyen – nincs mellette szó</i>		<i>hatalmas élmény</i>	<i>ilyenkor – nincs mellette szó</i>		<i>ősszel (ősz daruvonulás)</i>	<i>erre a helyre</i>		<i>Kiskunsági Nemzeti Park</i>	<i>innen – nincs mellette szó</i>		<i>Kiskunsági Nemzeti Park</i>	A szerkezetekről állapítsuk meg, mire vonatkoznak (helyre, mennyiségre, időre, tulajdonságra). Végül ismét haladjunk végig a szövegen, és mondatonként, mondattömbönként keressük meg, mely szavakra utalnak vissza a névmások. Ezeket is helyezzük el a táblán a megfelelő szerkezetek mellett. Az <i>ilyen</i> jelentésének megfejtése nehéz lehet: ha rávezetjük a tanulókat, hogy a névmás melléknév helyett áll, meg tudják találni a referenciáját (<i>hatalmas</i>). Ugyanilyen módon tudjuk megfejtetni az <i>ilyenkor</i> névmás jelentését: az ősze utal. Az <i>erre</i> (a helyre) és az <i>innen</i> jelentése azért azonosítható, mert a szövegben nem jelent meg új helyszín.
<i>ez a terület</i>	}	<i>Kiskunsági Nemzeti Park</i>																				
<i>ezen a területen</i>																						
<i>ennyi madarat</i>		<i>sok (különleges madárfaj)</i>																				
<i>ilyen – nincs mellette szó</i>		<i>hatalmas élmény</i>																				
<i>ilyenkor – nincs mellette szó</i>		<i>ősszel (ősz daruvonulás)</i>																				
<i>erre a helyre</i>		<i>Kiskunsági Nemzeti Park</i>																				
<i>innen – nincs mellette szó</i>		<i>Kiskunsági Nemzeti Park</i>																				

15. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: A névmás

Lecke: Már ismerem!

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Tk. 48/cím alatti feladat	Lehetséges gondolattérkép <pre> graph TD A[névmás] --> B[mutató] A --> C[kérdő] A --> D[személyes] B --> E[az, ennyi, ugyanolyan] D --> F[én, te, ő, mi, ti, ők] C --> G[Mit? Mennyit? Milyen?] </pre>	A tankönyv cím alatti feladata gondolattérkép készítését kéri csoportmunkában. A gondolattérképek összehasonlításával, egy másik csoport gondolattérképét értékelve további készségeket is fejlesztünk (értékelés, érvelés). A feladatot elvégezhetjük az óra elején is, így felidézzük a szükséges ismereteket, de sorra kerülhet az óra második részében, az ismeretek további felidézése, gyakorlása után. Ez utóbbi a jobb megoldás, ha a tanulók több gyakorlást és segítséget igényelnek. Ebben az esetben haladhatunk közösen is, és egy-egy tankönyvi vagy munkafüzeti feladat befejezése után részleteiben készítjük el a gondolattérképet. Az itt látható gondolattérkép csak alap, amelyet további részletekkel egészíthetünk ki.

16. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: A névmás

Lecke: Már ismerem!

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Mf. 18/1.	Lehetséges mondatok: Ezt most te⁵ csináld meg! Te csináld meg ezt most! Ezt te most csináld meg! Csináld meg most ezt te! Ti nem találtátok Gergőt? Nem ti találtátok Gergőt? Ti nem Gergőt találtátok? Mi azt a könyvet olvastuk. Mi olvastuk azt a könyvet. Olvastuk mi azt a könyvet. Ezt a versenyt mi nyertük. Mi nyertük ezt a versenyt. Mi ezt a versenyt nyertük.	A feladatban több lehetséges megoldás is elfogadható. A mondatalkotás elvégezhetjük játékosan, csoportban: minden tanuló egy-egy szót képvisel (ezt szókértán maga előtt tartja), majd különböző sorrendben felsorakoznak az osztály előtt, a többi tanuló pedig „leolvassa” róluk a mondatokat, majd eldöntik azok helyességét és jelentését. Érdemes felhívni a tanulók figyelmét arra, hogy egyes mondatok – a szórendtől függetlenül ugyanazt jelentik, míg másokban más szavakra esik a főhangsúly (tehát azok a nyomatékosak). Ha a tanulók érzékenyek a finom jelentésbeli különbségekre, észrevetethetjük, hogy az ige elé kerülő szó (szerkezet) lesz a főhangsúlyos, nyomatékos a mondatban. Fontos, hogy a mondatok jelentésének megértéséhez szükség van azok hangos felolvasására, kimondására is.

⁵ A félkövérrel jelölt szó kapja a mondat főhangsúlyát.

17. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: Az ige és todalékai

Lecke: Mit tanultunk a mondatfajtákról?

Feladat	Megoldás	Javaslat, kiegészítés
Lassabban haladó csoport		
Tk. 62/3.b	Lehetséges gondolattérkép 1. térkép: A mondatfajták tipikus megjelenése Példák (Tk. 62/3. kép alapján): <i>A medencében sok fiatal fürdik.</i> – kijelentő <i>Ki kérte a koktélt?</i> – kérdő <i>Ne egyetek fagyit a medencében!</i> – felszólító <i>Milyen gyönyörűen süt ma a nap!</i> – felkiáltó <i>Bárcsak egész nyáron itt lehetnék!</i> – óhajtó	A tankönyv 62/3. feladatában gondolattérképet kell készíteni, amelynek középpontjában a beszédszándék áll. A feladatot kétféleképpen is megoldhatjuk. Lassabban haladó csoporttal maradunk a mondatfajták tipikus megjelenésénél, és ezt rögzítjük a gondolattérképen. A feladat részletes leírása a II.2. fejezetben megtalálható.

Gyorsabban haladó, az összefüggéseket könnyebben felismerő tanulók		
Tk. 62/3.b	Lehetséges gondolattérkép 2. térkép: A beszédshándék kifejezése nem tipikus mondatfajtákkal <pre> graph TD K[közlés] --> Kij[kijelentő] Q[kérdés] --> Kij Q --> Kér[kérdő] Q --> Fel[felkiáltó] Q --> Óh[óhajtó] Q --> Felso[felszólító] E[érzelem] --> Óh E --> Felso </pre> Beszédshándék kifejezése nem tipikus mondatfajtával: <i>Nem szeretek ködös időben sétálni.</i> – kijelentő <i>Miért nem hív már fel valaki?</i> –kérdő forma, óhajtó shándék <i>Micsoda rendetlenség van itt?</i> – kérdő forma, felkiáltó a shándék <i>Nem vinnéd le a szemetet?</i> – kérdő forma, felszólítás	Azokkal a tanulókkal, akik könnyebben felismerik, hogy az egyes beszédshándékokat többféle mondatfajtával is kifejezhetjük, érdemes összekapcsolni a feladatot a tankönyv 63/5. feladatával, és egy részletesebb gondolattérképet felépíteni (2. térkép). Fontos azonban, hogy csak akkor próbálkozzunk a mondatfajta és a beszédshándék ütköztetésével, ha a tanulók számára a forma (mondatfajta) és a beszédshándék (jelentés, tartalom) elkülönítése nem okoz nehézséget. A feladat részletes leírása a II.2. fejezetben megtalálható.

18. példa

Osztály: 4. osztály

Fejezet: Az ige és toldalékai

Lecke: Másképp írom, másképp ejtem

Feladat	Megoldás	javaslat, kiegészítés
Lassabban haladó csoport		
Tk. 70/ cím alatti feladat	1. táblakép: adj tanulj kenj hagyj hunyj védj hajolj fonj tudj hallj állj	Ebben a leckében a felszólító módban végbemenő hangzótörvények miatt a kiejtéstől eltérő helyesírású felszólító módú igékkel foglalkozunk. Lassabban haladó csoport számára megkönnyíti a szabályosság felismerését, ha lépésről lépésre analógiás sort vezetünk le a tankönyvi és munkafüzeti feladatokkal.
Mf. 67/1.		Ehhez az óra elején igéket gyűjtünk, amelyeknek a felszólító alakját oszlopokban rendezzük el a táblán az 1. táblakép szerint.
Tk. 70/1.	2. táblakép	A vers igéivel (a feladat megoldása után/közben) kiegészítjük a táblaképet.
Tk. 70/2.	adj tanulj kenj hagyj hunyj mondd védj hajolj fonj tudj hallj állj repülj	
	3. táblakép	A feladat megoldása közben kiegészítjük a táblaképet.

<i>adj</i> <i>védj</i> <i>tudj</i> <i>oldjátok</i> <i>maradjunk</i> <i>tanulj</i> <i>hajolj</i> <i>hallj</i> <i>állj</i> <i>repülj</i> <i>kelljen</i> <i>keljen</i> <i>fülej</i> <i>falj</i> <i>figyelj</i> <i>kenj</i> <i>fonj</i> <i>hagyj</i> <i>hagyjátok</i> <i>fogyj</i> <i>hunyj</i> <i>mondd</i>																																							
A 70/2. feladat megoldása után is folytatjuk a táblán a sorokat. A szótő és a toldalék szétválasztásával, az ejtés megfigyelésével és a táblakép segítségével megfogalmazzuk a helyesírási szabályokat, amelyeket a táblán is rögzítünk. A feladat részletes leírása a II.2. fejezetben megtalálható.																																							
4. táblakép <table> <tr> <td>Így írom:</td><td>Így ejtem:</td><td>Így írom:</td><td>Így ejtem:</td><td>Így írom:</td><td>Így ejtem:</td><td>Így írom:</td><td>Így ejtem:</td><td>Így írom:</td><td>Így ejtem:</td></tr> <tr> <td><i>dj</i></td><td><i>'gy'</i></td><td><i>lj, llj</i></td><td><i>'jj'</i></td><td><i>nj</i></td><td><i>'nj'</i></td><td><i>gyj</i></td><td><i>'ggy'</i></td><td><i>nyj</i></td><td><i>'nny'</i></td></tr> <tr> <td><i>adj</i> <i>védj</i> <i>tudj</i> <i>oldjátok</i> <i>maradjunk</i></td><td colspan="3"><i>tanulj</i> <i>hajolj</i> <i>hallj</i> <i>állj</i> <i>repülj</i> <i>kelljen</i> <i>keljen</i> <i>fülej</i> <i>falj</i> <i>figyelj</i></td><td colspan="2"><i>kenj</i> <i>fonj</i></td><td colspan="2"><i>hagyj</i> <i>hagyjátok</i> <i>fogyj</i></td><td colspan="2"><i>hunyj</i></td></tr> </table>										Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	<i>dj</i>	<i>'gy'</i>	<i>lj, llj</i>	<i>'jj'</i>	<i>nj</i>	<i>'nj'</i>	<i>gyj</i>	<i>'ggy'</i>	<i>nyj</i>	<i>'nny'</i>	<i>adj</i> <i>védj</i> <i>tudj</i> <i>oldjátok</i> <i>maradjunk</i>	<i>tanulj</i> <i>hajolj</i> <i>hallj</i> <i>állj</i> <i>repülj</i> <i>kelljen</i> <i>keljen</i> <i>fülej</i> <i>falj</i> <i>figyelj</i>			<i>kenj</i> <i>fonj</i>		<i>hagyj</i> <i>hagyjátok</i> <i>fogyj</i>		<i>hunyj</i>	
Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:	Így írom:	Így ejtem:																														
<i>dj</i>	<i>'gy'</i>	<i>lj, llj</i>	<i>'jj'</i>	<i>nj</i>	<i>'nj'</i>	<i>gyj</i>	<i>'ggy'</i>	<i>nyj</i>	<i>'nny'</i>																														
<i>adj</i> <i>védj</i> <i>tudj</i> <i>oldjátok</i> <i>maradjunk</i>	<i>tanulj</i> <i>hajolj</i> <i>hallj</i> <i>állj</i> <i>repülj</i> <i>kelljen</i> <i>keljen</i> <i>fülej</i> <i>falj</i> <i>figyelj</i>			<i>kenj</i> <i>fonj</i>		<i>hagyj</i> <i>hagyjátok</i> <i>fogyj</i>		<i>hunyj</i>																															

19. példa: Mindent vagy semmit! – Év végi összefoglaló társasjáték**A játék leírása**

A 4. osztályos tankönyv és munkafüzet végén sok játékos feladatot találunk, amelyek alkalmasak az év végi gyakorlásra, illetve arra, hogy a tanulóiban megerősödjön anyanyelvünk játékosságának felismerése és élményszerű alkalmazása. A Mindent vagy semmit! régi televíziós vetélkedő mintájára csoportjátékot szervezhetünk a tankönyv és a munkafüzet egyes feladataiból, amelyeket – szükség szerint – továbbiakkal egészíthetünk ki.

A játék során a csapatok sorban választhatnak egy-egy témát és azon belül egy kérdést adott pontszámért (lehet 1-től 5-ig vagy 10-től 20-ig is pontozni, a példában 1-től 5-ig szerepelnek a pontszámok). A csapatok taktikázhatnak: a magasabb pontszám mögött nehezebb feladat rejtőzik. Mielőtt a feladatot kikérő csapat válaszol a kérdésre (minden feladathoz adjunk meghatározott gondolkodási/megoldási időt), a többi csapat is felírhatja a megoldását egy lapra (saját kistáblára). Ha a választó csapat felelete hibás, azok a csapatok kapják meg a pontot, akik – táblájukat egyszerre megfordítva – helyesen válaszoltak. Így lehet pontokat rabolni is.

A játék addig tart, amíg elfogynak a kérdések. A legtöbb pontot gyűjtő csapat nyer.

A játékot legegyszerűbben interaktív táblával tudjuk megvalósítani, ahol elő tudjuk hívni az egyes feladatokat. Hasonlóan PowerPointtal vagy egyszerű számítógépes megoldással is dolgozhatunk. Minden feladatot előre be kell készíteni, hogy kérésre ki tudjuk vetíteni.

Táblakép a játék kezdetén

Melyik a helyes?	Szerkessz!	Találd ki!	Szólánc	Kereső
1 pont	1 pont	1 pont	1 pont	1 pont
2 pont	2 pont	2 pont	2 pont	2 pont
3 pont	3 pont	3 pont	3 pont	3 pont
4 pont	4 pont	4 pont	4 pont	4 pont
5 pont	5 pont	5 pont	5 pont	5 pont

A játék feladványai

Melyik a helyes?	Szerkessz!	Találd ki!	Szólánc	Kereső
dicsérj - dícsérj	Mf. 75/8. átalakítva	Mf. 75/6.a találós kérdés	Mf. 79/7. 2. oszlop	Tk. 82/1.
súlyed - süllyed	Mf. 77/6. átalakítva	Tk. 82/2. mesecímek találós kérdés	Mf. 79/7. 1. oszlop	Tk. 80/3.
higgye - higgye	Mf. 77/3.	Tk. 81/5. állatok melléknevekből	Tk. 79/1.	Mf. 78/2. átalakítva padlásfeljáró, tűzoltóautó
mulaszt - mulaszt	Mf. 79/5. 6-9 szó kiválasztva	Mf. 78/3. rímelő nevek beillesztése	Mf. 75/5. átalakítva csak	Mf. 78/2. átalakítva italkereskedés, iskolaigazgató
bonsd - bontsd	Betűháló kiegészítése igékkel	Tk. 76/2. állatok leírásból	Mf. 75/5. átalakítva vár	Mf. 70/4. átalakítva

A fehér háttérű feladatokat változtatás nélkül ki lehet emelni a tankönyvből vagy a munkafüzetből. Néhány feladatot két részre bontottunk, ezt a táblázat jelzi. A szürke háttérű tankönyvi és munkafüzeti feladatok kisebb átalakításra szorulnak, hogy kivethető, szóban megoldható feladat legyen belőlük. Ezek a következők:

Melyik a helyes?

Ebben az oszlopban két szóalak közül a helyeset kell kiválasztani. A tanulók képességeinek megfelelően a tanító bármilyen szavakra lecserélheti az itt találhatóakat.

Szerkessz!

1 pont: munkafüzet 75/8. feladat átalakítva:

Pótold a szavak hiányzó betűit, majd alkoss belőlük új szavakat!

_astély, h_t, _gigérő, _álca, _ündér, _reg

A megoldás: *kastély, hét, égigérő, pálca, tündér, öreg;*

A keresett szó: *térkép*

2 pont: munkafüzet 77/6. átalakítva

Egészítsd ki a szavakat úgy, hogy igét kapj! Legalább 6 jó ige kell a helyes megoldáshoz!

CS _ _ _ N A

Lehetséges megoldások: *csatolna, csapódna, csalódna, csukódna, csápolna, csavarna, csapolna, csókolna, csíkozna*

4 pont: munkafüzet 79/5.

A feladatot át lehet venni a könyvből az ábrával együtt, de csak 6-9 szót válasszunk ki hozzá.

5 pont: betűháló kiegészítése igékkel

Saját fejlesztésű feladat

Helyezd el a következő igét a betűhálóban! Nem kell minden négyzetet kitölteni, de legyenek igék függőlegesen és vízszintesen is! (Ha a feladat nehéz, meg lehet adni a jobb alsó sarokban a L betűt.

ültet, letér, pótol, tárol, belép

A megoldás:

B	E	L	É	P
		E		Ó
Ü	L	T	E	T
		É		O
T	Á	R	O	L

Szólánc

4 pont: a munkafüzet 75/5. feladata átalakítva

Négy pontért a *csak* szóból kell új szavakat alkotni, mindig csak egy betűt megváltoztatva. Lehet szóláncban, ebben az esetben legalább 10 szót kérjünk. Pl. *csak, csap, csal, csel, lel, lep, lép, lét, tét, vét, vér, vár, tár, kár, nyár* stb.

Lehet úgy is, hogy mindig a *csak* szóból induljunk ki, és csak egy betűt lehet változtatni, ez nehezebb, ebből 8 szó elegendő, pl.: *csal, csap, csat, csík, csuk, csók, rak, bak, vak, nyak*

5 pont: a munkafüzet 75/5. feladata az előzőhöz hasonlóan átalakítva

Öt pontért a *vár* szóból kell új szavakat alkotni, mindig csak egy betűt megváltoztatva. Lehet szóláncban, ebben az esetben legalább 15 szót kérjünk. Pl. *vár, vér, vél, tél, kél, kér, kés, kész, vész, visz, hisz, hit, hát, lát, láb, láz, ház, váz* stb.

Lehet úgy is, hogy mindig a *csak* szóból induljunk ki, és csak egy betűt lehet változtatni, ez nehezebb, ebből 10-12 szót kérjünk az öt pontért, pl.: *vár, vád, vágy, váz, már, tár, bár, kár, zár, nyár, sár, szár, cár, ver, vér,*

Kereső

3 pont: Mf. 78/2. átalakítva

Három pontért a *padlásfeljáró* és a *tűzoltóautó* szavakból kérjünk újabb szavakat.

Padlásfeljáró: *pad, ás, padlás, feljáró, feljár, jár, járó, fel, ró, ó* – legalább 8 szó legyen!

Tűzoltóautó: *tűz, oltó, olt, tűzoltó, autó, tó, üz, ó* – legalább 7 szó legyen!

4 pont: Mf. 78/2. átalakítva

Négy pontért az *italkereskedés* és az *iskolaigazgató* szavakból kérjünk újabb szavakat.

Italkereskedés: *ital, keres, kereskedés, és, ere, eres* – legalább 5 szó legyen!

Iskolaigazgató: *is, iskola, igazgat, igazgató, igaz, gaz, tó, ó* – legalább 7 szó legyen!

5 pont: a munkafüzet 70/4. feladata átalakítva

A tankönyvből emeljük ki a betűrácsot, amelyben adott idő alatt kell a versenyzőknek minimum 10 igét megtalálni. A betűrács igéi: *keres, magyaráz, vés, hegyez, néz, les, mos, kapdos, húz, vesz, él, üz.*

A játék bármely feladata, a pont elnyerésének feltétele csak a tanító belátásán, a tanulók képességein múlik. Ajánlom minden kedves Kolléga figyelmébe a fenti nyelvi vetélkedőt, amellyel élményszerűen, játékosan zárhatják a 4. osztályban a kisdíákjaikkal a közös nyelvtanóráik sorát!